

Toimittanut Timo Vihavainen

O.W. Kuusinen

ja taistelu
Stalinin
perinnöstä

SKS

Stalinin kuoleman jälkeen käytiin Neuvostoliiton kommunistisen puolueen johdon piirissä vuosikaudet ankaraa taistelua vallasta. Samassa yhteydessä muotoiltiin puolueen ideologinen linja ja sen poliittiset tavoitteet. Vuonna 1961 hyväksytty Neuvostoliiton kommunistisen puolueen kolmas puolueohjelma, jossa luvattiin rakentaa kommunistinen yhteiskunta vuoteen 1980 mennessä, on aikamme hämmästyttävimpiä poliittisia dokumentteja. Ainutlaatuisen näkökulman näihin maailmanhistoriallista merkitystä omaaviin poliittisiin prosesseihin tarjoavat NKP:n presidiumin (politbyroon) jäsenen Otto Wille Kuusisen arkiston dokumentit, joita säilytetään Moskovan ns. vanhassa puoluearkistossa (RGASPI). Tämän kokoelman artikkelit pohjautuvat näihin dokumentteihin ja myös muuhun uuteen lähdeaineistoon. Sen pohjalta hahmottuu sekä kuva supervallan johtoportaasta ja sen työtavoista että myös uudenlainen kuva Kuusisesta, joka omassa ympäristössään leimautui liberaaliksi tai vähintäänkin uudistuspoliitikoksi.

Toimittanut Timo Vihavainen

O. W. Kuusinen ja
Neuvostoliiton ideologinen
kriisi vuosina 1957–64

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura • Helsinki

SK

Historiallinen Arkisto 117

ISSN 0073-2540

ISBN 951-746-538-6

www.finlit.fi

Hakapaino Oy
Helsinki 2003

Sisällys

Timo Vihavainen

TOIMITTAJAN ALKUSANAT 7

O. W. KUUSISEN URAN VAIHEET 11

Timo Vihavainen

TAKAISIN LENINIIN? IDEOLOGINEN TILANNE STALININ
JÄLKEEN JA O. W. KUUSISEN NÄKEMYKSET 17

Tauno Saarela

SOSIAALIDEMOKRAATISTA KOMMUNISTIKSI
– OTTO WILLE KUUSISEN KÄSITYSTEN MUUTOKSISTA
ENNEN STALININ KAUTTA 41

Kimmo Rentola

SITKEÄ VÄLIMIES O. W. KUUSINEN 57

Aappo Kähönen

IDEOLOGISTEN UUDISTUSTEN MERKITYS NEUVOSTOLIITON
ULKOPOLITIIKALLE 1956–1962 75

Jukka Renkama

KUUSINEN JA NEUVOSTOVALTION KÄSITTEEN UUDISTAMINEN
VUOSINA 1957–1961 107

Sergei Zhuravljov

OTTO KUUSINEN NKP:N KESKUSKOMITEASSA 1950-LUVUN
PUOLIVÄLISTÄ 1960-LUVUN ALKUUN 193

FJODOR BURLATSKIN HAASTATTELU 223

GEORGI ARBATOVIN HAASTATTELU 241

TOIMITTAJAN ALKUSANAT

Timo Vihavainen

Tämän kirjan tarkoituksena ei ole puhdistaa Otto Wille Kuusisen mainetta. Hänen roolinsa 1930-luvun Neuvostoliitossa suuren terrorin aikana, hänen asemansa Terijoen nukkehallituksen pääministerinä ja Jatkosodan ajan Suomen-vastaisena propagandistina riittävät ainakin Suomessa mustaamaan hänen maineensa siinä määrin, ettei sen puhdistaminen inhimillisesti katsoen ole mahdollista.

Minkä vuoksi tämä artikkelikokoelma sitten on laadittu? Ansio asiasta kuuluu itse asiassa suurlähettiläs René Nybergille, joka kiinnitti allekirjoittaneen huomion siihen, että Otto Wille Kuusista on toisaalta Suomessa ja toisaalta Venäjällä arvioitu hyvin ristiriitaisilla tavoilla. Asia liittyy siihen, että Kuusisen elämä Neuvostoliitossa koostuu ikään kuin kahdesta vaiheesta. Ensimmäinen vaihe, jossa hän toimi 1920–40-luvuilla SKP:ssä ja Kominternin palveluksessa ja sittemmin vuodesta 1940 vuoteen 1956 Karjalais-suomalaisen neuvostotasavallan muodollisena valtionpäämiehenä on meillä parhaiten tunnettu ja Kuusisen porvarillisen Suomen kannalta kielteisimmät vaiheet sijoittuvat siihen. Sängen tuntemattomaksi sen sijaan on jäänyt se Kuusinen, joka 1950- ja 60-luvuilla onnistui hetkeksi nousemaan Neuvostoliiton, silloisen supervallan politiikan huipulle ja mitä ilmeisimmin saavuttamaan jossakin vaiheessa huomattavaakin vaikutusvaltaa. Samassa yh-

teydessä Kuusinen myös leimautui Neuvostoliiton kommunistisen puolueen piirissä jopa ”liberaaliksi” uudistajaksi. Samalla, kun on muistettava, millaisia rajoituksia termille ”liberaali” on tuossa yhteydessä annettava, ansaitsee Kuusisen tähän saakka lähes tuntematon rooli joka tapauksessa huomiota ja ymmärtääkseni sitä on meidän aikamme perspektiivistä jo mahdollista tarkastella kiihkottomasti. Akateemikko Georgi Arbatov esitti Moskovassa Suomen suurlähetystössä vuoden 2002 keväällä pidetyssä seminaarissa ajatuksen, että Kuusista itse asiassa olisi jopa pidettävä perestroikan esi-isänä ja välttämättömänä edellytyksenä kun näet hän nosti vallan portaille Juri Andropovin ja tämä taas puolestaan Mihail Gorbatshovin. Kysymys olisi siis samanlaisesta polveutumisesta, jonka evankelista Matteus esittää Jeesukselle: ”Aabrahamille syntyi Iisak, Iisakille syntyi Jaakob, Jaakobille syntyi Juuda...”. Kummassakaan tapauksessa asian merkitystä tuskin voidaan pitää ratkaisevana, koska ei liene osoitettavissa, että kyseessä oleva oleellisen tärkeä ”henki” siirtyi nimenomaan tämän polveutumisen kautta. Rinnastettuna erityisesti Kuusisen tunnettuun rooliin Stalinin ja hänen koneistonsa käsikassarana, on ”liberaalin” maine joka tapauksessa kiinnostavassa ristiriidassa. Professori Pentti Renvallin aikoinaan esittämän ikituoreen periaatteen mukaan ristiriita on aina haaste tutkimukselle. Sen jättäminen selittämättä osoittaisi, ettei tutkimus ole tehtävänsä tasalla.

Vaikka tässä tapauksessa ei varsinaisesti ollutkaan kysymys Renvallin tarkoittamasta lähteiden ristiriidasta, oli ongelma joka tapauksessa haastava. Se liittyy sattumoisin myös 1950-luvun loppuun ja 1960-luvun alkuun, eli siihen periodiin, jonka osalta venäläiset lähteet olivat juuri tulleet tai tulossa saataville. Venäläinen ja kansainvälinen tutkimus ovat juuri tällä hetkellä siirtymässä käsittelemään tuon aikakauden ongelmia ja osoittautui, että Suomessakin on peräti kaksi väitöskirjantekijää, Aappo Kähönen ja Jukka Renkama, jotka tutkivat noita kysymyksiä. Myös SKP:n historian kirjoittajat Kimmo Rentola ja Tauno Saarela sekä ranskalainen tutkija Maurice Carrez ovat viime

vuodet työskennelleet Kuusista sivuavien aiheiden parissa, joten kaikki edellytykset kiinnostavan uuden tiedon saamiselle olivat olemassa. Suomen Akatemian rahoittaman tutkimusprojektin ”Popular Opinion in the Soviet Union” johtajan ominaisuudessa ja erityisesti Venäjän älymystön tutkijana kiinnostuin myös asiasta. Itse asiassa voidaan arvioida, että Hrushtshovin uudistusten kausi eli aika 1950-luvun lopulta 1960-luvun alkuun on kriisikohta, joka tarjoaa erään ihanteellisen tarkastelupisteen ja perspektiiviä koko neuvostoideologian ja myöskin neuvostoälymystön ajattelutavan tutkimiselle. Projektin mahdollisti osaltaan kyseisen aiheen ottamisen käsiteltäväksi. Kun hengissä on vielä kaksi merkittävää tuon aikakauden nuoren älymystön edustajaa, akateemikot Georgi Arbatov ja Fjodor Burlatski, kutsuttiin heidät mukaan seminaariin, joka pidettiin Suomen Moskovan suurlähetystössä keväällä 2002. Heidän haastattelunsa julkaistaan oheisessa teoksessa.

Asianmukaisia arkistotutkimuksia ovat tehneet kaikki tämän teoksen kirjoittajat. Varsin huomattavan työn teki Venäjän Tiedeakatemian (RAN) Venäjän historian laitoksella työskentelevä historiatieteiden kandidaatti Sergei Zhuravljov, joka projektin toimeksiannosta kävi läpi ja kopioi asiakirjoja ns. uudemman puoluearkiston (RGANI) kokoelmista. Zhuravljov myös haastatteli Arbatovia ja Burlatskia. Kuusisen henkilökohtaista kokoelmaa, joka sijaitsee ns. vanhemmassa puoluearkistossa (RGASPI), ovat kaikki kirjoittajat myös käyttäneet. Paperit ovat lähinnä suomen- venäjän ja saksankielisiä. Viimemainittuhan oli Kominternin työkieli, jota myös Kuusinen pitkät ajat joutui käyttämään.

Oheisen kirjan toimittajana lausun kiitokseni kaikille edellä mainituille projektin osanottajille ja lisäksi suurlähettiläs René Nybergille ja Venäjän Tiedeakatemian Venäjän historian laitoksen johtajalle Andrei N. Saharoville, jotka ovat kukin omalta osaltaan tukeneet hanketta, Suomen Akatemialle, jonka tuella se on toteutettu ja Suomen historialliselle seuralle, joka on ottanut kirjan julkaisusarjaansa.

Helsingissä, Renvall-instituutissa 15. huhtikuuta 2003

OTTO WILLE KUUSINEN

Elämänvaiheet

Timo Vihavainen

Kuusinen syntyi 4.10.1881 Laukaalla, Keski-Suomessa ja kävi Jyväskylän lyseon, josta pääsi opiskelemaan Helsingin yliopistoon vuonna 1900. Aineyhdistelmään kuuluivat muun muassa filosofia, estetiikka ja taidehistoria. Hän suoritti filosofian maisterin tutkinnon vuonna 1905.

Politiikkaan Kuusinen osallistui jo nuoresta pitäen. Hän oli mukana perustamassa Ylioppilaiden sosialidemokraattista yhdistystä vuonna 1905 ja kuului Suurlakon aikana samana vuonna ylioppilaiden lakkovaltuuskuntaan. Vuonna 1906 hänet valittiin Suomen sosialidemokraattisen puolueen puoluetoimikunnan varajäseneksi ja vuonna 1909 sen jäseneksi. Vuodesta 1908–09, 1911–1913 ja uudelleen vuonna 1917 hän oli myös kansanedustaja. Hän toimi aktiivisesti myös lehtimiehenä.

Jo SDP:ssä toimiessaan Kuusinen osallistui kansainväliseen toimintaan. Hän edusti puoluetta Baselissa vuonna 1912 pidetyssä Toisen internationaalien kokouksessa. Vuonna 1914 hän vietti jonkun aikaa stipendiaattina Moskovassa parantamassa venäjän kielen taitoaan.

Vuonna 1917 Kuusinen osallistui aktiivisesti SDP:n puoluetoimikunnan toimintaan ja kun puolue lähti aseellisen kapinan tielle 28.1.1918, oli Kuusinen vallankumoushallituksen eli kansanvaltuuskunnan jäsen,

jonka toimialaan kuuluivat nimellisesti valistusasiat. Käytännössä hänen roolinsa oli suurempi ja muun muassa hän luonnosteli punaiselle Suomelle uuden perustuslain.

Huhtikuun lopulla punaisten johtajat pakenivat piiritetystä Viipurista laivalla Pietariin, jonne saapui myös useita tuhansia rivimiehiä.

Kuusisen rooli oli keskeinen kun Moskovassa, hengellisen seminaarin salissa perustettiin Suomen kommunistinen puolue elokuun lopussa vuonna 1918. Maanalaisen SKP:n vaikutus Suomessa jäi vähäiseksi, eikä siinä koskaan ollut yli 2000 jäsentä. Kommunistien johtamat legaaliset organisaatiot olivat sen sijaan 1920-luvulla jonkin aikaa merkittäviäkin.

Oltuaan vuosina 1919–1920 maanalaisessa työssä Suomessa, Kuusinen palasi Neuvosto-Venäjälle ja alkoi työskennellä Kominternin palveluksessa eri tehtävissä.

1930-luvun ns. suuren terrorin aikana Neuvostoliitossa oleskelleet ulkomaalaiset, mukaan lukien Kominternissa työskennelleet joutuivat poikkeuksellisen usein vainon kohteiksi. Kuusinen itse säästyi vainoilta, vaikka hänen lankonsa sekä poikansa vaimo ammuttiin ja hänen entinen vaimonsa ja poikansa joutuivat vankileirille.

Kun Neuvostoliitto vuonna 1939 valmistautui selvittämään välinsä Suomen kanssa, toimi Kuusinen jo kesällä asiantuntijana, joka konsultoi sekä Stalinia että armeijankomentaja Meretskovia. Neuvostoliiton hyökätessä 30.11.1939 asetettiin Kuusinen Terijoella muodostetun marionettihallituksen johtoon, propagandalavastuksen mukaan tämä muka edusti kapinaan nousseita suomalaisia. Neuvostoliitto solmi Kuusisen ”hallituksen” kanssa välittömästi Avunanto- ja ystävyys-sopimuksen, jonka pykälien mukaan se myös lahjoitti Suomelle Itä-Karjalan karjalaisvoittoiset alueet ja sai vastapainoksi maata Karjalan kannakselta (ei kuitenkaan Viipuria eikä muita kaupunkeja). Kansainväliselle yhteisölle neuvostohallitus ilmoitti, ettei se ollut sodassa Suomea vastaan, vaan auttoi sen hallitusta ”bandiittien” kukistamisessa.

Kun neuvostohallitus 13.3.1940 kaikesta huolimatta solmi rauhan

Suomen laillisen hallituksen kanssa, liitettiin Suomelta riistetyt alueet uuteen vastamuodostettuun Karjalais-suomalaiseen neuvostotasavaltaan, jonka korkeimman neuvoston puheenjohtajiston puhemieshistoriaksi valittiin Kuusinen. Uusi tasavalta oli statukseltaan ns. liitontasavalta eli tasa-arvoinen esimerkiksi Venäjän federatiivisen tasavallan kanssa. Sen viralliseksi kieleksi tuli venäjän ohella yhtäkkiä ja yllättäen suomi, jonka käyttö koko Neuvostoliitossa oli vasta hiljattain tätä ennen – vuoden 1937 lopussa – kokonaan lopetettu. Uuden tasavallan perustamisen on katsottu merkinneen askelta suunniteltuun Suomen liittämiseen Neuvostoliittoon. Liitontasavallan statuksen Karjalais-suomalainen neuvostotasavalta menetti jälleen vuonna 1956 ja muuttui jälleen Karjalan autonomiseksi neuvostotasavallaksi. Uuden valtiollisen asemansa ansiosta Kuusinen valittiin helmikuussa 1941 Neuvostoliiton kommunistisen puolueen keskuskomitean jäseneksi ja XIX puoluekokouksessa vuonna 1952 hänestä tuli sen politbyroon (presidiumin) jäsen. Presidiumista Kuusinen jäi pois vuonna 1953, mutta valittiin sinne takaisin vuonna 1957.

Vuonna 1957 Kuusisesta tuli samanaikaisesti sekä NKP:n presidiumin jäsen että keskuskomitean sihteeri. Hän kuului jäsenenä myös esimerkiksi niin sanottuihin Keskuskomitean ideologisiin komissioihin.

Kuusinen kuoli 17.5.1964 ja haudattiin Kremlin muuriin. Eläessään hän oli saanut kolme Leninin kunniamerkkiä ja sosialistisen työn sankarin arvon. Hänellä on myös nimikkokatu Moskovassa ja Petroskoissa ja viimeainitussa kaupungissa myös patsas.

Suomalaisessa historiankirjoituksessa Kuusinen on yleensä nähty hyvin odiöösinä hahmona, jonka mainetta mustaavat sekä hänen roolinsa Terjoen ”hallituksen” päämiehenä, hänen aktiivinen osallistumisensa Suomen vastaiseen propagandaan jatkosodan vuosina 1941–44 (esim. kirja ”Suomi ilman naamiota”, Moskova 1943), että hänen roolinsa Stalinin 1930-luvun puhdistuksissa. Yleisen käsityksen mu-

kaan Kuusinen ei yrittänytkaan auttaa vainojen uhreiksi joutuneita, Hannu Rautkallion tutkimuksen (Suuri Viha, 1995) mukaan hän suorastaan aktiivisesti myötävaikutti monien suomalaisten joutumiseen vankeuteen tai teloitettavaksi.

Kuusisen roolia Neuvostoliitossa piti merkittävänä hänen entinen työtoverinsa Arvo Tuominen, joka ennen Talvisotaa loikkasi Ruotsiin. Tuominen viittasi muun muassa Kuusisen suhteisiin Staliniin. Nämä kuitenkin ajoittuivat pääasiassa 1920-lukuun. Monet muut ovat sen sijaan arvioineet Kuusisen vaikutusvallan vähäiseksi.

Suomalaiset kommunistit, joiden toimintaan Kuusinen myös sodan jälkeen vaikutti kirjeillään ja neuvoillaan, rakensivat Kuusisen ympärille suoranaista kulttia. Kuusisen arvostus nousi ilmeisesti korkeimmalleen hänen kuolemansa jälkeen 1970-luvun ensi puoliskolla, jolloin merkittävä osa suomalaista opiskelijanuorisoa – eurooppalaisesta valtavirrasta poiketen – alkoi ihannoida Neuvostoliiton poliittista järjestelmää ja otti tunnuslauseekseen ”Eteenpäin Otto Wille Kuusisen viitoittamalla tiellä!” Tämä episodi on syytä nähdä osana nuorison sukupolvikapinaa: Suomessa Kuusinen sai symbolisoida äärimmäistä radikalismia samaan tapaan kuin esimerkiksi Ranskassa vannottiin Mao Tsetungin nimeen.

Kuusisen kulttuuripoliittisia näkemyksiä voi luonnehtia konservatiivisiksi. Freudilaisuus, eksistentiaalisuus ja pragmatismi olivat hänestä ”henkistä sianruokaa” ja kapitalismin mätänemistuosotteita. Se, että niitä sensuroitiin Neuvostoliitossa ei ollut Kuusisesta kuohuttavaa, vaan se, että sellaista sallittiin lännessä.¹ Saman tuomion saivat esimerkiksi impressionismi ja kaikki individualismia korostavat näkemykset. Yksilön onnellisuus kelpasi Kuusisen mielestä päämääräksi koiralle, mutta ei ihmiselle, joka oli sosiaalinen olento.²

Muuan Kuusisen tuotannossa korostuva piirre oli hänen uskonsa vihan rakentavaan rooliin yhteiskunnan kehityksessä. Viha voitiin hänen mielestään jakaa ”alhaiseen” ja ”pyhään”. Viimemainittua edustivat sorretut luokat, joiden vapauttamista viha edesauttoi.³

1980-luvulla Suomen nuorison kiinnostus neuvostoliittolaista reaalisosialismia ja samalla myös Kuusista kohtaan sammuivat. 1990-luvulla, arkistojen auetessa, ovat toimintansa lopettanut Suomen kommunistinen puolue ja sen mukana myös Otto Wille Kuusinen tulleet historian tutkijoiden mielenkiinnon kohteiksi.

VIITTEET

- ¹ RGASPI, fond 522, opis 2, delo 86, l. 690
- ² RGASPI, fond 522, opis 2, delo 48, l. 1–20
- ³ Esim. RGASPI, fond 522, opis 2, delo 86, l. 516 ; fond 522, opis 2, delo 87, l. 624–682. Ks. myös O. W. Kuusinen, Suuri vosisatamme, SKP, Helsinki 1961 s. 117–29. Vihan teoreettiseen käsittelyyn Kuusinen näyttää saaneen vaikutteita ainakin Maksim Gorkilta.

KIRJALLISUUTTA

Nikolai Baryshnikov, Vladimir Baryshnikov, Terijoen hallitus. Uusien asiakirjojen kertomaa.

Johan Beckman Institute. Heisinki–Pietari 2001

John H. Hodgson, Otto Wille Kuusinen. Poliittinen elämäkerta. Tammi. Helsinki 1974

John H. Hodgson, Edward Gylling ja Otto Wille Kuusinen, Helsinki 1974

Osmo Jussila, Terijoen hallitus 1939–1940. WSOY, Porvoo 1985

Aino Kuusinen, Jumala syöksee enkelinsä. Otava, Keuruu 1972

O. W. Kuusinen, Asian periaatteellinen puoli. Valittuja kirjoituksia ja puheita vuosilta 1905–1918.

(Toim. Juha Ukkonen). Kansankulttuuri. Helsinki 1981.

Otto Wille Kuusinen. Suomalainen internationalisti. (toim. Marja-Leena Mikkola) Kansankulttuuri. Helsinki 1971

Nuori Otto Wille Kuusinen (toim. Vesa Salminen). Gummerus, Jyväskylä 1970

Hannu Rautkallio, Suuri viha. WSOY, Porvoo ym. 1995

Kimmo Rentola, Kenen joukoissa seisot? WSOY, Porvoo ym. 1994

Kimmo Rentola, Niin kylmää, että polttaa. WSOY, Porvoo ym. 1997

Tauno Saarela, Suomalaisen kommunismin synty 1918–1996, Helsinki 1996

Arvo Tuominen, Kremlin kellot. Tammi. Helsinki 1956

Arvo Tuominen, Maan alla ja päällä. Tammi, Helsinki 1958

Arvo Tuominen, Myrskyn aikaa. Tammi. Helsinki 1970

Arvo Tuominen, Sirpin ja vasaran tie. Tammi. Helsinki 1956

Ulfas Vikström, Otto Wille Kuusinen. Izdatelstvo polititsheskoj literatury. Moskva 1972

TAKAISIN LENINIIN?

Ideologinen tilanne Stalinin jälkeen ja O. W. Kuusisen näkemykset

Timo Vihavainen

Stalinin kuoltua vuonna 1953 joutuivat hänen seuraajansa ratkaistaan sekä kysymyksen siitä, kenelle valta nyt siirtyisi että kysymyksen siitä, miten oli suhtauduttava siihen viralliseen ideologiaan, jonka nimissä maata oli viimeisten parinkymmenen vuoden aikana hallittu.

Bolshevikkipuolue oli syntyessään ollut vain mitätön emigranttifraktio, jonka havittelema sosialistinen valtio kuului epämääräiseen tulevaisuuteen. Bolshevikkien ensimmäinen puolueohjelma vuodelta 1903 muistuttikin huomattavasti Suomen sosialidemokraattisen puolueen samaan aikaan hyväksyttyä Forssan ohjelmaa. Se keskittyi vaatimaan lähitulevaisuudessa sosiaalisia uudistuksia ja itsevaltiuden kumoamista. Työsuojelu, progressiivinen tulovero, yleinen oppivelvollisuus, kahdeksan tunnin työpäivä ja vastaavat asiat olivat ohjelmassa päällimmäisinä. Se päättyi vaatimukseen yleisellä äänioikeudella varustetusta perustuslakia säätävästä kokouksesta. Miltei huomaamattomana pukinsorkkana ohjelmaan sisältyi maininta proletariaatin diktatuurista.¹

Sosialistisen ja kommunistisen yhteiskunnan olemusta hahmotteli tarkemmin V. I. Lenin Oulunkylässä ja sen lähialueilla syksyllä 1917 laatimassaan kirjasessa "Valtio ja vallankumous". Kirjasen mukaan uudessa sosialistisessa yhteiskunnassa (jonka korkeampi vaihe edus-

taisi varsinaista kommunismia eikä toteutuisi vielä välittömästi val-lankumouksen jälkeen) valtiota hallitsisi koko kansa – siis jokainen vuorollaan – eivätkä erityiset virkamiehet. Armeijankin korvaisi aseis-tettu kansa. Valtio erityisenä väkivaltakoneistona lakkaisi olemasta niin pian kuin entisten riistäjäluokkien kurissa pitäminen kävisi tar-peettomaksi.²

Karu todellisuus osoitti pian, ettei valtion hallitseminen ollut niin tavattoman yksinkertaista kuin Lenin oli ennen bolshevikkien vallan-kaappausta vakuuttanut. Tämä ei kuitenkaan horjuttanut uskoa sii-hen, että parempi yhteiskunta olisi mahdollista rakentaa. Sen periaat-teet hahmoteltiin Bolshevikkien toisessa puolueohjelmassa vuonna 1919. Nyt puolueen virallinen nimi oli ”Yleisvenäläinen kommunisti-nen puolue (bolshevikit)”, mikä kuvasti sitoutumista kommunistisen yhteiskunnan rakentamiseen.

Ohjelman mukaan sosialistinen yhteiskunta tulisi turvaamaan kan-salaisten todellisen tasa-arvoisuuden, jota porvarillinen demokratia lupaili, mutta ei kyennyt toteuttamaan. Tähän tasa-arvoon kuului muun muassa tasapalkkaisuus, josta toistaiseksi sallittiin poikkeuksia ja myöskin rahan hävittäminen vaihdon välineenä ja yksityisen koti-talouden korvaaminen yhteiskunnallisilla palveluilla. Työläisten työ-päivän tuli lyhentyä kuuteen tuntiin, minkä jälkeen suoritettaisiin kaksi tuntia palkatonta toimintaa opiskelun ja yhteiskunnallisten teh-tävien parissa. Kaikkien ”työätekevien” oli määrä osallistua valtion hallintoon. Hallinnollisena perusyksikkönä ei ollut alue, vaan työ-paikka.³ ”Työätekevien” piirissä täysi tasa-arvo ei heti toteutunut, sil-lä ”väliaikaisesti” teollisuustyöväen äänellä oli nelinkertainen paino verrattuna talonpoikien ääniin – näiden piirissähän ”pikkuporvaril-linen” elementti oli vallitsevana. Lakkautettaviin asioihin kuului myös työnjako – kun kukin työätekevä saisi monipuolisen polytek-nisen koulutuksen, hän voisi vaihdella työtehtäviä mielin määrin, toi-sin kuin kapitalismissa.

Vuonna 1920 Lenin lupaili nuorisolle, että se saisi elää kommu-

nistisessa yhteiskunnassa ja arvioi tuohon kuluvaan aikaan ehkä 10–20 vuotta.⁴ Pian huomattiin aikalisä tarpeelliseksi. NEP-kaudella 1921–28 tunnustettiin, että luvatus sosialisminkin toteuttaminen oli vielä tekemättä. Stalinin suoritettua oman vallankumouksensa, johon kuuluivat maatalouden kollektivisointi ja kiihdytetty raskaan teollisuuden rakentaminen, sosialismin viimein julistettiin koittaneen vuonna 1936.

Sosialistisen yhteiskunnan uudenlainen olemus heijastui vuonna 1936 säädetyssä perustuslaissa, kuten Stalin arvovaltaisesti selitti. Syntynyt sosialismi oli kuitenkin selvästi erilainen kuin vuoden 1919 puolueohjelmassa oli edellytetty. Pyrkimyksen rahan poistamiseen vaihdon välineenä ja tasapalkkaisuuden toteuttamiseen Stalin oli jo ehtinyt tuomita ”taantumukselliseksi pikkuporvarilliseksi tolkuttomuudeksi”⁵ Tasa-arvo oli uudessa yhteiskunnassa joka tapauksessa pääsihteerin arvovaltaisen tulkinnan mukaan aivan mullistavasti kasvanut. Niinpä ei enää ollut olemassa riistäjäluokkia, vaan kaksi keskenään ystävällismielistä luokkaa, työläiset ja talonpojat sekä lisäksi työtätekevä älymystö, joka ei ollut erillinen luokka, vaan kerrostuma, jolla oli juurensa edellä mainituissa luokissa.⁶ Kiinnostavaa kyllä Stalin selitti, ettei maassa enää ollut proletariaattia – tällä nimellä ei enää sopinut nimittää uutta neuvostotyöväenluokkaa, joka oli omien tuotantovälineidensä herrana. Uudenlaista oli luonteeltaan talonpoikaistokin, joka oli vapautunut yksityisomaisuuden pauloista. Aiemmin vallinnutta räikeätä epätasa-arvoa työläisten ja talonpoikien välillä ei sosialismin voitettua yhteiskunnassa enää ollut, mikä näkyi siinä, että nyt julistettiin yleinen ja yhtäläinen äänioikeus. Vuonna 1937 pidetyissä vaaleissa – joiden kerrottiin sujuneen tavattoman innostuksen vallassa – 94 miljoonasta äänioikeutetusta yli 91 miljoonaa suoritti kansalaisvelvollisuutensa ja näistä vain alle yksi prosentti äänesti kommunistien ja puolueeseen kuulumattomien stalinilaista vaahiliittoa vastaan. Tämän ennenkuulumattoman tuloksen selitettiin olevan kansan mandaatti puolueen politiikalle.⁷ Vaikka yhteiskunnassa ei enää ollut

sosiaalista perustaa muille kuin yhdelle puolueelle, kuten Stalin oli huomauttanut ja vaikka niin työläiset kuin talonpojatkin hämmästyttävän yksimielisesti kannattivat bolshevikkien politiikkaa, edustivat he kuitenkin periaatteessa eri yhteiskuntaluokkia ja johtava asema tässä yhteisessä – ”yhteiskunnan valtiollinen johto (diktatuuri)” – kuten Stalin sen määritteli, kuului työväenluokalle.⁸

Vuoden 1936 perustuslaki, joka demonstratiivisesti julisti toteuttavansa demokratian, vapauden ja tasa-arvon ihanteet myös käytännössä, eikä vain teoriassa, kuten porvarillisissa maissa tehtiin, sisälsi merkittävän osan uuden stalinilaisen sosialismikäsitteen periaatteista. Se muodosti sen julkisivun. Perusteellisemmin ideologiset asiat määriteltiin uudessa puoluehistoriassa, joka myös sisälsi filosofisen osion, joka oli itsensä Stalinin laatima.

Leninin aikana ei vielä ollut puhuttu ”marxismi-leninismistä”, vaan bolshevismista, jonka ideologiset tavoitteet ja käytäntö kokivat nopeita muodonmuutoksia heti Lokakuun vallankumouksesta alkaen.

1930-luvun lopulla kehitetty ”marxismi-leninismi” oli myös hyvin pragmaattinen muunnos marxilaisuudesta. Se syntyi räätälintyönä perustelemaan sen yhteiskunnan sosialistisuutta, joka oli olemassa vuonna 1937, toisen viisivuotissuunnitelman päättyessä. Sen oli myös perusteltava väite, että Venäjän bolshevikkivallankumous vuonna 1917 oli ollut marxismin – tieteellisen maailmankatsomuksen – edellyttämä lainomainen vallankumous, jonka kautta Venäjä siirtyi kapitalistisesta järjestelmästä sosialismin rakentamiseen. Valmis sosialistinen yhteiskuntahan sitten virallisen selityksen mukaan toteutui vuonna 1937 ja sen uudenlaista erikoislaatua ilmensi teoriassa esimerkiksi vuoden 1936 perustuslaki ja käytännössä vuoden 1937 suuri terrori.

Marxismi-leninismin (parempi suomalainen muoto kaiketi olisi ”leniniläinen marxilaisuus”) pääpiirteet kodifioitiin siis tunnetussa NKP:n historian” lyhyessä kurssissa” vuodelta 1938.⁹ Tästä vajaan 400 sivua käsittävästä kirjasta tuli 1930-luvun lopulta lähtien äärim-

mäisen arvovaltainen ideologinen käsikirja. Se käännettiin heti lukuisille kielille ja sitä väitettiin painetun 50 miljoonaa kappaletta, eli muuta enemmän kuin koskaan mitään muuta kirjaa – raamattu mukaan luettuna.

”Lyhyen kurssin” keskeinen sanoma oli ajatus puolueen monoliittisyydestä ja siis siitä, että päälinjan oli herkeämättömällä valppaudella taisteltava kaikkia ideologisia poikkeamia vastaan. Toinen keskeinen periaate oli ajatus, että kaaderien oikea valinta ja tiukka ideologinen kontrolli olivat sosialistisen järjestelmän perusehtoja.¹⁰

Mitä ”Lyhyeen kurssiin” muutoin tuli, kirjan voi toisaalta sanoa onnistuneen näköjään suorastaan profeettallisella tavalla parissa keskeisessä väitteessään, joita ei tarvinnut myöhemmin korjata. Stalinin julistus vuodelta 1931, jonka mukaan Venäjällä oli kymmenen vuotta aikaa voittaa takapajuisuutensa, ennen kuin sota alkaisi, sattui toteutumaan täsmälleen.¹¹ Samaa voi sanoa kirjan vuonna 1938 esittämästä väitteestä, jonka mukaan toinen maailmansota oli itse asiassa jo alkanut – Kaukoidässä.¹² Toisaalta ”lyhyt kurssi” oli kirja, josta sen syntyhetki eli suuren terrorin kausi oli mitä selvimmin näkyvissä. Trotskilaisten ja muiden poikkeamien historiaa kuvattaessa kirjan sävy kävi hyvin emotionaaliseksi ja suorastaan hysteeriseksi, mikä ei erityisen hyvin sopinut yhteen kirjan väitetyn tieteellisyyden kanssa. Tyylinäytteestä käyköön teoksen ”analyysi” Kirovin murhasta:

”Toveri Kirovin murha, kuten myöhemmin selvisi, oli tämän yhdistyneen trotskilais-buharinilaisen koplan suorittama. Jo silloin, vuonna 1935 kävi selville, että Zinovjevin ryhmä on naamioitunut valkokaartilainen järjestö, joka täydellisesti ansaitsee sen, että sen jäseniä kohdellaan valkokaartilaisina... Näiden ihmisten mitä kauhein siveellinen ja poliittinen alennus, mitä halpamaisin kataluus ja peturuus, joita he peittelivät kaksinaamaisilla selityksillä uskollisuudesta puolueelle, paljastettiin oikeudenkäynnissä, joka tapahtui Moskovassa vuonna 1936. Koko tuon murhaajien ja vakoilijoiden joukkion pääinnoittajana ja organisaattorina oli juudas Trotski. Trotskin apu-

laisina ja hänen vastavallankumouksellisten käskyjensä toimeenpanijoina olivat Zinovjev, Kamenev ja heidän trotskilaiset perässäjuoksijansa. He valmistelivat Neuvostoliiton tappiota imperialistien hyökätessä sitä vastaan, heistä oli tullut tappion kannattajia työläis- ja talonpoikaisvaltioon nähden, heistä oli tullut saksalais-japanilaisten fascistien halveksittavia renkejä ja asiamiehiä...”¹³

”Lyhyen kurssin” muuan perustehtävä oli ollut juuri suuren terrorin perusteleminen. Koko puolueen historia oli siinä revisioitu vuoden 1938 tilanteen mukaiseksi. Aiemmat puoluehistoriat, joita oli muutaman vuoden kuluessa ilmestynyt useita, olivat kaikki vanhentuneet erittäin nopeasti. Stalinismin oloissa vanhentuminen ei merkinnyt vain sitä, että kirjojen katsottiin sisältävän riittämätöntä tai osittain virheellistä tietoa. Väärä tieto, jolla oli ideologista merkitystä oli itse asiassa antitietoa, joka oli vaarallista.

Stalinin eläessä ”Lyhyt kurssi” ei ollut tässä mielessä vanhentunut. Sen sijaan se oli vanhentunut sikäli, että sen käsittelemä periodi päättyi toisen maailmansodan aattoon. Kaikki ne mullistukset, jotka sodan aikana ja sen jälkeen olivat tapahtuneet, puuttuivat kirjasta. ”Lyhyt kurssi” käsitteli kyllä sosialismiin siirtymisen ja sosialistisen yhteiskunnan peruspiirteet, joita heijasti vuoden 1936 Stalinin perustuslaki. Ideologisesti keskeisiä ajankohtaisia kysymyksiä olivat ”Lyhyen kurssin” kannalta esimerkiksi sosialistisen yhteiskunnan edelleen kehittämiseen ja kommunismin rakentamiseen liittyvät kysymykset. Nämä olivat jääneet teoreettisella tasolla kaikki avoimiksi, sillä NKP:n voimassa oleva puolueohjelma vuodelta 1919 oli ottanut päämääräkseen nimenomaan sosialistisen yhteiskunnan rakentamisen, mikä siis oli jo julistettu tapahtuneeksi vuonna 1936, vaikka ”sosialismin” todellisuus olikin monelta osin erilainen kuin puolueohjelmassa oli edellytetty.¹⁴ Sota oli katkaissut kolmannen viisivuotissuunnitelman toteuttamisen ja sodan jälkeisinä vuosina oli ollut pakko keskittyä tuhojen korjaamiseen suurisuuntaisen uuden rakentamisen sijasta. 1930-luvulla oli julistettu uuden yltäkylläisyyden yhteiskunnan

olevan jo aivan ulottuvilla (tästä esimerkkinä muun muassa stahanolilaiset) ja XVIII puoluekokouksessa 1939 oli julistettu kommunismin rakentaminen aloitetuksi.¹⁵ 1950-luvulla NKP:n oli korkea aika vastata huutoonsa.

Luku sinänsä olivat kysymykset sosialistisesta maailmanjärjestelmästä ja sen keskinäisestä hierarkiasta ja valtasuhteista. Sosialistinen maailmanjärjestelmään oli syntynyt vasta toisen maailmansodan jälkeen.

Kaikki nämä seikat vaativat NKP:ltä ideologisia kannanottoja jo 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alussa. Käytännössä auktoritatiivisia ideologisia asiakirjoja olivat Stalinin viimeiset kirjoitukset taloustieteen ja kielitieteen kysymyksistä, mutta ne, enempi kuin Neuvostoliiton sodanjälkeinen mahtiasema ja valtava auktoriteettikaan, eivät voineet sinällään täyttää vallitsevaa ideologista tyhjiötä.

Tyhjiö paheni entisestään, kun Stalin-kultti ”jäädettiin” välittömästi Stalinin kuoltua. Asia näkyi muun muassa siinä, että Stalinin koottujen teosten julkaiseminen lopetettiin vuonna 1953 13. niteseen. Myös suuri määrä vankileirien asukkaita vapautettiin pian johtajan kuoleman jälkeen. Kuten tunnettua, muutoksia alkoi tapahtua myös puolueen politiikassa. Kulutustavarateollisuutta kohennettiin pelkkään raskaaseen teollisuuteen keskittymisen sijasta. Tiettyä – varovaista – vapautumista vanhoista asetelmista voitiin havaita eri aloilla, ulkopoliitikasta kirjallisuuteen ”suojasään” vuosina 1954–55.

Hrushtshovin nimiin pantu niin sanottu ”destalinisointi” otti ratkaisevan askeleen vasta vuonna 1956. XX puoluekokouksessa Hrushtshov piti niin sanotun ”salaisen puheensa”, joka heti vuoti myös istuntosalin ulkopuolelle.¹⁶

Salainen puhe merkitsi voimakasta hyökkäystä Stalinia vastaan henkilönä. Kriitikki rajoittui kuitenkin ”virheisiin”, jotka olivat syntyneet oikeaa politiikkaa toteutettaessa. Näin ollen Stalinin aikoinaan tekemät ideologiset päälinjaukset jätettiin koskemattomiksi. Toisin sanoen puolueen päälinja julistettiin oikeaksi yksilötasolla tehdyistä vir-

heistä huolimatta. Erityisen selvästi tämä idea näkyi keskuskomitean päätöksessä ”Henkilökultin ja sen seurausten voittamisesta”, joka annettiin 30.6.1956.¹⁷

”Salaisessa puheessa” paljastettiin ”henkilökultin” aikana tehtyjä rikoksia ja aloitettiin niin sanottu destalinisointi. Destalinisointi oli tosiasiassa sangen varovaista sikäli, ettei ”puolueen päälinjaa” Stalinin aikana toteutetussa muodossa lainkaan arvosteltu ja esimerkiksi puolueen kollektivisointipolitiikka jätettiin koskemattomaksi. Periaatteena oli, että ”henkilökultin” aikana tehdyt ”virheet” selitettiin yksilökohtaisiksi ja puolue säilytti aiemman, lähes mystisen, pyhän luonteensa maailmanhistoriallisen tehtävän toteuttajana. Destalinisoinnin ”puolinaisuudesta” puhuttaessa en tarkoita sitä, etteikö Hrushtshovin politiikka olisi ollut äärimäisen rohkeaa. Stalinin kauden rikoksiin oli osallistunut hyvin merkittävä osa puolueen nomenklatuuraa Hrushtshov itse mukaan luettuna ja tietysti kaikkien muidenkin tasojen toimihenkilöitä. Voinee täydellä syyllä sanoa, että stalinismin toteuttamisessa olivat olleet kaikki mukana, kuka enemmän, kuka vähemmän. Lähimenneisyyden järjestelmällä – jonka tilisaldoon sitä paitsi oli laskettava maailmanhistoriallisia loistavia voittoja – oli väistämättömästi vahvoja voimia puolellaan. Niin sanottu ”puoluevastainen ryhmä”, joka likvidoitiin vuonna 1957, oli vähällä onnistua vallankaappauksessaan. Ryhmän ideologiseen teurastukseen osallistui O. W. Kuusinen puheella, joka sisälsi Leninin teoksista poimitun raskaan sitaattiarsenaalin. Se oli ilmeisesti ratkaiseva askel, joka nosti hänet puolueen politbyroohon eli presidiumiin, kuten sitä tuolloin nimitettiin.¹⁸

Päätöksen uuden marxismi-leninismin oppikirjan laatimisesta teki XX puoluekokous. Teos oli välttämätön ja kiireellinen korvaamaan vuoden 1938 ”lyhyttä kurssia”, jonka inspiroijan ja erään tekijän – Stalinin – virheelliset näkemykset nyt oli paljastettu – erityisesti oppi luokkataistelun kiihtymisestä sosialismin rakennustyön edistyessä. ”Lyhyen kurssin” kirjoittamisesta otti Stalin ”lyhyessä elämäkerrassa”

kunnian itselleen. Tosiasiassa kirjan tekemiseen olivat tietävästi osallistuneet ainakin P. N. Pospelov ja I. I. Mints, jotka eivät suinkaan joutuneet epäsuosioon teoksen vanhentuessa, vaan jatkoivat etene mistä urallaan. Uusi puoluehistoria, joka valmistui vuonna 1959 muistutti suuresti edeltäjäänsä ja sisälsi osittain identtistäkin tekstiä.¹⁹ Päätoimittajana oli B. N. Ponomarjov, joka oli keskuskomitean sihteeri. Uusi kirja oli nyt kuitenkin luonteeltaan historia, eikä enää ideologian käsikirja, josta oletettiin löytyvän vastaus kaikkiin kysymyksiin. Uuden puoluehistorian ohella ilmestyi myös Neuvostoliiton historia, sosialismin aikakausi M. P. Kimin toimittamana vuonna 1957.²⁰ ”Lyhyen kurssin” vaikutus myös tähän teokseen oli erittäin huomattava, mikä tosiasia kuvanee jyrkkien ideologisten käänteiden vaikeutta ainakin tuon ajan Neuvostoliitossa.²¹

Ideologian käsikirjan laatimisesta päätettiin myös periaatteessa XX puoluekokouksessa ja tarkemmin keskuskomitean päätöksellä. Kuusinen osallistui aktiivisesti sen päätöksen muotoiluun, jolla keskuskomitea määritteli tehtävän sisällön.²² Sanomattakin on selvää, että keskuskomitean täysistunnon koko arvovaltaan nojaavalla tehtävän muotoinnilla oli valtava merkitys työn luonteelle ja se antoi tekijöille vahvan selkänogan, johon voitiin tarvittaessa tukeutua. Ottaen huomioon ideologian merkityksen ajan neuvostoyhteiskunnassa ja sen suuren muotoiltavuuden, oli asialla suuri käytännöllinen arvo eräänlaisena vastuuvakuutuksena.

Kuusinen ehdotti seuraavaa muotoilua: ”...XX puoluekokouksen päätösten mukaisesti NKP:n KK pitää välttämättömänä ryhtyä valmistelemaan populaaria oppikirjaa ”Marxismi-leninismen perusteet”. Kirjassa on osoitettava, ettei marxismi-leninismi ole dogmijärjestelmä, vaan luova ja kehittyvä oppi... on osoitettava eri maiden sosialismiin siirtymisen omalaatuisuus ja työtätekevien vallan erilaiset muodot”. Päätöksen mukaan kirja oli osoitettu sille laajalle puoluekaaderien joukolle, joka työskenteli puoluevalistuksen tehtävissä sekä korkeakoulujen opiskelijoille. Kirjan oli myös määrä olla ”tieteellisen

kommunismin ase ulkomaiselle lukijakunnalle”. Luonteensa vuoksi kirja ei saanut vain esittää marxismi-leninismien väittämiä kiistattomina aksioomina, vaan sen oli argumentoitava ja osoitettava niiden oikeellisuus, kumoamalla vakuuttavasti porvarilliset teoriat. Kirjan vo-lyymin tuli olla noin 30 painoarkkia.²³

On vaikea sanoa, miksi juuri Kuusinen oli valittu tähän tehtävään. Mahdollisesti hänen erinomainen Lenin-tuntemuksensa oli huomattu. Sitä hän oli vielä hiljattain käyttänyt ylistäessään Stalinin ansioita taistelussa opportunistia ja reformismia vastaan.²⁴ Diktaattorin eläessä näin olivat joutuneet tekemään muutkin, joten asiaa ei voinut pitää erityisen kompromettoivana.

Teos, jossa oli perusteltava koko neuvostovaltion *raison d'être* ja jopa koko sosialistinen maailmanjärjestelmä, joka nyt oli mahtavimmillaan ja antoi vaikutelman yhtenäisestä ”itäblokiasta”, joka ulottui Välimereltä Keltaiselle merelle, oli tärkeä yritys, vaikka ei enää yhtä kaikenkattava kuin ”lyhyt kurssi” aikoinaan. Historiahan kirjasta jäi pois. Kirjassa esitetyillä näkemyksillä oli joka tapauksessa pakostakin valtava merkitys.

Keskuskomitean propagandaosasto nimitti aluksi Kuusisen avuksi tekijäkollektiivin, joka koostui vanhoista perinteisen ajattelun kannattajista ja Kuusisen kerrotaan joutuneen syvän masennuksen valtaan näiden tekstejä luettuaan ja alkaneen etsiä uusia kirjoittajia. Kirjoittajien vaihtaminen kävi kuitenkin mahdolliseksi vasta hänen tultuaan nimitetyksi keskuskomitean sihteeriksi.²⁵

Toimituskunta ei sinänsä edustanut puolueen korkeinta huippua. Päätoimittaja Kuusisen ohella sen lopulliseen toimituskuntaan ilmoitettiin kuuluneen G. A. Arbatov, A. S. Beljakov, S. L. Vygodski, A. A. Makarovski, A. G. Mileikovski, J. P. Sitkovski ja L. M. Shejdin. Mukana kollektiivissa oli alun perin muitakin, ainakin F. M. Burlatski.²⁶ Lukujen laatimiseen osallistui sellaisia myöhemmin hyvin tunnettuja nuoria kykyjä kuin I. S. Kon, mutta myös arvovaltaisia akateemikkoja kuten S. G. Strumilin, entinen viisivuotissuunnitelmien pääsuunnitte-

lija, taloustieteilijä Eugen Varga, tunnettu filosofi V. F. Asmus ja monia muita. Tekijöiden alkusanoissa luetellaan lähes neljäkymmentä nimeä.²⁷

Ilmeistä kuitenkin on, että luvut kirjoitettiin pääosin tekijäkollektiivin toimesta ja tarkistutettiin sitten eri alojen asiantuntijoilla. Kuusinen henkilökohtaisesti näyttää kirjoittaneen ainakin viimeisen, kommunistista yhteiskuntaa käsittelevän luvun. Hän osallistui hyvin aktiivisesti myös muiden lukujen käsittelyyn ja teki huomautuksia eri kirjoittajien teksteihin. Kuusisen näkemyksistä mainittakoon esimerkiksi, ettei hän hyväksynyt sitä tavaksi tullutta ("mutta todistamatonta eli siis dogmaattista") väitettä, jonka mukaan kaikki kapitalismin ristiriidat koko ajan herkeämättä kasvoivat ja kärjistyivät. liioin ei ollut todistettu sitä, että valtiomonopolistinen kapitalismi johti yhä suurempaan kaoottisuuteen. Sen sijaan hän hyväksyi sen "pääasian", että kapitalismi ei pystynyt pääsemään irti ristiriidoistaan.²⁸

Mukana olleiden todistuksen mukaan ilmapiiri Kuusisen kollektiivissa oli älyllisesti aktiivinen ja avoin, mikä oli ajan oloissa monille suorastaan shokeeraava kokemus, asiat kun oli tullut tavaksi uskoa ilmoituksen perusteella, järjen argumentteja edellyttämättä.²⁹

Käsitteelliset lukut olivat myös keskuskomitean edustajat, Boris N. Ponomarev – joka myöhemmin vuosikymmenet vastasi ideologisista asioista – sekä toinen keskuskomitean sihteeri L. F. Iljitšov ynnä kulttuuriministeriön edustaja P. N. Demitšev. Kuusinen näyttää usein suhtautuneen kritiikkiin ironisesti.³⁰ Tärkeimpien asioiden kohdalla Kuusinen kääntyi suoraan Hrusštšovin puoleen, kysyen ratkaisua muun muassa sellaisiin ongelmiin kuin täytyikö oppikirjassa perustella sellainen asia, että Neuvostoliitossa yhä vielä muodollisesti vallitsi proletariaatin diktatuuri ja oliko oikein sanoa, että proletariaatin diktatuurin tarve oli riippuvainen konkreettisesta tilanteesta kussakin maassa.³¹ Kuten tunnettua, ennen pitkää juuri Hrusštšov esitti virallisesti opin proletariaatin diktatuurin muuttumisesta Neuvostoliitossa "koko kansan valtioksi". Kiista proletariaatin diktatuurin tarpeellisuus-

desta oli hyvin kiivas ja Kuusisen kerrotaan puolustaneen asiassa Hrushtshovia politbyroossa ja keskuskomitean täysistunnossa käydyissä väittelyissä 1957.³²

Kysymys proletariaatin diktatuurista oli sen luokan asia, että sen käsittelystä oppikirjassa oli tehtävä paperi korkeimmalle johdolle. F. M. Burlatskin mukaan tällainen muistio, nimeltään ”Proletariaatin diktatuurista luopumisesta ja siirtymisestä koko kansan valtioon” lähetettiin asianmukaisille henkilöille. Se herätti myrskyisän reaktion ja mm. keskuskomitean sihteeri ja tuleva kulttuuriministeri Jekaterina Furtseva, jonka kanssa Kuusisen työskenteli keskuskomitean ideologisessa komissiossa, käyttäytyi suorastaan hysteerisesti ja lupasi puolustaa diktatuuria kuolemansa saakka. Muitakin vastaavia reaktioita oli, mutta käytännössä kukaan ei uskaltanut vastustaa muistiota huomattuaan sillä olevan Hrustshovin kannatus.³³

Valmis käsikirjoitus lähetettiin vielä koko keskuskomitean presidiumin tarkastettavaksi. Kirjeessään presidiumille Kuusinen kosketteli erinäisiä tärkeimpiä kohtia, joille hän halusi ylimmän tahon siunauksen. Kuusinen luonnehti kirjan tehtäväksi antaa pikemminkin ”perus-” kuin ”alkeis-” tiedot aiheestaan. Tavoitteena oli ollut välttää yksinkertaistuksia, jotka vain antoivat reformisteille helppoja kohteita, joihin tarttua. Siten esimerkiksi ei väitetty työväenluokan aseman koko ajan absoluuttisesti huononevan kapitalismissa – sellaista lakia eivät olleet esittäneet enempää Marx kuin Leninkään, Kuusinen huomautti.³⁴ Stalinin näkemyksiä kritisoitiin teoksessa ryhtymättä avoimeen polemiikkiin, näin tehtiin esimerkiksi kysymyksessä vallankumouksen «reserveistä» eli eri maiden kommunistisista puolueista ja kansallisista vapautusliikkeistä, joilta Stalin oli kieltänyt itsenäisen aseman. – tällainen asennehan antoi vain vettä vihollisen myllyyn, Kuusinen huomautti.³⁵ Kysymys proletariaatin diktatuurin välttämättömyydestä nykyisessä vaiheessa, sosialismin lopullisen voiton jälkeen, oli jätetty avoimeksi. Tekijät olettivat, että kysymys ratkaistaisiin laadittaessa uutta puolueohjelmaa. Puolueen uutena ”päälinja-

na”, mikä oli ideologisesti erittäin tärkeä käsite, oli kirjassa esitetty XX puoluekokouksen jälkeinen linja. Tältä osin tekijät eivät pitäneet työtä loppuun saatettuna, koska Hrushtshovin teesiluonnokset XXI puoluekokoukselle olivat tulleet tunnetuiksi vasta äskettäin. Tekijät toivoivatkin kritiikkiä erityisesti sosialismista kommunismiin siirtymisen kautta käsittelevään 26. lukuun, jolla nyt oli erittäin suuri ajan-kohtainen merkitys.³⁶

Mahdolliset huomautukset eivät ole tiedossani, mutta kommunistisesta yhteiskunnasta teoksessa joka tapauksessa maalattiin varsin imponoiva kuva. Uskollisena marxilaiselle ajatukselle, jonka mukaan yhteiskunta määrää ihmisen tajunnan ja sitä mukaa persoonallisuudenkin, Kuusinen kuvasi täydellisen yhteiskunnan tuottamia täydellisiä ihmisiä. Kyse ei ollut vain siitä, että yksilöiden persoonallisuus pääsi kukoistamaan, kun päivittäiseen työhön tarvitsi käyttää vain noin 20–25 tuntia viikossa. Näin vapautuneita resursseja ei myöskään käytetty tarpeettoman mammonan kahmimiseen. Kun kaikki hyödykkeet voitiin saada yhteiskunnalta, ei niistä (autot, huvilat jne.) tarvinnut myöskään kantaa huolta ja henkiset voimavarat vapautuivat korkeampiin tarkoituksiin. Sangen oleellista oli, että ihmisten tarpeet osoittautuivat järkeviksi ja kohtuullisiksi: ”ihmiset lakkaavat näkemästä esineissä turhamaisuuden kohteen ja elämässä saavutetun menestyksen mittapuun, he lakkaavat elämästä esineiden hankkimisen tähden palauttaen niille siten niiden alkuperäisen tarkoituksen – ihmisen jokapäiväisen elämän helpottamisen ja kaunistamisen”.³⁷ Tunnettu periaate ”jokaiselta kykyjensä mukaan, jokaiselle tarpeidensa mukaan” oli siis mahdollista toteuttaa voittamalla poroporvarillisuus, jonka kapitalismi oli synnyttänyt.³⁸

Marxismi-leninismien perusteet ilmestyi vuonna 1959, jolloin Hrushtshovia jälleen vastusti puolueessa huomattava konservatiivinen oppositio. Ideologiasta vastaava sihteeri L. F. Iljitshov ei pitänyt kirjasta eikä ilmeisesti myöskään M. A. Suslov, jota on pidetty Kuusisen suoranaaisena vihamiehenä.³⁹ Nähtävästi kirjan suhteellisen vaati-

mattomat painokset (ensimmäinen painos 300000, toinen 400000) saattavat liittyä tähän seikkaan. DDR:ssä kirjaa painettiin sentään kokonaiset miljoona kappaletta.⁴⁰ Vastaavat teokset, kuten Marxilaisen filosofian perusteet⁴¹ ja Marxilais-leniniläisen filosofian perusteet⁴² saivat suuremman painoksen. Muutamat kirjoittajat olivat kirjoittaneet sekä Kuusisen kirjaan että sen ”kilpailijaan” (J. P. Frantsev, G. J. Glezerman, M. M. Rozental). Kirjoja vertailtaessa voi panna merkille, että Kuusisen teos puhuu laajasti sosialismista kommunismiin siirtymisestä ja kommunistisesta yhteiskunnasta – eli siis ns. tieteellisen kommunismin teoriasta – josta taas filosofiaan keskittyvät kirjat eivät puhu juuri mitään. Jälkimmäiset sivuuttavat myös marxilaisen taloustieteen ja keskittyvät vain yhteen ”marxismin kolmesta perusosasta” –filosofiaan. Tässä mielessä kirjoja ei välttämättä tarvitse pitää kilpailijoina. Tieteellisestä kommunismistakin ilmestyi myöhemmin omat erikoisteoksensa. Sen sijaan Kuusisen toimittaman kirjan tapaista yhtenäistä yleisesitystä ei näytä myöhemmin enää ilmestyneen.

Mikäli Kuusisen kirjaa haluaa lyhyesti luonnehtia, voi panna merkille ainakin sen haastavuuden kapitalismiin nähden. Siinä suhteessa se on epookkinsa lapsi. Esille tulee myös selkeästi ns. henkilökultin kritiikki ja ”dogmatismien” vastaisuus.⁴³ Kommunistista yhteiskuntaa käsittelevässä loppuluvussa, joka oli Kuusisen omaa työtä, tulee esille aines, jota voisi sanoa utooppiseksi. erityisesti asia koskee viimeisiä sivuja, joilla kerrotaan, mitä ihmiskunnalla on oikeus odottaa tieteeltä. Nämä tavoitteet liittyvät luonnon voimaperäiseen manipulointiin tulivuorten purkausten estämisestä ja sateiden hallinnasta kuolleiden herättämiseen. Ihmisten keskimääräistä elinikääkin suunniteltiin pidentettäväksi 150–200 vuoteen. On kuitenkin todettava, ettei niiden perusteena ole marxismi-leninismi sinänsä, vaikka senkin väitettiin olevan nimenomaan tieteellinen maailmankatsomus. Kuusisen ymmärryksen mukaan kommunismi joka tapauksessa oli nimenomaan ihmisen luovan energian vapauttava yhteiskunta, ei itsetarkoituksellisen kulutuksen tai laiskottelun paratiisi. ”Reaalisen humanismin”

voitto oli aiheuttava lopulta jopa ”väkivallan ja omanvoitonpyynnin, ulkokultaisuuden ja itsekkyyden, valapattoisuuden ja turhamaisuuden lopullisen häviämisen ihmisten ja kansojen välisistä suhteista”.⁴⁴ Näin Kuusinen esiintyi vuosisadan alun nietzscheläisten marxilaisten (Gorki, Lunatsharski) arvollisena jatkajana ottaessaan yli-ihmisen rakentamisen ihmiskunnan uudeksi päämääräksi. Maailman lyhin työpäivä ja maailman korkein elintaso nähtiin jo Kuusisen kirjassa aivan lähiajan todellisuutena.⁴⁵ konkreettiset määrääjathan esitettiin sitten vuonna 1961 uudessa puolueohjelmassa. Todettakoon, että elintason nostaminen ja työpäivän lyhentäminen, jotka aina olivat olleet tärkeitä kohtia bolshevikkien ohjelmissa, eivät ainakaan periaatteessa olleet tärkeitä vain itsensä vuoksi vaan siksi että niiden ymmärrettiin mahdollistavan ihmisten persoonallisuuden kehittämisen uudelle ja korkeammalle tasolle. Saman hengen voi todeta elähdyttäneen myös puolueohjelman laatijoita. Yksityisomaisuuden minimointi ja siirtyminen yhteiskunnallisten kulutusvarantojen käyttämiseen jonka Kuusinen esitti oppikirjassaan, olivat jonkin aikaa suosittuja ajatuksia. Arveltiin, että pian tulisi aika, jolloin käsite ”oma auto” kuulostaisi yhtä kummalliselta kuin ”oma juna” tai ”oma teatteri”.⁴⁶

Kolmas puolueohjelma oli tietenkin vielä vastuunalaisempi ja merkittävämpi työ, kuin ideologiaa esittelevän oppikirjan laatiminen.

Aluksi Kuusinen sai johtavan roolin tässäkin asiassa, mutta joutui myöhemmin sivuraiteelle.⁴⁷ Ohjelmaluonnoksen laatiminen oli sangen tärkeä tehtävä, mutta sen kommentointi ei periaatteessa ollut keneltäkään kielletty ja virallisen tiedonannon mukaan luonnoksen käsittelyyn osallistui peräti 9 miljoonaa puolueen jäsentä ja 82 miljoonaa ”työtätekevää”.⁴⁸ Kuusisen asema oli kuitenkin keskuskomitean sihteerinä ja politbyroon jäsenenä sangen tärkeä. Hän osallistuiikin koko ajan aktiivisesti puolueohjelman käsittelyyn ja muun muassa lähetti Hrushtshoville omat, sangen suorasanaiset kriittiset kommentinsa useissa kirjeissä keväällä 1961. Sanamuodoista päätellen asiasta

oli sovittu. Päiväämättömissä huomautuksissaan ohjelmaluonnokseen Kuusinen tarttui mitä moninaisimpiin asioihin, alkaen tyylistä ja päätyen siihen mikä oli koko kommunismin päätavoite. Hänen mielestään se oli ihmisen persoonallisuuden kaikinpuolisessa kehittämises-
sä.⁴⁹ Erityisen tärkeänä Kuusinen näyttää tämän mukaisesti tässäkin yhteydessä pitäneen työpäivän lyhentämistä ja julkisia palveluita (yhteisruokailua ym.), joiden avulla korvattaisiin tehoton kotitalous.⁵⁰ Tämä periaatehan oli selkeästi ilmoitettu myös vuoden 1919 ohjelmassa. Myös autot, huvilat ja asunnot tuli saattaa kaikki yhteiskunnan omistukseen. Itse puolueen rooli kommunistisessa yhteiskunnassa oli tietenkin erittäin tärkeä kysymys. Kuusisen mielestä puolueen kehittyminen yleiseksi hallintoelimeksi, joka puuttui joka asiaan, oli väärä suuntaus ja tulevaisuudessa työn pääasiaksi olikin tuleva aatteellis-poliittinen työ. Itsehallinto tulisi kasvamaan joka alalla, työpaikoista taloihin ja asuinalueisiin, virkamiesten ja esim. sovhoosien johtajien valinnaisuutta olisi lisättävä, byrokratiaa vastaan taisteltava ja niin edelleen.⁵¹ Puolueen tulevaisuuden kannalta näkemykset olivat sangen radikaaleja ja mitä todennäköisimmin nomenklatuurasta tuntui, että sen omaa oksaa oltiin nyt sahaamassa.

Hrushtshoville lähettämissään päivätyissä kirjeissä Kuusinen tarttui myös reippaasti härkää sarvista. Hänen mielestään ohjelman toinen osa, joka käsitteli puolueen tehtäviä kommunistisen yhteiskunnan luomiseksi, oli kaikkein olennaisin.⁵² Kommunistisen yhteiskunnan pääpiirteittäisen rakentamisen suunniteltiin tapahtuvan kahdessa vuosikymmenessä, mikä sai Kuusisen ilmeisen skeptiseksi. Hän huomautti, että luonnoksessa oli aivan oikein sanottu, että puolue ratkaisi kommunismin rakentamisen ongelmat asteittain, sitä mukaa kun henkiset ja aineelliset edellytykset kypsyivät. Tältä pohjalta asiaa piti-
kin tarkastella. Itse Lenin oli aikoinaan sanonut, ettei tiedetty, millaiselta täysin valmiiksi rakennettu sosialismi eli kommunismi näyttäisi. Niinpä olikin mahdollisimman tarkoin erotettava toisistaan ne asiat, jotka oli mahdollista toteuttaa kahdessakymmenessä vuodessa ja ne,

joiden toteuttaminen vaatisi pitemmän ajan. Esimerkiksi valtiollisuuden kohdalla olisi parasta ylipäättään puhua sosialistisen demokratian kehittämisestä eikä lainkaan valtion kuolemista. Mitä tuli kansallisuuskysymykseen, kansojen sulautuminen yhteen veisi erittäin pitkän ajan, kuten myös Lenin oli sanonut, joten sulautumisen sijasta olisi paras puhua vain lähenemisestä. Tämä oli viisasta myös ulkomaisen vaikutuksen kannalta, esimerkiksi Aasiassa ja Afrikassa. Yhtä lailla oli tarpeen erottaa toisistaan lähitulevaisuuden ja kaukaisemman tulevaisuuden näköalat myös kysymyksissä kaupungin ja maaseudun ja henkisen ja ruumiillisen työn välisten erojen häviämisestä. Ohjelmaluonnoksessa oli sanottu, että muutos tapahtuisi kahdeskymmenessä vuodessa. Ohjelmassa myös luvattiin jokaiselle työtätekeväälle oma huone, joka perheelle oma huoneisto ja niin edelleen. Näin puolue ikään kuin lupasi lahjoja kansalle sen sijaan että olisi korostettu sitä, että asiat syntyivät omalla, kovalla työllä. Lenin oli aikoinaan sanonut, että "agitatorisuus" kuului lehtikirjoitteluun ja puheisiin, ohjelmassa sen sijaan piti olla säästeliään tarkka ja olla lupaamatta mitään. Kuusinen ehdottikin, että lupausten sijaan piti puhua tehtävistä.

Sangen rohkean väitteen Kuusinen esitti kirjoittaessaan, että luonnoksessa näkyi virheellinen tendenssi korvata vielä sosialismin vallitessa työn mukainen palkkaus tasapalkkaisuudella. Palvelujen maksullisuus oli vielä pitkään oleva välttämätöntä. Mutta miten työläiset saataisiin kiinnostumaan työstä ja pätevyytensä kehittämisestä? Ehkäpä voitaisiin käyttää muita kuin rahallisia palkkioita?⁵³

Kuusinen kiinnitti huomiota myös siihen, että luonnoksessa ei ollut henkilökultin (ts. stalinismin) kritiikkiä. Kansainvälisten suhteiden kannalta oli välttämätöntä puhua myös niistä arvioi Kuusinen.⁵⁴ Itse asiassa kyseessä oli kaksiteräinen miekka. Kuten tunnettua, Kiina ja Albania reagoivat ennen pitkää henkilökultin kritiikkiin nimenomaan kielteisellä tavalla.

Kolmas puolueohjelma, joka oli voimassa Neuvostoliiton luhistu-

miseen saakka, esitti tunnetusti kommunismin rakentamisen ohjelman hyvin konkreettisessa muodossa ja aikaa annettiin kaksikymmentä vuonna, vuoteen 1981. USA:n ohittamisen luvattiin tapahtuvan jo periodin puolivälissä. Ohjelma oli muodoltaan taisteluhaaste koko kapitalistiselle järjestelmälle ”XX vuosisadan kommunistinen manifesti” ja sen päätössanoissa ilmoitettiin: ”Puolue julistaa juhlallisesti: nykyinen neuvostoihmisten sukupolvi tulee elämään kommunismissa”.⁵⁵ Ohjelma hyväksyttiin XXII puoluekokouksessa vuonna 1961, mikä tuskin oli sattuma. Samalla, kun Hrushtshov otti uuden askeleen destalinisoinnin tiellä – mikä näkyi muun muassa siitä, että Stalinin balsamoitu ruumis poistettiin mausoleumista – oli tarpeen korostaa myös Neuvostoliiton kommunistisen puolueen positiivista maailmanhistoriallista roolia. Eräässä mielessä kyseessä oli silmänkääntötempu: pyydettiin kiinnittämään katse tulevaisuuteen eikä menneisyyteen – tai edes nykyisyyteen.

Lienee vaikeaa saada selville, missä määrin juuri Kuusinen vaikutti puolueohjelman muotoutumiseen. Hän ei varmaankaan ollut ainoa henkilö, joka esitti ajatuksia koko kansan valtiosta ja kansalaisyhteiskunnan roolin kasvattamisesta. On kuitenkin mahdollista, että hän oli idean isä. Sen jälkeen kun Hrushtshov oli sen hyväksynyt, oli muidenkin helppo tulla mukaan. Mitä itse ohjelmaan tulee, kyseessä lie nee todella eräs 20. vuosisadan merkittävimmistä poliittisista asiakirjoista ja luultavasti myös poliittisesti rohkein sitoumus. Kuusisen varovaisuus ja skeptisyys kommunismin lopullisen saavuttamisen suhteen 20 vuoden aikana, mitä hän Hrushtshoville korosti, ei suinkaan tule esille ohjelmasta. Toisaalta voidaan havaita, että monet sellaiset asiat, joita hän aktiivisesti kannatti, todella kirjattiin ohjelmaan. Naisen tasa-arvoon tähtäävä yhteiskunnallisten palvelujen lisääminen (ja siinä mielessä kotitalouden hävittäminen) ainakin on ohjelmassa näytävästi esillä.⁵⁶ Valtion kuoleminen, jonka suhteen Kuusinen oli skeptinen esitettiin ohjelmassakin vain tiettyjen ulkoisten ja sisäisten ehtojen täytyttyä mahdollisena päämääränä.⁵⁷

Puolueohjelman rinnalle ja sitä täydentämään oli tarkoitus laatia myös uusi perustuslaki. Voimassahan oli Stalinin perustuslaki vuodelta 1936, joka kyllä oli tehty nimenomaan sosialistista yhteiskuntaa varten, mutta jonka näennäinen demokraattisuus tuskin saattoi moniakaan vakuuttaa, kun sekä oma kokemus että huippujohdon tekemät paljastuksen osoittivat sen palvelleen erinomaisesti veristä diktatuuria. Uuden perustuslain luonnos edellytti myös demokraattisia muutoksia yhteiskunnassa. Neuvostot, korkeinta neuvostoa myöten oli tarkoitus muuttaa todellista valtaa käyttäviksi elimiksi, yhteiskunnallisten järjestöjen roolia piti kehittää ja liitontasavaltojen oikeuksia laajentaa. Stalinin aikoinaan hautaamat, mutta puolueohjelmaan yhä kuuluvat ajatukset koko kansan osallistumisesta valtion hallintoon nostivat täälläkin päätään.⁵⁸ Hrushtshovin jouduttua syrjään perustuslakihanke pantiin kuitenkin jäihin. Perustuslakia muutettiin vasta Brezhnevin kaudella vuonna 1977 ja muutokset verrattuna vuoden 1936 lakiin olivat asiallisesti varsin vähäpätöisiä, sisältäen kuitenkin mm. säädöksen puolueen valtiollisen aseman virallistamisesta.⁵⁹

NKP:n kolmas puolueohjelma hyväksyttiin Neuvostoliiton ollessa mahtinsa huipulla. Sillä oli myös suuri kansainvälinen merkitys. Neuvostoliiton talouskasvu oli kiistattomien (vain harvat kiistivät) lukujen valossa erittäin vaikuttavaa ja tunnetuista eurooppalaisista poliitikoista ainakin Englannin pääministeri Harold Macmillan ja Suomen presidentti Urho Kekkonen näyttävät pitäneen todennäköisenä, että elintaso Neuvostoliitossa pian ohittaisi lännen, kuten puolueohjelmassa luvattiin. Tuotannon määräähän oli tarkoitus lisätä lähimpien kymmenen vuoden aikana noin kaksi- ja puolikertaisesti, jolloin USA:n tuotannon taso olisi saavutettu ja 20 vuoden aikana peräti kuusinkertaisesti, jolloin USA piti jätettämän kauas jälkeen.⁶⁰ Tämän uskottiin olevan mahdollista, koska sosialismi pystyi aikaansaamaan korkeamman työn tuottavuuden kuin kapitalismille oli mahdollista.⁶¹ Esitellessään uutta puolueohjelmaa XXII puoluekokouksessa Hrushtshov sai ”myrskyiset suosionosoitukset” vakuuttaessaan Neu-

vostoliiton pian mullistavan maailman viljamarkkinat.⁶²

Usko rajattomaan kasvuun, joka oli ohjelman taustalla näyttää ainakin jossain määrin perustuneen Lysenkon biologiaan pohjautuvaan kasvinjalostukseen, jonka uskottiin mullistavan maatalouden.⁶³

Karussa todellisuudessa kävi niin, että Neuvostoliitto ilmestyi pian maailman viljamarkkinoille suurimpana yksittäisenä ostajana. Taka-isku tapahtui nopeasti ja sen mukana pohja koko ohjelmalta putosi pois. Hrushtshov syrjäytettiin vuonna 1964.

Brezhnevin aikana myöhemmin käyttöön otettu oppi ”kehittyneestä” eli ”kypsästä” sosialismista oli innostavuutensa puolesta huono korvike kommunismille ja konstruktiivisen toiminnan sijasta se keskittyi ihastelemaan sitä, mitä oli jo saatu aikaan. Ideologinen kriisi, joka itse asiassa juonsi juurensa vuoden 1936 perustuslain antamaan sosialistisen yhteiskunnan määritelmään ja 1939 julistettuun kommunismin rakentamisen aloittamiseen – tai jopa vuoden 1919 puolueohjelmaan – ei ratkennut uuden puolueohjelman myötä. Lienee oletettava, ettei ongelma liittynyt vain formulointeihin ja argumentointiin, vaan että kyseessä oli syvempi ristiriitaisuus marxismi-leninismien ihmiskäsityksen ja karun todellisuuden välillä.

Vuodet 1957-64 ovat Neuvostoliiton – ja koko maailman- historian kannalta poikkeuksellisen mielenkiintoinen ajanjakso. Tuolloin näytti ilmeisesti ensi kertaa reaaliseltsä mahdollisuus, että uudenlainen ja täysin erilainen yhteiskuntajärjestelmä todella kykenisi syrjäyttämään länsimaisen kapitalismin. Haaste lännelle myös esitettiin, vieläpä mahdollisimman kärkevssä muodossa. Tähän aikakauteen liittyy joukko kysymyksiä, joihin tutkimus voi alkaa etsiä vastausta nyt, kun arkistot ovat jo osittain avautuneet..

On aihetta esimerkiksi kysyä, missä määrin kommunismin rakentamisen reaalisuuteen todella uskottiin vuonna 1961? Voidaan myös koettaa selvittää, missä määrin uusi puolueohjelma oli tarkoitettu vain propagandaksi, jolla oli tehtävänsä niin sisä- kuin ulkopoliitikassakin.⁶⁴ ”Pelkkää propagandaa” se ei toki voinut olla, sillä se sisälsi san-

gen huomattavia sitoumuksia, joilla oli myös käytännön merkitystä. Useista lähteistä tiedetään myös, miten laajalti kansan syvät rivit – älymystöä myöten – olivat sisäistäneet stalinismin, jonka nimessä myös Suuri isänmaallinen sota oli käyty ja miten suuri järkytys jo XX puoluekokouksen paljastukset olivat.⁶⁵ Niinpä onkin syytä myös kysyä, edustiko Hrushtshovin – ja myös Kuusisen – edustama ajattelu liberalismiin äärimmäistä rajaa tuon ajan yhteiskunnassa, jopa sen ylittäenkin? Voidaan tietenkin lähteä siitä, että marxilais-leniniläisten käsitteiden käyttö ja ahkera viittaaminen Leninin teoksiin oli ennen muuta ajan oloissa välttämätön puhetapa ja on mahdollista, että ideologisten kiistojen todellisena tarkoituksena ei ollut niinkään kysymys mahdottomasta uudesta yhteiskunnasta, kuin mahdollisesta liberalisoinnista ja sen vastustamisesta olemassa olevan järjestelmän sisällä. On joka tapauksessa todettava, että aikakauden henki oli sosialistiselle järjestelmälle Neuvostoliitossa yhä kauttaaltaan myönteinen. Sosialismin kehityskelpoisuuteen ja paremmuuteen uskottiin hyvin laajasti. Kapitalistista yhteiskuntaa sosialismin vaihtoehtona kannattivat Neuvostoliitossa vain ani harvat, myös ns. toisinajattelijatkin mukaan lukien.⁶⁶

Kysymys sinänsä on, missä määrin Neuvostoliitossa ja eritoten sen johdon piirissä oltiin selvillä muiden maiden oloista. Tietyt ihmisryhmät alkoivat jo 1950-luvulla saada yhä enemmän informaatiota ulkomaailmasta, mutta välttämättä se ei vielä ollut kovinkaan kattavaa. Näissä oloissa Kuusisen kaltainen emigranttikin, joka oli suurimman osan elämänsä viettänyt Neuvostoliitossa, saattoi olla jonkinlainen uuden tiedon välittäjä ja ikkuna länteen.⁶⁷

Näihin kysymyksiin tämänkin teoksen artikkelit osaltaan etsivät vastausta. Pikemminkin kuin ongelma sinänsä, Kuusinen on tämän teoksen kirjoittajille tarkastelupiste, johon ajankohdan ideologiset kysymykset heijastuvat. Kuusisen henkilökohtaista panosta on tuskin syytä paisutella, mutta voidaan sanoa, että hänen jäämistönsä tarjoaa parhaan tähän mennessä löydetyn materiaalin supervallan ideologisen murroksen tutkimiseen.

VIITTEET

- 1 Programmy i ustavy KPSS. Izdatelstvo politicheskoy literatury. Moskva 1969, 19–28
- 2 V. I. Lenin, Gosudarstvo i revolyutsiya. Izbrannyye proizvedeniya, tom 1, 229–324.
- 3 Programmy i ustavy, 29–62
- 4 V. I. Lenin, Zadatshi sojuzov molodjozhi. Izbrannyye proizvedeniya, tom 3, 423.
- 5 J. V. Stalin, Toimintaselostus puolueen XVII edustajakokoukselle. teokset, osa 13, Petroskoi 1952, 380
- 6 I. V. Stalin, O projekte konstitutsii Sojuza SST, Sotshineniya, tom 1(XIV), The Hoover Institution, Stanford 1967, 142
- 7 Neuvostoliiton kommunistisen puolueen (bolshevikkien) historia. Lyhyt oppikurssi. Petroskoi 1945, 374
- 8 Stalin, O projekte..., 152
- 9 Käytössäni ollut laitos: Neuvostoliiton kommunistisen puolueen (bolshevikkien) historia. Lyhyt oppikurssi. keskuskomitean hyväksymä 1938. Karjalais-suomalaisen SNT:n valtion kustannusliike. Petroskoi 1945
- 10 Mt. 375–86
- 11 Tuohon aikaan vihollisena ei toki pidetty Saksaa, jonka kanssa päinvastoin tehtiin poliittista, taloudellista ja sotilaallista yhteistyötä ns. Rapallon politiikan puitteissa vuosina 1922–34, vaan pikemmin Ranskaa.
- 12 mt. 333, 353–54
- 13 "Lyhyt kurssi" 1945, 346
- 14 Ohjelmahan siis edellytti mm. siirtymistä täydelliseen tasapalkkaisuuteen, kaupan korvaamista tarvikkeiden jakelulla "ankaran keskitetyn" koneiston avulla, rahan hävittämistä ja kotitalouden korvaamista yhteiskunnan palveluilla. Ks. Programmy i ustavy KPSS, Izdatelstvo politicheskoy literatury, Moskva 1969, 19–62
- 15 KPSS v rezolyutsijah i reshenijah sjezdov, konferentsii i plenumov TsK, tom 5, Moskva 1971, 339
- 16 Amerikkalaisten julkistamana versiona teoks. Hrushtshov muistelee. WSOY, Porvoo 1971
- 17 O preodolenii kulta litshnosti i jego posiedstvi. KPSS v rezolyutsijah i reshenijah sjezdov, konferentsij i plenumov TsK, tom 7, Izd. polirithsekoj literatury, Moskva 1971, 199–218
- 18 Molotov, Malenkov, Kaganovitsh. 1957. Stenogramma ijenskogo plenuma TsK KPSS i drugije dokumenty. "Demokratija", Moskva 1998, 328–32. Kuusinen puhui asiasta myös XXI puoluekokouksessa. Ks. Vneotsherednyj XXI sjezd kommunisticheskoy partii Sovetskogo Sojuza 27.1.–5.2.1959, stenografitscheskij otshot, tom I. Gosudarstvennoje izdatelstvo politicheskoy literatury, Moskva 1959, 154–64
- 19 Vrt. esim. "Lyhyt kurssi", 326 ja Neuvostoliiton kommunistisen puolueen historia, Valtion kustannusliike, Petroskoi 1960, 441–42. Kuvaus kollektivisoinnin sabotoinnista ylilyöntien avulla.
- 20 Istoriya SSSR, epoha sotsializma (1917–1957). Gosudarstvennoje izdatelstvo politicheskoy

literature. Moskva 1957

²¹ Ks. esim. kollektivisointikuvaus. Mt. 377–97

²² Kuusisen muistio RGASPI fond 522, opis 2, delo 85, l. 338–39

²³ ibid.

²⁴ O velitsihii nashej epohy. Tezisy besedy O.V. Kuusinenä s molodjozhju. RRASPI fond 522, opis 2, delo 48. Tovarishth Stalin vo glave borby s reformizmom. RGAPI fond 522, opis 2, delo 77

²⁵ G.A. Arbatov, Zatljanuvshesja vyzdorovlenije (1953–1985). Svidetelstvo sovremennika. Mezhdunarodnye otnoshenija, Moskva 1991, 50

²⁶ F. Burlatski, Vozhdi i sovetniki. O Hsrushtshove, Andropove i ne tolko o nih... Izdatelstvo politicheskoy literatury, Moskva 1990, 33–43

²⁷ Osnovy maksizma-leninizma, Utsebnije posobije. Gospolitizdat, Moskva 1959

²⁸ RGASPI, fond 522, opis 2, delo 83 esim. l. 356, 1253, 1305

²⁹ Ks. Arbatov, 1991, 49–63; Burlatski 1996, 68–73

³⁰ RGASPI fond 522, opis 2, delo 83, l. 919, 937, 293–94 ; delo 72, l. 4, myös delo 74

³¹ RGASPI fond 522, opis 2, delo 73. Kuusisen päiväamäätön kirje Hrushthshoville

³² Arbatov 1991, 60

³³ F.M. Burlatski, Russkije gosudari epoha reformatsii. Nikita Smelyj, Mihail Blazhennyj, Boris Krutoi. "Shark", Moskva 1996, 72–73

³⁴ Tshlenam prezidiuma TsK KPSS, kandidatam v tshleny prezidiuma TsK KPSS. Ot imeni avtorov knigi « Osnovy marksizma-leninizma » O. W. Kuusinen 5.11.1958. RGASPI, fond 522, opis 2, delo 69 l. 1–8

³⁵ ibid. l. 5

³⁶ ibid. l. 7–8

³⁷ Marxismi-leninisin perusteet, 718–22

³⁸ ibid.

³⁹ Arbatov 1991, 58. Suslovin luonnehdinta Burlatskin puheenvuorosta Moskovassa 2002 pidetyssä seminaarissa.

⁴⁰ ibid. 59

⁴¹ Marxilaisen filosofian perusteet. oppikirja. Vieraskielisen kirjallisuuden kustannusliike. Moskova s.a. tekijäkollektiivin johtaja F.V. Konstantinov. Teoksen ilmoitettiin ilmestyneen miltei kaksimiljoonaisena painoksena vuosina 1958 ja 1962 (Marxilais-leniniläisen filosofian perusteet s.a., s. l.)

⁴² Marxilais-leniniläisen filosofian perusteet. Kustannusliike Edistys, Moskova, s.a., tekijäkollektiivin johtaja F.V. Konstantinov

⁴³ Marxismi-leninisin perusteet. oppikirja. Karjalan ASNT:n valtion kustannusliike. Petroskoi 1960 s. 187–91, 357–59

⁴⁴ Mt. 730

⁴⁵ ibid. 711

- ⁴⁶ Pyzhikov 2002, 300
- ⁴⁷ Arbatov 1991, 58
- ⁴⁸ KPSS v rezoljutsijah... tom 8, Moskva 1972, 170
- ⁴⁹ RGASPI, fond 522, opis 2, delo 75, l. 18–19
- ⁵⁰ *ibid.* l. 21 Kuusinen halusi, että oli "suoraan ja selvästi sanottava, että puolue pyrkii viime kädessä täysin korvaamaan (julkisilla palveluilla) kaikenlaiset kotityöt..."
- ⁵¹ *ibid.* l. 22–23
- ⁵² Kuusisen kirja Hrushtshoville 29.3.1961, RGASPI fond 522, opis 2, delo 69, l. 2
- ⁵³ *ibid.* 1–16
- ⁵⁴ Kuusisen kirje Hrushtshoville 18.4.1961, RGASPI, fond 522, opis 2, delo 71
- ⁵⁵ XX sjezd, 276, 335
- ⁵⁶ *ibid.* 300–302. Vertailu keskustelun kohteena olleeseen ohjelmaluonnokseen on vielä suoritamatta.
- ⁵⁷ *ibid.* 310
- ⁵⁸ A. Pyzhikov. Hrushtshovskaja "ottepel". Olma-press. Moskva 2002, 304.
- ⁵⁹ Konstitutsija (osnovnoj zakon) Sojuza sovetskih sotsialistitsheskih respublik. Juriditsheskaja literatura. Moskva 1978, 17
- ⁶⁰ Tie kommunismiin, Vieraskielisen kirjallisuuden kustannusliike. Moskova 1961, 526
- ⁶¹ *ibid.*
- ⁶² Tie kommunismiin, 220
- ⁶³ Tie kommunismiin, 222
- ⁶⁴ Anastas Mikojan, jolla näyttää olleen yhtä ja toista hampaankolossa Hrushtshovia vastaan, vihjaa, ettei tämä itsekään ottanut ohjelmaa aivan todesta edes sen taloudelliselta osalta.. A. Mikojan, Tak bylo. Razmyshlenija o minuvshem. Vagrius, Moskva 1999, 613
- ⁶⁵ Ks. esim. A. N. Jakovlev, Omut pamjati. Vagrius, Moskva 2001, 113–119
- ⁶⁶ Ks. esim. V. Shlapentokh, Soviet Intellectuals and Political Power. The Post-Stalin Era. I. B. Tauris & Co, London and New York 1990, 149–71
- ⁶⁷ Tästä problematiikasta ks. Robert D. English, Russia and the West. Gorbachev, Intellectuals & the End of the Cold War. Columbia University Press. New York 2000. Kuusisesta mt. s. 101.

SOSIAALIDEMOKRAATISTA KOMMUNISTIKSI

Otto Wille Kuusisen käsitysten muutoksista ennen Stalinin kautta
Tauno Saarela

Keväällä ja kesällä 1918 Otto Wille Kuusinen joutui puntaroimaan ajatteluaan ja toimintaansa perinpohjin: lähes 15 vuotta kestänyt toiminta Suomen työväenliikkeessä näytti päättyneen, kun Kuusinen oli hävityn vallankumouksen jälkeen joutunut pakenemaan Suomesta Neuvosto-Venäjälle. Puntaroinnin tulokset näkyivät Suomen vallankumoustapahtumista kirjoitettuna itsekritiikkinä ja huomattavana panoksena Suomalaisen kommunistisen puolueen perustamisessa elokuussa 1918. Kuusinen myötävaikutti myös uuden internationaalin, Kommunistisen internationaalin, syntyyn maaliskuussa 1919. Huhtikuussa 1921 Kuusinen nimettiin tämän internationaalin toimihenkilöksi. Tuolloin alkanut ura kesti marraskuuhun 1939, jolloin Kuusinen siirtyi internationaalin sihteeristöstä Terijoen hallituksen johtoon. Kuusinen osallistui vielä sen jälkeenkin internationaalin keskuselinten toimintaan.

Tarkastelen tässä artikkelissa sitä, miten Kuusisen käsitykset muuttivat, kun hän ”loi nahkansa”. Sosiaalidemokraatti-Kuusinen on tässä kirjoituksessa yksi kokonaisuus – en yritä eritellä hänen ajattelusaan vuosien 1905–1918 välillä tapahtuneita muutoksia. Sama koskee kommunisti-Kuusista, joka artikkelissani on lähinnä 1920-luvun Kuusinen – en ole miettinyt, mitä vuosien 1934–35 linjanmuutokset mer-

kitsivät Kuusisen ajattelussa. Tämä tarkoittaa sitä, että Kuusisen käsitteiden kontekstualisointi on puutteellista. Lisäksi yksinkertaistan sekä sosiaalidemokraatti- että kommunisti-Kuusisen ajattelua.

Toimintaympäristö

Kun suomalaisesta sosiaalidemokraatista tuli Moskovassa asuva Kommunistisen internationaalin toimihenkilö, ensimmäinen huomattava muutos tapahtui toiminnan kohteessa ja ympäristössä: sosiaalidemokraatti Kuusinen laati toimintaohjeita Suomen sosiaalidemokraattiselle puolueelle, kommunisti Kuusinen koko maailman kommunistiselle liikkeelle. Suomessa Kuusinen oli varsin läheisessä yhteydessä niihin, joiden poliittista linjaa hän muotoili. Moskovan kaudella yhteys sen sijaan välittyi pikemminkin kommunistipuolueen johtohenkilöiden kautta. Muiden poliittisten voimien edustajien kanssa Kuusinen ei Moskovassa joutunut tekemisiin senkään vertaa kuin Suomessa.

Toimintaoloilla oli merkitystä myös toiminnan luonteeseen, muun muassa tapaan määritellä, mitä tarkoitettiin käsitteellä ”kansallinen”. Sosiaalidemokraatti Kuusinen piti hyvin tärkeänä vahvistaa Suomen itsehallinnollista asemaa. Suomen autonomian puolustaminen ja itsenäisyyden saavuttaminen olivat osa luokkataistelua ja takasivat työväelle paremmat vaikutusmahdollisuudet. Kuusinen uskoi Venäjän työväestön taistelun vaikuttavan Suomen asemaan paljon, mutta kansallinen lähtökohta oli hänelle kuitenkin etusijalla.¹

Kommunisti Kuusisella kansainvälisen työväenluokan etu ohitti kansojen edun. Kuusinen ei kuitenkaan luopunut kokonaan kansallisen edun puolustamisesta – hän vain siirsi sen koskemaan Neuvosto-Venäjää/Neuvostoliittoa. Suomalaiskommunisteille tuon maan puolustaminen lankesi tavallaan synnyinlahjana – jo kesällä 1918 Skp:n edeltäjät ryhtyivät värväämään Neuvosto-Venäjälle päätyneitä punapakolaisia puna-armeijaan puolustamaan Venäjän vallankumousta ulkoi-

sia ja sisäisiä vihollisia vastaan². Kuusisen puolestaan puolusti Neuvosto-Venäjää/Neuvostoliittoa sanoin – hän asetti sen kommunistien tärkeäksi tehtäväksi.³

Sosiaalidemokraatti Kuusisen pohjasi antamansa ohjeet karkeasti ottaen toisen internationaalien marxismiin sekä Suomen ja Venäjän poliittisiin tapahtumiin, kommunisti Kuusinen taas leniniläiseen teoriaan ja sen mukaiseen arvioon maailmantilanteesta sekä Neuvosto-Venäjän/Neuvostoliiton sisä- ja ulkopoliittisiin etuihin.

Myös eri tekijöiden painotuksissa oli eroja. Sosiaalidemokraatti Kuusisen muotoillessa toimintaohjeitaan Suomen ja Venäjän poliittiset tapahtumat olivat etusijalla. Vaikka teorialla oli merkitystä näissä linjauksissa, ne syntyivät käytännön tilanteissa ja olivat ennen muuta käytännön kysymyksiä.⁴ Kommunisteille – Kuusinen mukaan luettuna – teoria oli paljon tärkeämpi: se määritteli etukäteen monia poliittisen toiminnan kysymyksiä ja käytäntöä tavallaan yritettiin panna tuon teorian edellyttämään muotoon.⁵ Näin sosiaalidemokraatti Kuusisella oli paljon enemmän poliittista toimintatilaa kuin kommunisti Kuusisella. Sosiaalidemokraatti Kuusinen oli kenties myös herkempi poliittisten tilanteiden muutoksille kuin kommunisti Kuusinen.

Vallankumouksen edellytykset

Kun Otto Wille Kuusinen kesällä 1918 ”loi nahkansa”, hän perusti irtisanoutumisensa sosiaalidemokraattisesta menneisyydestään paljolti työväenliikkeen toimintaan – tai toimimattomuuteen – vuosina 1917–1918. Itsekritiikissäänkin Kuusinen kosketteli ennen muuta liikkeen käsityksiä vallankumouksesta.⁶

Vuonna 1906 kirjoittamassaan artikkelissa Anarkia ja vallankumous Kuusinen määritteli proletarisen vallankumouksen edellytyksekseksi, että yhteiskunnan sisässä oli tapahtunut hiljainen kypsyminen vallankumouksen välttämättömyyteen. Vallankumouksellisen ajankoh-

dan syntymisessä kansan enemmistön raskas taloudellinen ahdinko oli tärkein tekijä. Valtiollinen sorto ei ollut yhtä merkittävä kuin taloudellinen sorronalaisuus. Sen sijaan ulkopoliittiset suhteet ja tapahtumat vaikuttivat suuresti vallankumouksellisen ajankohdan syntymiseen. Vallankumous ei kuitenkaan voinut syttyä, elleivät kansanjoukot olleet vallankumouksellisen mielialan vallassa. Sen kehittymiseen saattoi mennä pitkäkin aika. Kuusinen halusi myös korostaa, että vallankumousta ei tekemällä tehty, se syntyi.⁷

Vallankumouksen yleinen edellytys viittasi taloudelliseen kehitykseen, jota Kuusinen hahmotteli taloustieteen luennoissaan puoluekoulussa vuosina 1911–1913. Luennot perustuivat itävaltalais-saksalaisen Rudolf Hilferdingin vuonna 1910 ilmestyneen kirjan *Das Finanzkapital* näkemyksiin kapitalismin kehityksestä.⁸ Hilferding korosti vallankumouksen tapahtuvan yhteiskunnallisen kehityksen johdonmukaisena tuloksena – kapitalismi tavallaan loi tuotannollisen puolen valmiiksi, työväenliikkeen tarvitsi vain organisoida ja valmistaa työväestö tiedollisesti ottamaan haltuunsa valtiovalta.⁹

Käsitys kapitalismin taloudellisen kehityksen väistämättömyydestä kohti sosialismia on ollut paljolti syynä siihen, että toisen internationaalin marxismia on syytetty deterministisyydestä.¹⁰ Väitteessä on perää, mutta toisessa internationaalissa oli myös henkilöitä, jotka korostivat ihmisten toiminnan merkitystä vallankumouksen synnyttämisessä ja pitivät vallankumousta enemmänkin politiikan kuin talouden kysymyksenä.¹¹ Hollantilais-saksalaisen Anton Pannekoekin kiistalla Karl Kautskyn kanssa oli paljon merkitystä siihen, että tämä asia tiedostettiin myös Suomessa.¹² Kuusisenkin kirjoitukset ja toiminta osoittivat, että vallankumous oli hänelle politiikan kysymys.

Toisen internationaalin marxismia luonnehti kuitenkin selkeä näkemys historian väistämättömyydestä suunnasta. Vaikka bolshevikit ja heidän innostaminaan muidenkin maiden kommunistit moittivat toisen internationaalin marxismia monessa mielessä, he eivät suinkaan irtisanoutuneet siitä historiankaavasta, jonka mukaan kapitalismin

häviäminen oli väistämätöntä.¹³ Pikemminkin he voimistivat sitä julistamalla vallankumouksen olevan lähellä. Tähän optimismiin sisältyi samanlaista deterministissävyistä käsitystä maailmankulusta kuin toisen internationaalin marxismiin.¹⁴

Vuonna 1906 Kuusinen arveli varsinkin taloudellisen ahdingon ja nälän luovan vallankumouksen edellytyksiä.¹⁵ Näkemys heijasteli talouden vahvaa asemaa marxilaisessa selityksessä, ja se säilyi myös kommunisti Kuusisella – käsitys sai käytännön vahvistustakin Suomessa vuosina 1917–18¹⁶. Kuusinen ei kuitenkaan intoillut ”kurjistumisteorian” puolesta yhtä vahvasti kuin jotkut muut Kommunistisen internationaalin ja Skp:n johdossa.¹⁷ Mutta kieltämättä hän niin kuin muutkin kommunistit luottivat hyvin lujasti 1920-luvun lopussa alkaneen lamakauden synnyttävän vallankumouksen.¹⁸ Tokkopa Kuusinen olisi Kominternin plenumissa heinäkuussa 1929 muuten todistellut niin innokkaasti, että työläisten elintaso laski absoluuttisesti, ja polemisoinut vain suhteellisesta laskusta puhunutta Eugen Vargaa vastaan.¹⁹

Kuusisen käsitykset puolueen merkityksestä vallankumouksessa muuttuivat paljon selvemmin. Vuonna 1906 Kuusinen korosti, ettei vallankumousta panisi toimeen mikään salaisesti toimiva klikki, ei mikään ryhmäkunta eikä mikään puolue, vaan se syntyisi kansanliikkeestä, jota ei voitaisi nostattaa keinotekoisesti.²⁰

Kommunisti-Kuusinen ei välttämättä ollut eri mieltä vallankumouksen tekevästä voimasta, mutta kommunistisen puolueen merkitys vallankumouksen valmistelemissa sai aivan toisenlaisen luonteen ja siitä tuli hyvin keskeinen tekijä vallankumouksen synnyttämisessä. Se näkyi mm. Kuusisen ja muiden suomalaisten kommunistien arvioidessa vuoden 1917–18 tapahtumia Suomessa – vallankumouksen epäonnistumisen syynä oli ennen muuta kommunistisen puolueen puute.²¹ Vallankumouksen muiden edellytysten arvioiminen jäi muutenkin taka-alalle. Kovin paljon merkitystä ei ollut silläkään, oliko kommunistinen puolue salaisesti toimiva klikki, joka keinotekoisesti yritti nostattaa vallankumousliikettä.

Vallankumouksen luonne, ajankohtaisuus ja paikka

Myös Kuusisen käsitys vallankumouksen ja väkivallan suhteesta muuttui. Vuonna 1906 hän kirjoitti, että jokainen vallankumous loi omat taistelumuotonsa ja ettei väkivalta välttämättä kuulunut vallankumoukseen. Väkivalta riippui ennen muuta vallassa olevan luokan voimasta ja moraalisesta tasosta. Järjestäytynyt työväestö sen sijaan tekisi kaikkensa estääkseen väkivallan.²²

Kommunisti Kuusinen tarkasteli kysymystä väkivallasta selvemmin vallankumouksen voiton läpi. Kokemukset Suomessa vuosina 1917–18 horjuttivat Kuusisen uskoa vallankumouksen väkivallattomuudesta. Vuosista vedetyissä johtopäätöksissä olikin tyypillistä kritisoida voimakkaasti sitä, että vastustajien oli annettu toimia aivan liian vapaasti. Kuusinen itse katui sitä, että oli pysytellyt liiaksi ”kansanvalan” puitteissa.²³ Aseellisen vallankumouksen ja proletariaatin diktatuurin vaatimisesta tulikin kommunisti Kuusisen vallankumoukskäsitysten olennainen osa.²⁴

Se merkitsi myös muutosta käsityksissä siitä, miten työväen valtaan edettäisiin ja millainen vallankumouksen jälkeen luotava valtio olisi. Talvella 1918 Kuusinen laati esityksen punaisen Suomen valtiosäännöksi. Se perustui eduskuntakeskeiseen malliin, jossa suoraa vaikutusmahdollisuutta lisäsivät kansanaloite ja -äänestys.²⁵ Sitä kautta Kuusinenkin uskoi voitavan toteuttaa uudistuksia, joista lopulta syntyisi sosialistinen yhteiskunta.²⁶ Kommunisti Kuusiselle eduskunta ei enää sopinut sosialismin edistämisen välineeksi. Hän vaatikin porvarillisen valtiokoneiston tuhoamista ja työväenvallan toteuttamista työläisneuvostoina.²⁷ Kuusinen ei juuri pohtinut työväenvallan toteutumista eikä esimerkiksi käsitellyt kommunistisen puolueen ja neuvostojen suhdetta.

Vallankumouksen ajankohtaisuudesta sosiaalidemokraatti- ja kommunisti Kuusisen käsitykset erosivat huomattavasti. Ensin mainitulle se oli epämääräisen tulevaisuuden asia, kommunisti Kuusinen puo-

lestaan eli vallankumouksellista aikakautta ja uskoi vallankumouksen toteutuvan lähiaikoina. Hän saattoi jopa joutua tämän läheisyysuskon pauloihin – ainakin hän kesällä 1918 ja syksyllä 1923 intoili pikaisesti vallankumouksesta jopa Suomessa²⁸. Vaikka vallankumous ei 1920-luvun alkuvuosina – tai myöhemminkään – toteutunut, käsityksen läheisyydestä säilyi ja voimistui 1920-luvun lopussa koko internationaalissa²⁹. Kuusinenkin todisteli tuolloin hyvin vahvasti, että elettiin uuden vallankumouksellisen nousun aattoa³⁰.

Toisen internationaalin marxilaisten mukaan vallankumouksen oli määrä tapahtua siellä, missä kapitalismi olisi vahvimmin kehittynyt.³¹ Asia oli ilmeisesti niin selvä, että Kuusinen ei juuri puhunut aiheesta. Venäläisen V. I. Leninin näkemykset siitä, että vallankumous syttyisi ensin imperialismien reuna-alueilla³², eivät puhutelleet sosiaalidemokraatti Kuusista, kuten eivät monia muitakaan toisen internationaalin marxisteja. Vasta Venäjän vallankumous antoi aihetta tarkistaa näkemystä vallankumouksen ensisijaisesta paikasta.

Bolshevikkien merkittävästä asemasta huolimatta Kommunistisessa internationaali suuntautui aluksi sen mukaisesti, että vallankumous tapahtuisi kehittyneissä teollisuusmaissa Saksassa tai Englannissa. Ainakin internationaali panosti huomattavasti niiden maiden kommunistisiin liikkeisiin. Vasta vuosikymmenen lopulla Kominternin vallankumoustoiveiden painopiste siirtyi Kiinaan ja siirtomaihin.³³ Kuusinen puhui painopisteen siirtymisen puolesta, vaikka hän siihen asti ole selvästi pitänyt Euroopassa tapahtuvaa vallankumousta tärkeänä mm. Suomen kannalta.³⁴

Toisen internationaalin marxistien mukaan kapitalismin loppuvaiheita leimasivat tuotannon ja pääoman keskittymisen ohella kapitalistien keskinäisten ristiriitojen voimistuminen, kamppailu raaka-aine- ja markkinapaikoista, niistä aiheutuvat taistelut ja sodat.³⁵ Tämä oli tavallinen tapa hahmottaa imperialismien aikakautta myös kommunistien parissa.³⁶ 1920-luvun jälkipuolella kommunistien arvioita maailmasta jäseniä kuitenkin entistä voimakkaammin sosialistisen

valtion, Neuvostoliiton, vaikutus maailmaan: kapitalististen maiden ja Neuvostoliiton väliset kiistat siirsivät osittain kapitalistien keskinäiset ristiriidat taka-alalle.³⁷ Tavallaan kommunistit – Kuusinen muiden mukana – yrittivät luoda sellaista vastakkainasettelua, joka vallitsi kylmän sodan aikana mutta ei vastannut todellisuutta 1920- tai 1930-luvulla.

Politiikan luonne

Käsitys vallankumouksen ajankohdasta vaikutti voimakkaasti siihen, millaista politiikkaa Kuusinenkin suositteli. 1910-luvulla Kuusinen saattoi määrittää Suomen työväenliikkeen toimintaa puolustukselliseksi: omien organisaatioiden ja asemien suojaaminen – luokkataisteluvapauksien puolustaminen – oli tärkeä asia.³⁸ 1920-luvulla tällaisesta ei ollut puhuttakaan, kommunistien politiikka oli pääsääntöisesti hyökkäämistä, vallitsevan järjestelmän haastamista, vaikka siihen ei olisi kunnolla ollut välineitä. Kommunisti Kuusinen ylltyi Suomessa olevaa liikettä 1920-luvulla toimiin, joita sosiaalidemokraatti Kuusinen olisi todennäköisesti pitänyt organisaatiota vaarantavina³⁹. Sillä kenties yritettiin kompensoida sitä passiivisuutta, jota Kuusinen jälkeenpäin havaitsi Suomen työväenliikkeen toiminnassa vuosina 1917–1918.

Varmuus vallankumouksen tulosta rajoitti myös kykyä miettiä vaihtoehtoisia tulevaisuuksia. Se tuli ilmi suhtautumisessa oikeistolaisten liikkeiden nousuun Euroopassa 1920-luvun jälkipuoliskolla ja 1930-luvulla. Liikehdintää tarkasteltiin vain vallankumouksen tulon perspektiivistä: marxistien perinteisen katsomuksen mukaan porvaristo joutui valtansa viimeisessä vaiheessa turvautumaan väkivaltaan. Tämän näkemyksen mukaisesti kommunistit pitivät oikeistolaisia liikehdintöjä vain kapitalismin viimeisen vaiheen tunnusmerkkeinä – ne olivat osoitus porvariston heikkenemisestä – eivätkä osanneet teh-

dä kunnon eroa porvarillisen demokratian ja fasistisen hallintotavan välillä.⁴⁰ Se näkyi Kuusisen ja muiden suomalaisten kommunistien suhtautumisessa Suomeen koko 1920-luvun.⁴¹

Käsitys vallankumouksen läheisyydestä ja luonteesta vaikutti myös siihen, miten kommunistit suhtautuivat muihin poliittisiin voimiin. Kuusisen asennoitumisella oli oma pohjansa myös Suomen työväenliikkeessä, joka torjui ennen vuotta 1918 yhteistyön muiden poliittisten ryhmien kanssa, vaikka jotkut puhuivatkin siitä rikkoakseen jähmettynyttä tilannetta. Kuusinen kuului niihin, jotka korostivat työväenliikkeen toimivan omalla linjallaan erillään porvarillisista puolueista.⁴² Se loi hyvän perustan omaksua kommunistien tapa korostaa omaa erityisyyttä ja moittia muita poliittisia ryhmiä.

Sosiaalidemokraattien mustamaalaaminen oli alusta lähtien tärkeä osa Kommunistisen internationaalin sanomaa: kun vallankumouksen uskottiin olevan lähellä, haluttiin tehdä selvä pesäero niihin, jotka kehittivät työläisiä tavoittelemaan reformeja vallitsevan järjestelmän puitteissa.⁴³

Kuusisella ei ollut mitään ongelmia omaksua tätä pürrettä – hän suhtautui varsin jyrkästi sosiaalidemokraatteihin, mille Suomen tilanne vuosina 1918–1919 saattoi luoda pohjaa. Yhteistyöpyrkimyksetkin olivat Kuusiselle vain yritystä osoittaa, että sosiaalidemokraattiset puolueet tai niiden johtajat eivät halunneet ryhtyä vallankumouksellisiin tekoihin, ja saada siten osa puolueiden jäsenistä siirtymään kommunistien kannattajiksi. Hän oli haluttomampi yhteistyöhön kuin monet muut kommunistit. Kuusiselle sosiaalidemokraattisten johtajien paljastaminen oli tärkeintä, ja hän leimasi sosiaalidemokraatteja varsin aktiivisesti vuodesta 1924 lähtien. Tässä mielessä vuonna 1928 yleistynyt tapa luonnehtia sosiaalidemokraatteja sosiaalfasisteiksi ei ollut Kuusisen kohdalla kovin suuri muutos.⁴⁴ Mahdollisesti Kuusisen asenne muuttui tässä suhteessa kansanrintamapolitiikan lanseeraamisen myötä.

Kaupunkien ja maaseudun työväestön yhteistyö ei ollut Suomen

vanhalle työväenpuolueelle tuntematon asia – torpparien vapauttaminen oli liikkeen tärkeimpiä tavoitteita ja lukuisat torpparit ja maatyöläiset liittyivät työväenpuolueeseen edistääkseen asiaansa.⁴⁵ Kommunistisessa liikkeessä tästä yhteistyöstä tehtiin suurempi asia: Kommunistinen internationaali ryhtyi – Venäjän vallankumouksen ja Neuvostoliiton myöhemmän käytännön enemmän tai vähemmän kuvitellun liittosuhteen mukaisesti – puhumaan työväen ja talonpoikien liitosta.

Liiton muoto ei ollut aluksi kovin selkeä, mutta vuoden 1923 aikana internationaalissa päädyttiin ajatukseen, että talonpoikaisjoukot eivät liittyisi kommunistipuolueeseen vaan muodostaisivat puolueen kanssa liiton.⁴⁶ Otto Wille Kuusinen oli tämän idean innokkaita puolestapuhujia – jo syksyllä 1923 hän vaati, että Suomessa oli muodostettava työväenliikettä lähellä oleville talonpojille oma järjestö, vaikka sosialistisella työväelläkään ei tuossa vaiheessa ollut varsinaista organisaatiota maassa.⁴⁷ Skp yritti vuosina 1923–29 luoda erillistä talonpoikaisorganisaatiota Suomeen, mutta sen menestys oli heikko. Maaseutuväestö liittyi pikemminkin suoraan työväenjärjestöihin.⁴⁸

Suhde sosiaalidemokraatteihin ja talonpoikiin osoitti, että kommunistit eivät 1920-luvulla halunneet yhteistyötä muiden poliittisten puolueiden kanssa muuten kuin omilla ehdoillaan. Myös pyrkimykset käyttää hyväksi näiden sisäisiä erimielisyyksiä olivat puheista huolimatta vähäisiä. Muutos tässä suhteessa tapahtui kenties vasta vuosina 1934–35.

Valistajasta puolueorian selittäjäksi

Sosiaalidemokraatti Kuusinen piti päätehtävänäään kohottaa työväestön tietoisuustasoa. Konkreettisesti se merkitsi Sosialistisen Aikakauslehden toimittamista vuosina 1906–1908, kirjoittamista Työmies-lehden ja aktiivista panosta puolueen koulutustoiminnassa.⁴⁹ Valistami-

nen säilyi kommunisti Kuusisen tehtävänä, mutta sen yleisö ja painotukset olivat selvästi erilaiset: vuosina 1906–18 Kuusinen tavoitteli koko työväestön tietoisuustason kohottamista, kommunisti Kuusisen yleisönä olivat suppeammin kommunistisen puolueen jäsenet. Lisäksi valistus sai selvästi väistyä organisaatiokysymysten tieltä.

Kuusinen tuli keväällä 1921 Kommunistiseen internationaaliin laatimaan organisaatioteesejä, ja koko vuosikymmenen ajan hän opetti puheissaan ja kirjoituksissaan, millainen oli leniniläinen tai bolshevistinen näkemys puolueesta ja miten organisoituminen tuli tehdä.⁵⁰ Vaikka ammattivallankumouksellisten suppea ja tiukasti kurinalainen puolue oli tyystin erilainen kuin Suomen vanha työväenpuolue, Kuusinen puhui uuden mallin puolesta mukisematta. Hän ei yrittänyt selittää, että venäläinen puoluemalli ei sopinut lännen erilaisiin oloihin, kuten esimerkiksi Anton Pannekoek.⁵¹

Kommunisteille puolueen oikea linja oli paljon kallisarvoisempi asia kuin sosiaalidemokraateille. Mutta oli heilläkin oikea linja. Esimerkiksi Otto Wille Kuusinen oli Sdp:ssa tottunut – kautskylaista tapaa noudattaen – arvioimaan puolueen toimintaa keskusta-asemasta ja arvostelemaan siitä lähtökohdasta oikealla olevia reformisteja ja vasemmalla olevia anarkistissävyytteisiä virtauksia.⁵²

Ryhtyessään kommunistiksi Kuusinen saattoi jatkaa samalla tavalla: oikea linja oli keskellä, ja siitä käsin kritisoitiin ”syrjäpyrintöjä” oikealla ja vasemmalla. Useimmiten tämä oikea linja syntyi jälkikäteiskritiikkinä. Tässä ”keskustalaisuudessa” koko kommunistinen liike oli uskollinen kautskylaiselle perinteelle, vaikka lipsui – kuten Kuusinenkin – vasemmalle: kritiikki kohdistui ennen muuta oikeistolaisiin virheisiin.⁵³

Kritiikit erosivat myös siinä, että sosiaalidemokraatti Kuusinen yritti omasta lähtökohdastaan muodostaa puolueen kaikkia ryhmiä tai ajattelutapoja koskevan sovitteluratkaisun.⁵⁴ Kommunisti Kuusinen teki samaa sovitellessaan kommunistipuolueiden sisäisiä kiistoja 1920-luvulla. Vaatimus puolueen yhtenäisyydestä olikin kommunisti

Kuusiselle paljon tärkeämpi asia kuin sosiaalidemokraatti Kuusiselle.

Kuusinen ei yrittänyt ulottaa sovitteluasennetta Venäjän kommunistisen puolueen riitoihin vaan tuomitsi väääröoppiset VKP:n johdon kannan mukaisesti. Lev Trotskia Kuusinen moitti Kommunistisen internationaalin kantojen vääristelystä mutta saattoi löytää syitä tuomitsemiseen myös Suomen tapahtumista keväällä 1918: hänen mielestään Trotskin ”teatterimainen” esiintyminen Brest-Litovskin rauhanneuvotteluissa huononsi rauhanehtoja ja vaikutti siihen, että Saksa lähetti sotajoukkojaan Suomeen.⁵⁵

Tehdessään pesäeroa entisiin työtovereihinsa ja internationaalin johtajiin Grigori Zinovjeviin ja Nikolai Buhariniin Kuusinen otti selvemmin Leninin oppien tulkitsijan roolin. Samalla hän sitoutui VKP:n keskuskomitean puolelle.⁵⁶ Stalinin Kuusinen kuitenkin nosti kommunistisen liikkeen senhetkiseksi ohjaajaksi vasta Buharinia kritisoidessaan.⁵⁷ VKP:n riitojen myötä Kuusisen sovitteluasenne heikkeni ja toisinajattelijoiden tuomitseminen yleistyi.⁵⁸

Luodessaan nahkansa Kuusinen sanoutui irti sosiaalidemokraattisesta menneisyydestään. Nahanluonti ei kuitenkaan ulottunut aivojen sopukoihin eikä muuttanut hänen ajattelutapojaan täysin. Kommunisti Kuusinen pystyi perustamaan toimintaansa uudessa liikkeessä ja uudessa ympäristössä aiemmalle näkemykselle historiankulusta, vaikka käsitykset muutoksen väistämättömyydestä ja ajankohtaisuudesta muuttuivat radikaalisti. Huomattava muutos oli myös kommunistisen puolueen nousu vallankumouksen tärkeäksi edellytykseksi, työväenluokka historian tärkeänä muutosvoimana jäi taka-alalle. Sen sijaan kommunistien tapa eristäytyä muista poliittisista voimista ja julistaa oikeaa oppia muistutti Suomen työväenliikkeen toimintaa vuosina 1906–1918.

VIITTEET

- ¹ Ks. esim. Jouko Heikkilä, Kansallista luokkapoliittikkaa. Sosiaalidemokraatit ja Suomen autonomian puolustus 1905–1917. Tampere, SHS, 1993 s. 65–66, 178–183; Vesa Salminen, Lailisuuden esitaistelija vai oman edun tavoittelija – Kuusinen ja toinen sortokausi, kirjassa Nuori Otto Wille Kuusinen 1881–1920. Toimittanut Vesa Salminen, Jyväskylä: K.J. Gummerus Oy, 1970 s. 68–73.
- ² Tauno Saarela, Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923 Tampere: KSL, 1996, s. 30–31, 67–79.
- ³ Ks. esim. Suomen kommunistisen puolueen V puoluekokouksen pöytäkirja (1925) s. 185–190 (Kuusinen), fond 516, opis 2, delo 1925, l. 3, Rossiiskij gosudarstvennyi arhiv sotsialno-polititsheskoj istorii (RGASPI), Moskova.
- ⁴ Heikkilä s. 178–179, 205, 209–210, 237.
- ⁵ Teorian asemasta kommunistisessa liikkeessä, Herbert Marcuse, Soviet Marxism. A Critical Analysis New York: Vintage Books, 1961, s. 24–32.
- ⁶ O. W. Kuusinen, Suomen vallankumouksesta. Itsekritiikkiä Pietari: Skp:n keskuskomitea, 1918.
- ⁷ O. W. Kuusinen, Anarkia ja vallankumous. Helsinki 1906 s. 6–8.
- ⁸ Kuusisen luennoista, Jari Ehrnrooth, Sanan vallassa vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914 Jyväskylä: SKS, 1992, s. 244–253. Luennot olivat ilmeisesti osittain pohjana vuonna 1921 ilmestyneessä kirjassessa O. W. Kuusinen, Työmiehen talousoppia. Lyhyt kurssi marxilaisuuden taloudellisessa teoriasa Helsinki: Sstp, 1921.
- ⁹ Hilferdingin käsityksistä, ks. esim. Leszek Kolakowski, Main Currents of Marxism. Its Origins, Growth and Dissolution. 2. The Golden Age, Oxford, New York: Oxford University Press, 1981 (1978) s. 290–304; Jukka Gronow, On the Formation of Marxism. Karl Kautsky's Theory of Capitalism, the Marxism of the Second International and Karl Marx's Critique of Political Economy, Helsinki: The Finnish Society of Sciences and Letters, 1986 s. 106–115.
- ¹⁰ Ks. esim. Kolakowski s. 3–4, 35–48.
- ¹¹ Erilaisista käsityksistä, esim. Dieter Groh, Negative Integration und revolutionärer Attentismus. Die deutsche Sozialdemokratie am Vorabend des Ersten Weltkrieges, Berlin Ullstein Buch, 1973 s. 296–302; Kolakowski s. 2–29.
- ¹² Anton Pannekoek, Työväenliikkeen menettelytavasta, Pori: Osuuskunta Kehitys, 1910; A. Pannekoek ja K. Kautsky, Väittelyä sosiaalidemokratian menettelytavoista, Oulu: 1912; Anton Pannekoek, Työläisten taistelu, Helsinki: Työväen sanomalehti, 1908.; ks. myös Heikkilä s. 228, 237.
- ¹³ Ks. esim. Lucio Colletti, From Rousseau to Lenin. Studies in Ideology and Society, New York and London: Monthly Review Press, 1974 s. 229–230.
- ¹⁴ Ks. esim. Kolakowski s. 494–495.
- ¹⁵ Kuusinen 1906 s. 7–8.

- ¹⁶ Ruuan puutteen vaikutuksesta radikalisoitumiseen Suomessa 1917–18, ks. esim. Risto Alapuro, *State and Revolution in Finland*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1988 s. 163–164.
- ¹⁷ Saarela 1996 s. 68–70.
- ¹⁸ Kevin McDermott and Jeremy Agnew, *The Comintern. A History of International Communism from Lenin to Stalin*, Basingstoke and London: MacMillan Press Ltd, 1996 s. 104–105; Kommunistinen internationaali. Historiallinen katsaus, Moskova: Edistys, 1973 s. 301–309.
- ¹⁹ O. W. Kuusinen, Kansainvälinen tilanne ja Kominternin tehtävät, kirjassa O. W. Kuusinen, *Kommunistisen Internationalen ja sen osastojen tehtävistä*. Puheita ja kirjoituksia, Leningrad: Kirja, 1932 s. 198–202, 239–245.
- ²⁰ Kuusinen 1906 s. 6.
- ²¹ Ks. esim. Suomen kommunistisen puolueen V:n puoluekokouksen pöytäkirja, 1925 s. 419–423 (Kuusinen), f. 516, op. 2, d, 1925:5, RGASPI; Suomen työväen vallankumous v. 1918. Skp:n keskuskomitean teesit; Y. Sirola, Miksi ei Suomessa ollut bolshevikkipuoluetta?, *Kommunisti* 1/1928; A. Taimi, Vieläkin, miksi ei Suomessa ollut bolshevikkipuoluetta, *Kommunisti* 6/1928.
- ²² Kuusinen 1906 s. 14–15; vrt. O. W. Kuusinen, Venäjän vallankumousliike ja Suomen sosialidemokratia, kirjassa O. W. Kuusinen, *Asian periaatteellinen puoli*. Valittuja kirjoituksia ja puheita vuosilta 1905–1918, Helsinki: Kansankulttuuri, 1981 s. 331–337.
- ²³ Kuusinen 1918 s. 4–7, 20–22.
- ²⁴ Saarela 1996 s. 39–43.
- ²⁵ Kansanvaltuuskunnan valtiosääntöesityksestä, Osmo Rinta-Tassi, *Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena*, Helsinki: Valtion painatuskeskus, 1986 s. 321–330; ks. myös Alapuro s. 174–176.
- ²⁶ Kuusinen 1918 s. 20.
- ²⁷ Saarela 1996 s. 40–43, 69–70, 170.
- ²⁸ Saarela 1996 s. 68–70; O. W. Kuusinen kunnon tovereille 16.10.1923; O. W.K. hyvä veli Kultervolle (Manner) 30.10.1923, f. 516, op. 2, d. 1923:15, RGASPI.
- ²⁹ Ks. esim. *Theses of the sixth Comintern congress on the international situation and tasks of the Communist International (1928)*, kirjassa *The Communist International 1919–1943. Documents. Selected and edited by Jane Degras. Volume II 1923–1928* (London: Frank Cass & Co Ltd., 1971 (1960)) s. 455–464.
- ³⁰ Ks. esim. O. W. Kuusinen, Uusi kausi ja käänne Kominternin politiikassa, kirjassa Kuusinen 1932 s. 279–286.
- ³¹ Ks. esim. Kolakowski s. 43.
- ³² Ks. esim. Kolakowski s. 492–494.
- ³³ Fernando Claudin, *The Communist Movement. From Comintern to Cominform* (New York and London: Monthly Review Press, 1975) s. 63–69; McDermott and Agnew s. 11–12, 15–22, 37–38.

- ³⁴ Ks. esim. O. W. Kuusinen, Vallankumouksellinen liike siirtomaissa; Taistelu sodanvaaraa vastaan, kirjassa Kuusinen 1932 s. 163–174, 175–192.
- ³⁵ Wolfgang J. Mommsen, Imperialismustheorien. Ein Überblick über die neueren Imperialismusinterpretationen. 3., erweiterte Auflage (Göttingen, 1987) s. 30–31, 55.
- ³⁶ Ks. esim. Theses on the international situation and the policy of Entente adopted by the first Comintern congress, kirjassa *The Communist International 1919–1943. Documents. Selected* and edited by Jane Degras. Volume I 1919–1922, London, New York, Toronto: Oxford University Press, 1956 s. 31–37; Theses on the world economic situation adopted by the fifth Comintern congress, Degras II s. 113–117.
- ³⁷ Marcuse s. 33–39; Kommunistinen internationaali s. 292–293; McDermott and Agnew s. 95–96.
- ³⁸ Heikkilä s. 231–241.
- ³⁹ Kuusisen pyrkimys saada Suomessa olevat tunnustautumaan Skp:n johdon alaisiksi ja sen ilmoittaminen Skp:n ja Kominternin vappujulistuksessa oli tällainen toimi, julistuksesta, ks. "Kallis toveri Stalin!" Komintern ja Suomi. Toimittaneet Natalia Lebedeva, Kimmo Rentola ja Tauno Saarela, Helsinki: Edita, 2002 s. 197.
- ⁴⁰ McDermott and Agnew s. 103, 110–111; Claudin s. 608–612.
- ⁴¹ Ks. esim. K-i (Yrjö Sirola), Fascismi ja noskelaisuus meillä, Työväenjärjestöjen Tiedonantaja 13.1.1927; Kullervo Manner väitti Leningradissa puhuessaan Suomea Italiaa klassisemmaksi fasistiseksi maaksi, Suomen noskelaishallituksesta, Kommunisti maaliskuu 1927; O. W. Kuusinen, Fascistidiktatuuri Suomessa, Kommunisti 9/1930.
- ⁴² Työväenliikkeen suhtautumisesta yhteistyöhön, Heikkilä s. 64–69, 174–185.
- ⁴³ Kommunistisen internationaalin suhteesta sosiaalidemokraatteihin, Mikko Majander, The Soviet View on Social Democracy, kirjassa *Communism: national & international*. Edited by Tauno Saarela and Kimmo Rentola (Tampere, SHS, 1998) s. 61–88.
- ⁴⁴ Kuusisen asenteesta sosiaalidemokraatteihin, Saarela 1996 s. 135–139, 156, 293–294; Skp:n ja Kominternin vappujulistus Suomen työväelle 1.5.1925, kirjassa "Kallis toveri Stalin!" s. 196–200; O. W. Kuusinen, Kansainvälinen tilanne ja Kominternin tehtävät, kirjassa Kuusinen 1932 s. 227–229.
- ⁴⁵ Hannu Soikkanen, Kohti kansanvaltaa 1. 1899–1937. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 75 vuotta, Vaasa: Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, 1975 s. 114–115, 168–175, 180–182; Matti Peltonen, Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa, Vammala: SHS, 1992 s. 254–256.
- ⁴⁶ Työväen ja talonpoikien liitosta, ks. esim. E. H. Carr, *The Interregnum 1923–1924*, Harmondsworth: Penguin Books, 1969 (1954) s. 198–208.
- ⁴⁷ Tauno Saarela, Santeri Mäkelä vuoden 1918 jälkeen, kirjassa Tauno Saarela (toim.), *Talonpoikainen sosialisti – Santeri Mäkelä poliittisena toimijana ja kirjailijana*, Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1997 s. 57–59.

- ⁴⁸ Matti Lackman, Taistelu talonpojasta. Suomen Kommunistisen Puolueen suhde talonpoikaissiikkeisiin 1918–1939, Oulu Pohjoinen, 1985 s. 102–142; Saarela 1997 s. 59–60.
- ⁴⁹ Tuure Lehén, Marxilaisuuden alkukytvöä Suomessa. O. W. Kuusinen ja Sosialistinen Aikakauslehti 1906–1908, Pori: Kansankulttuuri, 1971; Salminen s. 56, 67, 72–73, 79–82, 85–87; Ehrnrooth s. 221–229.
- ⁵⁰ Ks. esim. Kommunistinen puolue, jossa on Kominternin ohjelmakomiteassa 13.6.1924 esitetty lausunto, Oikeasta renkaasta, joka julkaistiin Kommunistisessa Internationalessa 1924, Leninin neuvojen soveltaminen organisatiosuhteissa, joka julkaistiin samassa lehdessä 1925 ja Kominternin puolueiden bolshevoimisesta, jossa puhe Kominternin toimeenpanevan komitean laajennetussa istunnossa maaliskuussa 1926, kirjassa Kuusinen 1932 s. 16–49.
- ⁵¹ Ks. esim. John Gerber, Anton Pannekoek and the Socialism of Workers' Self-Emancipation, 1873–1960, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1989 s. 142–149.
- ⁵² Heikkilä s. 143, 178–183, 219, 229.
- ⁵³ Ks. esim. O. W. Kuusinen, Puhe Z. Höglundia vastaan; Epäonnistunut esitys "Saksan lokakuusta"; Uusi kausi ja käänne Kominternin politiikassa, kirjassa Kuusinen 1932 s. 53–59, 71–74, 278–299.
- ⁵⁴ Heikkilä s. 143, 178–183, 219, 229.
- ⁵⁵ O. W. Kuusinen, Epäonnistunut esitys "Saksan lokakuusta", kirjassa Kuusinen 1932 s. 60–76, Suomesta s. 74–76.
- ⁵⁶ O. W. Kuusinen, Sinovjevin nykyinen "historiallinen valhe", kirjassa Kuusinen 1932 s. 77–132; O. W. Kuusinen, Kansainvälinen tilanne ja Kominternin tehtävät, emt. erit. s. 262–266; O. W. Kuusinen, Uusi kausi ja käänne Kominternin politiikassa, emt. erit. s. 280–285, 295–296.
- ⁵⁷ O. W. Kuusinen, Uusi kausi ja käänne Kominternin politiikassa, kirjassa Kuusinen 1932 s. 278–299.
- ⁵⁸ Ks. esim. Kuusinen 1932 s. 258–260, 291–299.

SITKEÄ VÄLIMIES O. KUUSINEN

Kimmo Rentola

Otto Wille Kuusinen oli Kommunistisen Internationaalin pitkäaikaisin korkea johtohenkilö. Hän kesti järjestön sihteerin paikalla peräti 18 vuotta, 1921–39. Yksityiskohdat täytyy tässä sivuuttaa ja niistä on vielä paljon tutkimattakin¹, mutta karrieerin harvinaisen pituuden ja menestyksellisyyden syitä on syytä lyhyesti pohtia.

Kun Komintern perustettiin, suomalaiset punaiset olivat jo hävinneet vallankumouksensa ja joutuneet pakolaisiksi Neuvosto-Venäjälle. He olivat paikalla ja saatavissa. He olivat ulkomaalaisia ja sikäli niitä tuiki tarpeellisia internationalisteja, mutta eivät liian kaukaa, vaan 'puskurivaltioista'.² He olivat johtaneet vakavaa vallankumousta ja ansaitsivat siis kunnioitusta enemmän kuin ne, jotka vasta haaveksivat siitä. Niinpä Helsingin entinen miliisipäällikkö Kustaa Rovio sai ammattimiehenä laatiakseen ensimmäisen suunnitelman Kominternin sotilas- ja tiedustelutyöstä.³ Suomalaiset olivat Kominternin perustamiseen mennessä jo luoneet aatteellisen nahkansa ja katsoivat olevansa lujia bolshevikkeja, kun lännempänä kumouksellisessa työväenliikkeessä vielä vallitsi monenkirjavia aatevirtauksia. Kuusisella ja muilla suomalaisilla, jotka olivat kuuluneet lähinnä Saksan sosiaalidemokratian aatteelliseen vaikutuspiiriin, oli omakohtaista kokemusta ja tuntemusta siitä, miten länsimaisen työväenliikkeen menettely-

tavoista ja aatekeskusteluista voitiin siirtyä bolševistisiin näkemyksiin; Venäjän keisarin entisinä alamaisin heillä oli lisäksi hieman enemmän venäläisyyden ja Venäjän työväenliikkeen tuntemusta kuin länsimaisessa vasemmistossa yleensä. Heillä oli tulkin ja välikäden taitoa. Raportoidessaan Kominternin johtajalle Grigori Zinovjevile editoineensa hänen kirjoitustaan rajusti jopa otsikkoa myöten Kuusinen perusteli: ”Ajattelin enemmänkin kansainvälistä lukijakuntaa.”⁴

Mitä nimenomaan Kuusisen ominaisuuksiin tuli, hänellä näyttää olleen suorastaan hirmuinen paperityön kyky ja vimma. Suurten oraattoreiden ja aloitekykyisten kapinanjohtajien ohella maailmavallankumous tarvitsi tällaisia hieman harmaita virkailijoita, jotka pyörittivät koneistoa ja pitivät paperit järjestyksessä. Ulkoa katsoen sellainen mies ei näytä painavan mitään.⁵ Mutta sisällä se työ painoi, ja ponnistus vaati veronsa. Useimmissa Kuusista henkilökohtaisesti koskevista Kominternin päätöksissä oli 1920-luvun lopulta lähtien kyse massiivisen työtaakan keventämisestä ja siitä, miten mies saatettiin lääkärien määräyksellä pitämään lomaa. Talvella 1934 oltiin niin pitkällä, että Kuusinen suoraan velvoitettiin pitämään puolitoista kuukautta lomaa Moskovon ulkopuolella ja kaksi toveria nimettiin kontrolloimaan, että Kuusinen täyttää tämän päätöksen.⁶ Kuusisella oli halua ja kykyä soveltaa kautskylaisen teoreetikon taitojaan uusiin oloihin ja uuteen aatteelliseen kehykseen. Sitä arvosti etenkin Lenin, jonka kuuluisan lausunnon (”hän tietää ja ajattelee”) Kuusisen oppipojat painoivat tarkoin mieleensä 40 vuotta myöhemmin. Ei se kyky ollut tarpeeton Stalininkaan mielestä, joskaan hän ei arvostanut sitä yhtä korkealle kuin edeltäjänsä. ”Hyvä, mutta akateeminen”, oli hänen arvionsa Kuusisesta.⁷

Lenin ja Stalin on syytä mainita, koska yksi Kuusisen menestystä selittävä ominaisuus on se, että hän omaksui alusta alkaen ehdottoman uskollisuuden sille taholle ja linjalle, joka kulloinkin oli vallitsevana Neuvostoliiton kommunistisen puolueen huipulla. Se toimi kuin kompassi. Ilmeisesti hän todella sisäisti tämän menettelytavan ja piti

sitä periaatteellisesti perusteltuna maailmanvallankumouksen kokonaisedun kannalta. Mutta toisinaan voi havaita myös normaalin opportunismin ja itsensä tykö tekemisen piirteitä, kuten esimerkiksi ensimmäisessä varsinaisessa kirjeessä Leninille, ”arvoisalle toverille ja opettajalle”, jonka kirjoituksista löytyi aina vain uutta purtavaa. Lisäneuvotkaan eivät silti olleet tarpeettomia, ja niiden toimittamisen helpottamiseksi Kuusinen kertoi tilanneensa Tukholmasta Leniniä varten parlografin, jollaisen avulla monet suuret kirjailijat olivat voineet helpottaa työtään.⁸ Pian suhde Leniniin sai toverillisemmän sävyn ja leikkiäkin tohdittiin laskea.⁹ Kuusinen tarvitsi suoraa suhdetta Leniniin siitäkin syystä, etteivät hänen kilpailijansa ja vastustajansa, Eino Rahja ja muut Pietarin suomalaiset bolševikit, pääsisi liikaa hyötymään välikäden asemastaan suomalaisten ja venäläisten tovereiden suhteissa.

Leninin seuraajan Stalinin kanssa suhde ei enää ollut yhtä läheinen eikä etenäkään luottamuksellinen. Teoreettikkona Stalinilta puuttui Leninin suvereenisuus eikä hänellä ollut varaa antautua samanlaisiin pohdintoihin ja argumenttien koetteluun.¹⁰ Mutta bolševikkien kaikissa välienselvittelyissä Kuusinen seurasi johdonmukaisesti Stalinin linjaa ja asettui hänen kilpailijoitaan vastaan, vaikka nämä olisivat olleet hänen omia entisiä läheisiä yhteistyökumppaneitaan, kuten Zinovjev ja Buharin. ”Sinä olet meille bolshevistisen vaatimattomuuden, raudanlujan puoluekurin ja terävän valppauden esikuva”, vakuuttivat hänen suomalaiset oppilaansa.¹¹ Kuusinen esiintyikin aina tavattoman valppaana, korostaen esim. kuuluvansa nimenomaan sellaiseen ryhmään, joka katsoi NKP(b):n opposition esiintymisen suorastaan ”petokseksi kansainvälistä työväenliikettä kohtaan.”¹² Ei ihme, että juuri Kuusinen osui johtamaan puhetta siinä tärkeässä kansainvälisen kontrollikomitean kokouksessa 1927, jossa Trotski lopullisesti hädätettiin Kominternin johtopaikoilta.¹³

Vuoden 1934 jälkeen Kuusisen tärkeimmäksi kanavaksi huipulle muodostui bulgarialainen Georgi Dimitrov, jonka Stalin poimi Ko-

minternin johtajaksi. Kuusinen oli Dimitrovin poliittinen liittolainen, mutta myös henkilökohtainen suhde kehittyi läheiseksi, melkein pä sukulaisuudeksi, sillä Leipzigin oikeusjutun toinen sankari, Dimitrovin toveri Blagoi Popov meni naimisiin Kuusisen tyttären Riikan kanssa. Liitto jäi lyhyeksi, sillä mies pidätettiin pian. Dimitrovin ja Kuusisen poliittinen ja perhesuhde kuitenkin jatkui.

Kuusinen selvisi hengissä Stalinin terrorista, mutta menetti sen myötä ja sitten talvisodassa reaaliset mahdollisuutensa vaikuttaa suomalaisena poliitikkona Suomen kohtaloihin. Silti hän näyttää ikänsä kaiken pitäneen silmällä Suomen tapahtumia ja kehitystä ja haaveilleen viimeisiin päiviinsä saakka sosialismista nimenomaan entisessä isänmaassaan. Siinä oli hänen Samponsa, sitä hän himoitsi ja siitä haaveili aivan kuin Väinämöinen omaa aarrettaan kansalliseepos Kalevalassa, josta Kuusinen usein kirjoitti ja keskusteli.

On arvoitus, miksi Kuusinen säästy. Varovainen hän kyllä oli ja Kominternin sihteerin asema näyttää olleen verraten suojaista, niin että 1935 otettua virallista ryhmäkuvaa voitiin myöhemminkin julkaista vain rajaamalla reunasta pois tiedustelumies M. A. Moskvin. Monen muun neuvostoelimen vuoden 1935 ryhmäkuvalla ei pian ollut muuta käyttöä kuin poliisin tiedostoissa kansanviihollisista. Oli Kuusisen säästymisen syy mikä oli, kenties sattumakin, ainakin ympärille tuli autiota. Melkein kaikki Kuusisen suomalaiset työtoverit pidätettiin ja ammuttiin, samoin joutui vainojen uhreiksi suuri osa Kominternin virkailijoista, kuten myös hänen entinen vaimonsa ja poikansa. Otto Willellä itsellään oli villapaita ja ruisleipää ovenpielessä valmiina sen yön varalta, jona noutajat tulisivat.

Vielä keväällä 1939 tuho kävi lähellä. Kominternin johdossa Dmitri Manuilski sanoi Kuusisen kirjoitusta Pravdassa ”poliittisesti vääräksi”, koska siinä paasattiin yhä Dimitrovia ja kansanrintamaa, vaikka tilanne oli jo muuttunut. Kuusisen kirjoitusten julkaiseminen pantiin Kominternissä heti jäihin, alkoi piinallinen odotus.¹⁴ Mutta kuukau-

den kuluttua Stalin yllättäen haukkui vapputeesit, jotka oli laatinut Manuilski. Niissä näet ylistettiin liikaa Stalinia. ”Manuilski on nuoleskelija! Hän oli trotskilainen!” Stalin sanoi. ”Hullu juttu. Kuusinen on verrattomasti *rehellisempi* [...]”¹⁵

Neuvostoliiton hyökätessä Suomeen 30 marraskuuta 1939 Kuusinen perusti Stalinin määräyksestä Suomen kansanhallituksen, ns. Terijoen hallituksen.¹⁶ Mutta Suomen työväenluokka ei seurannut sen lippua, vaikka se vetosi vuoden 1918 punakaarteihin. Jopa monet kommunistit taistelivat Suomen armeijan riveissä. He olivat kuulleet Neuvostoliitosta liian hirvittäviä uutisia sinne aikanaan paenneiden suomalaisten punaisten kohtaloista. Talvisodassa petti jopa Kuusisen rakkain opetuslapsi Arvo Poika Tuominen, jonka hän oli 1937 saanut lähetetyksi terrorilta turvaan Tukholmaan.

Ehkä Kuusinen itsekin sisimmässään tunsii olevansa väärällä asialla. Kun suomalaiset kommunistit 20 vuotta aikaisemmin väittelivät siitä, pitäisikö Suomen vallankumousta auttaa puna-armeijan hyökkäyksellä, Kuusinen oli jyrkästi vastaan. Jos Suomeen tarvitaan 50-100.000 miestä, hän sanoi, se on imperialistinen valloitusota eikä vallankumous.¹⁷

Kun Stalin päätti sittenkin tehdä rauhan Helsingin hallituksen kanssa, Kuusisen hallitus hylättiin vähin äänin niin kuin sitä ei olisi koskaan ollutkaan. Mutta Suomessa tapaus muistettiin. Terijoen hallitus teki Kuusisesta maanpetturin vielä paljon raskaammassa mielessä kuin Maurice Thorez'sta, joka syyllistyi Ranskassa pelkästään sotilaskarkuruuteen. Vuodesta 1940 Kuusisen mahdollinen paluu Suomeen oli kysymys, joka koski koko yhteiskuntajärjestyksen jatkuvuutta.

Neuvostoliitossa Kuusinen ei talvisodan jälkeen enää päässyt palaamaan Kommunistiseen internationaaliin, vaan joutui Petroskoihin, jonne perustettiin Karjalais-suomalainen neuvostotasavalta. Siirto tuntui rangaistukselta, vaikka Karjala olikin Kalevalan maa. Entisestä ammatti-internationalistista tuli kotimainen neuvostopoliitikko,

Otto Vilgel'movitsh Kuusinen, helmikuussa 1941 jo Neuvostoliiton kommunistisen puolueen keskuskomitean jäsen. ”Hän on sen todella ansainnut”, Molotov perusteli.¹⁸ Muutaman Suomea koskevan ohjekirjeen ja ohjelmallisen asiakirjan Kuusinen sai keväällä 1941 laatia, lähtökohtana Baltian malli eli maan liittäminen Neuvostoliittoon. Kuusinen ymmärsi, että siltä pohjalta puoluetöitä oli vaikea saada onnistumaan Suomessa, eikä papereista tahtonut tulla valmista.¹⁹

Uusi sota kesäkuussa 1941 avasi Kuusiselle uuden mahdollisuuden vaikuttaa Neuvostoliiton Suomen-politiikkaan taas siltä pohjalta, että Suomi oli erillinen valtio, jonka itsenäisyys sopi Neuvostoliiton ajankohtaisiin sodanpäämääriin. Ehkä hänessä vielä oli kätkeytynä vanhasuomalaista nationalistia, sillä se ajatus tuntuu vilkastaneen hänen poliittista mielikuvitustaan paremmin kuin maan liittäminen Neuvostoliittoon. Hän koetti hyödyntää ahtaimmankin tilaisuuden pitääkseen entisen isänmaansa erikseen esillä. ”Olisi häpeä meidän suomalaiselle k.p.:llemme, elleimme ehtisi Helsinkiin ennen kuin Kominternin valtuuskunta astelee Berliiniin”, hän kirjoitti Dimitroville syyskuussa 1941, uumoillen, että ”tuskin Te meitä kovin pitkään odotatte.”²⁰ Vanha kumousmies ei arvannut, että Kominternin saksalaiset pääsisivät Berliiniin vasta melkein neljän vuoden kuluttua eikä hän itse näkisi Helsinkiä enää milloinkaan.

Kuusinen koetti selittää neuvostoradion propagandisteille, miten Suomen kansalle kannatti puhua. Räikeä maalailu ja vääristely eivät tehonneet. Kannatti koettaa, tepsisikö totuus. Toisin kuin talvisodassa, tällä kertaa Kuusisella oli esittää montakin tosiseikkaa, joita oli edullista kertoa Suomen kansalle. Erityisesti kannatti pitää esillä länsiliittoutuneiden asennetta.²¹

Heti Stalingradin jälkeen Kuusinen liittyi siihen kauemmas katsovaan todellisten valtiomiesten joukkoon – Mannerheim, Ryti, Tanner, Paasikivi, Kekkonen – jotka kukin tahollaan koettivat löytää Suomelle tien erillisrauhaan. Omalla tahollaan Sorokassa Kuusinen kirjoitti – varovaiseen sävyyn, mutta silti selkeästi – laajan ehdotuksen

erillisrauhasta.²² Stalin kuitenkin hylkäsi sen.²³ Hän halusi pitää kaikki mahdollisuudet avoinna.

Mutta Kuusinen pääsi sentään Karjalasta Moskovaan. Hänet nimettiin asiantuntijaksi Litvinovin johtamaan komissioon, joka pohti sodanpäämääriä ja sodanjälkeistä kansainvälistä järjestystä.²⁴ Suomen osalta tuli jälleen harkittavaksi avoimeksi jätetty mahdollisuus: ”uuden vallan pystyttäminen” maahan.²⁵ Molotov asettui Moskovan ulkoministerikokouksessa Suomen ehdottoman antautumisen kannalle. Kuusinen sai talvisodan syttymisen vuosipäivänä pitää esitelmän, jossa hän arvioi, että mainioita venäläisiä tykkejä tarvittaisiin tälläkin kertaa tulkeiksi ennen kuin Helsingin herrat (”plutokraatit”) ymmärtäisivät puhetta. Kun muuan kuulija kysyi Mannerheimin asenteesta rauhaan, esitelmäitsijä piti yleisesti tunnettuna, että marsalkka ”on suurimpia iljetyksiä [merzavtsev] joita siellä on. Sitä hän on ollut ja on elämänsä loppuun saakka.”²⁶

Heti seuraavana päivänä Teheranin konferenssissa Stalin kuitenkin luopui vaatimasta Suomen ehdotonta antautumista ja esitti ehdot, joiden pohjalta Neuvostoliitto oli valmis solmimaan rauhan Helsingin hallituksen kanssa. Sen jälkeen Kuusisen asiantuntijapalveluksia ei juuri tarvittu, mutta hän sai olla varalla, *Vöina i rabotshij klass* (sittemmin *Novoje Vremja*) -lehden toimituksen epävirallisena jäsenenä. Mielenkiinnon ja ajatusten pääsuuntaa kuvaa valittu nimimerkki, N. Baltijski.

Näin Kuusiselle vakiintui tietty rooli Stalinin Suomen-politiikassa. Hän sai olla varalla, odottamassa, jos Helsingin vallanpitäjien kanssa ei päästäisi sopimukseen tai sotatapahtumat johtaisivat Suomen miehitykseen. Niin kauan kun Stalin tavoitteli sopimusta Suomen hallituksen kanssa tai sellainen näytti muuten mahdolliselta tai toivottavalta, Kuusisen rooli pysyi vähäisenä. Mutta jos Suomen hallitukseen oltiin tyytymättömiä tai sitä katsottiin tarpeelliseksi painostaa todella täysimittaisesti ja kaikin keinoin, Kuusinen otettiin esille ja sai tilaa toimia. Tämä malli säilyi myös sodanjälkeisinä vuosina.

Kun rauha Suomen kanssa solmittiin syyskuussa 1944, Kuusista ei taatusti miellyttänyt, että Suomen puolella sopimuskumppanina oli nimenomaan se suuri iljetys, Mannerheim. Vielä viime vaiheessa Moskovassa hän koetti huolehtia siitä, että ehtoihin tulisi mukaan myös vuoden 1918 valkoisten voittajien kaartin, suojeluskuntien lak-kauttaminen.²⁷ Sitä Stalin ei siinä vaiheessa halunnut, ettei säilyttäisi Mannerheimia, jonka kanssa rauha tehtiin ja jonka myötävaikutusta ennen kaikkea tarvittiin.

Halu olla säilyttämättä Helsingin vallanpitäjiä ja pilaamatta heidän kanssaan rakennettavia suhteita esti Kuusisen paluun Suomeen rauhan tultua. Sodan päätösvaiheissa ja sen jälkeen Kominternin johtajat²⁸ palasivat yksi toisensa jälkeen kotimaihinsa, ensimmäisenä Togliatti, jonka läksiäisissä koko joukko oli viimeistä kertaa saman pöydän ääressä, sitten Thorez pitkän kädenväännön jälkeen, Rákosi, Gottwald ja Pieck puna-armeijan kuormaston mukana, viimeisenä itse Dimitrov.

Jos espanjalaisia ei oteta huomioon, vain yhden oli jätävä: O. W. Kuusinen ei päässyt vanhaan maahan. Dimitrov yritti auttaa Kuusisen lähipiirin pääsyä Suomeen 1944–45 ja sai siihen jo Molotovin suostumuksen.²⁹ Mutta ketään ei päästetty, sillä vielä tärkeämpi suostumus jäi puuttumaan. Stalin ei halunnut Kuusista eikä hänen väkeään häiritsemään hauraita suhteita Suomen valtiojohtoon. Yli puoleen vuoteen Kuusinen ei voinut edes kirjoittaa tyttärelleen Helsinkiin, jossa Zhdanov oli valvomassa maan asioita.

Lohdutukseksi Kuusinen sentään sai Leninin kunniamerkin³⁰ ja säilytti asemansa tärkeänä neuvonantajana eräissä kansainvälisissä ja aatekysymyksissä. Kun maailman ammattiyhdistysten konferenssia valmisteltiin yhteistyössä brittien kanssa, Kuusisella oli rooli neuvonantajaryhmässä, joka Molotovin valvonnassa valmisti Neuvostoliiton ammattiyhdistysten linjaa.³¹ Dimitrov ja Kuusinen pohtivat myös aietta perustaa kommunistipuolueiden ideologinen keskus Pariisiin.³²

Tulevaisuuden kannalta merkityksellinen aatteellinen tehtävä oli

NKP:n ohjelman uudistamishanke, jota Stalin ryhtyi pohtimaan jo sodan aikana.³³ Valmistelupäätös tehtiin keskuskomitean täysistunnossa helmikuussa 1947 ja Kuusinen veti (Leontjevin kanssa) yhtä neljästä ohjelmakomissiosta, joiden luonnokset Zhdanov lähetti jo heinäkuun lopussa Stalinin tarkasteltavaksi.³⁴ Syystä tai toisesta hanke kuitenkin raukesi; luonnokset kuitenkin olivat yhtenä aineksena Stalinin viimeisessä kirjassessa *Sosialismin taloustieteellisiä ongelmia Neuvostoliitossa*.

Kun kansandemokratioiden perusmuoto oli nähtävissä ja Titon Jugoslavia julistettu pannaan, tuli ajankohtaiseksi määrittellä teorian kannalta, mikä oli kansandemokratia ja mikä sen suhde siihen proletariaatin diktatuuriin, jonka katsottiin vallitsevan Neuvostoliitossa. Se oli kiperä ja vaarantäyteinen teoriatehtävä. Tällainen määrittely kuului luontevimmin Georgi Dimitroville, joka valitsi puhekunppanikseen nimenomaan Kuusisen. Kaikkialta Stalinin valtapiiristä löytyi kyllä sellaisia, jotka osasivat toistaa vanhoja opinkappaleita ja *Lyhyen kurssin* lauseita, mutta ei ollut jäljellä montaakaan, joka olisi uskaltanut itse miettiä esiin nousseita uusia tekijöitä ja niiden merkitystä. Pohdittuaan pitkään teoreettista pähkinää Dimitrov ja Kuusinen alisivat muotoilunsa Stalinin hyväksyttäväksi,³⁵ minkä jälkeen Dimitrov saattoi esittää teesinsä kansandemokratian luonteesta Bulgarian puoluekokouksessa joulukuussa 1948.

Kuusisen aatteelliset tehtävät Stalinin loppuvuosien Moskovassa eivät siis suinkaan olleet mitättömiä. Mutta mitä Suomeen tuli, Kuusinen sai ainoastaan pysyä varalla. Kun Stalin tunsii tarvetta kiristää linjaa, Kuusinen sai suunvuoronsa ja pääsi neuvomaan Suomen kommunisteja, usein tyttärensä kautta. Ensimmäinen tällainen tilaisuus tarjoutui loppuvuodesta 1945, Zhdanovin raportoitua Stalinille Suomen johdon epätyytyvästä toiminnasta sotasyölysten tuomitsemisessa ja kommunistisen sisäministerin Yrjö Leinon – Kuusisen vävyn – pehmydestä.³⁶ Silloin Kuusinen neuvoi tytärtään, että kommunistien kannattaisi nostaa alhaalta joukkoliikettä Mannerheimin tuomit-

semiseksi.³⁷ Kuusisen lähimmät työtoverit, ensimmäisenä Inkeri Lehtinen, päästettiin Moskovasta Suomeen, ja Kuusinen lupaili omaakin paluutaan täyttääkseen suomalaisten kommunistien hartaan toiveen, ”näkemiin rakastettu Johtajamme Demokraattisessa Suomessa.”³⁸ Ilmeisesti se mahdollisuus olikin lähellä keväällä 1946. Kuusisen kuvaa kannettiin vappukulkueessa, mikä aiheutti hämminkiä ja vastalauseita, ja hän lähetti tervehdyksensä ammattiyhdistysten kokoukseen. Mutta lopulta paluusta ei tullut mitään. Kuusisen asema Moskovan Suomen-politiikassa pysyi ambivalenttina, sillä monesti Helsingin puoluejohto sai viimein Moskovasta ns. parempaa tietoa ja oman ’rautaisen perämiehen’ ohje sai väistyä.

Kominformin perustamisen jälkeen, kun SKP:n linjaa oli taas rukkava, Kuusinen kirjoitti kaksi pitkää ohjekirjettä Helsinkiin. Loppuun hän merkitsi. ”Jos suuri johtava puolueemme teille toisin neuvoisi, niin seuratkaa sitten sitä neuvoa ja sanokaa minun puhuneen vanhuuden höperrydestä.”³⁹ Varaus oli tarpeen, sillä silläkin kerralla Stalin lopulta siirsi painopisteen SKP:n linjalta jälleen kerran yhteistyöhön Suomen presidentin ja hallituksen kanssa, kun nämä suostuivat tyydyttävään kompromissiin, yya-sopimuksen. Kuusisen neuvoja ei enää tarvittu, ja tytär joutui raportoimaan Helsingistä: ”Saimme neuvon, ja seurasimme sitä kirvelevin sydämin.”⁴⁰

Viimeisen kerran kuvio toistui keväällä 1951, jolloin Stalin näyttää tosissaan pelänneen maailmansotaa. Yhtenä valmiustoimien pienenä osana SKP:n johtoakin (Ville Pessi) pääsi ainoan kerran sodan jälkeen Stalinin puheille. Toisessa tapaamisessa oli mukana O. W. Kuusinen. Keskustelun sisällöstä ei ole muuta tietoa kuin tarinaniskijänä tunnetun tulkin muistikuva, jonka mukaan Stalin olisi laskenut leikkiä Kuusisesta Suomen presidentin paikalla.⁴¹

Joka kerta sodan jälkeen Suomen kanssa päästiin kompromissiin ja Kuusinen sai jäädä ratkaisuihin syrjään. Hän teki päätyönsä neuvostoliittolaisena vaikuttajana, *Novoje vremen*in toimituksen epävirallisena mutta tärkeänä jäsenenä.⁴²

Jo iäkäs Kusinen virkistyi tavattomasti, kun Hrushtshov ryhtyi kampanjaan 'henkilönpalvontaa' vastaan. "Olisitpas tullut meidän puoluekokouksemme!", hän kirjoitti tyttärelleen heti Hrushtshovin salaisen puheen jälkeen. "Se oli iso askel eteenpäin meidän kaikkien elämässä."⁴³

Seuraavana kesänä Kuusinen sai johtaakseen työryhmän, jonka piti kirjoittaa uusi ideologinen perusoppikirja korvaamaan Stalinin aikaisia. Kirjan vaiheita käsitellään laajemmin tämän niteen myöhemmissä artikkeleissa. Työ lähti aluksi hitaasti liikkeelle,⁴⁴ ilmeisesti siitä syystä, että Kuusinen kaavaili paljon laajakantoisempia ideologioita uudistuksia kuin oli heti mahdollista saada lävitse.

Tilaisuus läpimurtoon tarjoutui Keskuskomitean täysistunnossa ke-säkuussa 1957. Näkee, että Kuusinen puhui sydämensä kyllyydestä purkaessaan mieltään Molotovia vastaan ns. puoluevastaisen ryhmän jutun yhteydessä.⁴⁵ Kuusinen muutti puheenvuoroaan keskuskomitean istunnon kulun ja käydyn keskustelun pohjalta, joten häneltä jäi siinä tilanteessa käyttämättä joukko teoreettisia huomautuksia, jotka hän oli valmisteellut luonnokseensa, yhä vain suomeksi. Niissä hän muun muassa kiitteli uuden puoluejohdon suuresti lähentyntä ja vahvistunutta yhteyttä kansaan; myös Stalin kyllä puhui siitä, "mutta itse teossa hän ei sitä toteuttanut, vaan vieläpä vaikeutti."⁴⁶

Tällaiseen suuntaan Kuusisen ajatukset nyt kulkivat, ja hän näki tilaisuutensa tulleen puoluevastaisen ryhmän syrjäyttämisen jälkeen. Nyt ohjelmallinen uudistustyö pääsi vauhtiin. Nytemmin kuuluisassa kirjeessään Hrushtshoville lokakuussa 1957 Kuusinen koetti todistella, ettei ollut oikein toistella vanhoja kaavoja, vaan voitiin luopua jopa proletariaatin diktatuurista. Se oli tehnyt tehtävänsä ja oli nyt ristiriidassa sosialistisen demokratian kehittämisen kanssa. Uusi arvio olisi looginen seuraus NKP:n 20. edustajakokouksen linjanvedoista ja se vahvistaisi suuresti Neuvostoliiton kansainvälistä arvovaltaa. Viimeksi mainittu muotoilu osoittaa, että Kuusinen ajatteli tässä lähinnä länttä ja Eurooppaa, sillä Pekingissä proletariaatin diktatuuri

oli edelleen kunniassa. Kuusinen esitti, että teoria-alan iskulyönti toteutettaisiin mahdollisimman arvovaltaisella tasolla lokakuun vallankumouksen 40-vuotispäivän puheessa.⁴⁷ Toisin kuin muut NKP:n uuden ohjelmahankkeen johtohenkilöt, jotka nojasivat vuoden 1947 pohjiin ja muuhun vanhaan, Kuusinen korosti uutuutta: maailmassa tapahtui koko ajan suuria ja nopeita muutoksia niin että Hrushtshovin jokainen puhe sisälsi tärkeitä uusia asettamuksia.⁴⁸ Kuusisen vetämästä ohjelmatyöstä ja uuden ideologisen perusoppikirjan laatimisesta muodostui terävän nuoren polven tärkeä rekrytointikanava ja eräänlainen ideologinen keidas sen ajan Moskovaan.⁴⁹

Vielä kerran Kuusinen näyttää käyttäneen Suomea ja SKP:tä koe-kenttänä, joilla uusia teesejä voitiin testata ja soveltaa. Hän osallistui keskeisellä tavalla SKP:n uuden ohjelman muotoiluun,⁵⁰ rohkaisi syvempää tilintekoa stalinismiin vaatineita voimia ja valmisti myös puolueen käytännön politiikkaa tilanteessa, jossa tie hallitukseen näytti jälleen aukeavan. Niissä merkeissä Kuusinen oli jopa itse tulossa Suomeen ensi kertaa sitten vuoden 1921, perustamansa puolueen 40-vuotisjuhlille elokuussa 1958.

Edes Neuvostoliiton korkeimman johdon jäsenenä Kuusinen ei kuitenkaan ollut tervetullut Suomeen. Presidentti Urho Kekkonen asettui torjuvalle kannalle eikä Neuvostoliitto lopulta jättänyt virallista viisumihakemusta.⁵¹ Se oli taatusti ainoa kerta kun Kekkonen ei toivottanut poliitbyroon jäsentä tervetulleeksi. Syksyllä 1945, kun ensimmäinen suomalainen kulttuurivaltuuskunta vieraili Moskovassa, Kekkonen ei katsonut voivansa kieltäytyä tapaamasta Kuusista, jonka kanssa suomalaiset kävivät pitkän keskustelun.⁵² Mutta nyt tilanne oli muuttunut ja Suomen asema vahvistunut niin, että kaikkea kansakäymistä Kuusisen kanssa haluttiin ja katsottiin voitavan välttää. Kun Kuusinen sattui olemaan parlamenttien välisen liiton Neuvostoliiton osaston puheenjohtaja, suomalaiset toivoivat, että hän ei allekirjoitaisi kutsuja valtuuskunnille.⁵³ Tämäntapaisten ongelmien ehkäisemiseksi ilmeisesti syntyi hiljainen sopimus – KGB:n miehet nimittivät

sitä gentlemannisopimukseksi – että Kuusista sen paremmin kuin SDP:n puheenjohtajaksi jälleen valittua Väinö Tanneria ei kutsuttaisi Suomen ja Neuvostoliiton yhteisiin tilaisuuksiin.⁵⁴

Kuusinen ei syrjinnästä lannistunut, vaan ryhtyi jo 80 vuotta täytettyään vielä yhteen suurisuuntaiseen Suomen-operaatioon. Jo *Marxismi-leninismien perusteissa* Kuusinen tarkisti jyrkästi Stalinin käsityksiä sosiaalidemokratiasta. ”Politiikan taito on siinä, ettei lisätä vihollisten lukua”, hän opetti suojatilleen A. S. Beljakoville, väittäen Leninin sanoneen, että kosto oli huono neuvonantaja.⁵⁵

Käytännön sovelluksen näköaloja tarjoutui Suomessa sen jälkeen kun Kuusisen ikätoveri ja arkkivihollinen Väinö Tanner viimein 1963 väistyi SDP:n johdosta. Kuusinen yllytti SKP:n johtajia tarttumaan sosiaalidemokraattien muutokseen ja etsimään teitä yhteistyöhön. ”O. W. tapansa mukaan voimakkaasti perusteli omia käsityksiään ja sanoi, että täytyy voimakkaasti viedä eteenpäin sitä uutta, mitä on havaittavissa, eikä pitää kiinni siitä, mitä on tullut aikaisemmin sanottua”, raportoi pääsihteeri Ville Pessi.⁵⁶ Varmistaakseen viestinsä läpimenon Kuusinen suosi nousevia voimia SKP:ssä ja koetti itse tavata oppositiomielisiä sosiaalidemokraatteja.⁵⁷ Apuna hankkeessa oli Kuusisen ohjelmahankkeissa keskeisessä roolissa ollut Aleksei Beljakov, jonka Kuusinen junaili korkeaan virkaan NKP:n kansainvälisellä osastolla. Tulevaisuudessa kajasti huimaava näköala: jos Suomessa todella päästäisiin vahvoihin tuloksiin työväenliikkeen yhteistyössä, vallankumousteorian aikakirjoihin voitaisiin kenties lisätä käytännön esimerkki rauhanomaisesta siirtymisestä sosialismiin. Sellaisia Kuusinen näyttää haaveilleen elämänsä viimeisessä vaiheessa, jota muutenkin leimasi tietty utopismi.

Yleinen ilmapiiri ja myös suhtautuminen Kuusiseen oli Suomessa viimein muuttumassa, etenkin uuden sodanjälkeisen sukupolven parissa, mitä heijasti se, että ”lyseolainen O. W. Kuusinen” sai keväällä 1964 kutsun vanhan opinahjonsa Jyväskylän lyseon satavuotisjuhliin.⁵⁸

Se matka samoin kuin Suomen työväenliikkeen uusi suuri yhteistyöhanke jäivät kesken, sillä Kuusinen kuoli 17. toukokuuta 1964, ajoituksen mestarina vielä kerran, sillä hänen suojelijansa Hrushtshovin syrjäyttäminen oli enää viiden kuukauden päässä. Mutta vanhan kumousveteraanin suojatti ja oppipoika Aleksei Beljakov jatkoii asiaa tarmokkaasti.⁵⁹ Ehkä hänellä oli vielä suurlähettiläänäkin Helsingissä 1970 suomalaisen sosialismin Sammon kappaleita ellei ihan varusteinaan niin ainakin muistoina Otto Wille Kuusisen viitoittamalta tieltä.

VIITTEET

- 1 Kartoitusta ja dokumentteja teoksessa *Kallis toveri Stalin! Komintern ja Suomi*. Toim. N. S. Lebedeva, Kimmo Rentola ja Tauno Saarela Helsinki, Edita 2002.
- 2 'die Pufferstaaten'. Kominternin toimeenpanevan komitean orgbyroon pöytäkirja no. 3, 26.12.1922, RGASPI, f. 495, op. 26, d. 6, l. 1–2. Kuusinen oli läsnä tässä kokouksessa, jossa käsiteltiin Suomen, Viron, Latvian ja Liettuan kommunistipuolueiden toimintaa Neuvosto-Venäjällä.
- 3 'Voennye zadatshi Kommunistitsheskogo Internatsionala', toukokuu 1920, laatineet G. Rovio ja M. Rogolski, RGASPI, f. 324, op. 2, d. 10, l. 18–19.
- 4 Kuusinen Zinovjevillä 9.4.1922, RGASPI, f. 495, op. 18, d. 111.
- 5 Kuusinen "carried no weight", E. H. Carr, *The Twilight of Comintern 1930–1935*, London Macmillan 1982, 5.
- 6 Kuusista koskevia Kominternin pöytäkirjanotteita (Auszüge), RGASPI. Esim. poliittisen sihteeristön pöytäkirja no. 47, 9.8.1929; poliittisen sihteeristön poliittisen komitean pöytäkirja no. 355, 5.2.1934.
- 7 Georgi Dimitrovin päiväkirja 7.4.1934. Bulgariaksi Georgi Dimitrov, *Dnevnik (9 mart 1933 – 6 fevruari 1949)* (Sofia: Sv. Kliment Ohridski 1997). Erinomaisesti toimitettu saksankielinen käännös, Georgi Dimitroff, *Tagebücher 1933–1943*, Hrsg. von Bernhard H. Bayerlein (Berlin: Aufbau-Verlag 2000).
- 8 Kuusinen Leninille 16.3.1921, RGASPI, f. 5, op. 3, d. 163, l. 1–3.
- 9 Kuusinen Leninille 17.6.1921, RGASPI, f. 5, op. 3, d. 11, l. 1. "Kieli on yhä "siansaksaa", niin kuin Suomessa sanotaan."
- 10 Esim. Kominternin kongressin teesejä siirtomaakysymyksestä Stalin kommentoi varsin formaalisti, opettavaan, kategoriseen ja tlynpuoleiseen sävyyn. Stalin Kuusiselle 21. 8. 1928, RGASPI, f. 82, op. 2, d. 221. l. 162–63.

- 11 Lenin-koulun suomalaisen sektorin oppilaat, opettajat ja henkilökunta Kuusiselle Suomen vallankumouksen XIX vuosipäivänä (= 28.1.1937), RGASPI, f. 522, op. 1, d. 123.
- 12 Kuusinen Molotoville 23.11.1927, käsin lisätty jälkikirjoitus, alleviivaus Kuusisen, RGASPI, f. 82, op. 2, d. 221, l. 76. Kuusisen profiloitumisesta Kominternin järkimiesten ryhmässä ks. myös Kaganovitshin ja Molotovin sähkö Stalinille 3.9.1934, *Stalin i Kaganovitsh. Perepiska. 1931-36 gg.* Toim. O. V. Hlevnjuk ym. Moskva: Rosspen 2001, 473.
- 13 Dmitri Volkogonov, *Trotsky, Polititsheski portret*, II, Moskva: Novosti 1992, 29, 72–74.
- 14 Georgi Dimitrovin päiväkirja 23.3.1939.
- 15 Dimitrovin päiväkirja 26.4.1939.
- 16 Osmo Jussila, *Terijoen hallitus 1939–40* (Juva: WSOY 1985). V. N. Baryshnikov, *Ot prokladnogo mira k Zimnei voine: Vostotshnaja politika Finljandii v 1930-e gody*, Sankt-Peterburg: Izd-vo S.-Peterburgskogo Universiteta 1997.
- 17 Kimmo Rentola, *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*, Juva: WSOY 1994, s. 178.
- 18 Dimitrovin päiväkirja 20.2.1941.
- 19 'Sosialidemokratian tie ja kommunistisen puolueen tie', Otto Kuusisen käsialalla korjailtu ja otsikoitu 71-sivuinen käsikirjoitus, RGASPI, f. 518 (Toivo Antikainen), op. 1, d. 17. Kirjoitus oli tarkoitus julkaista Toivo Antikaisen nimellä. Mapissa 17a on näet kaksi kokonaista suomenkielistä versiota ja venäjänkielinen käännös Antikaisen nimissä. Ne on päivätty 14. ja 16.6.1941. Uuden sodan syttyminen muutti poliittisen linjan ja kirjoitus jäi julkaisematta.
- 20 Kuusinen Dimitroville 16.9.1941, TsDA (Sofia), f. 146-B (Georgi Dimitrovin paperit), op. 6, a.e. 1624.
- 21 O. Kuusinen, 'O nashei massovoj propagande sredi naselenija Finljandii', heinäkuu 1941, RGASPI, f. 518, op. 1, d. 8, II. 157–75.
- 22 Dimitrov Stalinille ja Molotoville 3.3.1943, liitteenä 'Borba za separatnyj mir v Finljandii', *Komintern i vtoraja mirovaja vojna*, toim. N.S. Lebedeva, M.M. Narinski, II (Moskva 1998), s. 331–39. Dimitrovin päiväkirja 22. ja 27. 2. 1943.
- 23 Dimitrovin päiväkirja 19.3.1943.
- 24 Litvinov Molotoville 3.8.1943, *SSSR i germanskij vopros 1941–1949*, Toim. G. P. Kynin ja I. Laufer, Tom 1, Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija 1996, 232–35.
- 25 Litvinov Stalinille ja Molotoville 9.9.1943, liite, sama, s. 240–48.
- 26 O. W. Kuusisen luento 'Finljandija kak vassal gitlerovskoi Germanii', 30. 11. 1943, stenogramma, TsDA, f. 146-B, op. 5, a.e. 1930, ss. 1-23, lainaukset lopusta.
- 27 'O fashistkom haraktere shjutorskorovkoj organizatsii v Finljandii. Spravka.' Lähetekirjeessä (Podtserov Dekanozoville 25. 9. 1944) mainitaan, että paperi on saapunut Kuusiselta Molotoville ja Žhdanoville. AVP RF, f. 012, op. 5, pakka 66, d. 201, II. 5, 6–13.
- 28 Siihen joukkoon Kuusinen laskettiin jälleen virallisestikin toukokuussa 1943. Dimitrov soitti Kominternin lakkauttamisesta myös hänelle ja myös hänen nimensä pantiin päätöksen alle.

- ²⁹ Dimitrov A. S. Shtsherbakoville 7.10. ja 23.12.1944, RGASPI, f. 495, op. 74, d. 508.
- ³⁰ Myöntämis päätös poliitbyroossa 22.11.1944, *Politbjuro TsK RKP(b)-VKP(b). Povestki dnja zasedanii. Tom III. 1940–1952. Katalog* (Moskva: Rosspen 2001), s. 369.
- ³¹ Ks. V. V. Kuznetsovin kirjeitä Molotoville ja niiden yhteydessä oleva luettelo henkilöistä, jotka kutsuttiin käsittelemään ammattiyhdistyskokouksen ongelmia 18.1.1945, RGASPI, f. 82, op. 2, d. 1004, l. 164. Kuusisen nimi oli listalla kakkosena heti Dimitrovin jälkeen. Ks. myös Dimitrovin päiväkirja 7.1. ja 7.3.1945.
- ³² Dimitrovin päiväkirja 6.6.1946.
- ³³ Stalinin muistiinpanoja NKP:n ohjelmasta, vuodelta 1942, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 122, ll. 3–41.
- ³⁴ Zhdanov Stalinille 29.7.1947, liitteenä komissioiden luonnokset, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 123, l. 2.
- ³⁵ Dimitrovin päiväkirja 5., 23. ja 29.10.1948.
- ³⁶ Tuomo Polvinen, J. K. Paasikivi. *Valtiomiehen elämäntyö 4. 1944–1948*, Juva: WSOY 1999, 210–12.
- ³⁷ O. W. Kuusinen Hertta Kuusiselle 25. 12. 1945, Hertta Kuusisen kokoelma, Kansan arkisto.
- ³⁸ Skp:n Helsingin piirijärjestö (Veikko Porkkala ja Paavo Koskinen) Kuusiselle, ei päiväystä, kesältä 1945, RGASPI, f. 522, op. 2, d. 99.
- ³⁹ O. W. Kuusinen Hertta Kuusiselle 12. ja 13.11.1947.
- ⁴⁰ Hertta Kuusinen O. W. Kuusiselle 28.5.1948.
- ⁴¹ Rudolf Sykiäinen, *Musta Rudolf. Ihmeelliset seikkailuni bolševikkien maassa*, Hämeenlinna: Tammi 2000, s. 167–70. Ns. Stalinin vieraskirjan mukaan tapaamiset olivat 26. ja 27.4.1951.
- ⁴² Ks. esim. Novoje vremjan toimituskollegio (O. Kuusinen ym.) Molotoville 25.3.1952, RGASPI, f. 82, op. 2, d. 978, ll. 71–72. Toimituskollegio valitti *Literaturnaja gazeta*n kirjoituksesta, jossa oli vihjailtu Novoje vremjan kenties kosmopoliittisuuttaan muistaneen Victor Hugon 150-vuotispäivää. Kuusisen keskeistä asemaa toimituksessa osoittaa myös Kuusinen Molotoville 2.10.1952, sama mappi, l. 78. Päätoimittaja Leontjevin mukaan Kuusisen kuului siihen kolmikkoon, joka vastasi lehden sisällöstä. Leontjev Molotoville 5. 11. 1949, sama, ll. 43–49.
- ⁴³ O. W. Kuusinen Hertta Kuusiselle 28.2.1956.
- ⁴⁴ V. Moskovski, V. Snastin ja E. Bugajev NKP:n keskuskomitealle 4. 3. 1958, RGANI, f. 11, op. 1, d. 241, ll. 8-10. Kirjeessä kerrataan hankkeen aikaisemmat vaiheet: asianomainen keskuskomitean päätös tehtiin 31. 8. 1956 ja käsikirjoituksen piti valmistua vappuun 1957 mennessä.
- ⁴⁵ Molotov, Malenkov, Kaganovitsh. 1957. *Stenogramma ijunszego plenuma TsK KPSS i drugie dokumenty*. Toim. I. Kovaleva ym., Moskva: "Demokratija" 1998, s. 328–332.
- ⁴⁶ Kuusinen suomenkielinen luonnospuhe keskuskomitean kesäkuun 1957 kokoukseen, RGASPI, f. 522, op. 2, d. 26.
- ⁴⁷ Kuusinen Hrushtshoville, lokakuu 1957, RGASPI, f. 522, op. 2, d. 67.
- ⁴⁸ Ohjelmaa valmistelevan kollektiivin pöytäkirja no. 1, 25. 6. 1958, RGASPI, f. 586, op. 1, d. 66, ll. 1–2.

- ⁴⁹ Ks. Georgi Arbatov: *Zatjanuvshejesja vyzdorovlenije (1953-1985 gg.). Svidetelstvo sovremennika*, Moskva: MO 1991, s. 49–63, 374–76. Fedor Burlatsky: *Khrushchev and the First Russian Spring* (London: Weidenfeld & Nicholson 1991), s. 19–27.
- ⁵⁰ Kuusisen merkintöjä SKP:n periaateohjelman luonnoksessa 5.1.1957, RGASPI, f. 522, op. 2, d. 25.
- ⁵¹ Jukka Nevakivi: *Miten Kekkonen pääsi valtaan ja Suomi suomettui*, Keuruu: Otava 1996, s. 141–45. Ks. myös Urho Kekkosen päiväkirja 25.8., 31.8. ja 4.9.1958, *Urho Kekkosen päiväkirjat 1, 1958–62*, toim. Juhani Suomi, Keuruu: Otava 2001.
- ⁵² Juhani Suomi, *Vonkamies. Urho Kekkonen 1944-1950*, Otava: Keuruu 1988, 118–9.
- ⁵³ Kekkosen päiväkirja 5.4.1959.
- ⁵⁴ Kekkosen päiväkirja 6.4.1960. Kirjatessaan venäläisten viitanneen gentlemannisopimukseen Kekkonen ei oikease, ettei sellaista olisi. Esim. Kuusisen viisumiasian yhteydessä hän tavalliseen tapansa merkitsi, jos joku esitetty tieto tai väite ei pitänyt paikkaansa.
- ⁵⁵ Arbatov 1991, s. 372.
- ⁵⁶ Pessin selostus SKP:n poliittisen toimikunnan pöytäkirjassa 2.8.1963, Kansan arkisto. Moskovan terveiset kantautuivat myös suojelupoliisiin tietoon, ks. esim. Suojelupoliisin tiedotuslehtinen (Kekkoselle ym.) 12/1963, 19.9.1963, Suojelupoliisin arkisto.
- ⁵⁷ Aarne Saarinen: *Kivimies*, toim. Pentti Peltoniemi, Keuruu: Otava 1995, s. 126–28. Hannes Tiainen: *Tovereiden tasavalta*, toim. Kyösti Salovaara, Jyväskylä: Gummerus 1997, s. 348–57.
- ⁵⁸ Kutsu "lyseolainen O. W. Kuusiselle", NKP:n keskuskomiteaan, Moskova, merkitty saapuneeksi 2. 3. 1964, RGASPI, f. 522, op. 2, d. 99. Juhlat olivat jo maaliskuun puolivälissä.
- ⁵⁹ Beljakov kehitteli asiaa useaan otteeseen käynneillään Suomessa vuonna 1965. Ks. SKP:n poliittisen toimikunnan pöytäkirja 10.2.1965 ja selostus neuvotteluista Moskovassa liitteenä pöytäkirjassa 23.2.1965. Edelleen sama pöytäkirja 24.5.1965 ja 13.10.1965. Käytössäni ovat olleet myös Toivo Pohjosen ja Erkki Kivimäen muistiinpanot Beljakovin tapaamisista SKP:n nuoremman polven johtohenkilöiden kanssa.

IDEOLOGISTEN UUDISTUSTEN MERKITYS NEUVOSTOLIITON ULKOPOLITIIKALLE 1956–1962

Aappo Kähönen

Lähtökohtana tälle artikkelille on poliittisen järjestelmän muuttumisen ja ulkopoliittisen päätöksenteon välinen vuorovaikutus. Usein ulkopoliittikan kohdalla ongelmana on ollut sen hyvin kaksijakoinen tarkastelu joko reaali politiikkaan, konkreettisiin sotilaallisiin ja taloudellisiin resursseihin, tai ideologiaan pohjaavana. Eräänä poliittisen toiminnan selittäjänä ideologiasta tekee merkittävän se, että toimijat, yksilöt ja poliittiset eliitit, eivät vain reagoi ulkoisiin olosuhteisiin, vaan pyrkivät myös muokkaamaan niitä omien uskomustensa ja arvojen mukaisiksi. Ratkaisevaa ei silloin ole se, noudattavatko toimijat systemaattisesti ideologista tulkintaa vaan se, että he ottavat huomioon toistuvasti ideaalikäsitykset ratkaisuja tehdessään. Näin on erityisesti silloin, kun poliittiset eliitit hyödyntävät ideologiaa sekä tilanteen määrittelyssä että toiminnan suunnittelussa.

Nyt valitusta näkökulmasta katsoen kysymys ei ole toisiaan pois sulkevasta kahtiajaosta. Ideologian ja reaali poliittisen pragmatismien, vallankumouksen ja rinnakkainelön välinen jännite muodostui Neuvostoliiton ulkopoliittikan perusolottuvuudeksi juuri sen poliittisen järjestelmän takia.¹ Tätä taustaa vasten onkin kiinnostavaa tarkastella, mikä yhteys Otto Wille Kuusisella ja hänen 1950-luvun jälkipuo-

lella NKP:n puolueohjelmaan esittämillään uudistuksilla oli Neuvostoliiton ulkopoliitiikkaan. Tarkastelun painopisteessä eivät tässä artikkelissa ensisijaisesti ole Kuusisen esitykset, vaan niiden ulkopoliittinen konteksti ja Neuvostoliitolle sekä muille tarjoamat mahdollisuudet.

Kuusisen esittämien uudistusten yhteys Neuvostoliiton sisä- ja ulkopoliitiikkaan

Tärkein yksittäinen neuvostoyhteiskunnan kehitykseen ja poliittisen järjestelmän legitimoitettiin vaikuttanut tekijä oli NKP:n pääsihteeri Nikita Hrushtshovin XX puoluekokouksessa helmikuussa 1956 aloittama destalinisaatiokampanja. Vaihtelevasti edennyt destalinisaation prosessi voidaan ymmärtää ensinnäkin neuvostoyhteiskunnan muutostarpeesta käsin, yrityksenä suhtautua Stalinin perintöön, pääosin suhteessa puolueeseen. Toiseksi se merkitsi välinettä korkeimman, ns. kollektiivisen johdon valtataistelussa, jossa hävinneet usein leimattiin stalinisteiksi. Poliittisen järjestelmän, puoluevaltion, rakenteen takia oli kuitenkin vaikea rajoittaa kritiikkiä vain ”henkilökulttiin”, aiempaan johtajaan, kyseenalaistamatta vähintään latentisti sen poliittisen järjestelmän legitimoitettua, joka oli mahdollistanut hänen valtaannousunsa ja vallassa pysymisensä.²

Tämänkaltaisella prosessilla oli merkittäviä seurauksia, ei vain neuvostoyhteiskunnalle, vaan myös kansainvälisille suhteille. Neuvostoliittolais-jugoslaviaalaisessa konfliktissa vuonna 1948 Jugoslavian puolueen määrittelemisen oikean totuuden tieltä harhautuneeksi, osin kapitalistien viettelemäksi kerettiläiseksi oli täysin loogista, sillä Stalinin kaudella NKP oli määritelmän mukaisesti erehtymätön³. Hrushtshovin helmikuussa 1956 pitämän puheen jälkeen oltiin täysin uudessa tilanteessa. Kun keskeisiä ideologioita käsitteitä alettiin tarkistaa ja NKP:n johtajien myönnettiin tehneen virheitä, tämä muutti oleellisesti sosialistisen leirin sisäisiä rakenteita. Kiinalaisten kanssa

vuodesta 1958 kärjistynyt kiista käytiin jo kokonaan eri perustalta. Ideologisen erehtymättömyyden status oli nyt peruuttamattomasti menetetty, ja Neuvostoliiton johtoasema sosialistisessa leirissä oli mahdollista kyseenalaistaa. Näin tehtiin sekä leirin sisältä että ulkopuolelta. Kylmän sodan kansainväliselle järjestelmälle tämän tyyppisellä kehityksellä oli ratkaisevaa merkitystä.

Poliittisen eliittiin kuuluvalla järjestelmän sisäiselle uudistajalle, sellaiselle kuin Otto Wille Kuusinen, Hrushtshovin lanseeraama destalinisaatiokampanja antoi mahdollisuuden edetä yli pelkän henkilökultin tuomitsemisen ja tarjota poliittiselle järjestelmälle uutta positiivista sisältöä. Politibyroon (Presidium 1952–64) jäseneksi 1957 ns. puolueenvastaisen ryhmän kukistuttua nousseelle Kuusiselle oli tarpeellista Stalinin henkilökohtaisten virheiden kritisoinnin lisäksi irrottautua myös stalinistisesta yhteiskunta- ja valtiokäsityksestä. Sen vastakohtana hän toi esiin laajaan osallistumiseen perustuvan ”koko kansan valtion” käsitteen. Puolueen rooliin Kuusinen suhtautui poliittisen järjestelmän luomissa puitteissa ambivalentimmin. Toisaalta hän toi esiin, ettei sen tullut jäädä yhteiskunnan demokratisoitumiskehityksen ulkopuolelle, mutta toisaalta hän piti sen johtavaa asemaa yhteiskunnassa oleellisena. Tällöin ”johtava asema” merkitsi hänelle ilmeisesti eri asiaa kuin proletariaatin diktatuuri, jonka hylkäämistä Kuusinen esitti Hrushtshoville jo vallankumouksen 40-vuotisjuhlien lähestyessä vuoden 1957 lopulla, ennen seuraavana vuonna aloitettua NKP:n puolueohjelman uudistusprojektia. Käsitteestä päästiin kuitenkin eroon vasta ennen uuden ohjelmaluonnoksen julkistamista vuonna 1961, eikä ohjelma tai sen valtiokäsitys silloinkaan täysin tyydyttänyt Kuusista.⁴

Kuusisen jo vuoden 1957 puolivälissä Hrushtshoville lähettämä lyhyt kirje tuo esiin hänen varhaisia käsityksiään marxismi-leninismien perusteiden uudistamisesta. Kolmessa kirjaanprojektiin liittyvässä kysymyksessä Hrushtshovilta tiedustellaan ensinnäkin, vieläkö tarvitsee perustella sitä, että Neuvostoliitossa vallitsee muodollisesti proletari-

aatin diktatuuri, vaikka riistäjäluokat ovat ”jo kauan sitten likvidoitu”. Toisessa kohdassa kysytään, onko mahdollista sanoa, ”että proletariaatin diktatuurin iskulauseen käytön tarkoituksenmukaisuus riippuu konkreettisista olosuhteista ja vallankumouksellisen tilanteen luonteesta eri maissa”. Viimeisessä puututtiin jo oraalla oleviin neuvostoliittolais-kiinalaisiin erimielisyyksiin. Kuusinen tiedusteli ”Onko sallittua viitata (taktisessa muodossa ja perustellusti), että toveri Mao Zhedong tulkitsee liian laajasti vastakkainasettelun filosofisen kategorian joissakin sosialistisen yhteiskunnan ilmiöissä? Vai onko oppikirjassa parempi välttää näiden kysymysten käsittelyä?” Tältä pohjalta Kuusinen pyysi lyhyttä keskustelua pääsihteerin kanssa.⁵

Neuvostoliitto ja kylmän sodan ideologiset puitteet

Neuvostoliiton sisäpoliittiset ja ideologiset muutokset sekä niiden ulkopoliittiset seuraukset sijoittuvat tarkasteltavana periodina oleellisesti kylmän sodan luoman konfliktin kontekstiin. Käsite ”kylmän sodan imperiumit” tarjoaa hyödyllisen välineen sen maailmanlaajuisen, kaksinapaisuuteen pohjanneen konfliktin tarkasteluun, joka syntyi toisen maailmansodan jälkeen. Konfliktin kahta pääosapuolta liittolaisineen ei enää tarkastella monoliittisina blokkeina, vaan heterogeenisinä ylikansallisina ”imperiumeina”. Vuosina 1947–1949 nämä ”imperiumit” muodostivat etupiirejä, turvallisuuspoliittisten etujensa kannalta ensisijaisia vaikutusalueita. Ei ainoastaan etupiirien laajentamisesta, vaan myös niiden yhtenäisyyden ylläpitämisestä muodostui keskeinen osa kummankin uuden ”imperiumin” politiikkaa.⁶ Kylmää sotaa ei kuitenkaan voi rajata vain eri poliittisten ja taloudellisten ryhmittymien väliseen kamppailuun, vaan se on ymmärrettävä myös erilaisten yhteiskuntajärjestelmien konfliktina. Tämä korostaa ideologisen ulottuvuuden merkitystä sekä Neuvostoliiton että Yhdysvaltojen näkökulmasta. Propagandaa ideologioiden edistämiseksi ei siis

tule nähdä jonain politiikan ulkopuolisena ja sitä täydentävänä tekijänä, vaan olennaisena osan kylmän sodan strategiaa, jonka tarkoituksena oli voittaa ihmisten mielet yhtä lailla kun valloittaa uusia alueita tai saavuttaa taloudellinen etulyöntiasema.⁷

Neuvostoliiton kannalta marxilais-leninistinen ideologia on maan ulkopoliitiikan merkittäviä selittäjiä jo pelkästään siksi, että se muodosti sekä valtion perustan että lähtökohdan uudelle maailmanvalankumoukseen perustuvalle maailmanjärjestykselle. Tässä yhteydessä Neuvostoliitto ja sosialistinen leiri voidaan muutosta ajavina määritellä "revisionistisiksi" valtioiksi vastakohtana porvarillis-liberaalin länsileirin "status quo -valtioille". Status quo – politiikalla ei tarkoiteta vain passiivista patoamista, vaan se sisältää myös valmiuden aktiiviseen, ennakoiwaan toimintaan olemassa olevien olosuhteiden ylläpitämiseksi.

Länsileirissä ja erityisesti amerikkalaisille ideologia jo käsitteenä oli negatiivinen, sillä se oli toisessa maailmansodassa yhdistetty totalitaaristen vastustajien, Saksan ja Italian poliittisiin järjestelmiin. Tätä taustaa vasten Yhdysvallat itse pyrki välttämään ideologian negatiivista leimaa, samalla kun se oli helppo siirtää kylmän sodan konfliktissa uudelle vastustajalle, Neuvostoliitolle. Joka tapauksessa universaalien, uuden maailmanjärjestyksen luominen oli merkittävä argumentti myös Yhdysvaltojen ulkopoliittisessa toiminnassa. Itsenäisyysjulistuksen demokraattiset ihanteet yhdessä Monroen opin eristymistä painottavien piirteiden kanssa tekivät julkisuudessa hyvin vaikeaksi mobilisoida Yhdysvaltoja maailmanlaajuiseen etupiirikamppailuun ilman, että sen katsottiin johtavan uuteen, parempaan maailmaan. Tämä oli nähtävissä selkeimmin sekä ensimmäisen maailmansodan lopulla Wilsonin kansallisen itsemääräämisen oppina (14 artiklaa) ja Kansainliiton luomisena että toisen maailmansodan lopulla Yhdistyneiden kansakuntien sekä Bretton Woodsin kansainvälisen valuuttajärjestelmän luomisena. Tällä tavoin totuudesta, demokratiasta ja vapaudesta (vapaakaupasta) universaaleina, mutta Yhdysval-

tojen määrittelemänä, tuli keskeisiä ideologisia käsitteitä amerikkalaisessa propagandassa.⁸ Kun neuvostojohdolla oman ideologiansa pohjalta mieltä itsensä ensisijaisesti ”vanhan maailman” poistamiseen ja uuden rakentamiseen sitoutuneiksi vallankumouksellisiksi sekä yhteiskunnallisesti että kansainvälisen järjestelmän osalta, ristiriita kapitalismiin, liberalismiin ja enintään asteittaiseen muutokseen sitoutuneen läntisen poliittisen eliitin kanssa oli väistämätön. Tästä seurannut konflikti oli olemassa jo vuoden 1917 Venäjän vallankumouksesta lähtien, mutta vasta toisen maailmansodan jälkeen se saattoi kylmän sodan muodossa muuttua globaaliksi.

Neuvostoliiton ulkopoliittikka voidaan Stalinin kuolemaa seuranneen vuosikymmenen aikana jakaa kahteen päävaiheeseen. Ensimmäistä vaihetta luonnehti vuosina 1953–1956, paljolti sisäpoliittisista lähtökohdista, pyrkimys kansainvälisen jännityksen vähentämiseen ja liennytykseen. Tämä näkyi Korean sodan päättämisenä, Itävallan puolueettomuusasetelman hyväksymisenä, Jugoslavian suhteiden normalisointina ja Geneven konferenssina. Säröjä tähän suuntaukseen toivat jo Länsi-Saksan NATO-jäsenyys 1955 ja Varsovan liiton perustaminen vastavetona, sekä erityisesti Unkarin kansannousu ja Suezin kriisi 1956 lopulla. Toisessa vaiheessa, vuosina 1957–1962 vastakkainasettelu lännen kanssa kärjistyi toistuviksi kriiseiksi, nimenomaan Saksan kysymyksen ja Berliinin aseman 1958–1961 sekä Kuuban 1962 osalta, eikä sodan uhka ollut kaukana. Myös neuvostoliittolaiskiinalaisten suhteiden heikentyminen alkoi 1950-luvun jälkipuolella, ja välikrikosta tuli julkinen 1962.

Nimenomaan kylmän sodan kriisien tarkastelussa ideologia muodostaa merkittävän lisätekijän. Pelkästään supervaltojen välisten ydinaseresurssien pohjalta, jotka pääosin suosivat Yhdysvaltoja, on hyvin vaikea ymmärtää Neuvostoliiton ratkaisuja. Nykytutkimuksen mukaan neuvostojohdolla oli, sekä Stalinin että Hrushtshovin kaudella, melko totuudenmukainen käsitys itse voimasuhteista, mutta tulevan kehityksen osalta he toistuvasti yliarvioivat sekä sosialistisen

leirin voimavarat että länsileirin ongelmat. Erityisesti Hrushtshovin aikana ulkopoliittiset ratkaisut perustuivat usein uhkavaatimusten ja hämäyksen yhdistelmään⁹.

Kansainväliset suhteet marxilais-leniniläisestä näkökulmasta

Neuvostoliiton poliittisen järjestelmän voidaan katsoa muuttuneen Stalinin kuoleman jälkeen 1953 karkeasti ottaen totalitaarisesta kohti pluralistisempaa mallia, jota johtivat puoluevaltion byrokraattiset eturyhmät. Sellaisina on perinteisesti mainittu puoluebyrokratian eri tasot, valtion hallinnon eri haarat, armeija ja turvallisuuskoneisto. Tapahtuneista muutoksista huolimatta keskeistä oli, ettei yksipuoluevaltion perustaa missään vaiheessa kyseenalaistettu.¹⁰ Virallisen ideologian kanonisoitu kieli ja käsitteet rajoittivat sekä ongelmien havaitsemista että niiden ratkaisemista riippumatta siitä uskottiinko siihen vai ei. Siten se loi mahdollisen rajat.¹¹

Jotta sekä neuvostojärjestelmän että Neuvostoliiton etupiirin legitimeettiä 1950-luvun puolivälissä horjuttaneet tapahtumat Itä-Euroopassa olisivat ymmärrettäviä, on tarpeen tarkastella millaisin käsittein marxismi-leninismi määritteli kansainvälisiä suhteita. Kun marxismi-leninismi määrittelee itsensä sosiaalista muutosta käsitteleväksi teoriaksi, myös sen näkemys kansainvälisistä suhteista perustuu tähän. Yleisellä tasolla marxismi-leninismi esittää kansainväliset suhteet kapitalismin ja sosialismin välisenä kamppailuna sekä määrittelee imperialismiin lähtökohtaisesti aggressiiviseksi. Keskeisiä käsitteitä sen argumentaation ymmärtämiseksi ovat proletaarinen ja sosialistinen internationalismi, rauhanomainen rinnakkainelo, sekä puolueettomuus ja neutralismi. Teorian soveltaminen käytäntöön jäi, myös kansainvälisten suhteiden osalta, paljolti Leninille. Käytännön ratkaisut silloin ja myöhemmin perustuivat pääosin hänen näkemyksiinsä pro-

letaarisesta internationalismista ja imperialismiin epätasaisesta kehityksestä.¹²

Proletaarinen ja sosialistinen internationalismi

Vallankumouksen näkökulmasta ”kansallisuuskysymyksen”, eri kansallisuuksien välisten suhteiden ratkaiseminen, erityisesti monikansallisessa imperiumissa, oli alunperin ”kansainvälisten” suhteiden relevantti konteksti. Monikansallisen väestön yhdistämistä, ensisijaisesti Venäjän keisarikunnassa, yhden vallankumouksellisen organisaation tueksi lähestyttiin kahdelta suunnalta. Ensiksi korostettiin proletaarista internationalismia, sosiaaliseen asemaan perustuvaa ja etniset eroavuudet ylittävää solidaarisuutta. Vain sen avulla oli mahdollista ”yhdistää sortavan ja sorretun kansallisuuden luokkataistelu” valtion poliittisen vallan valloittamiseksi. Toiseksi, kansallinen separatismi neutraloitaisiin tunnustamalla oikeus kansalliseen itsemääräämisoikeuteen.¹³ Leninille oli kuitenkin jo ennen vallankumousta teoreettisesti selvää, että ”Tarkasteltaessa kansallisen itsemääräämisen kysymystä kiinnostavinta on ennen kaikkea proletariaatin itsemääräämisoikeus.”¹⁴ Proletaarisen internationalismin ensisijaisuus neuvostovaltion politiikassa tuli ensi kerran käytännössä osoitetuksi Venäjän sisälissodan (1918–1922) aikana.

Tarve sosialistisen internationalismin käsitteelle ilmaantui vasta toisen maailmansodan jälkeen, sosialististen valtioiden ryhmän synnytyä. Stalinin kuoleman jälkeen ja erityisesti destalinisointikampanjan alettua 1956 tarvittiin uusia keinoja ”imperiumin” yhtenäisyyden varmistamiseksi. Aluksi nämä uudet ulottuvuudet sisällytettiin proletaarisen internationalismin käsitteeseen, mutta muutaman vuoden kuluessa tämä uusi valtioiden välinen ulottuvuus nimettiin sosialistiseksi internationalismiksi. Helmikuussa 1956 NKP:n XX puoluekokous tarjosi foorumin julistaa, että sosialististen maiden väliset suhteet oli-

vat uudenlaisia, laadullisesti erilaisia verrattuna kapitalististen tai kapitalististen ja sosialististen maiden välisiin suhteisiin. Nikita Hrushtshov piti mahdollisena korvata aiempi pakonomainen yhtenäisyys vapaaehtoisella solidaarisuudella. Sosialistista internationalismia ei määritelty yksin proletaarisen internationalismin pohjalta, vaan myös valtioiden välisten suhteiden kautta, jotka pohjasivat sellaisiin kansainvälisen oikeuden normeihin kuten suvereniteetti, yhteistyö ja molemminpuolinen apu.¹⁵

Rauhanomainen rinnakkainelo

Kun Hrushtshov julisti XX puoluekokouksessa rauhanomaisen rinnakkainelon Neuvostoliiton viralliseksi ulkopoliittiseksi doktriiniksi kapitalististen ja sosialististen maiden välisten suhteiden osalta, kyse ei sinällään ollut uudesta termistä.¹⁶ Käsitteenä se pohjautui Lenin ensimmäisen maailmansodan aikana kehrittelemään teoriaan imperialismin epätasaisesta kehityksestä. Koska kapitalismi, ja imperialismi sen korkeimpana vaiheena oli kehittynyt epätasaisesti maailman laajuisesti, myös vallankumouksen etenemisessä tulisi olemaan eroavaisuuksia. Tämä tarkoitti, että tietyn lyhyen ylimenokauden aikana kaksi sosiaalista muodostumaa, sosialismi ja kapitalismi, olisivat olemassa samanaikaisesti.

Sisällissodan ja ulkomaisen intervention päättyminen loi Venäjällä käytännön tarpeen rinnakkainelolle, kun maailmanvallankumousta ei ilmaantunutkaan. Leninin mukaan ”yhteisasuminen” pohjaisi ”bisenestyyppisiin” suhteisiin, jolloin Neuvostoliiton tarjoamat rajoitetut taloudelliset voitot estäisivät kapitalisteja hyökkäämästä maahan sinä aikana mikä tarvittaisiin valtion taloudelliseen uudelleenrakentamiseen. Se, että Leninille kyse oli vain taktisesta hengähdystauosta, käy selväksi siitä, että hän piti sotaa kapitalismin ja sosialismin välillä väistämättömänä. Stalinin kaudella rauhanomaista rinnakkaineloa käy-

tettiin pääosin argumenttina ”sosialismin rakentamiselle yhdessä maassa”. Käsite säilyi myös neuvostoulkopolitiikan sanastossa kylmän sodan alettua 1940-luvun lopulla. Argumentti rauhanomaisen rinnakkaineloon mahdollisuudelle oli kuitenkin nyt selvästi muuttunut. Taloudellisen voiton sijasta Neuvostoliiton, erityisesti sen asevoimien, mahdin kasvaminen pakotti kapitalistit rinnakkaineloon.

Hrushtshovin tavan korostaa rauhanomaista rinnakkaineloa 1956 alkaen tekee merkittäväksi hänen siihen liittämänsä uudet tulkinnat, sekä näiden tulkintojen seuraukset Neuvostoliiton ulkopoliitikalle. Kyse ei ollut enää ”bisnestyyppisistä” suhteista, rauhanomainen rinnakkainelo tulkittiin laajemmin kuin vain taktiseksi tauoksi ennen sota, sillä enää sota kapitalistisen ja sosialistisen leirin välillä ei ollut väistämättömyys. Käsite laajennettiin nyt sisältämään kapitalismin ja sosialismin välinen yhteistyö, suvereniteetin kunnioittaminen sekä taloudellinen kilpailu ja ideologinen taistelu, aseelliset keinot pois rajaten.

Puolueettomuus ja neutralismi

Neuvostoliiton ulkopoliitiikan suhde puolueettomuuteen oli ambivalentti.¹⁷ Dualistinen maailmankuva jätti vain vähän tilaa puolueettomuuden kaltaiselle ilmiölle. Leninille puolueettomuus edusti pääosin kielteistä ilmiötä. Toisaalta Neuvostoliitossa 1920- ja 1930-luvuilla tehty tutkimus tunnusti pysyvän puolueettomuuden merkityksen kansainvälisessä politiikassa. Puolueettomuuden määritelmä oli kuitenkin hyvin rajoitettu, ja jäsenyys kansainvälisissä organisaatioissa, esimerkiksi tulliliitoissa, tulkittiin yhteensopimattomaksi pysyvän puolueettomuusstatuksen kanssa. Käytännössä vasta toisen maailmansodan päättymisen jälkeen, kylmän sodan puhjetessa, Neuvostoliiton oli määriteltävä kantansa puolueettomuuteen. Zhdanovin 1947 esittelemän ”Kahden leirin” doktriinin mukaan kansalliset vapautus-

liikkeet voitiin vielä sisällyttää ”rauhan ja demokratian leiriin”. Puolueettomuus sen sijaan oli vain imperialistien juoni. Sivuun jättäytyminen tulkittiin imperialistien aktiiviseksi tukemiseksi. Hrushtshov oli ensimmäinen neuvostajohtaja joka saavutti käytännön tuloksia puolueettomuus-käsitteen avulla, esimerkiksi Itävallan osalta 1955, vaikka varovaisia tunnusteluja puolueettomuuden suuntaan saattoikin olla havaittavissa jo XIX puoluekokouksessa pidetyissä puheissa 1952.

Hrushtshov teki merkittävän teoreettisen uudelleen tulkinnan XX puoluekokouksessa ilmoittaessaan, että kahden tunnetun leirin lisäksi on olemassa vielä kolmas, ”rauhan vyöhyke”, ja ylistäessään puolueettomien maiden politiikkaa Euroopassa ja Aasiassa. Osana yksityiskohtia, yllättäen vaikka ei vahingossa, Suomi tuli mainituksi puolueettomana, Ruotsiin ja Itävaltaan rinnastettavana maana. Vuonna 1955 Aasiassa pidetyn Bandungin konferenssin osallistujat, jotka olivat juuri itsenäistyneet, olivat ymmärrettävästi antikolonialistisia, ja ne nähtiin lupaavana maaperänä Neuvostoliiton vaikutusvallan edistämiseksi. Toisaalta, puolueettomuuden korostaminen tuki myös yrityksiä houkutella Jugoslavia palaamaan sosialistiseen leiriin, kun se nautti huomattavaa arvovaltaa sitoutumattomien maiden liikkeessä.

Neuvostotutkijat havaitsivat pian sosialistisen maailmanjärjestelmän eli sosialistisen leirin olemassaolon edellytykseksi sitoutumattomuudelle ja aktiiviselle puolueettomuudelle. Aktiivisen puolueettomuuden eli neutralismin katsottiin syntyneen toisen maailmansodan jälkeen, ydinsodan uhan voimistuttua. Neutralismi erosi perinteisestä pysyvästä puolueettomuudesta kolmella tavalla: 1) se perustui rauhanomaiseen rinnakkaineloon, 2) se oli anti-imperialistista, ja perustui laajojen kansanjoukkojen etuihin 3) sitä noudattavat maat olivat ydinaseettomia. Kuten perinteisten puolueettomien, myös tätä linjaa seuraavien maiden tuli kieltää ulkomaiset sotilastukikohdat ja estää vieraita lentokoneita käyttämästä aluettaan. Yleensä neuvostoulkopolitiikka tulkitsi velvoitteita tiukemmin Euroopan maiden kuin kolmannen maailman osalta. Vaikka YK:n tyyppiset kansainväliset or-

ganisaatiot olivatkin muuttuneet hyväksyttäväksi 1950-luvun puolivälissä, jäsenyys länsieurooppalaisissa taloudellisissa organisaatioissa katsottiin edelleen yhteen sopimattomaksi puolueettomuusaseman kanssa.

Ulkopoliittiset ulottuvuudet

Vladislav Zubokin käyttämä nelitasoinen malli tarjoaa pohjaa Neuvostoliiton ulkopoliittiseen päätöksentekoon vaikuttaneiden tekijöiden tarkastelemiselle. Nämä tasot ovat a) ylin johto, b) byrokratia, c) liittolaissuhteet d) suhteet muiden (kapitalististen) valtioiden kanssa.¹⁸ Eriteltäessä Hrushtshovin mahdollistamien ja Kuusisen edelleen kehittelemien ideologisten uudelleen tulkintojen vaikutusta Neuvostoliiton ulkopoliitiikkaan painopiste on puoluebyrokratian ja ylimmän johdon tasoissa. Liittolaissuhteet yhdessä muun kylmän sodan konfliktin kanssa havainnollistavat ideologisten muutosten käytännön seurauksia.

Sosialistinen leiri

Sosialististen maiden välisissä suhteissa alunperin lähinnä Neuvostoliiton sisäiseen käyttöön tarkoitetut destalinisoinnin ja koko kansan valtion käsitteet johtivat ennakoimattomiin ulkopoliittisiin seurauksiin. Rauhanomainen rinnakkainelonaan ei ollut ongelmaton käsitteenä tai käytännössä. Erityinen ongelma sekä sisä- että ulkopoliittisista uudelleentulkintoista tuli Kiinan suhteiden osalta. Itä-Euroopan kehityksen kannalta yhtä tärkeä kuin Unkarin kansannousuun johtanut yhteiskunnallinen kuuhunta oli sen aiheuttama vastareaktio Neuvostoliiton johdossa, ns. ”Unkarin syndrooma”. Tarkasteltaessa Kuusisen kehittelemiä ideologioita sekä poliittisen järjestelmän luontee-

seen liittyneitä reformeja, niille tuskin löytyy vaikeampaa taustaa kuin Puolan kuohunta ja Unkarin kansannousuun johtanut kriisi vuonna 1956. Puolan sekä Unkarin tapahtumat tekevät kiinnostaviksi neuvostojärjestelmän ja kommunismin kannalta ne reaktiot, joita ne aiheuttivat toisaalta neuvostojohdossa, toisaalta kansainvälisessä kommunistisessa liikkeessä.

Kun neuvostojohdon piirissä oli hermostuneisuutta jo vuoden 1956 puoliväliin mennessä destalinisaation, ”henkilökultin vastaisen taistelun”, odottamattomista kotimaisista seurauksista, Unkarin kriisi loi perustaa suoranaiselle uuteen kurssiin kohdistuvalle vastareaktiolle. Jo huhtikuussa 1956 Pravdassa oli julkaistu NKP:n keskuskomitean kirje, jossa puolueen jäseniä varoitettiin ”epäterveestä kriittisyydestä”. Intellektuellien luomisen vapautta koskevien vaatimusten lisäksi jopa jotkut puolueen jäsenet olivat piirikokouksissa esittäneet vaatimuksia joukkoterroriin syylistyneiden rankaisemisesta. Nämä kansalaisyhteiskunnan siemenet ilmeisesti häiritsivät vallanpitäjiä kesän aikanakin, sillä heinäkuussa jouduttiin lähettämään toinen kirje. Tällöin ryhdyttiin myös rajoitettuihin toimiin ”häiriköitä” vastaan.

Varsinainen käännekohta keskuskomitean asenteessa tapahtui kuitenkin marras-joulukuussa, ”Unkarin syndroomana”. Kriisi Unkarissa korosti pelkoa vallan menettämisestä, jos yhteiskunnan poliittisen sektorin totaalista kontrollia vähänkin löysättäisiin. Keskuskomitean paikallisille puoluejärjestöille lähettämässä kirjeessä korostettiin nyt, että ”proletariaatin diktatuuria tuli soveltaa säälimättömästi neuvostovastaisiin elementteihin.” Vuoden 1957 ensimmäisinä kuukausina pidätettiin useita satoja ihmisiä, sekä puolueen jäseniä että muita, ja heitä tuomittiin ”neuvostotodellisuutta koskevista valheista” sekä ”revisionismista”. Hrushtshovin syrjäyttämistä kesäkuussa 1957 yrittänyt konservatiivis-oikeaoppinen, puolueenvastaiseksi leimattu oppositio sai Unkarissa tapahtuneesta puolueen valta-aseman romahtamisesta runsaasti perusteluja näkemykselleen siitä, että XX puoluekokouksen päätöksillä vaarannettiin sosialismin saavutukset niin koti-

kuin ulkomailla.¹⁹ Vaikka syrjäytysyritys torjuttiin, sen jälkeen neuvostoulkopolitiikan ideologinen linja alkoi koventua revisionismin vastaisen kampanjan nimissä, kun oli tarpeen osoittaa hävinneen opposition esittämät syytökset vääriksi.

Toinen tärkeä seuraus Unkarin kriisistä oli kommunistisen liikkeen kansainvälisen yhtenäisyyden säröily. Unkarin tapahtumat eivät olleet vain esimerkki sosialistisen valtion liikkumatilan rajoista Neuvostoliiton etupiirissä, vaan myös esimerkki rajoituksista paikallisten erityispiirteiden huomioon ottamisessa sosialismia rakennettaessa, juuri kun niiden merkitys oli ehditty XX puoluekokouksessa tunnustaa. Neuvostojärjestelmän tarjoamasta esimerkistä poikkeaminen tulkittiin nyt yrityksenä haastaa NKP:n johtava rooli kommunistisessa liikkeessä. Läntisissä kommunistipuolueissa tämä toi esiin usein vastakainasettelun Moskova-mielisen suuntaukseen ja kansallisia piirteitä korostavan linjan välillä, ja uhkasi toisinaan jakaa puolueita.²⁰

Tämän, eurokommunismiin suuntaan johtaneen kehityksen oireet olivat hyvin nähtävissä Italian kommunistisen puolueen (IKP) VIII puoluekokouksessa vuoden 1956 joulukuussa. NKP:n delegaatio sai italialaisilta tovereiltaan kuulla, että Italian sosialismiin siirtymisen sijasta ”kaikkien kommunistien päähuomio on kuuden viime kuukauden kuluessa jatkuvasti keskittynyt [niiden] kysymysten ympärille, jotka liittyvät henkilökulttiin, sekä viimeaikoina -Unkarin tapahtumiin.” IKP:n johdon, erityisesti pääsihteeri Palmiro Togliattin mukaan puolueella oli ollut ”suuria vaikeuksia liittyen NKP:n XX puoluekokouksessa pidettyyn esitelmään henkilökultista sekä Unkarin tapahtumiin.” Togliattin mukaan IKP:n ongelmat olivat suurempia kuin muiden kommunistipuolueiden, koska se on joukkopuolue (2 milj. jäsentä) ja valtaosa sen kaadereista oli liittynyt puolueeseen vasta toisen maailmansodan lopulla tai sen jälkeen, eivätkä siis yhtä valmiita kuin vanhemmat hyväksymään oman johdon tai Moskovan määräyksiä. Toisaalta puolue-elinten valitsemisen salaisella äänestyskellä kerrottiin lisänneen kentän luottamusta johtoon.²¹

Kuusisen vajaata vuotta myöhemmin esittämien näkemysten kannalta kiinnostavia ovat myös Togliattin esittämät destalinisaatioon suoraan liittyvät kommentit. Ensiksi hän arvosteli NKP:tä hitaasta reagoinnista, siitä ettei henkilökultin paljastamisen jälkeen välittömästi huomioitu uusia teoreettisia ja poliittisia olosuhteita ja pyritty ottamaan niitä hallintaan. Toiseksi ”Togliatti kritisoi neuvostokokeen mekaanista siirtämistä kansandemokraattisiin maihin. Hän pahoitteli, ettei lokakuun 30. päivän julistusta ollut annettu välittömästi NKP:n XX puoluekokouksen jälkeen.”²² Tässä välittömästi Unkarin kansannousua edeltäneessä sosialististen maiden suhteita käsittelevässä julistuksessa myönnettiin poikkeuksellisesti, että Neuvostoliitto oli tehnyt virheitä suhteissaan Itä-Euroopan kansandemokratioihin. Julistuksessa ilmoitettiin että Neuvostoliitto tulisi vetämään taloudelliset neuvonantajansa pois ja keskustelemaan Varsovan liiton joukkojen sijoituksista Itä-Euroopan maiden hallitusten kanssa. Tämä kanta kuitenkin muuttui muutaman vuorokauden sisällä, kun Neuvostoliitto päätti kukistaa Unkarin 2.11.1956 alkanen kansannousun asevoimin.²³ Sama julistus ponnahti Neuvostoliitolle kiusallisesti esiin vielä seuraavan vuoden tammikuussa, kun kesällä 1956 liikkumatilaansa lisänneet puolalaiset ehdottelivat, tosin tuloksettomasti, Varsovan liiton uudelleenorganisointia julistuksen periaatteiden pohjalta.²⁴ Näin ideologisilla uudistuksilla, tai niiden puutteella, saattoi olla suoranaisia vaikutuksia ”imperiumin” yhtenäisyyden näkökulmasta, jopa sotilaallisella tasolla.

Vaikka 1962 julkiseksi tulleen neuvostoliittolais-kiinalaisen välirikon argumentaatio oli pääosin ideologista, sen perusta rakentui paljolti yhteiskunnallisen kehityksen erilaisuudelle sekä erilaisille ulkopoliittisille tavoitteille. Kiinassa, jossa kommunistit olivat nousseet valtaan vasta 1949, vallankumouksen tulokset olivat vielä 1950- ja 1960-luvuilla vakiintumattomia, toisin kuin Neuvostoliitossa. Kommunistisen puolueen diktatuurivaltuudet (työläisten ja talonpoikien) etujoukkona nähtiin vallitsevassa siirtymävaiheessa välttämättömänä

välineenä sekä poliittisen järjestelmän että talouden kehittämiseksi. Laajana päämääränä oli yhtä lailla sosialismin vahvistaminen Kiinassa kuin Kiinan vahvistaminen sosialismilla vuosikymmeniä kestäneen hajaannuksen ja sisällissodan jälkeen. NKP:n XX puoluekokouksessa aloittama linja, joka saavutti lakipisteensä 1962 XXII puoluekokouksen uudessa puolueohjelmassa, johti vääjäämättä konfliktiin Kiinan kommunistisen puolueen kanssa.²⁵

Stalinin oltua Neuvostoliiton kiistaton johtaja sosialismin rakennusvaiheessa, kiinalaiset katsoivat hänen kritisoimisensa merkitsevän myös tässä rakennusvaiheessa käytettyjen menetelmien kritisointia. Erittäin haitallisena Kiinan kommunistipuolueen johto piti sitä, että ne ”jotka kieltävät proletariaatin diktatuurin, kieltävät myös keskittämisen merkityksen sosialistiselle demokratialle, [ja] kieltävät proletariaatin poliittisen puolueen johtavan roolin sosialistisessa valtiossa.” Kiinassa ei myöskään luotettu Hrushtshovin destalinisaation yhteydessä ilmoittamien motiivien ja päämäärien vilpittömyyteen. Heidän mukaansa kyse ei suinkaan ollut paluusta leniniläisiin arvoihin ja normeihin, vaan päinvastoin ”Leninin johtajia, puoluetta, luokkia ja joukkoja koskevien opetusten hylkäämisestä, demokraattisen sentralismin periaatteiden hylkäämisestä.” Kun Hrushtshov vielä oli luonnehtinut salaisessa puheessaan Stalinia mm. murhaajaksi, rikolliseksi ja Venäjän historian suurimmaksi diktaattoriksi, tämän logiikan katsottiin loppuun vietyä johtavan siihen, että ”neuvostokansa ei 30 pitkän vuoden kuluessa elänytkään sosialismin rakentamisen olosuhteissa, vaan ”Venäjän historian suurimman diktaattorin” tyrannian alla, eikä NKP:n ja neuvostokansan 30-vuotinen koe ollut proletariaatin diktatuurin koe, vaan ”feodaalidespootin alaisuudessa suoritettu koe.”

Kiinan kommunistisen puolueen VIII puoluekokouksessa syyskuussa 1956, seitsemän kuukautta NKP:n XX puoluekokouksen jälkeen, voidaan nähdä ensimmäinen periaatteellinen reaktio orastaviin erimielisyyksiin. Kiinan puolue totesi puoluekokouksessaan Kii-

nan muuttuneen sosialistiseksi valtioksi, joka oli terminä kansandemokratiaa korkeampi. Tämä merkitsi, että toisaalta maasta tuli täysivaltainen määriteltäessä sosialistisen rakennustyön luonnetta, toisaalta sitä, että sen toimet muuttuivat enemmän sen sisäisiksi asioiksi, joihin johtavankaan veljesmaan ei ollut yhtä helppoa puutua kuin aiemmin.²⁶ Kiinalaisille, toisin kuin Kuusiselle, ei siis ollut eikä voinut olla mitään eroa proletariaatin diktatuurin ja puolueen johtavan aseman välillä.

Erot Kiinan ja Neuvostoliiton tavoitteissa korostuivat 1950-luvun jälkipuolelta alkaen myös ulkopolitiikan osalta. Kun Neuvostoliitto sisäpoliittisten uudistustensa vastinparina lanseerasi XX puoluekokouksessa rauhanomaisen rinnakkainelön ulkopolitiikkansa uudeksi doktriiniksi suhteissa kapitalistisiin maihin, Kiinan VIII puoluekokouksen kansainvälisiä suhteita käsittelevä ohjelma puolivuotta myöhemmin ei edes mainitse koko käsitettä. Toisin kuin Neuvostoliitto, Kiina oli 1950- ja 1960-luvuilla sekä poliittisesti että taloudellisesti pitkälti länsimaiden eristämä. Merkittävimmät länsimaat Yhdysvalloista alkaen eivät tunnustaneet Kiinan kansantasavaltaa diplomaattisesti ja noudattivat siihen nähden kauppasaartopolitiikkaa. Vuoden 1956 lopulla Kiinan kansantasavallalla oli diplomaattisuhteet vain 13 ei-sosialistiseen valtioon, joista viisi oli eurooppalaisia: Ruotsi, Tanska, Sveitsi, Norja ja Suomi. Käytännön kannalta ratkaiseva ongelma Kiinalle oli Taiwanin kysymys, joka merkitsi kansantasavallan näkökulmasta paitsi valtion alueellista epäyhtenäisyyttä, myös Yhdysvaltain sotilaallisesti ja poliittisesti tukemaa, uuden järjestelmän legitimitettiin horjuttavaa kilpailevaa valtakeskusta. Kiinalaiset pitivät Neuvostoliiton tarjoamaa tukea riittämättömänä tämän ongelman ratkaisemiseksi. Tilannetta ei helpottanut Hrushtshovin näyttävä, vaikkakin hetkellinen pyrkimys yhteisymmärrykseen Yhdysvaltojen kanssa, kun hän vieraili siellä 1959, enempää kuin korostetun voimakas reaktio amerikkalaisten U-2 koneeseen 1960. Kiinalaisesta näkökulmasta yhden tiedustelukoneen alas ampuminen ei ollut mitenkään verratta-

vissa Yhdysvaltain laivaston jatkuvaan partiointiin Taiwanin salmesssa, Kiinan kotivesillä.

Toisaalta Kiinalta ei vain puuttunut mahdollisuuksia rauhanomaisen rinnakkainelolon harjoittamiseen lännen kanssa, vaan myös kiinnostusta, jo mainittujen sisäpoliittisten syiden takia. Uuden järjestelmän vahvistaminen ja juurruttaminen yhteiskuntaan onnistui helpommin määrätynlaisen ”itsensä eristämisen” oloissa. Jo tammikuussa 1955 Mao Zhedong oli todennut Neuvostoliiton lähettiläälle, ettei pitänyt itse asiassa kovinkaan haitallisena sitä, että Yhdysvallat ei tunnustanut kansantasavaltaa ja sulki sen YK:n ulkopuolelle, sillä ”se antaa meille mahdollisuuden paljon vapaammin kasvattaa kansaa anti-amerikkalaisessa hengessä ja paljon vapaammin likvidoida riistäjäluokat maastamme”,²⁷ toisin sanoen juuri kiihdyttää luokkataistelua sosialismia rakennettaessa. Jo Hrushtshovin harjoittama Stalinin arvostelu, mutta vielä enemmän Kuusisen esittämä proletariaatin diktatuurista luopuminen ja yleiskansallisen valtion tarjoaminen tilalle olivat siis kiinalaisille kauhistus. Kiinan hallitsevalla puolue-eliitillä ei omasta näkökulmastaan ollut varaa puolueen asemaa koskeviin kompromisseihin.

Amerikkalainen propaganda

Kuusisen tulkinnat avaavat myös suhteessa kapitalistisiin maihin hyvin mielenkiintoisia ideologisia näkymiä, joiden käytännön seuraukset kuitenkin olivat vähemmän dramaattisia kuin sosialismissa leirisä. Toisaalta stalinistisesta yhteiskunta- ja valtiokäsityksestä luopuminen ja yleiskansallisen valtion luominen saattoi merkitä suurta valttia kylmän sodan kuumissa propagandakamppailuissa. Esitettyjen uudistusten toteutuessa olisi mahdollista menestyksellisesti kumota länessä jatkuvasti esitetyt syytökset kommunismin diktatuuriluonteesta. Tähän seikkaan Kuusinen itsekin kiinnitti huomiota ollessaan yh-

teydessä Hrushtshoviin²⁸. Toisaalta kylmän sodan kaksijakoisessa maailmassa omien virheiden korjaaminen muuttui helposti aseiden jakamiseksi vastustajalle. Kun lännessä katsottiin Unkarin tapahtumien osoittaneen, ettei Neuvostoliitto pystynyt elämään julistamiensa uusien periaatteiden mukaisesti, amerikkalainen propaganda sai stalinismi-syytöksistä erinomaisen välineen heikentää vastapuolen ”imperialumin” yhtenäisyyttä Itä-Euroopassa.

NKP:n johtotason reaktiota destalinisaation kansainvälisiin seurauksiin vuoden 1957 alussa kuvastaa hyvin ulkoministeri Andrei Gromykon Mihail Susloville lähettämä ulkoministeriön informaatiokomitean amerikkalaista propagandaa käsittelevä raportti. Analysoidessaan muutoksia amerikkalaisen propagandan argumentaatiossa neuvostoliittolaiset havaitsivat amerikkalaisten perinteisesti keskittyneen ”kansallisen kommunismin” teemaan, sen levittämiseen ja popularisointiin. Heidän arvioidaan ”pitävän sitä erittäin tärkeänä keinona sosialistisen leirin hajottamiseksi, ja erityisesti, kansandemokratioiden eristämiseksi Neuvostoliitosta” Amerikkalaisella propagandalla nähdään olevan vielä kaksi muutakin päämäärää, vihamielisen asenteen lietsominen kansandemokratioiden väestöissä suhteessa Neuvostoliittoon, sekä hajaannuksen luominen kansandemokraattisten maiden kommunististen ja työväenpuolueiden sisällä. Vihamielisen asenteen lietsomisessa käytetään argumentteina kansallista riippumattomuutta sekä ”teesiä SNTL:n ’kommunistisesta kolonialismista’”. Toisena argumenttina on historiallisten vertailujen tekeminen Neuvostoliiton ja tsaarin Venäjän ulkopolitiikan välillä.²⁹

Keskeisin uusi argumentti hajaannuksen synnyttämiseksi kommunistissa puolueissa on kuitenkin puoluejohdon syyttäminen stalinismista. Tämän avulla ”amerikkalainen propaganda eräissä tapauksissa väittää, ettei se muka ole kommunistista järjestelmää vastaan tässä tai jossain toisessa maassa, vaan ainoastaan stalinismia vastaan.” Radio Free European mukaan ”Nyt sosialismi ei muodosta uhkaa, uhkan muodostaa stalinismi.” Raportin lopussa pidettiin tarkoituksenmu-

kaisena, että vastaavat "neuvosto-orgaanit" kiinnittävät huomiota amerikkalaisen propagandan kasvaneeseen intensiteettiin, koska amerikkalaisia radioasemia kuunnellaan "melko laajasti" kansandemokraattisissa maissa.³⁰

Puolta vuotta myöhemmin, heinäkuun puolivälissä 1957 NKP:n puoluekoneisto on jo analysoinut laajemminkin amerikkalaisen propagandan periaatteita United States Information Agency:n (USIA) johtajan Larsonin pitämän esitelmän pohjalta. Propagandalle annettun merkityksen kannalta olennainen on neuvostoliittolaisten se havainto, että "esitelmän punaisena lankana oli ajatus siitä, että USIA:n työ on ehdottoman välttämätöntä ja hyödyllistä Yhdysvaltojen ulkopoliittisten päämäärien toteuttamiselle." Propaganda nähtiin siis amerikkalaistenkin puolella olennaisena osana ulkopoliitiikkaa, ei vain sen täydentäjänä. Teemojen kannalta Larson hahmottaa kolme amerikkalaista propagandaa tukevaa tekijää: 1) Unkarin tapahtumat ja destalinisaatio prosessi, 2) Suezin kriisi ja Yhdysvaltojen siihen otama (tuomitseva = antikolonialistinen) kanta 3) laajojen väestön kerrostien sivistystason nousu. Amerikkalaisten mukaan sivistystason nousu luo yhä suurempia mahdollisuuksia kommunismin romahtamiselle. Huomaamatta eivät jää tästä seuraavat uudet haasteet, joista tärkein on "kuinka voisi vähiten muistuttaa propagandaa". Avuksi tässä on se, että propaganda "sisältää minimimäärän poleemisuuksia ja maksimimäärän taitavaa faktojen tarjontaa sillä tavoin, että popularisoidaan pieni määrä vaikutusvaltaisia ideoita."³¹ Tältä osin amerikkalainen propaganda lienee saanut hyvää harjoitusta mainonnan puolelta.

Perusargumenttina USIA:n radiolähetysten tehokkuudesta Larson pitää läntisten radioasemien häirintää. Toisena osoituksena lähetysten tehokkuudesta esitetään se, että neuvostolehdistö ja radio säännöllisesti kumoavat Voice of American lähetymiä. Esitelmän lopulla Larson palaa uudelleen propagandan luonteen muuttumiseen todetessaan "avoimen propagandan aikakauden" päättyneen, minkä

vuoksi USIA:n täytyy saavuttaa paikkansapitäviä faktoja välittävän organisaation status. Neuvostoliittolaiset havaitsivat kuitenkin myös Yhdysvaltojen tehneen virheitä, sillä ”Unkarin tapahtumien yhteydessä amerikkalaiset vakuutuivat [siitä], että suurimman tuloksen antavat [sellaiset] materiaalit joita vähiten pidetään propagandistisina materiaaleina.”³²

Jo seuraavana päivänä NKP:n keskuskomitealle tehdyssä ehdotuksessa oman propagandatyön edistämiseksi voi nähdä suoraan perusteluja niin puolueohjelman kuin marxismi-leninismiä käsittelevien oppikirjojenkin uudistamiselle. Uuden, NKP:n keskuskomitean välittömässä alaisuudessa olevan ”tieteellisen vastapropagandan keskuksen” luominen havaitaan perustelluksi. Kansainvälisen taantumuksen katsotaan siirtyneen hyökkäykseen ”erityisesti XX puoluekokouksen, ja myös Puolan ja Unkarin tapahtumien jälkeen.” Ideologisen hyökkäyksen tavoitteena nähdään olevan ”kieltää marxismin tieteellinen luonne, pyrkimys asettaa leninismi stalinismia vastaan, osoittaa, että marxismi on muka vanhentunut, yritys kieltää neuvostorakenteiden sosialistinen ja demokraattinen luonne, erityisesti henkilökultin ongelmien osalta jne.” Muistiossa myönnetään avoimesti, että SNTL:n ja kansandemokratioiden tieteellisten instituuttien ja kustantamojen antamat iskut ovat riittämättömiä ”ja ne ovat tosiasiasa puolustuskannalla.” Välttämättömäksi katsotaan, että keskuskomitea välittömästi perustaisi 15–20 tiedemiestä käsittävän keskuksen ja ”mobilisoisi tähän päämäärään puolueen kaikkein parhaat teoreettiset ja kirjalliset voimat”,³³ mitä Kuusisen tunnetut sekä teoreettiset että kirjalliset kyvyt huomioon ottaen ei voi pitää kovin kauas menevänä viittauksena.

Puolueettomat – ja NATO– maat Skandinaviassa

Kuusisen käsityksiä puolueettomuudesta ja yhteistyöstä ei-kommunististen voimien kanssa voi välttämättä sivuta hänen kansainvälisen järjestelmän muutosta koskevien näkemystensä kautta. Kansainvälisen tilanteen nähtiin Neuvostoliitossa kehittyvän selvästi sosialismin eduksi toisen maailmansodan jälkeen. Perustana tälle näkemykselle oli sekä sosialistisen maailmanjärjestelmän syntyminen kansademokratioiden myötä että dekolonisaatioprosessi. Kuusisen mukaan juuri siirtomaajärjestelmän purkautuminen merkitsi uutta vaihetta kapitalismin kriisissä.³⁴ Vastaavasti kapitalistisen järjestelmän heikentyminen lisäsi sen sisäisiä ristiriitoja, ja osaltaan epävakautta maailmassa. Tältä pohjalta ei ole yllättävää, että Kuusinen toisaalta asetti jäsenyyden sosialistisessa leirissä puolueettomuuden edelle, toisaalta piti rauhanomaista rinnakkaineloa välttämättömänä suhteessa kapitalisteihin. Juuri tästä syystä oli myös mahdollista harjoittaa yhteistyötä sekä länsimaiden että puolueettomien maiden edistyksellisten elementtien kanssa. Näihin Kuusinen sisällytti myös sosiaalidemokratit, lukuun ottamatta yhteistyökelvottomaksi määriteltyä oikeistosiipeä, joka mm. hänen entisen kotimaansa osalta oli määritelty alimpaan kastiin kuuluvaksi³⁵.

Kysymys kommunististen puolueiden ja sosiaalidemokraattien välisestä yhteistyöstä oli ensimmäisellä sijalla Skandinavian maiden, Ruotsin, Tanskan, Norjan ja Suomen kommunististen puolueiden taapaamisessa Tukholmassa marraskuun lopulla 1956. Rauhan eli Unkarin kysymyksen tuli vasta toisena. Kaikissa, myös NATO:on kuuluvissa maissa nähtiin yhteisten työtaisteluiden luoneen pohjaa yhteistyölle sosiaalidemokraattien kanssa, vähintään ruohonjuuritasolla, puolueettomissa Ruotsissa ja Suomessa myös johdon tasolla oli saavutettu henkilökohtaisia yhteyksiä. Toisaalta erityisesti ruotsalaiset korostavat sosiaalidemokratian vahvuutta omassa maassaan. Tehokkaimmaksi yhteistyön mahdollisuudet arvioidaan juuri käytännön

kysymyksissä, kuten eläkekysymyksessä, palkankorotuksissa ja työviikon lyhentämisessä. Ruotsin kommunistisen puolueen puheenjohtaja Hilding Hargberg toi myös esiin teoreettisen näkökulman, sen, että lisäksi proletariaatin diktatuurin käsitteen muuttaminen helpottaisi kontakteja sosiaalidemokraatteihin. Toisaalta yhteistyöhalukkuus sosiaalidemokratian kanssa ei vaikuta täysin yksiselitteiseltä, sillä samaisen Hargbergin mukaan sosialidemokratia on kriisissä Englannissa ja Ranskassa. Kokouksen lopussa hyväksyttiin ehdotus kommunististen puolueiden yhteistoiminnan tehostamisesta niissä Euroopan kapitalistissa maissa, Ajoissa sosialidemokraattinen puolue on vankka.”³⁶

Kansainvälisen tilanteen arvioissa Hargbergin alustuksen pohjalta ”Keski-idän [Suezin] kriisi on poliittisesti tärkein, vaikka puolueillemme Unkarin kysymys on ollut merkityksellisin.” Skandinaavisten kommunistipuolueiden, erityisesti kentän reaktiot Unkarin kriisiin eivät olleet yksimielisiä. Tällä akselilla Suomen ja Tanskan puolueiden kannat olivat oikeaoppisimpia, tarkastellessaan sitä Mauri Ryömän sanoin ”sodan ja fasismin torjumisen ja sosialismin säilyttämisen näkökulmasta.” Sen sijaan Norjan puolueen virheisiin kuului vaatimus rauhan säilyttämisestä Unkarissa kaikin keinoin sekä vaatimus YK:n tarkkailijoiden pääsystä maahan. Nimenomaan Tanskassa, mutta pienemmässä määrin myös Norjassa ja Ruotsissa Neuvostoliiton interventio Unkariin oli aiheuttanut puolueesta eroamisia. Suomen osalta tällaisesta heikkoudesta ei mainittu.

Vaikka rauhanomaista rinnakkaineloa ei suoraan itse kokouksessa mainittu, sen odotettiin jatkuvan. Tämä näkyy kansainvälisen tilanteen loppuarvioissa sekä Työkansan sanomissa julkaistussa julkilausumassa, joissa korostettiin Neuvostoliiton toimien merkitystä Suezin kriisin päättämisessä sekä rauhan säilyttämisessä ja palauttamisessa. Esitettyään huolensa taantumuksen lietsomasta kylmästä sodasta Suezillä ja Unkarissa kommunistipuolueet toteavat rauhantilan ehdoksi Pohjolan suotuisalle kehitykselle. Edellytyksenä tälle nähdään politiikka, joka perustuu ”kansojen rauhanomaisen rinnakkainelon

sekä kaikkien maiden itsenäisyyden ja tasa-arvoisuuden periaatteisiin”. Myös Itämeren rauhankonferenssiin varauduttiin, vaikkakin puhetta kokouksessa johtaneen Aimo Aaltosen ehdotuksesta sen toteuttaminen lykättiin sopivampaan ajankohtaan.³⁷

Teoreettisten uudelleenmuotoilujen seuraukset Neuvostoliiton ulkopoliitikalle

Kun sellaisen kaiken kattavan totaalihistoriallisen teorian kuin marxismi-leninismiin haaroja aletaan uudelleen tulkita Neuvostoliiton sekä sisä- että ulkopoliittisten tarpeiden pohjalta, ei ole yllättävää, jos ongelmia ilmaantuu. Luokkasuhteiden ja nationalismin, tai ns. kansallisen edun, välinen perustava ristiriita oli olemassa jo ennen vallankumousta, mutta vasta vanhojen käsitteiden laajempi tulkinta 1950-luvun muuttuneissa olosuhteissa konkretisoi sen. Sekä sosialistisen internationalismin että rauhanomaisen rinnakkainelolon tapauksissa ongelmana oli se, että molempiin sisällytettiin valtioiden väliset suhteet, ja nämä määriteltiin osin kansainvälisen oikeuden normien kautta, joihin sisältyi mm. suvereniteetti. Tämän takia molemmat käsitteet olivat ristiriidassa proletaariseen internationalismiin pohjaavan luokkasolidarisuuden kanssa, joka puolestaan oli edellytys vallankumouksellisten liikkeiden tukemiselle kansainvälisesti. Ero toisaalta Neuvostoliiton, toisaalta maailmanvallankumouksen etujen välillä nousi esiin.

Sosialistisen internationalismin sisältö muuttui 1950-luvun kuluessa. Vuosina 1953–1956 se merkitsi laajempaa liikkumatilaa sosialistisessa leirissä, mutta vuodesta 1957 alkaen Neuvostoliiton johtoaseman tunnustamista. Neuvostoliiton menetettyä ideologisen erehtymättömyyden statuksen sen määritelmät sosialismin eduista eivät enää olleet kiistattomia. Kiinalaiset olivat taipuvaisia osoittamaan teoreettisia ristiriitaisuuksia, erityisesti rauhanomaiseen rinnakkain-

eloon liittyen. Vastatessaan kiinalaisten syytöksiin vallankumouksen petttämisestä neuvostoliittolaiset alkoivat korostaa rauhanomaista rinnakkaineloa eräänä luokkataistelun muotona, jolla tuettiin vallankumouksellisia liikkeitä. Tämä merkitsi pitemmällä tähtäimellä uskotavuuden kärsimistä lännessä, missä rauhanomaisen rinnakkainelon tulkittiin merkitsevän status quon turvaamista omassa leirissä ja sen muuttamista muualla, erityisesti kolmannessa maailmassa.

Vaikka puolueettomia ei enää nähtykään haitallisina "vapaamatkustajina" tai vihollisen salaisina liittolaisina, Neuvostoliiton ambivalentti suhde puolueettomuuteen ei kadonnut. Neuvostoulkopolitiikka ja tutkimus olivat julistaneet, että muutos "Atlanttisesta statuksesta" puolueettomuuteen vahvistaisi rauhaa ja turvallisuutta, mutta puolueettomuus ei kuitenkaan vaikuttanut samoin kaikkiin maihin. Unkarin kriisiin liittyen todettiin 1956, että "sosialistiselle maalle puolueettomuus olisi askel taaksepäin kohti amerikkalaista imperialismia ja sen vaikutuspiiriä.", mikä viime kädessä oli estettävä vaikka interven tiolla. Vaikka Euroopassa vallitsevan status quon takaava kollektiivinen turvallisuusorganisaatio oli eräs Neuvostoliiton ulkopoliittikan päätäavoitteita³⁸, myös tiettyjen maiden, kuten Saksan ja Itävallan, sekä Skandinavian NATO-jäsenten, Tanskan, Norjan ja Islannin aktiivinen puolueettomuus oli myös neuvostoulkopolitiikan tärkeä päämäärä. Myös Ruotsin puolueettomuus, ainakin vaihtoehtona NATO-jäsenyydelle, nähtiin tukemisen arvoisena.

Kuusisen omien kansainvälisiä suhteita koskevien näkemysten muutoksia kylmän sodan kontekstissa on mahdollista seurata hänen 1948–1960 julkaisemistaan artikkeleista. Merkittäviä teemoja ovat tällöin proletariaatin diktatuurin ja luokkataistelun kiihdyttämisen tarpeellisuus, imperialismi ja kansan suvereniteetti sekä sosialistinen maailmanjärjestelmä ja proletaarinen (sosialistinen) internationalismi. Muutokset käsitteiden sisällössä tai uusien kehittäminen näyttää pitkälti käyvän yksiin Neuvostoliiton sisä- ja ulkopoliittisen aseman muutosten kanssa.

Mitä tarpeellisempaa proletariaatin diktatuurin ja luokkataistelun korostaminen oli sosialistisen rakennustyön välineinä Stalinin viimeisinä vuosina erityisesti Itä-Euroopassa, sitä kielteisempää oli Kuusisen suhtautuminen Länsi-Euroopan sosiaalidemokraatteihin ja Jugoslavian kommunistiseen liittoon. Nämä luokiteltiin ensiksi työväenliikkeen pettureiksi ja hajottajiksi, toiseksi amerikkalaisen pääoman lakeijoiksi. Jollei ollut Neuvostoliiton puolella, oli sitä vastaan. Stalinin kuolemalla 1953 ei ollut tässä suhteessa suurta merkitystä, vaan käsitys länsieurooppalaisista sosiaalidemokraateista säilyi vielä seuraavanakin vuonna entisellään Kuusisen arvioidessa kommunististen puolueiden asemaa Länsi-Euroopassa. Murtumia tähän kuvaan alkoi ilmaantua vasta XX puoluekokouksen myötä 1956. Puoluekokouksessa pitämässään puheessa Kuusinen toi esiin tarpeen arvioida uudeleen suhdetta ei-kommunistisiin kapitalismin vastustajiin, siirtomaiden kansalliseen porvaristoon ja sekä osin sosiaalidemokraattien kannattajiin. Hän näki nimenomaan eri kansallisten teiden tunnustamisen sosialismin pyrittäessä edistävän työväenliikkeen yhtenäisyyden palauttamista. Vuosina 1959 ja 1960 Kuusisen käsitys kapitalismin ei-kommunististen, ”yleisdemokraattisten” vastustajien ja kommunistien yhteistyön mahdollisuuksista kautta maailman laajentui edelleen. Nyt oli mahdollista myös avoimesti lähteä siitä, ettei jokainen demokraatti ollut välttämättä sosialismin kannattaja. Toisaalta yhtä lailla kun Kuusinen arvosteli dogmaattikkoja ahdaskatseisuudesta yhteistyön mahdollisuuksien osalta, hän myös edelleen tuomitsi länsieurooppalaisten valtarakenteiden, valtion tai NATO:n johdossa toimivat sosiaalidemokraatit.

Sisäpolitiikan osalta Kuusinen arvosteli Jugoslavian kommunisteja 1940-luvun lopulla erityisesti luokkataistelun tukahduttamisesta ja Jugoslavian kansanrintaman puitteissa harjoitetusta sovittelutaktiikasta. Kansanrintaman jäseniksi oli hyväksytty myös ei-proletaarisia ryhmiä, kuten ”suurtilallisia, kauppiaita, pikkutehtailijoita ja porvarillista sivistyneistöä...”. Nämä piirteet tulivat kuulumaan Kuusisen kymme-

nen vuotta myöhemmin kehittelemän ”yleiskansallisen valtion” perusteisiin. Ideologisesta näkökulmasta tässä ei tarvinnut olla ristiriitaa, sillä myöhemminkin oli loogisesti mahdollista väittää, että Jugoslaviassa oli sovellettu oikeaa taktiikkaa väärällä hetkellä, sosialismin rakentamisen ollessa vielä kesken. Jos ei loogisista, niin ilmeisesti ulkopoliittisista syistä kiista kuitenkin koettiin kiusalliseksi jatkossa. Kuusisen Valituissa teoksissa vuodelta 1964 kyseisestä artikkelista, ”Oletteko Neuvostoliiton puolella vai sitä vastaan” (1948), on poistettu kokonaan Jugoslaviaa koskevat kohdat.³⁹

Imperialismi ja kansansuvereniteetti muodostavat keskeisen käsiteparin Kuusisen eritellessä anglosaksisten maiden, erityisesti Yhdysvaltojen ulkopoliittikkaa 1940-luvun jälkipuolelta 1950-luvun lopulle. Marxilais-leniniläisessä käsitemaailmassa niille vertailukohtana muodostavat sosialistinen maailmanjärjestelmä ja sosialistinen internationalismi. Kritisoidessaan Yhdysvaltain ulkopoliittikan imperialistisia painotuksia ja niitä hänen mukaansa ilmentäviä ylikansallisia liittojärjestelmiä Kuusinen toi terävästi esiin ristiriidan perinteisen kansansuvereniteetin käsitteen ja siihen pohjaavan patriotismin kanssa. Latinalainen Amerikka tarjoaa tähän parhaat esimerkit. Pan-amerikkalaisten sopimusten katsottiin mahdollistaneen Yhdysvaltojen intervention mm. Guatemalaan 1954, kun esimerkiksi luonnonvarojen kansallistaminen voitiin tulkita ”kommunismiksi”. Varoituksia NATO:n kautta toteutettavasta vastaavasta kehityksestä Kuusinen jatkoi myös Länsi-Euroopan maille.

Konteksti proletarisen/sosialistisen internationalismin ja sosialistisen maailmanjärjestelmän tarkastelulle oli vuonna 1959 oleellisesti erilainen. Toisen maailman sodan jälkeen syntyneen sosialistisen maailmanjärjestelmän kahtena tärkeimpänä seurauksena nähdään, että se mahdollisti taloudellisesti sosialismin rakentamisen maan kehitystasosta riippumatta, siis myös kolmannessa maailmassa, ja tarjosi sotilaalliset takuut sosialistiselle järjestelmälle kussakin maassa. Eri-tyinen merkitys tällä todetaan olevan pienille maille, jotka eivät omin

voimin pystyisi rakennustyöhön ja sen saavutusten turvaamiseen. Proletaarinen/sosialistinen internationalismi nähtiin keskeisenä väli-
neenä takuiden käytäntöön soveltamiselle. Tässä yhteydessä Kuusi-
nen edelleen piti välttämättömänä ”mainita Unkarin tapahtumat
vuonna 1956, jolloin fasismin ja sodan mustat voimat koettivat käyt-
tää Unkarin puolueen entisen johdon virheitä nostattaakseen vasta-
vallankumouksellisen kapinan.”⁴⁰

Luonnollista on, etteivät Guatemalan ja Unkarin tapahtumat voi-
neet vertautua Kuusisen mielessä, sillä ne tapahtuivat ideologisesta
näkökulmasta eri maailmanjärjestelmissä ja siis eri lainalaisuuksien
alaisina. Yhtenä jugoslaviaalaisten synneistä Kuusinen olikin tuonut
vuonna 1948 esiin, että nämä suhtautuivat Neuvostoliittoon ”samalla
tavalla kuin imperialistisiin valtioihin”⁴¹. Se, että tarvetta Unkarin ta-
pahtumien selittelyyn oli vielä kolme vuotta myöhemmin, osoittaa
silti miten voimakkaan argumentin ne tarjosivat amerikkalaiselle pro-
pagandalle kansansuvereniteetin käyttämisessä Neuvostoliittoa vas-
taan. Kommunistisen liikkeen yhtenäisyyden näkökulmasta Unkarin
kriisin merkitystä edelleen korosti se, että se aiheutti ongelmia Länsi-
Euroopassa sekä Italian suurelle että Pohjoismaiden pienille kommu-
nistisille puolueille suhteessa Neuvostoliittoon. Sen sijaan kiinalaiset
vielä tässä vaiheessa tukivat Neuvostoliiton toimia suoraviivaisesti, ku-
ten myös luotettavaksi osoittautunut Suomen kommunistinen puolue.

Puolustaessaan hegemoniaansa sosialistisessa maailmassa 1960-lu-
vun alusta alkaen neuvostoliittolaiset määrittelivät kiinalaiset dog-
maatikoiksi tai vasemmistopoikkeamaksi, jotka kiinnittivät liikaa
huomiota teorian kirjaimeen. Toisaalta ne, jotka tulkitsivat teoriaa
liian vapaasti tai kansallisesti, sosiaalidemokraatit tai jugoslaavit esi-
merkiksi, leimattiin revisionisteiksi tai oikeistopoikkeamaksi.

Tällä akselilla Kuusisen teoreettiset tulkinnat, lähinnä poliittisen
järjestelmän osalta, vaikuttaisivat sijoittuvan lähemmäksi kommunisti-
sien liikkeen oikeistosiipeä, erityisesti sen jugoslaviaalaisia ja unkari-
laisia edustajia. Toisaalta puolueen asemaa hän ei problematisoinut

näiden tavoin. Samoin ulkopoliittisesti hän tuki NKP:n linjaa asettaessaan selvästi sosialistisen leirin ja sen yhtenäisyyden puolueettomuuden edelle. Vastaavasti kiinalaisista hänet erotti paitsi pyrkimys irtautua stalinistisesta yhteiskuntanäkemyksestä, myös käsitys rauhanomaisen rinnakkainelön välttämättömyydestä ydinaseiden aikakaudella. Sosialidemokraatti Kuusinen ei varmasti ollut 1950- ja 1960-lukujen taitteessa enempää näiden omien kuin neuvostoliittolaistenkaan määritelmien mukaan. Vaikka Kuusinen nosti esiin dogmatismien vastaisen kamppailun, revisionismien vastustaminen säilyi hänenkin mielestään ensimmäisellä sijalla puolueen tehtävissä. Enneminkin hän oli neuvostojärjestelmän asettamissa ”mahdollisen rajoissa” toiminut varovainen uudistaja, jolla vielä riitti sekä uskoa että kärsivällisyyttä yrittää tarjota jotain uutta sisältöä pelkän Stalinin huippuunsa kehittämien totalitääristen rakenteiden purkamisen sijaan. Kylmän sodan perustavaan ideologiseen konfliktiin näillä ideologisilla uudistuksilla ei olisi toteutuessaankaan ollut vaikutusta, eikä se ollut niiden tarkoituksaan. Kuten lähes kolmekymmentä vuotta myöhemmin Mihail Gorbatshovin uudistuskampanjan, Kuusisen ajamien reformien päämääränä oli lisätä sosialismin elinvoimaisuutta.

Perusongelma Neuvostoliiton ulkopoliitiikan näkökulmasta oli, että näiden teoreettisten uudelleentulkintojen tarkoitus oli vahvistaa Neuvostoliiton johtaman sosialistisen leirin yhtenäisyyttä. Samaan aikaan kun teoreettisten tarkistusten oli määrä tukea Jugoslavian takaisin houkuttelemista sosialistiseen leiriin, yhä ratkaisemattomimmiksi muuttuvat kiistat kiinalaisten kanssa muotoiltiin opillisten kysymysten kautta. Näissä debateissa kiinalaiset pitivät itseään oikeaoppisimpina, haastaen tällä tavoin jatkuvasti Neuvostoliiton johtavan aseman. Vaikka Otto Wille Kuusinen ei ollut missään vaiheessa ulkopoliitiikan keskeisimpiä vaikuttajia, kenties Neuvostoliiton ja Suomen suhteita lukuun ottamatta, hänen kirjoituksensa sekä kansainvälisistä suhteista että ideologisista reformeista kuvastavat erinomaisesti neuvostoulkopoliitiikan ideologisten puitteiden muotoutumista, sitä mil-

laisessa maailmassa neuvostojohto katsoi toimivansa. Kansainvälisten suhteiden näkökulmasta destalinisaatiokampanjan ja ideologisten uudistusten pohjustama kiinalais-neuvostoliittolaisen välikirjo, yhdessä dekolonisaatioprosessin ja Euroopan integraation kanssa olivat se pohja 1950- ja 1960-lukujen taitteessa, jolta kylmän sodan alkupuolta hallinnut kaksinapainen maailma alkoi vähitellen murentua.

VIITTEET

- 1 Douglas J. Macdonald, "Formal Ideologies in the Cold War: Toward a Framework for Empirical Analyses", teoksessa *Reviewing the Cold War: Approaches, Interpretations, Theory*, Odd Arne Westad (toim.) London 2000, s. 180–181, 184, 191 ja Geoffrey Roberts, *The Soviet Union in World Politics*, London 1999, s. 4–9, 11–12.
- 2 V. P. Naumov, johdanto, teoksessa *Molotov, Malenkov, Kaganovitsh. 1957. Dokumenty. Stenogramma ijunskogo plenuma Tsk KPSS i drugije dokumenty*, N. Kovaljova ja muita (toim.), Moskva 1998 (MMK), s. 9–11.
- 3 Jugoslavian kommunistipuolueen suhteesta NKP:hen esim. Otto Wille Kuusinen, "Oletteko Neuvostoliiton puolella vai sitä vastaan?" (1948), teoksessa *Kansainvälisiä kysymyksiä*, Lahti 1951, 198–200.
- 4 Jukka Renkama, "Kuusinen ja neuvostovaltion käsitteen uudistaminen vuosina 1957–1961", 2002, 16–18 ja Aleksander Pyzhikov, *Hrushtšovskaja "ottepel" 1953–1964*, Moskva 2002, 118–119, 149–151.
- 5 Rossijskij gosudarstvennyj arhiv novejshej istorii (RGANI), fond 5, opis 30, delo 191, l. 106, O. W. Kuusinen N. S. Hrushtšoville 20.6.1957. Jos päivämäärä pitää paikkansa, kesäkuun lopun täysistunnossa asemastaan kamppailemaan valmistautuneella Hrustšovilla oli tuskin heti aikaa teoreettiselle kylmäharjoittelulle.
- 6 John Lewis Gaddis, *We Now Know: Rethinking Cold War History*, Oxford 1997, 26–27, 51–53.
- 7 Gary D. Rawnsley, Introduction, *Cold War Propaganda in the 1950's*, toim. Gary D. Rawnsley, New York 1999, 1–2.
- 8 Macdonald 2000, 182–183 ja Rawnsley 1999, 7.
- 9 William C. Wohlforth, "A Certain Idea of Science: How International Relations Theory "voids Reviewing the Cold War", teoksessa Westad (toim.) 2000, 134.
- 10 MMK 1998, 9.
- 11 Christer Pursiainen, *Beyond Sovietology: International Relations Theory and the Study of Soviet/Russian Foreign and Security Policy*, Helsinki 1998, 80–83. Tässä käytetty tulkinta on lähenpänä Joseph Schullia ja Robert G. Hermania kuin Margot Lightia.

- ¹² Margot Light, *The Soviet Theory of International Relations*, Brighton 1988, 148, 209–210.
- ¹³ Antti Kujala, *Vallankumous ja kansallinen itsenäisyysoikeus*, Jyväskylä 1988, 20, 90.
- ¹⁴ V. I. Lenin, *Kansakuntien itsenäisyysoikeus*, Petroskoi 1946, 5, 18–19, 31.
- ¹⁵ Light 1988, 169–172.
- ¹⁶ Perustana Light 1988, s. 25–31, 64–65. Kts. Timo Vihavainen, *Suomi Neuvostolehdistössä 1918–1920*, Vammala 1988, 182, Trotskin tulkinta termistä.
- ¹⁷ Perustana Light 1988, 229–234.
- ¹⁸ Vladislav M. Zubok, "The Multilevel Dynamics of Moscow's German Policy from 1953–1964", teoksessa *Re-viewing the Cold War: Domestic Factors and Foreign Policy in the East-West Confrontation*, Patrick M. Morgan ja Keith L. Nelson (toim.), Westport 2000, 72–73.
- ¹⁹ MMK 1998, 11–12.
- ²⁰ A. S. Stykalin, V. T. Sereda, E. D. Orehova, johdanto, teoksessa, *Sovetskij Sojuz i Vengerskij krizis 1956 goda. Dokumenty* (SSVK), V. Afiani ja muut (toim.), Moskva 1998, 6.
- ²¹ RGANI, f. 5, o. 30, d. 223, l. 4–31, A. Demin NKP:n Yleiselle osastolle 28.1.1957, "Informatsij o Vili s'iezde Italienskoj kompartii 8–14.12.1956".
- ²² Sama.
- ²³ Light 1988, 174–175.
- ²⁴ <http://www.isn.ethz.ch/php/documents/>; Memorandum o Varshavskom Dogovore i plane razvitija Voruzhjonnyh Sil PHR 10.1.1957.
- ²⁵ Boris Kulik, *Sovetsko-kitajskij raskol: Pritshiny i posledstvija*, Moskva 2000, 165–166.
- ²⁶ Emt., 164.
- ²⁷ Emt. 169–172.
- ²⁸ Renkama 2002, 21.
- ²⁹ RGANI, f. 5, o. 30, d. 193, l. 1–6, Tugarinov, MID:in informaatiokomitean muistio: "O nekatoryih obstajatelstvah v amerikanskoj propagande v jevropeiskih stranah narodnoi demokratij" 30.1.1957.
- ³⁰ Sama.
- ³¹ RGANI, f. 5, o. 30, d. 193, s. 33–40, Ju. Zhukov P. N. Pospeloville 15.7.1957.
- ³² Sama.
- ³³ RGANI, f. 5, o. 30, d. 193, l. 22–25, A. Kuznetsov ja Ju. Zhukov NKP:n keskuskomitealle 16.7.1957.
- ³⁴ Light 1988, s. 269–270.
- ³⁵ Mikko Majander, "Tanner-viha ilman naamia" (2002), teoksessa *Työväki ja tunteet*, toim. Elina Katainen ja Pirkko Kotila, Gummerus 2002, 227.
- ³⁶ RGANI, f. 5 o. 28 d. 495, s. 15–29, Aimo Aaltonen, Neuvostoliiton kommunistisen puolueen keskuskomitealle, 25–26.11.1956 Tukholmassa järjestetty Ruotsin, Norjan, Tanskan ja Suomen kommunististen puolueiden edustajien kokous (suom. teksti).
- ³⁷ Sama.

³⁸ Light 1988, 234.

³⁹ Otto Wille Kuusinen, "Länsi-Euroopan kommunistiset puolueet etujoukkona taistelussa demokraattisten vapauksien puolesta" (1954), 428–448, "Puhe NKP:n XX puoluekokouksessa 18. helmikuuta 1956", s. 460–467, "Puhe NKP:n ylimääräisessä XXI edustajakokouksessa 3. helmikuuta 1959", s. 503–512, "Nykyajan monopolikapitalismin tendensseistä ja näköaloista" (1960), s. 522–525, *Valitut teokset*, Moskova 1964. Vrt. Kuusinen 1951, "Oletteko Neuvostoliiton puolella vai sitä vastaan?" (1948) s. 196–200 ja *Valitut teokset*, 370–384.

⁴⁰ Kuusinen 1964, "Yhdysvaltojen ulkopolitiikan luonteenomaisia piirteitä" (1954), 397–427, "Puhe NKP:n ylimääräisessä XXI edustajakokouksessa 3. helmikuuta 1959", 511–512 (sitatti), "Nykyajan monopolikapitalismin tendensseistä ja näköaloista" (1960), 526–527.

⁴¹ Kuusinen 1951, 199.

KUUSINEN JA NEUVOSTOVALTION KÄSITTEEN UUDISTAMINEN VUOSINA 1957–1961

Jukka Renkama

Artikkelin tavoitteena on ensinnäkin lyhyesti selvittää Stalinin jälkeistä puoluejohdossa käytyä valtataistelua, joka avasi tien valtion olemusta ja tehtäviä koskeville uudelleenarvioinneille. Toisena ja oleellisimpänä kysymyksenä tarkastelemme kuinka O.W. Kuusinen perusteli yksityisissä muistioissaan neuvostojohdolle valtiokäsitteen perinpohjaisen uudistamisen – s.o. proletariaatin diktatuurin käsitteen hylkäämisen – tarpeellisuutta vuonna 1957. Kolmantena tehtävänä on erityisesti ohjelmaluonnosten avulla seurata Kuusisen vuoden 1957 uudistusesityksen kohtaloa NKP:n vuonna 1961 hyväksytyn kolmannen ohjelman eri kirjoittamisvaiheissa, ja tarkastella Kuusisen ohjelmaa koskevia näkemyksiä. Neljäntenä tavoitteena on arvioida hänen valtiokäsityksensä suhteellista ”edistyksellisyyttä” vertailemalla hänen ajatteluaan kyseisen aikakauden rohkeimpien vallassa olleiden ja neuvostoideologian haastaneiden itä-eurooppalaisten kommunistiliikkeiden teeseihin; huomion kohteina ovat Imre Nagyn vuonna 1956 valmistunut pamfletti *Kommunismista. Uuden linjan puolustukseksi* sekä Jugoslavian Kommunistien Liiton kahta vuotta nuorempi ohjelma. – ”Ideologian” määrittelyn tässä suurille joukoille tarkoitetuksi, politiikkaa ja yhteiskuntaa koskevien toisiinsa yhteydessä olevien uskomusten järjestelmäksi¹.

Se että nimenomaisesti Kuusinen esitti proletariaatin diktatuurin hylkäämistä 1950-luvun lopulla ei ole uutinen. Asian ovat tuoneet esiin lähinnä hänet tunteneet aikalaiset muistelmissaan: Kuusisen alaisuudessa uutta puolueoppikirjaa *Marxismin-leninismen perusteet* valmistelleet Fjodor Burlatski² sekä Georgi Arbatov³. Neuvostoarkistojen avautuminen kymmenisen vuotta sitten raotti hieman Kuusisen toimintaa peittänyttä verhoa. Puoluehistoriaa käsittelevässä lehdessä N.A. Barsukov julkaisi otteita kahdesta hänen keväällä 1961 Hrushtshoville lähettämästä ohjelmaluonnosta arvostelleesta muistiosta, joissa käsiteltiin muunmuassa luonnoksessa ollutta valtiokäsitystä⁴. Uudessa länsimaaisessa tutkimuskirjallisuudessa Kuusisen keskeinen osa ideologiaa uudistettaessa 1960-luvun taitteessa on jäänyt käytännöllisesti katsottuna vaille tunnustusta⁵. Poikkeuksen muodostaa William Tompsonin kirjoittama, viime vuosikymmenen puolivälissä ilmestynyt Hrushtshevin poliittinen elämäkerta, jossa – osittain Barsukovin artikkeliin viitaten – Tompson lyhyesti esittää Kuusisen Hrushtshoville keväällä 1961 lähettämiä ohjelmaluonnosta arvostelevia näkemyksiä⁶. Mark Sandlen tuoreessa neuvostoideologiaa käsittelevässä teoksessa Kuusinen on mainittu ohimennen ”suhteellisen uudistushenkisen” *Marxismin-leninismen perusteiden* kirjoittajana⁷. John Hodgsonin Kuusis -elämäkerrassa on luonnollisesti käyty läpi 1960-luvun vaihteen tapahtumia, mutta teoksen iän vuoksi siinä ei voitu käyttää avautuneita arkistoja⁸.

Kun pohdimme Kuusista neuvostovaltion käsitteen – ja samalla koko teorian – uudistajana 1950-luvun toisella puoliskolla, voimme sanoa hänestä julkaistun aineiston olevan paitsi määrällisesti vähäistä, myös sisällöllisesti puutteellista. Suhteellisesti nähtynä kattavimman julkaistun analyysin Kuusisesta valtioteorian nykyaikaistajana tarjoava ja sinällään erittäin kiintoisa Burlatskin muistelmateos antaa sen kuvan, että Kuusinen *Marxismin-leninismen perusteita* kirjoittaneen ryhmän avustamana laati vuonna 1958 puoluejohdolle muistion proletariaatin diktatuurin käsitteen hylkäämisestä. Burlatski sanoo muun

johdon vastustaneen esitystä, mutta ehdotuksen menneen läpi, koska ensimmäinen sihteeri tuki sitä. Omien sanojensa mukaan *Marxism-leninism*in perusteita vuodesta 1958 ja puolueohjelmaa vuodesta 1960 lähtien kirjoittanut Burlatski liitti muistion ajatukset vuoden 1961 ohjelmaan.

Arkistolähteiden valossa totuus ei ole näin suoranuottinen. Täysin Boris Ponomarjovin johdolla heinäkuussa 1958 alkaneesta ohjelma-projektista erillään Kuusinen laati proletariaatin diktatuurin hylkäämistä käsitteleviä muistioita Hrushtshoville jo vuonna 1957. Kuusinen esitti, että NKP julkistaisi diktatuurin hylkäämistä koskevan päätöksen jo vallankumouksen 40-vuotisjuhlien aikana marraskuussa 1957. Kuten artikkelini tulee osoittamaan, monen kompromissin jälkeen diktatuurin käsitteestä päästiin eroon vasta aivan viime metreillä vuonna 1961 ennen ”lopullisen” ohjelmaluonnoksen julkistamista, eikä valtiokäsitys – kuten ei ohjelma ylipäätään – silloinkaan täysin tyydyttänyt Kuusista.

Hrushtshovin aikaista neuvostoideologiaa ja sitä kautta Kuusisen toimintaa sen muovaajana on mahdollista lähestyä hyvinkin erilaisista arvostelevista näkökulmista. ”Ortodoksisesta” lähtökohdasta Hrushtshovin – ja siten Kuusisen – politiikka merkitsi 1930- ja 1940-luvuilla NKP:ssa pinnan alle lyödyn, Leninin ajattelua ”vääristelleen” oikeistosuuntauksen esiinmarssia. Vjatsheslav Molotovin mukaan Stalinin ”virhe” ei suinkaan ollut terrorin liian pitkälle vieminen, vaan päinvastoin helläkäisyys ”oikeistopoikkeamaa” vastaan. Keskeisellä sijalla ”oikeiston” politiikassa oli Stalinin parhaaminen, jolla avattiin tie sosialistisen teorian yleisemmälle ”vääristelylle”.⁹ Täsmälleen vastakkaisesta suunnasta muun muassa Hrushtshovin ajan ideologiaa on arvostellut perestroikan kärkinimiin kuulunut Aleksandr Jakovlev. Hänen mukaansa neuvostoliittolainen marxismi-leninismi oli pohjimmiltaan uudistuskyyvön ja epäinhimillinen ajatusrakenne, joka oli valjastettu ajamaan maan eliitin intressejä. Hrushtshovin kauden uudistukset eivät kyenneet muuttamaan järjestelmän

luonnetta.¹⁰ Kuusisen ”aitous” uudistajana 1960-luvun vaihteessa on puolestaan kiistetty väittämällä, ettei aikoinaan Stalinin innokkaana käskyläisenä häärännyt mies kerta kaikkiaan voinut muuttua Hrushtshovin kaudella neuvostodemokratian edistäjäksi¹¹. Toisaalta on Kuusisella vielä ylistäjiäkin. Arbatov on todennut Kuusisen edustaman ajattelun olleen merkittävä irtiotto ”stalinismista”, vaikka aika jo perestroikan kaudella ajoi monessa suhteessa hänen aloitteistaan ohi. Arbatov korostaa Kuusisen olleen NKP:n sisäinen ”toisinajattelijä”, jonka tavoitteena ei ollut hajottaa puoluetta tai maata, vaan laatia uudistussuunnitelma, jonka mahdollisimman monet puolueen jäsenet olisivat kyenneet hyväksymään.¹² Pisimmälle Kuusiselle myönteisessä arvioinnissa on mennyt Burlatski tuoreessa haastattelussa. Hän painottaa Kuusisen sosialidemokraattisia juuria ja toteaa, että hänen 1960-luvun vaihteen uudistusideat lähentelivät hänen nuoruutensa näkemyksiä. Näin oli Burlatskin mukaan uuden valtiokäsitteen laita, jonka hän sanoo itse kirjoittaneensa vuoden 1961 puolueohjelmaan: proletariaatin diktatuurin käsitteen korvanneella koko kansan valtion ajatuksella oli ”socialidemokraattinen luonne”.¹³

Muutama sana proletariaatin diktatuurista. Voimme sanoa tieteellisen kommunismin klassikkojen Karl Marxin, Friedrich Engelsin ja V.I. Leninin olleen epämääräisiä proletaarikumouksen jälkeistä yhteiskuntaa koskevissa arvioinneissaan, mikä on luonut tilan myöhemmille tulkintaeroille. Tämä on näkynyt selvästi kysymyksessä kumouksen jälkeisen valtion tehtävistä ja luonteesta. Kommunistisen puolueen manifestissa (1848) Marx ja Engels käyttivät termiä ”poliittinen herruus” kuvaamaan tilannetta, jossa voitokas proletariaatti käytti valtaansa yhtäältä omaisuuden takavarikoimiseen porvaristolta, toisaalta kehittääkseen taloutta¹⁴. Työväenluokan vallalla oli siten sekä tuhoava että rakentava tehtävä. Tämä valtiomuoto, proletariaatin diktatuuri, oli Marxin mukaan kestävä ”kommunismiin” asti¹⁵, kuten hän Gothan ohjelmaa arvostellessaan (1875) totesi. (Toisaalla Marx oli työssään *Kansalaissota Ranskassa* (1871) vaatinut, että kumouksen

jälkeen proletariaatin oli tuhottava valtio ja siirryttävä Pariisiin kommuunin kaltaiseen järjestelmään.) Koska Marx – kuten myöhemmin Lenin – oli jakanut kommunistisen yhteiskunnan kahteen tasoon, alempaan (tunnettu paremmin sosialismina) ja ylempään, on epäselvää, kumpaan viitattiin¹⁶. Vuonna 1917 Lenin määritteli *Valtiossa ja vallankumouksessa* proletariaatin diktatuurin järjestelmäksi, jossa ”ensimmäistä” kertaa demokratia olisi ”todellista” ja tarkoitettu kansan ”enemmistölle”, mutta jossa ”riistävän vähemmistön” alistaminen oli vielä tarpeellista. Tulkinnanvaraisesti Lenin ennusti, että:

[v]asta kommunistisessa yhteiskunnassa, kun kapitalistien vastarinta on jo murrettu lopullisesti, kun kapitalistit ovat kadonneet, kun ei ole luokkia (ts. yhteiskunnan jäsenten kesken ei ole eroa heidän suhteessaan yhteiskunnallisiin tuotantovälineisiin) – *vasta* silloin ”valtio katoaa ja voidaan puhua vapaudesta”.¹⁷

Lenin uskoi vakaasti, että neuvostojen kautta tapahtuva joukkojen demokratia ja vallan voimakas keskitys voitiin sovittaa yhteen¹⁸. Proletariaatin diktatuurin muotoutumiseen vaikutti ratkaisevasti se, että ajatusta ryhdyttiin soveltamaan käytäntöön sisällissodan – ja myöhemmin ulkomaisen intervention – olosuhteissa. Näin ajatusmallin keskittävä ja alistava puoli korostui. Karl Kautskyn kaltaiset Leninin sosialistiset arvostelijat lännessä näkivät diktatuurin kääntyneen päälleen: siitä oli muodostunut kostonhimoinen ja demokratiaa tukahduttava pakkovalta¹⁹. Vallankahvaan tarrautunut Lenin ojensi ”petturi” Kautskya toteamalla, etteivät vanhat moraalisäännöt tai lait koskeneet proletariaatin diktaturiaa, jota oli oikeus puolustaa käyttämällä hyväksi kaikkia mahdollisia keinoja, jopa terroria²⁰. Olisi silti yksinkertaistamista väittää diktatuurin olleen pelkästään väkivaltaisen yhteiskuntapolitiikan perusta; sen sijaan voimme esittää ajatusmallin olleen niin epäselvästi rajattu, että sillä voitiin oikeuttaa mitä moninaisimpia linjauksia terrorista kansanjoukkojen harjoittamaan itsehallintoon.

Leninin jouduttua pois aktiivisesta johdosta puolueessa alkoi valta-

taistelu Lev Trotskin edustaman ”vasemmiston” ja Nikolai Buharinin johtaman ”oikeiston” välillä. Kuten myöhempiäkin kamppailuja johdossa, myös tätä kiistaa käytiin ideologisin argumentein ja vetoamalla siihen, että oma kanta oli ”oikeaa” leninismιά. Radikaali ”vasemmisto” piti uutta talouspolitiikkaa (NEP) tilapäisenä manööverinä, jonka jatkaminen polki työläisten, puolueen objektiivisen kannattajajoukon, etuja, korvasi työväenluokkaa puolueella ja hidasti siirtymistä sosialismiin (ellei tehnyt sitä täysin mahdottomaksi)²¹, kun taas ”oikeistolle” eri yhteiskuntaryhmien etuja yhteensovittava sekä suhteellisen hidasta ja rauhanomaista yhteiskuntakehitystä ajanut NEP oli ainoa tie sosialistiseen yhteiskuntaan²². Voimme nähdä kiistan aatteellisenä taustana olleen ensinnäkin kysymyksen puolueen asemasta kumouksen jälkeen. Lenin oli luonut teorian kumouksellisen työväenpuolueen johtavasta roolista vallankumousta ajavassa liikkeessä vuonna 1902 kirjoituksessaan ”Mitä on tehtävä? Liikkeemme päivänpolttavia kysymyksiä”. Puoluekäsitys, kuten monet muut kumousta edeltävää aikaa varten suunnitellut opit, siirrettiin lähes sellaisenaan vuoden 1917 jälkeiselle kaudelle. Lenin esitti useaan otteeseen 1920-luvun vaihteessa, että puolueen johtavan aseman oli kaiken aikaa vahvistuttava, jotta sosialistinen rakennustyö voisi onnistua²³. Toisaalta bolshevikit olivat joutuneet odottamattomaan tilanteeseen, kun maailmanvallankumousta, jonka oli odotettu alkavan pian ja nostavan Venäjän takapajuisuudesta, ei kuulunut ja he joutuivat yksin kulkemaan sosialismin rakentamisen pitkäksi osoittautuvaa tietä.

Vasemmiston talousohjelman 1920-luvun lopulla ominut ja sitä verisesti soveltanut Josif Stalin ilmoitti ylpeänä vuonna 1936 Neuvostoliiton rakentaneen sosialistisen yhteiskunnan, jonka muodostivat ystävällismieliset työväen- ja talonpoikaisluokka sekä älymystö kerrostumana. Työväenluokalle oli yhä varattu johtava asema. Kansan ”moraali-poliittinen” yhtenäisyys oli saavutettu ja yhteiskunnan antagonistiset ristiriidat poistuneet. ”Riistäjät” oli hävitetty ”luokkana”, ja uudessa perustuslaissa aiempia demokraattisten oikeuksien rajoituk-

sia poistettiin esimerkiksi äänioikeuden kohdalla.²⁴ Proletariaatin diktatuuri säilyi käytännöllisesti katsottuna ilman muutoksia virallisena opinkappaleena. Poliittinen vapautuminen ei edennyt puheita pidemmälle, mille tietenkin löytyi ideologiset perustelut: luokkataistelun kiihtyminen sosialismissa yhteiskunnassa. Stalinin mukaan oli ”mätää” olettaa riistäjäluokkien jäänteiden tai niitä ”tukeneiden” ulkomaisten ”vihollisten” vähentävän hyökkäilyään sosialismin tultua rakennetuksi. Hän väitti tapahtuvan juuri päinvastoin: mitä pidemmälle sosialismi eteni, sitä kovemmin ”viholliset” iskivät.²⁵ Tähän opinkappaleeseen tiivistyi Stalinin valtakaudella toimeenpannun terrorin oikeutus. Tosin jo Lenin oli viitannut luokkataistelun kiihtymiseen ja sen muuttumiseen fyysiseksi väkivallaksi ”proletariaatin diktatuurin” kaudella, minkä voimme hyvinkin ymmärtää erääksi aatteelliseksi siteeksi hänen ja Stalinin välillä²⁶. Toisaalta on totuuden nimessä sanottava, ettei terrori saavuttanut Leninin aikana sellaisia mitasuhteita kuin 1930-luvulla.

1. Hrushtshov ja valtapoliittinen perusta valtiokäsitteen uudistamiselle

1.1. HALLITUSKONEISTON SUHTEELLISEN ASEMAN HEIKKENEMINEN STALININ JÄLKEEN

Josif Stalinin viimeisinä elinvuosina puolue- ja hallitusvalta olivat muodollisestikin keskittyneet yksiin käsiin, sillä hän toimi sekä puoluejohtajana (pääsihteerinä) että pääministerinä. Tämä ei tietenkään ollut estänyt kilpailua kahden apparaatin välillä – hän jopa lietsoi sitä oman valtansa pönkittämiseksi – mutta ylimmällä tasolla koneistot olivat yhden henkilön alaisuudessa. Välittömästi johtajan kuoleman jälkeen tilanne muuttui ”kollektiivisen johdon” nimissä ja selkeiden vallansiirron menettelytapojen puuttuessa. Yhtäältä uutta pääsihteeriä ei

valittu, vaan keskuskomitean (kk) sihteeristö koostui ainakin muodollisesti tasa-arvoisista henkilöistä. Toisaalta vallanvaihto hallituskoneistossa oli selkeämpi: pääministeriksi valittiin Georgi Malenkov. Paitsi että hänen yleisesti otaksuttiin olleen Stalinin oma seuraajasuosikki²⁷, hänen erityistä asemaansa kollektiivisessa johdossa korosti paikka kk:n sihteeristössä sekä ilmeinen liittolaisuutensa sisäministeri Lavrenti Berijan kanssa. Vaikka Malenkov sai jättää kk:n sihteerin työt jo pari viikkoa pääministeriksi tulonsa jälkeen, sekä poliittinen ja taloudellinen valta että terrorikoneisto alkoivat keskittyä hallituksen käsiin puoluekoneiston kustannuksella. Esimerkiksi hallituksen eikä puolueen presidium toimi ylimpänä ulkopoliittisena päätöksentekaelimenä, seikka, mikä jätti osan NKP:n presidiumin jäsenistä sivustakatsojiksi²⁸. Keväällä 1953 ministeriöitä yhdistettiin keskitetyiksi superministeriöiksi – esimerkiksi Berija sai johdettavakseen yhdistetyn sisäministeriön (MVD) ja turvallisuusministeriön (MGB) – joille annettiin enemmän itsenäistä, puolueesta riippumatonta päätösvaltaa.

Tässä kehityskulussa Malenkov ja Berija luonnollisesti henkilöityivät hallituskoneiston ja uuden politiikan (ks. luku 1.2.) edustajiksi, kun taas Hrushtshov tavallaan automaattisesti profiloitui puolueen mieheksi. Kaikki kolme kuuluivat NKP:n presidiumiin, mutta jälkimmäisellä ei ollut ministerin salkkua eikä virallista asemaa hallituksen puhemiesistössä – tosin hän sai osallistua aktiivisesti ainakin sen ulkopoliittikkaa koskeneeseen päätöksentekoon²⁹. Siten Hrushtshovin taistelu vallasta muuntui puolue- ja hallituskoneistojen väliseksi kamppailuksi. Hän otti ratkaisevan askeleen kohti voittoa junailemalla Berijan pidättämisen kesäkuussa 1953: Malenkov menetti tärkeän liittolaisensa ja periaate, jonka mukaan puolueella (lue: sen apparaatilla) oli johtava asema suhteessa valtioon (hallituskoneistoon) tuli virallisesti vahvistetuksi. Hrushtshovin valitseminen häntä varten räätälöityyn 1. sihteerin virkaan syyskuussa 1953 kertoi paitsi hänen uudesta asemastaan ensimmäisenä vertaistensa joukossa, myös siitä, että hän halusi olla toisenlainen puoluejohtaja kuin Stalin oli ollut.

KGB:n perustaminen ja Hrushtshovin tukijan nimittäminen sen johtajaksi vuonna 1954 kesyttivät Stalinin terrorikoneistoa puolueelle uskolliseksi käsikassaraksi. Ne olivat osa yleisempää kehityskulkua, jossa vasta keskitettyä hallituskoneistoa alettiin uudestaan purkaa ja siirtää tehtäviä siltä puolueapparaatille.

Puoluejohtajan voittokulku jatkui vuoden 1955 alussa, jolloin hänen tukijansa Nikolai Bulganin korvasi Malenkovin pääministerinä. Ensin mainittu ei kuitenkaan malttanut tyytyä tähänkään tilanteeseen, vaan halusi selittää hallituskoneiston perinpohjaisesti: kaksi vuotta myöhemmin hän runnoi läpi hyvin kiistanalaisen uudistuksen, jossa keskusministeriöitä ryhdyttiin korvaamaan alemmille tasoille muodostettavilla kansantalousneuvostoilla. Puolustusministeri Georgi Zhukov erotettiin syksyllä 1957 sillä perusteella, että hänen väitettiin ajaneen puolustusvoimille NKP:sta itsenäistä asemaa³⁰. Bulganinin tuki Hrushtshovin syrjäyttämistä yrittäneelle Molotovin, Kaganovitshin ja Malenkovin muodostamalle ”puolueenvastaiselle ryhmälle” kesäkuussa 1957 heikensi ratkaisevasti ensin mainitun asemaa, ja seuraavana vuonna ympyrä sulkeutui: puoluejohtajasta tuli myös pääministeri.

Hrushtshov ei pyrkinyt heikentämään hallituskoneistoa ja tehostamaan siihen kohdistunutta valvontaa ainoastaan vahvistamalla NKP:n asemaa, vaan myös lisäämällä kansalaisten vaikutusmahdollisuuksia hallitusapparaattiin nähden. Ilmeisesti enemmänkin idean kuin käytännön asteelle jääneitä toimenpiteitä olivat muun muassa neuvoston toiminnan aktivoiminen, hallituskoneiston palkatun henkilöstön määrän supistaminen ja korvaaminen kansalaisten vapaaehtoistyöllä, sekä apparaatin tehtävien siirtäminen kansalaisjärjestöille, kuten ammattiliitoille. Kahta viimeksi mainittua vaihtoehtoa korostettiin eri aikoina eri tavoin³¹. On tärkeää huomata, että 1950-luvun lopun virallisessa ideologiassa hallituskoneiston ”demokratisoiminen” kansalaistoiminnan avulla ei ollut vaihtoehto puolueetyölle vaan sille rinnakkainen ja alisteinen prosessi.

1.2. IDEOLOGIA HRUSHTSHOVIN VALLANKÄYTÖN ASEENA

Historian valopilkuilla ja edistysaskelilla on aina monta ottajaa, kun taas epäonnistumiset ja lyhytnäköisyys mielellään sysätään muiden kontolle. Osittain koska Hrushtshovilla oli mahdollisuus ”kirjoittaa historiaa” niin vallassa ollessaan kuin sen jälkeenkin epävirallisten muistelmiensa avulla, hän on jäänyt mieliin suurena uudistajana. Todellisuudessa ”destalinisoinnin” aloittivat heti johtajan kuoleman jälkeen Hrushtshovin kilpailijat Berija ja Malenkov. Heidän painolastinaan kuitenkin oli – ja on yhä – läheiset suhteet Staliniin sekä erityisesti Berijan tapauksessa osallisuus terroriin. Hrushtshov ja hänen puolustajansa eivät sinänsä ole kieltäneet edellä mainittujen tovereiden uudistusohjelmien olemassaoloa, mutta he ovat pitäneet niitä – varsinkin Berijan kohdalla – vain tilapäisinä manöövereinä, tapana hankkia suosiota ”liberaalina” ennen henkilökohtaisen diktatuurin perustamista ja paluuta terrorimenetelmiin³². Malenkov on taas esitetty jokseenkin tahdottomana hölmönä.³³ Toisaalta Hrushtshoviin kriittisesti suhtautunut tutkimuskirjallisuus ei yleensä ole osoittanut suopeutta hänen kilpailijoidensa suhteen³⁴. Samoin ovat menetelleet Hrushtshovin aikalaiset muistelmissaan³⁵.

Koska Berijalta katkaistiin siivet vain muutama kuukausi Stalinin kuoleman jälkeen, emme voi varmasti tietää oliko hänen uudistushalukkuutensa aitoa. Hänen toimintansa suhteellista edistysellisyyttä sekä sen samankaltaisuutta Hrushtshovin myöhemmin omaksumiin linjauksiin ovat viime aikoina käsitelleet sellaiset historioitsijat kuin Amy Knight³⁶ ja N. Rubin³⁷. Sergo Berija maalaa odotetusti isästään kuvan miltei dissidenttinä Stalinin hallinnossa ja ainutlaatuisena uudistajana johtajan kuoleman jälkeen³⁸. Samoin on suhtautunut omaan isäänsä Andrei Malenkov³⁹. Yhdenmukaisuuksia Malenkovin ja Hrushtshovin uudistusohjelmien välillä on tutkinut George Breslauer⁴⁰. Valtapoliittinen pyyteellisyys oli varmastikin tärkeä motiivi Malenkovin ja Berijan uudistushalukkuuden takana, mutta voimme kysyä, erosiko Hrushtshov tässäkään suhteessa heistä oleellisesti?

Stalinin jälkeisellä johdolla lieenee ollut pääpiirteittäinen yksimielisyyss tarpeesta demokratisoida päätöksentekoa puoluejohdossa, kohtaa kansan elintaso, suitsia terrorikoneistoa ja vähentää sotilaalista vastakkainasettelua lännen kanssa. Erimielisyyksiä syntyi, kun piti miettiä kunka pitkälle yksittäisillä osa-alueilla mentäisiin ja mitä keinoja käytettäisiin. Kiistely, jota ei aluksi käyty ideologisin käsittein mutta jolla oli teoreettisia implikaatioita, tuli julkisuudessa ilmi erilaisten painotusten kautta, kuten yhtäältä Molotovin⁴¹, toisaalta Berijan⁴² ja Malenkovin⁴³ viralliset puheet Stalinin hautajaisten yhteydessä osoittivat. Kulissien takana toiminta oli luonnollisesti suorempaa. Sisäministeri osoitti keväällä suurinta aktiivisuutta uudistusrintamalla: ”sosialistisen laillisuuden” nimissä hän yhtäältä vaati mielivaltaisen terrorin lakkauttamista⁴⁴ sekä aktiivisesti tahraasi Stalinin mainetta osoittamalla kk:lle tämän osallisuuden pakkotoimiin ja esittelemällä todisteita hänen ”mielenvikaisuudestaan”⁴⁵. Toisaalta Berija näyttää olleen keskeisellä sijalla uuden ulkopoliittikan muotoilemisessa niin lännen kuin itäisten naapureiden – Itä-Saksan, Unkarin ja Jugoslavian – suuntaan⁴⁶. On syytä huomioida, että vakoilusyytteiden ja terroriin osallistumisen ohella presidium argumentoi Berijan syrjäyttämistä kk:lle lähinnä sillä, että hän oli toiminut liian omavaltaisesti (rikkonut ”kollektiivista johtoa”) ja tähdännyt uudistuksillaan oman valtansa pönkittämiseen, ei sillä, että sisäministerin linja olisi sinälleen ollut täysin väärä⁴⁷.

Berijan kaatumisen jälkeen Malenkov peri johtavan uudistajan manttelin. Mikojanin mukaan Hrushtshov oli kateellinen pääministerille, joka omi kansan silmissä vapaamielisen johtajan maineen hänen nensä edestä. Sitä Hrushtshov ei ”unohtanut tai antanut anteeksi”.⁴⁸ Berijan tavoin myös Malenkov korosti sosialistista laillisuutta⁴⁹ ja arvosteli kk:n edessä Stalinia nimeltä⁵⁰, mutta oleellisinta hänen linjassaan oli yhtäältä tahto parantaa väestön elintaso silloin ”pyhinä” pidettyjen raskaan ja puolustusteollisuuden kustannuksella⁵¹, toisaalta näkemys, jonka mukaan pysyvä rauhanomainen rinnakkaiselo län-

nen kanssa oli ainoa keino pelastaa ihmiskunta⁵². Tämä oli mitä radikaalein ajatus aikakautena, jolloin sotaa pidettiin pitkällä tähtäimellä lähes väistämättömänä, ja virallisen opin mukaan ainoastaan ”imperialismi” tuhoutuisi ydinsodassa. Rauhanomainen ulkopolitiikka olisi mahdollistanut suuremman liikkumavaran sisäpolitiikassa, ennen kaikkea materiaalistien tarpeiden tyydyttämisen, asian jota kansa oli hänen mielestään ”oikeutettu” vaatimaan ja johon maan johdon oli ”velvollisuus” vastata⁵³. Pääministerin otaksutaan olleen myös kulttuurin ”suojasään” arkkitehti⁵⁴. Toisaalta voimme sanoa hänen olleen ”teknokraatti”, jonka sisäinen uudistuslinja oli kärjeltään hallinnollis-taloudellinen jättäen politiikan piirin ja siten puolueen takalalle. Toteutuessaan linja olisi kantanut laajemmalti hedelmää vasta pidemmällä aikavälillä, lyhyellä tähtäimellä hyötyjinä olisivat olleet Neuvostoliiton ”urbaani keskiluokka”. Malenkovin syrjäyttäminen pääministerin tehtävistä⁵⁵ näytti varmasti suurelta takaiskulta ”neuvostoliberalismille” ei ainoastaan siksi, että hänen tilalleen ei noussut työn jatkajaa, vaan myös siksi, että siirtoa perusteltiin ennen kaikkea hänen liian epäortodoksiseksi katsotulla linjallaan, mutta myös liittolaisuudellaan ”luopio-Berijaan” ja ”moraalisella vastuullaan” terroristista. Kuten Berijan kohdalla oli tapahtunut, Malenkovia kritisoitiin ”kollektiivisen johdon” pelisääntöjen rikkomisesta tämän ajaessa uudistuslinjaa.⁵⁶ Entinen pääministeri säilytti paikkansa presidiumissa, vaikka syytökset häntä vastaan olivat hyvin jyrkkiä.

Malenkovin sivuuttaminen avasi kuitenkin uusia poliittisia mahdollisuuksia Hrushtshoville, joka oli taidokkaasti käyttänyt hyväkseen presidiumin konservatiivisiiven – ennen kaikkea Molotovin – kaunaa ”liian innokkaita” uudistajia kohtaan, asettumatta kuitenkaan itse selkeästi ortodoksien leiriin. Vuodesta 1953 lähtien puoluejohtajan takamus oli ollut kahdella tuolilla: hän halusi esiintyä keskilinjalaisena, joka seisoi esimerkiksi elintason kohottamisen sekä rauhanomaisemman ulkopolitiikan takana, mutta hän näytti tekevänsä sen ilman, että olisi kaivanut maata voimakkaiden eturyhmien ja ideolo-

gisten premissien alta⁵⁷. Uudistusperspektiivistä arvioituna puoluejohtaja veti Malenkovista pidemmän korren jo 1950-luvun puolivälissä siinä mielessä, että ensin mainittu toi selkeästi esiin ajatuksen kansalaisten poliittisesta aktivoimisesta: ”sosialistinen demokratia” merkitsi Hrushtshovin mukaan kansalaisten ottamista mukaan *valtioko*neiston työhön ja heidän *valtio*apparaattiin kohdistaman arvostelun lisäämistä⁵⁸. Kesällä 1955 puoluejohtaja teki voimakkaan koukkauksen presidiumin ortodoksisiipeä vastaan esittämällä suhteiden normalisoimista 1940-luvun lopulta lähtien pannassa olleen Belgradin kanssa. Riidassa, jossa Molotov oli ollut yksi pääpukareista, Kreml oli suhtautunut – Berijan epävirallisia lähestymissuunnitelmia lukuunottamatta – jyrkän kielteisesti Moskovan valtapoliittikkaa kritisoineisiin ja ”revisionistisesti” suuntautuneisiin jugoslaaveihin, mutta vuonna 1955 – varta vasten asiaa selvittämään perustetun erityiskomission tulosten jälkeen – Hrushtshov oli valmis tunnustamaan Jugoslavian järjestelmän ”sosialistisuuden”⁵⁹, löydös, mikä paitsi oikeutti suhteiden luomisen uudelleen, myös asetti kyseenalaiseksi vanhoja ideologisia standardeja ja poliittisia käytäntöjä. Suunnanmuutos ei välittömästi johtanut Molotovin eroon, mutta se heikensi konservatiivien asemaa presidiumissa.⁶⁰

Vuonna 1956 valtakamppailu sulki vihdoin sisäänsä ideologian. Hrushtshovin esiintyminen XX puoluekokouksessa oli käytännöllisesti katsottuna ”kutsu” aatteen uudistamiselle. Ensiksikin hän halusi esiintyä uudenlaisena johtajana, joka sekä turvaisi puoluekoneiston vakauden ja edut että innostaisi kansanjoukkoja NKP:n johdolla suoritettavan kommunismin rakennustyön taakse. Toisekseen on esitetty, että poliittiset laskelmat yhdistyivät aitoon tahtoon parantaa kansan elinoloja. Arbatovin mukaan puoluejohtajassa yhdistyi maan tilan hyvin tuntenut pragmaatikko idealistiin, joka yhtäältä vilpittömästi uskoi sosialistisen järjestelmän paremmuuteen – neuvostotalous kasvuvahti oli 1950-luvulla nopeampi kuin lännessä keskimäärin – ja joka toisaalta oli vakuuttunut, että kaikkien kansanryh-

mien tahdon huomioonottaminen päätöksenteossa oli mahdollista ja että se johtaisi terrorimenetelmien tarpeettomuuteen⁶¹. Kolmanneksi voimme sanoa, että hän yritti käyttää ideologiaa lyömäaseena kilpailijoitaan vastaan presidiumissa. Kk:n toimintaselostuksessa hän toteasi, että puolueelle oli määriteltävä selkeä ideologinen linja, jotta NKP:ssa vaikuttavat ”ääriaineokset” saataisiin kuriin. Äärivoimilla Hrushtshov tarkoitti yhtäältä niitä, jotka yliarvioivat sosialistisen rakennustyön saavutuksia ja olivat siltä pohjalta valmiita jättämään väliin välttämättömiä historiallisia kehitysvaiheita, toisaalta niitä, jotka vähättelivät sosialismin edistymistä ja olivat siksi haluttomia ottamaan uusia, rohkeita askelia.⁶² Nimeltä mainitsemattomina osoitteina olivat ennen kaikkea Malenkov ja Molotov. Näin siitäkin huolimatta, että puoluejohtaja omi nyt vapaasti esimerkiksi Malenkovin vuotta aiemmin tuomitun ajatuksen rauhanomaisesta rinnakkainelosta pysyvänä linjana. Toisaalta puoluejohtaja korosti, ettei uusi ulkopolitiittinen linja merkinnyt ”ideologisen luokkataistelun” höltymistä⁶³. Selostuksessaan Hrushtshov esitti, että oli kirjoitettava uudet oppikirjat puolueen historiasta, marxismi-leninismin perusteista ja filosofiasista, sekä laadittava uusi puolueohjelma⁶⁴.

Puoluejohtajalla ei tuntunut olevan erityinen kiire ideologisen uudistuksen tuotosten julkaisemisessa: lukuun ottamatta puolueohjelmaa, jonka tuli valmistua XXI (seuraavaan sääntömääräiseen) kokoukseen mennessä⁶⁵, päätöksiä oppikirjojen julkaisuakataulusta ei nähtävästi tehty. Vielä paljon merkittävämpää oli se, ettei hän XX kokouksessa antanut muutamia pääsuuntaviivoja lukuun ottamatta selkeää linjaa sille, minkälainen sisäpoliittisen uudistuksen tuli olla. Tämä oli samanaikaisesti sekä myönteinen että kielteinen piirre uudistajien näkökulmasta: Hrushtshov olisi avoin uusille ajatuksille, mutta hänen vakuuttamisensa olisi konservatiivien kanssa väistämättä käytävän köydenvedon takana. Johtavina ajatuksina olivat sosialistisen demokratian kehittäminen, puolue-elämän säännöllisyys sekä mielivaltaisen terrorin hylkääminen. Hrushtshovin suurpiirteisyy-

dessä oli kuitenkin aiheemme kannalta yksi huomattava poikkeus: ”salaisessa puheessaan” hän tuomitsi yksiselitteisesti teorian sosialismissa kiihtyvistä luokkataistelusta, s.o. ajatuksen, jolla Stalin oli ”lihamyllyään” perustellut. Selvempää oli, mihin ei saanut koskea: puolueen johtava yhteiskunnallinen asema, yhteiskunnalliseen omistukseen perustuva suunnitelmatalous, sekä ajatus neuvostokansan moraalis-poliittisesta yhtenäisyydestä. ”Salainen puhe” ei hylännyt kumouksen jälkeistä terroria sinänsä; Hrushtshov tuomitsi lähinnä vain puolue- ja valtiokoneistoon 1930-lopulta lähtien kohdistuneen terrorin, mutta hyväksyi tätä ennen käytetyt pakkokeinot erityisesti silloin, kun ne olivat suuntautuneet jäsenkirjaa omaamattomiin henkilöihin.⁶⁶ Kuten on useasti todettu, näin suuri osa Stalinin ajan perinnöstä jäi arvostelun ulkopuolelle.

Nykypäivän näkökulmasta katsottuna XX kokous näyttää peruttamattomalta käännokselta neuvostopolitiikassa. Voimme kuitenkin olettaa, että osittain ”destalinisoinnille” heti kättelyssä asetetut rajoitukset, osittain historiallinen kokemus saattoivat hyvinkin herättää epäilyjä sen suhteen, olisiko Hrushtshovin uusi linja vain tilapäinen manööveri – tai johtaisiko se hänen nopeaan kaatumiseensa – vaiko pysyvä ja vakaumuksellinen linja. ”Historiallisella kokemuksella” tarkoitan sitä, että esimerkiksi Stalin oli 1930-luvun lopulla katsonut terrorin menneen ”yli” ja vakuuttanut, että laajaa terroria voitaisi enää käyttää. Samoin ”uuden” Berijan rehellisyyttä terrorin lopettajana oli kieltäydytty uskomasta aina vuodesta 1953 lähtien. Kk:n kompromissilta haaskahtava päätöslauselma ”Henkilökultin ja sen seurausten voittamisesta”⁶⁷ kesäkuulta 1956 varmaankin todisti ”neuvostoliberaaleille”, ettei ”destalinisointi” tulisi olemaan mikään lineaarisesti etenevä prosessi Hrushtshovin Neuvostoliitossa, vaan avaus johon piti tarttua ja jota oli jo oman edun vuoksi syytä kaikin puolin ”tuupia” eteenpäin.

Epäilyksiä on saattanut herättää myös puoluejohtajan käyttäytyminen. Hänen omat kätensä olivat tahriutuneet Stalinin ajan terrorissa,

muttei nähtävästi yhtä paljon kuin hänen kilpailijoillaan⁶⁸. Viimeksi mainittua seikkaa Hrushtshov ei epäröinyt käyttää heitä vastaan⁶⁹. Lisäksi poliittiset teloitukset jatkuivat XX kokouksen ja ”leniniläisten puoluenormien” palauttamisen jälkeenkin – uhreina olivat nyt ne puoluejohtajan entiset haastajat, joiden katsottiin osallistuneen terroriin. Näin terrorin tuomitsemisella, mitä voimme pitää XX kokouksen keskeisimpänä sisäpoliittisena antina, oli selvä valtapoliittinen tarkoitus, joskaan meidän ei ole syytä automaattisesti väittää, että se olisi ollut ainoa tai edes keskeisin Hrushtshovin motiivi. Esimerkiksi joidenkin venäläistarkkailijoiden näkemysten mukaan puoluejohtajan siirron takana oli keskeisesti hänen inhimillisyytensä, sympatia terrorin uhreja kohtaan⁷⁰.

1.3. KUUSISEN NOUSU NKP:N PRESIDIUMIIN VUONNA 1957

Voimme pitää Kuusista eräänlaisena ”reservipoliitikkona” 1950-luvun Neuvostoliitossa: hän tuntui mahtuvan mitä erilaisimpiin koalitioihin. Yhtäältä on paradoksaalista että Kuusinen, joka omisti toimintansa 1960-luvun vaihteessa ”destalinisoinnille”, nautti Stalinin luottamusta niin paljon, että hänet ylennettiin presidiumiin ensimmäisen kerran XIX puoluekokouksen yhteydessä vuonna 1952, jolloin vanha politbyroo lakkautettiin ja korvattiin laajemmalla 25-jäsenisellä presidiumilla. Tosin Kuusinen ei kuulunut sen ytimen muodostaneeseen, 9-henkiseen byroohon. ”Vanhan Kominternin toimihenkilön”, kuten Stalin Mikojanin muistelmissa Kuusista esitteli, mukaantulo huippujohtoon aiheutti hämmästyneisyyttä mutta ei vastustusta politbyroon vanhoissa jäsenissä⁷¹. Uutta elintä on yleisesti pidetty alkusoihtona Stalinin uudelle terroriaallolle, jolla hän aikoi kokonaan tai osittain tuhota vanhan johdon⁷². Ei siksi ole ihme, että välittömästi hänen kuolemansa jälkeen presidiumia supistettiin ja uudet tulokkaat⁷³, Kuusinen mukaan lukien, saivat lähteä. Hän tosin säilytti paikkansa kk:ssa. Voimme todeta, että valtapoliittisessa mielessä hän

objektiivisesti hyötyi Stalinin viimeisistä manöövereistä yhtä paljon kuin hän tuli kärsimään ”destalinisoinnin” ensi askelista. Totuuden nimessä on sanottava, että Kuusinen mitä ilmeisimmin oli lähinnä sivustakatsoja näissä koukkauksissa.

Säät suosivat Kuusista uudelleen kesäkuussa 1957, jolloin ”vapaa-mielisen” Malenkovin sekä vanhoillisten Molotovin ja Kaganovitshin muodostama ”puolueenvastaisena ryhmänä” tunnettu ”yhtynyt oppositio” oli vähällä onnistua Hrushtshovin syrjäyttämisessä. Ryhmälä oli takanaan presidiumin jäsenten enemmistö, mutta puoluejohtajan itsepintaisuus sekä muun muassa armeijan hänelle antama tuki ehkäisivät sisäpiirikaappauksen onnistumisen, ja hänen kohtalonsa siirtyi kk:n ratkaistavaksi. Siellä Kuusinen esitti yksiselitteisesti, jopa paatoksellisesti Hrushtshovia tukevan puheenvuoron, joka ei jäänyt kk:n jäseniltä sen enempää kuin varmaankaan itse puoluejohtajalta huomaamatta. Kuusisen esiintyminen heijasti yleisempää Hrushtshovia suosivaa mielialaa kk:ssa, ja hänen sijastaan ”ryhmäläiset” saivat jättää presidiumin, minkä jäseneksi Kuusinen uudestaan nostettiin.

Voimme esittää Kuusisen vuodesta 1957 lähtien kehittämien uudistusajatuksien olleen monin paikoin hengeltään lähempänä yhtäältä Berijan (1953), toisaalta Malenkovin vuosien 1953–1955 reformilinjaa kuin Hrushtshovin mainittuna ajankohtana esittämiä ajatuksia. Tästä emme tietenkään voi yksioikoisesti tehdä sitä johtopäätöstä, että Kuusinen olisi lukenut itsensä kahden ensin mainitun tukijaksi: on avoin kysymys, pitikö Kuusinen Hrushtshovin kilpailijoiden muutostahtoa aitona. Joka tapauksessa vuoteen 1957 tultaessa Malenkov oli presidiumissa laskeva tähti, jonka uskottavuus tahraantui liittolaisuudesta vanhoillisten kanssa.

”Puolueenvastaisen ryhmän” häviöön lieene vaikuttaneet yhtäältä sen heterogeenisyys ja kk:n uskon puute sen kykyyn johtaa maata, toisaalta se tuki, jonka Hrushtshov onnistui saamaan kk:ssa istuneilta puoluekoneiston ja armeijan edustajilta. Puoluejohtajan sijoitukset alkoivat kasvaa korkoa. Hrushtshovin kaudella ja jopa sen jälkeenkin

hänen ja ”ryhmän” välinen kamppailu on esitetty kilpailuksi ”uudistuksen” ja ”stalinismin” kesken. Asia ei kuitenkaan välttämättä ole näin yksioikoinen. Ensinnäkin – ilmeisesti fraktiosyytösten pelossa ja sisäisten ristiriitojen vuoksi ”ryhmäläiset” eivät esittäneet varsinaista ohjelmapaperia – Malenkovin, Molotovin ja Kaganovitshin kk:n istunnossa esittämät puheenvuorot oli tarkoitettu ilmaisemaan, etteivät he olleet kaatamassa puoluejohtajaa tämän ”antistalinismin” vuoksi vaan päinvastoin siksi, ettei tämä heidän mielestään itse ollut tehnyt pesäeroa Stalinin hallitsemiskeinoihin, vaan oli itse asiassa ”kollektiivisen johdon” periaatteita rikkoen pyrkimässä hänen paikalleen kiistattomaksi johtajaksi.⁷⁴ Hrushtshovin itsevaltaisuusshan tuli olemaan yksi keskeinen peruste kun hänet syrjäytettiin lokakuussa 1964. Seitsemän vuotta aiemmin arvostelu kaikui pitkälti kuuroille korville: Kuusinen ei nähnyt minkäänlaista moitteen sijaa puoluejohtajan hallitsemistavassa⁷⁵, kun taas Hrushtshovin takana seissyt vähemmän liberaalin maineessa ollut Mihail Suslov antoi ymmärtää, että esitetyllä arvostelulla oli faktapohja, joskaan se ei riittänyt syrjäyttämisen syyksi⁷⁶. Toisaalta, päinvastoin kuin Suslov, Kuusinen ei vielä ollut presidiumin jäsen, eikä hänellä siksi ollut edellisen kaltaista valta-asemaa eikä välttämättä tietojakaan arvostellakseen Hrushtshovia.

Toinen huomionarvoinen seikka kk:n kesäkuun 1957 istunnossa on ideologinen. ”Seremoniamestarina” toimineen Suslovin mukaan Malenkov oli kritisoinut presidiumin istunnossa Hrushtshovia siitä, että tämä oli hänen mielestään ”zinovjeviläisesti”⁷⁷ sekoittanut puolueen ja valtion tehtävät keskenään ja korvaamassa Neuvostoliitossa proletariaatin diktatuuria ”puolueen diktatuurilla”. Entisen pääministerin väittämä tarjosi Kuusiselle tilaisuuden loistaa puoluejohtajalle uskollisena teorian asiantuntijana. Lenin -sitäatteihin tukeutunut Kuusinen vakuutti, ettei NKP:n suhteellisen vallan kasvussa ollut mitään väärää ja että puolueen vallan ja valtion asettaminen vastakkain oli tarpeetonta. Suuri osa hänen puheestaan keskittyi tämän aiheen ympärille.⁷⁸ Kuusinen palasi teemaan vähemmän tunteellisesti mutta yhtä

kaikki päättäväisesti – nyt presidiumin täysjäsenenä – lokakuussa 1957, jolloin Hrushtshov oli syrjäyttämässä Zhukovia, jota syytettiin kk:ssa yrityksistä vapauttaa armeija puolueen alaisuudesta. Kuusisen mukaan oli ”leninismiä” vaatia puolueen johtavan aseman säilyttämistä ”täyteen kommunismiin” asti yhteiskunnassa yleensä ja – ”kansainvälisen imperialismien aggressiivisten voimien” vuoksi – armeijassa erityisesti⁷⁹. Näillä esiintymisillään Kuusinen oli legitimoimassa ideologisesti sitä kehitystä, joka yhtäältä oli alkanut pian Stalinin kuoltua ja tuli käytännössä jatkumaan Hrushtshovin kauden loppuun asti, mutta joka toisaalta oli joutuva Kuusisen yksityisesti esittämän kärkevän arvostelun kohteeksi muutamaa vuotta myöhemmin: puolueen yhteiskunnallisen vallan rajua kasvua. Kärjistetysti sanottuna hän salli itselleen sen, että hän puhui julkisuudessa (kk:ssa) yhtä ja ajoi yksityisesti aivan vastakkaista linjaa. Voimme toisaalta perustella hänen toimintaansa valtapoliittisilla tekijöillä: Kuusinen yksinkertaisesti halusi puolustaa Hrushtshovin asemaa, koska hän varmastikin näytti uudistusten takuumieheltä ja koska puoluejohtajan vallankäytön nurjat puolet eivät olleet vielä 1950-luvun lopulla tulleet siinä määrin esiin kuin seuraavan vuosikymmenen alussa. On eri asia, kuinka hyvin Hrushtshov ymmärsi Kuusisen todennäköiset motiivit.

Voimme kuitenkin olettaa Kuusisen ja Hrushtshovin katsoneen Stalinin jälkeisen neuvostopolitiikan ydinkysymystä samasta kulmasta: yhtäältä sosialistisen yhteiskunnan (oletettu) rakentaminen Neuvostoliitossa 1930-luvun puolivälissä ja sen tuoma ”kansan moraalispoliittinen yhtenäisyys”, toisaalta muutokset kansainvälisissä suhteissa toisen maailmansodan jälkeen (sosialistisen leirin muodostuminen, kolonialismin ja sodan vastaisen liikkeen herääminen sekä ydinaseiden kehittäminen) olivat muuttaneet puolueen toimintaympäristöä niin paljon, että NKP:lla oli sekä mahdollisuus että velvollisuus enemmän tai vähemmän radikaalisti muuttaa toimintatapojaan. Puolueen vanhoillinen siipi ei täysin kieltänyt ympäristön muutosten olemassaoloa, muttei pitänyt niitä niin ratkaisevina, että ne olisivat käy-

tännössä sallineet suuria poliittisia uudistuksia. Kuusinen oli hyödyllinen Hrushtshoville osittain samoista syistä kuin Stalinille: ensin mainitulla oli harvinaista arvovaltaa Leninin työtoverina ja ideologian tuntijana. Kuusinen oli sitä paitsi ”vaaraton”: hän ei ainoastaan ollut ulkomaalainen, vaan häneltä puuttui myös sellainen vahva tukijaverkosto, jollainen esimerkiksi presidiumiin nimitettävällä tasavallan johtajalla olisi ollut. Kuusinen oli siten tavallista riippuvaisempi Hrushtshovista. Suomalaisen ”radikalismi” – tosin emme tiedä kuinka hyvin Hrushtshov oli perillä Kuusisen ajattelusta ennen hänen valitsemistaan presidiumiin – sai puoluejohtajan näyttämään keskilinjalaiselta. Se oli maine, jota puoluejohtaja oli kultivoinut jo Stalinin kuolemasta lähtien ja se varmistaisi hänelle paremmin vaa’ankieliaseman päätöksenteossa.

Presidiumin täysjäsenyys oli Kuusiselle paitsi kunniatehtävä – vaikkei paikka Stalinin jälkeisessä kk:ssakaan mikään neuvostopolitiikan takapenkki ollut – ja se myös tarjosi hänelle suoran yhteyden Hrushtshoviin sekä aiempaa paremmat mahdollisuudet esittää omia ajatuksiaan siellä, missä tärkeimmät päätökset tehtiin. Hrushtshov nosti tukijansa myös kk:n sihteeriksi. Siinä tehtävässä Kuusinen oli sekä valmistelemassa että toimeenpanemassa edustamansa puhemiehistön ratkaisuja. Uusi ”kaksoisvirka” tarjosi hänelle ainakin muodollisesti tavattoman suuren vallan jopa puoluejohtajan oman mittapuun mukaan. ”Puolueenvastaisen ryhmän” tappio oli syrjäyttänyt presidiumin konservatiivisiiven kaikkein vaikutusvaltaisimmat jäsenet, ja Hrushtshov oli poliittisesti voimakkaampi kuin koskaan ennen. Hetki näytti kypsältä perusteelliselle ideologiselle muutokselle.

2. Kuusisen esitys proletariaatin diktatuurin käsitteen hylkäämiseksi Neuvostoliitossa

Huomiomme kohteena luvussa ovat kolme dokumenttia syksyltä 1957: ensinnäkin Kuusinen lokakuussa päivätty kirje Hrushtshoville, jossa tämä ehdotti valtiokäsitteen muutosta (dokumentti 1). Toiseksi käsittelemme Kuusisen laatimaa aiheeseen liittyvää kk:n päätöslauselmaluonnosta 'Kysymyksen proletariaatin diktatuurista ja kysymyksen sosialistisesta demokratiasta oikeasta valaisemisesta' (dokumentti 2). Viimeisenä tutkimme edellä mainitun dokumentin liitettä 'Proletariaatin diktatuurista ja sosialistisesta demokratiasta' (dokumentti 3), joka oli tarkoitettu osaksi puhetta, jonka Hrushtsov tulisi esittämään marraskuussa 1957 pidettävissä lokakuun vallankumouksen 40-vuotisjuhlissa.

2.1. KUUSISEN KIRJE HRUSHTSHOVILLE (DOKUMENTTI 1)

12-liuskaisessa kirjeessään Kuusinen pyrki vakuuttamaan puoluejohtaja tarpeesta hylätä proletariaatin diktatuurin käsite ja korvata se "socialistisen demokratian" mallilla. Edellä mainittu ei puhunut vuoden 1957 muistioissaan "koko kansan valtiosta", mikä versio päättyi vuoden 1961 puolueohjelmaan. Mahdollisesti jonkinlaisista häveliäisyysistä hän ei myöskään tohtinut perustella Hrushtshoville tarvetta käsitteen uudistamiseen sillä, että diktatuurin säilyttäminen virallisena oppina tarjoaisi ideologisen oikeutuksen terrorille myös jatkossa. Työtovereidensa seurassa Kuusinen ei lainkaan kaihtanut tuoda juuri tätä näkökulmaa esiin⁸⁰. Sen sijaan hän perusteli puoluejohtajalle muutostarvetta lukuisista muista näkökulmista, jotka voimme tiivistetysti esittää näin: proletariaatin diktatuuri oli ollut Leninin määrittelemä välttämätön kumouksen jälkeinen välivaihe vihollisten murskaamiseksi ja sosialistisen yhteiskunnan rakentamiseksi, mutta sosialismin tultua rakennetuksi diktatuuri muuttui paitsi aikansa eläneeksi, myös

yhteiskuntakehityksen jarruksi. Kuusisen mukaan oli mahdollista – ja välttämätöntäkin – löytää valtiolle uusi teoreettinen perusta, joka yhtäältä eroaisi niin stalinilaisesta ”dogmatismista” kuin ”porvarillisesta demokratiastakin”, ja joka samanaikaisesti vapauttaisi kaikkien yhteiskuntakerrosten voimavarat yhteisen hyvän rakentamiseksi sekä takaisi samalla tuon prosessin järjestelmällisyyden ja kurinalaisuuden säilyttämällä puolueen johtavan aseman sekä vahvan, ammattitaitoisen valtiokoneiston. Kuusisen tarjoamana perusajatuksena oli – kuten Hrushtshovilla XX kokouksessa – paluu siihen millä hän ymmärsi ”puhdasta” tai ”todellista” Leniniä, loitommaksi häntä ”vääristäneestä” ”stalinismista”.

Kuusinen aloitti kirjeen osoittamalla huomiota sille hengelle, ei niinkään kirjaimelle, jonka hänen mukaansa Lenin oli antanut proletariaatin diktatuurille. Ensin mainitun mielestä Lenin oli yhtäältä tarkoittanut diktatuurin nimenomaisesti kumousta seuranneeseen tilaan, jolloin vaarana oli ollut kapitalismin paluu. Kuusinen myönsi Leninin *Valtiossa ja vallankumouksessa* todenneen Marxin tarkoittaneen proletariaatin diktatuurilla koko kapitalismista luokattomaan kommunistiseen yhteiskuntaan johtavaa historiallista ajanjaksoa. Kuusinen tulkitsi Leniniä kuitenkin siten, että diktatuuri oli välttämätöntä luokkien hävittämiseen saakka, millä hän oli ensin mainitun mukaan tarkoittanut ”ensisijaisesti” (*v pervuju otshered*) ”vihamielisten riistäjäluokkien” hävittämistä sekä ”antagonististen luokkavastakohtaisuuksien likvidointia”. Diktatuuri oli siten pakollinen välivaihe kaikille yhteiskunnille ainoastaan kapitalismista ”kommunistisen yhteiskunnan ensimmäiseen vaiheeseen”, jolla Lenin oli Kuusisen mukaan tarkoittanut sosialismia, johtavalla tiellä. Toisaalta Kuusinen näki Leninin alusta alkaen määritelleen diktatuurille tuhoavan funktion rinnalle myös rauhanomaisen ja rakentavan tehtävän: diktatuuri oli proletariaatin taloudellisen järjestäytymisen periaate sosialismin rakentamiseksi.⁸¹

Lukijalle ei tule yllätyksenä, että yllä esitetyillä määritelmillä Kuusinen valmisti Hrushtshovia kysymykseen, mihin diktatuuria yhä tar-

vittiin Neuvostoliitossa, maassa, jossa Stalin oli 1930-luvun puolivälissä ilmoittanut sosialistisen yhteiskunnan tulleen rakennetuksi, toisin sanoen ”riistäjäluokkien” ja siten antagonististen luokkaristiriitojen tulleen hävitetyiksi. Vastauksen kärki oli yhtä yllätyksetön: ”XX kokouksen hengen” mukaisesti Kuusinen arvioi Stalinin vääristelleen Leninin oppeja. Kuusisen mukaan järjestelmälliseltä väkivallalta ja demokratian rajoituksilta putosi pohja 1930-luvun puolivälissä riistäjäluokkien tultua likvidoiduiksi, mikä hänen mielestään tarkoitti, että proletariaatin diktatuurin oli pakko muuttua sosialistiseksi demoksiaksi. Tarve oli kyllä tiedostettu, Kuusinen jatkoi, ja se oli näkynyt hänen mukaansa esimerkiksi vuoden 1936 perustuslaissa. Kuusinen totesi yhtäältä toisen maailmansodan, toisaalta Stalinin väärinkäytösten – Kuusinen mainitsee erikseen teorian luokkataistelun kiihtymisestä ja sitä seuranneet laittomuudet – jarruttaneen sosialistisen demokratian kehittymistä. Hänen mukaansa Stalinin virhe oli ensinnäkin siinä, että hän oli samaistanut valtion voiman kasvun sen väkivaltakoneiston lujittumiseen, eikä niinkään mahdollisimman laajojen kansanjoukkojen tietoiseen ja uskolliseen tukeen. Toisekseen hän ei ollut muuttanut proletariaatin diktatuurin sisältöä sosialismin voiton jälkeen. Kummallakin virheellä oli ”raskaita seurauksia”. Stalinin vahingollinen toiminta näytti olleen sekä tietoista että perustuneen ideologisiin väärinkäsityksiin: Kuusisen mukaan johtaja oli käyttänyt ulkoista uhkaa aseenaan kun hän oli kiristänyt Neuvostoliiton sisäistä tilannetta. Ulkomaiden lähettämät ”agentit” olivat yksilöitä eivätkä muodostaneet luokkaa; teoria luokkataistelun kiihtymisestä oli Kuusisen silmissä jo tässä mielessä väärä. Lisäksi hän jatkoi, että ”epäkypsille ihmisille” lähetettyyn vihollispropagandaan oli vastattava ”poliittis-kasvatuksellisin” menetelmin, ei väkivallalla.⁸² Kuusinen päätti kritiikkinsä kysymällä sarkastisesti: ”ketä vastaan voi kohdistaa diktaturia sosialistisessa yhteiskunnassa, jossa ei ole riistäjäluokkia? Kansa ei voi pystyttää diktaturia itselleen.”⁸³

Kirjeensä kolmannessa osassa Kuusinen tarjosi sosialistista demo-

kratiaa korvaavaksi käsitteeksi ja määritteli sen kommunistisen yhteiskunnan saavuttamiseen⁸⁴ kestäväksi valtiomalliksi, jossa keskusjohtoisuus sekä puolueen ja työväenluokan johtava asema yhdistyivät kaikkien kansalaisryhmien aktiivisuuteen ja heidän oikeuksiensa turvaamiseen. On ensinnäkin todettava Kuusisen hieman ambivalentti suhtautuminen valtiokäsitteen muuttamiseen. Nyt, kirjeensä loppupuolella, hän selkeästi ilmaisi, että Neuvostoliitossa oli käytännössä sivuutettu proletariaatin diktatuurin vaihe joka jo oli kasvanut sosialistiseksi demokratiaksi:

Nykyvaiheessa, kun proletariaatin diktatuuri täytti [on täyttänyt] perustehtävänsä maassamme, ja sosialistisesta rakennustyöstä on tullut horjumattoman luja, voidaan ja on syytä ilmoittaa proletariaatin diktatuurin olevan läpikäyty vaihe neuvostomaan historiassa. Proletariaatin diktatuuri on kasvanut sosialistiseksi demokratiaksi.⁸⁵

Kun Kuusinen kirjeen aiemassa osassa oli antanut vahvasti ymmärtää, että valtiokäsittettä oli muutettava yhteiskunnan demokratisoimiseksi, hän yllä olevalla toteamuksella omaksui kannan, jonka mukaan käytännön muutos oli jo tarkemmin määrittelemättömässä vaiheessa tapahtunut ja että ideologiaa oli uudistettava vastaamaan todellisuutta. Lyhyesti sanottuna ensimmäinen linja toimi uudistusten moottorina, jälkimmäinen jo tapahtuneen kehityksen toteajana.

Toisekseen Kuusisen aloitteet olivat vielä yleisellä ideatasolla, ilman konkreettisia uudistusesityksiä. Hänen mukaansa valtion sisäiset tehtävät voitiin nykyvaiheessa suorittaa ilman pakkovaltaa mitään kansankerrosta vastaan (*jez nasilija nad kakim – libo slojami naselenija*)⁸⁶. Päinvastoin tarvittiin laajempien kansankerrosten osallistumista keskeisten päätösten tekoon ja sosialistisen demokratian kaikenpuolista laajentamista. Pakkokeinoja yksilöitä ("vastavallankumoukselliset" sekä tavalliset rikolliset) vastaan tarvittiin yhä. Armeijaa ja tiedusteluelimiä oli syytä pitää yllä ainoastaan ulkoisten uhkien varalta; maan sisäiseen käyttöön ne olivat jo Kuusisen mukaan tarpeettomia. Sosialistinen demokratia edellytti kansalaisten oikeuksien takaamista

väärinkäytöksiä vastaan ja laajaa kansalaiskeskustelua hallinnollisista päätöksistä. Valtiokoneistoa oli supistettava ja sen valtaa siirrettävä alemmille tasoille tasavaltoihin, yrityksiin ja kolhooseille. Koneiston toiminnan oli keskityttävä organisatoriseen työhön, jota sen oli tehtävä ”välittömässä yhteydessä” joukkoihin. Edellä mainittu ei Kuusiselle tarkoittanut valtion heikentämistä: päinvastoin sitä oli vahvistettava, mutta ei Stalinin tapaan väkivalta- ja rangaistuskoneistoa lujittamalla, vaan kehittämällä taloutta sekä sosialistisen valtion ”energian lähteitä” kuten solidaarisuutta, kansojen ystävyyttä ja sosialistista isänmaallisuutta. Nämä tekijät yhdessä mahtavan armeijan kanssa tekivät Kuusisen mukaan sosialistisesta valtiosta voittamattoman. Hänen mukaansa tehtävät edellyttivät panostusta ihmisiin, mikä tarkoitti kansan poliittisen kypsyyden ja aktiivisuuden nostamista, neuvostojen kehittämistä ja taistelua byrokratiaa vastaan.⁸⁷

Uusi kehitysvaihe ei merkinnyt Kuusiselle puolueen ja työväenluokan aseman arvioimista uudelleen, mutta johtamismenetelmien kyläkin. Merkittävää Kuusisen ajattelussa olikin se, ettei hän suostunut jättämään NKP:tä erilliseksi saarekkeeksi demokratisoitusprosessissa. Hänen mukaansa sosialistisen demokratian aikana työväenluokan johtavan aseman oli määrä vahvistua, mikä tulisi myös ilmenemään sen etujoukon – puolueen – merkityksen kasvamisena. Kommunismin rakentaminen edellytti hänen mielestään puoluetta johtamaan valtiokoneistoa ja yhteiskunnallisia järjestöjä, kuten ammattiliittoja sekä nuorisojärjestöjä. *Kuusinen teki kuitenkin jyrkän eron johtavan aseman ja diktatuurin välille*⁸⁸, jonka hän näki tilana, jossa yksi luokka voimalla tyrkytti tahtonsa koko yhteiskunnalle. Selvästikin puolueelle oli varattu suurten linjojen piirtäjän, ei pikkutarkan määrittäjän osa. ”Sosialistisen demokratian johdon” tehtävänä oli määrittellä oikeat suhteet etujoukon ja joukkojen välille, kehittää oikea poliittinen linja, ilmaista *kansan* etuja, oppia kansalta ja ottaa huomioon sen mielialat sekä vaatimukset. Puolueen ei ollut määrä pakottaa joukkoja vaan selittää niille linjaansa ja taivutella niitä. Puolueen oli

myös hävitettävä ”henkilökultista” kummunneet väärinkäytökset ja palautettava ”leniniläiset” puolue-elämän normit.⁸⁹

Kuusinen päätti kirjeensä huomauttamalla siitä avusta, jonka proletariaatin diktatuurin käsitteen julkinen hylkääminen toisi Neuvostoliiton ja yleensä kommunistisen liikkeen kansainväliselle arvovallalle. Uudistus auttaisi veljespuolueita taistelemaan paremmin ”revisionismia” ja ”dogmatismia” vastaan, sillä lännen sosialidemokraattiset puolueet ”virheellisesti” yhdistivät ”diktatuurin” yhden puolueen valtaan. Lisäksi hän väitti diktatuurin käsitteen hylkäämisen olevan looginen jatke XX kokouksen linjalle ja osoittaisi, ettei työväenluokka halua pakkovaltaa, joka oli hänen mukaansa ”ainoastaan” hetkellinen välttämättömyys taistelussa kapitalisteja vastaan.⁹⁰

2.2. LUONNOS KESKUSKOMITEAN PÄÄTÖKSEKSI PROLETARIAATIN DIKTATUURISTA (DOKUMENTTI 2)

Päätösluonnoksen alkuosa on kirjoitettu osoittamaan – ilmeisesti lähinnä kansainväliselle yleisölle – neuvostomallisen proletariaatin diktatuurin erityisluonne ja rajoittuneisuus sekä historiallisesti että paikallisesti. Kuusinen painotti ensinnäkin sitä, että diktatuuri muodostettiin Neuvosto-Venäjälle vuosikymmeniä sitten, jolloin nuori valtakunta oli uhattuna niin sisäisesti kuin ulkoisestikin. Poliittinen tilanne oli ratkaisevasti muuttunut sen jälkeen. Toisena näkökohtana hän toi esiin sen, että juuri mainittujen sidonnaisuuksien vuoksi neuvostomallinen diktatuuri ei sinällään ollut soveltamiskelpoinen muissa valtioissa.

Kuusinen esitti proletariaatin diktatuurin hylkäämisen merkkinä murtautumisesta ulos kaavaoppisesta ajattelusta ja keinona lujittaa NKP:n kansainvälistä uskottavuutta. Päätösluonnoksen mukaan valitseva neuvostokäsitys diktatuurista oli vanhentunut: oli ”dogmaattista” ajatella, että *työväenluokan* diktatuuri (nähtävästi Kuusinen kieläytyi näkemästä eroa proletariaatin ja työväenluokan yksinvallan

välillä) voimistuisi sosialismin edistyessä. Ajatus ei ollut vakuuttava kommunististen veljespuolueiden tai työväenpuolueiden keskuudessa. Kuusinen kirjoitti sosialismin edistymisen vaativan uusia, monipuolisia teoreettisia sekä käytännöllisiä ratkaisuja Neuvostoliitossa. Tämän vuoksi ”dogmatismi” oli hylättävä ja proletariaatin diktatuurin merkitys ”määriteltävä selkeästi”.⁹¹

Luonnoksessa Kuusinen viittasi jälleen Leniniin ja väitti, että proletariaatin diktatuuri oli tarkoitettu ensisijaisesti kumouksen jälkeiseen taisteluun Venäjällä, kun 1) sosialismia rakennettiin yhdessä maassa; 2) maan sisäinen luokkataistelu oli kiivas (”riistäjäluokat” olivat jäljellä, sisällissota käynnissä, ja vallitsi yleinen sekasorto); 3) ulkomaalaiset kapitalistit onnistuivat laajamittaisesti puuttumaan Venäjän sisäisiin asioihin. Kuusinen teki sen johtopäätöksen, että maan työväenluokka oli siten joutunut turvautumaan ääritöimenpiteisiin, joihin muiden valtioiden työläiset eivät välttämättä olisi pakotettuja. Diktatuuri saisi eri maissa eri muotoja yhteiskunnan kehitystason mukaan: proletariaatin diktatuuri voisi olla työväenluokan ohella myös jonkin ”kansanvallan” aseena, kuten asia hänen mukaansa oli kansandemokratioissa, joilla oli ”laaja kansallinen ja sosiaalinen perusta”. Diktatuurilla ei voinut olla yhtä ainoaa muotoa; yhdistävänä nimittäjänä oli kuitenkin taistelu ”riistäjäluokkia” vastaan sosialismia rakennettaessa.⁹²

Kuusinen näki diktatuurin sinänsä kaikille yhteiskunnille objektiivisesti välttämättömänä kumouksen jälkeisenä vallan muotona, josta ei kuitenkaan ollut enää kehittyneemmän yhteiskunnan ongelmien ratkaisijaksi. Yhtäältä Neuvostoliiton ”historiallinen kokemus” oli osoittanut todeksi ”Marxin ja Leninin opin” proletariaatin vallankumouksellisen diktatuurin välttämättömyydestä siirryttäessä kapitalismista sosialismiin. Toisaalta diktatuurille ei enää ollut pohjaa nykyisessä Neuvostoliitossa. Kuusinen väitti, ettei marxismi-leninismistä löytynyt perusteita sille, että diktatuurin pitäisi jatkua sosialismista kommunismiin johtavalla kaudella.⁹³ Päinvastoin kuin *Marxismen-le-*

*ninismien perusteet*⁹⁴, päätösluonnos teki jyrkän eron kahdelle vaiheen välille, mikä implikoi tarvetta huomattaviin yhteiskunnallisiin muutoksiin:

Ei myöskään saa sekoittaa siirtymävaihetta kapitalismista kohti sosialismia asteittaisella siirtymävaiheella sosialismista kohti kommunismia. Nämä kaksi vaihetta eroavat juurta jaksain (*korennym obrazom*) toisistaan ja ratkovat täysin erilaisia sosiaalis - taloudellisia tehtäviä. Ei saa dogmaattisesti toistaa vanhoja malleja ottamatta huomioon erilaisia konkreettisia olosuhteita erilaisilta historiallisilta aikakausilta.⁹⁵

Päätösluonnoksessa Kuusinen ajoitti suuren yhteiskunnallisen muutoksen 1930-luvun puoliväliin, jolloin proletariaatin diktatuurin perustehtävät saatiin hänen mukaansa valmiiksi. Stalinin esittämiä ja Hrushtshovin vahvistamia ajatuksia seuraillen Kuusinen esitti, että tuolloin oli syntynyt ”koko kansan moraalis-poliittinen yhtenäisyys”, mikä hänen mukaansa heijasteli työväenluokan ja talonpoikaiston huomattavaa sisäistä uudistumista. Hän väitti, että työväenluokan ja sen puolueen johtavasta asemasta oli tullut kaiken kansan silmissä välttämätön ja kiistämätön tosiasia.⁹⁶ Siten yhtäältä talonpojista oli tullut sosialismin vankka tuki, eikä heitä enää tullut pitää Leninin näkemänä kapitalismin palauttamisen kannattajina. Toisaalta Kuusinen ei lainkaan maininnut ”luokkavihollisten” jäänteitä, jotka olivat oikeuttaneet Stalinin terroria. Vaikka toinen maailmansota Kuusisen mukaan katkaisi sosialistisen demokratian kehittämisen, koettelemus omalta osaltaan todisti sosialismin nauttivan kansan rajoittamatonta tukea ja sitä, ettei maan sisällä ole merkittävää sosialisminvastaisuutta⁹⁷. Hän antoi näin ymmärtää ettei sota voinut selittää poliittisen järjestelmän puutteita.

Kuusinen arvosteli puoluetta ambivalentista suhtautumisesta 1930-luvulla tapahtuneisiin yhteiskunnan jyrkkiin muutoksiin, joiden ”piti kuvastua yhteiskunnan poliittisessa ylärakenteessa”⁹⁸. Yhtäältä muutosten olemassaolo havaittiin, ja osittaisiin poliittisiin uudistuksiin ryhdyttiinkin, mikä näkyi esimerkiksi uudessa perustuslaissa vuonna

1936. Toisaalta selkeitä teoreettisia ja käytännöllisiä muutoksia kaihdettiin.⁹⁹ Kirjoittaessaan perustuslaista hän totesi:

Tämä osoittaa, että jo tuossa vaiheessa [1930-luvun puolivälissä] puolueemme itse asiassa lähti liikkeelle sen *tunnustamisesta*, että proletaarinen diktatuuri perusteiltaan sai päätökseen (*izstsherpala*) tehtävänsä maassamme¹⁰⁰.

Vaikka Kuusinen ei sitä suoraan sanonut, hänen ajatuksensa näyttää olleen, että puolueen johtamismenetelmät olivat jo kauan sitten vanhentuneet – ja tästä ei ollut pitkä matka päättelmään, jonka mukaan NKP:sta oli tullut tai tulossa yhteiskunnallista kehitystä hidadtava ja vakautta heikentävä voima.

Kuusinen syytti jälleen Stalinia haluttomuudesta ottaa huomioon yhteiskunnan muutosta ja siitä, että tämä oli soveltanut proletariaatin diktatuurin menetelmiä sosialismin voiton jälkeenkin. Dokumenttia 1 mukailten päätösluonnos totesi tämän olleen ”paha virhe”, jolla oli ”raskaita seurauksia” ja joka ”haittasi sosialistisen demokratian tervettä kehitystä Neuvostoliitossa”¹⁰¹. Sinällään Staliniin kohdistuva arvostelu on luonnoksessa taka-alalla verrattuna dokumenttiin 1.

Muutenkin Kuusinen – joka todennäköisesti ounasteli vanhoillisten arvostelua (tai oli jo saanut sitä osakseen) – oli eräissä määrittelyissään varovaisempi kuin Hrushtshoville lähettämässään kirjeessä. Päätösluonnoksen loppusivuilla poliittisen muutoksen jyrkkyyden tarve tuli vähemmän esiin ja kurin ylläpitäminen korostui. Dokumentissa 2 todettiin, ettei Neuvostoliitossa enää ollut sellaista tehtävää, jonka ratkaisemiseksi ”Kommunistisen puolueen johtama työväenluokka” tarvitsisi proletariaatin diktatuuria. Edellä mainittujen johtava asema tulisi säilymään, mutta taistelun sosialismin puolesta kääntynyt sosialismin voitoksi ”johtava asema” ”ei ole täysin identtinen” (*ne tozhdestvenno*) proletariaatin diktatuurin kanssa.¹⁰² Tässä kohtaa Kuusinen otti takapakkia dokumenttiin 1 verrattuna, jossa hän oli todennut olevan huomattavan eron näiden kahden tavan välillä. Muuten hän esitti tässä kohtaa samoja ajatuksia kansanvallan lujittamises-

ta sekä puolueen uudistamisesta¹⁰³ kuin dokumentissa 1, joskin taas sillä erolla, että hän korosti dokumentissa 2 puolueen johtavan aseman ja keskitetyn hallinnon tärkeyttä vastavoimina ”anarkialle” ja ”epäjärjestykselle”. Päättöluonnoksessa Kuusinen painotti puolueen rivien yhtenäisyyttä ja kommunismin rakentamiselle antavaa ”tieteellistä” pohjaa. Lisäksi dokumentissa 2 hän tarkasteli valtion vahvistumista ainoastaan sotilaallisesta näkökulmasta (”imperialistien” hyökkäyksen vaara), eikä maininnut esimerkiksi kansalaisten osallistumista hallintoon keinona vahvistaa valtiota (kansalaisten vaikuttaminen oli kyllä muussa yhteydessä esillä tässä dokumentissa).¹⁰⁴

Päättöluonnoksessa Kuusinen otti esiin uuden käsiteparin. Kun hän dokumentissa 1 oli sanonut proletariaatin diktatuurin kasvaneen / kasvavan sosialistiseksi demokrationa, hän käytti dokumentissa 2 käsitteitä proletariaatin diktatuuri-sosialistinen yhteiskunta ja proletariaatin demokratia-sosialistinen demokratia¹⁰⁵. Uusilla käsitteillä ei ollut vaikutusta substanssiin, mutta huomattava on, ettei Kuusinen vielääkään käyttänyt termiä ”koko kansan valtio”.

2.3. HAHMOTELMA LISÄYKSESTÄ HRUSHTSHOVIN PUHEESEEN (DOKUMENTTI 3)

Dokumentti 3 eroaa dokumentista 2 selkeäsanaisuudellaan ja julistuksenomaisuudellaan. Siten dokumentti 3 sai päätösluonnoksen näyttämään ”maltillisemmalta” ja vanhoillisissa piireissä helpommin hyväksyttävältä. Hahmotelman alussa Kuusinen toteaa proletariaatin diktatuurin käsitteen olevan pahasti vanhentunut sekä viittaa Stalinin teoriaan luokkataistelun kiihtymisestä sosialismissa, teorian virheellisyyteen sekä sen mukanaan tuomaan terroriin¹⁰⁶. Näin Kuusinen itse asiassa yhdisti käsitteet toisiinsa ja antoi ymmärtää niiden kummankin palvelleensa väkivaltaisen hallintatavan tarkoituksena.

Hahmotelmassa vaadittiin, että presidiumin oli annettava erityinen lausunto, jossa sanottaisiin puolueen kannaksi tulleen, että proleta-

riaatin diktatuuri oli täyttänyt Neuvostoliitossa tehtävänsä¹⁰⁷. Koska emme tiedä tarkoittiko Kuusinen hahmotelmansa todellakin vain puheen yleiseksi luonnokseksi, jota tul taisiin vielä muuttamaan, vaiko puheen sanatarkaksi versioksi, voimme tulkita vaatimusta kahdella tavalla. Ensimmäisessä tarkoituksessa kyse oli yksinkertaisesti Kuusisen vetoomuksesta presidiumille. Toinen vaihtoehto on, että Hrushtshov olisi esittänyt hahmotelman sellaisenaan ja näin painostanut julkisesti omalla arvovalloillaan presidiumia.

Kuusinen jatkoi hahmotelmassa diktatuurin käsitteen yhdistämistä nimenomaisesti terroriin; enää ei näkynyt merkkiäkään siitä, että hän olisi tuonut esiin diktatuurin ”rakentavan” puolen, kuten hän oli dokumentissa 1 tehnyt. Toisaalta hän käytti taktiikkaa, jossa annettiin ymmärtää, että diktatuuri oli jo kuihtunut pois, ja että puolueen oli ”ainoastaan” todettava jo tapahtunut. Hahmotelmassa väitettiin, että:

on yleisesti tunnettua, ettei viime vuosina maassamme ole ollut yhtäkään toimenpidettä, jonka puolue tai valtio on toimeenpannut ja jota olisi voitu luonnehtia diktatuurin ilmentymäksi¹⁰⁸.

Varmemmaksi vakuudeksi Kuusinen valitsi tekstiinsä käsitteen ”peruuttamattomasti voittanut sosialismi” käsitteen ”voittanut sosialismi”¹⁰⁹ rinnalle kuvastamaan yhteiskuntajärjestelmän vakautta. Hahmotelman mukaan puolueen johtama työväenluokka kykeni suorittamaan kaikki tehtävänsä ilman diktatuuria¹¹⁰.

Kuusinen ilmaisi diktatuurin käsitteen hylkäämisen olevan isku vihollispropagandalle, joka ratsasti väitteillä neuvostojärjestelmän epädemokraattisuudesta. Toisaalta voimme olettaa hänen haastaneen niin Hrushtshovin kuin tämän kollegat näyttämään, kuinka luja usko heillä oli järjestelmän – ja lopulta omaan – suosioon kansan parissa. Hahmotelman itseluottamusta uhkuvan tyylin saattoi olettaa erityisesti iskevän räväkkään Hrushtshoviin:

(...) [S]osialismin lujan voiton saavuttamisen jälkeen meillä ei enää ole tarvetta säilyttää proletariaatin diktatuurin poliittista

järjestelmää, [mikä] tietää voimallista vahinkoa marxismin-leninismiin vihollisille, jotka vuodesta vuoteen levittelevät parjauksia, että kommunistipuolueet mukamas ovat kiinnostuneita ”diktatuurin ikuistamisesta”, että ilman diktatuuria sosialistisen demokratian raameissa, kommunistit eivät kykenisi pitämään valtaa. Me näytämme tänään teoissa tämän vannoutuneiden vihollisten parjauksen koko perusteettomuuden. Koko maailman silmien edessä me näytämme, että sosialismin lujan voiton jälkeen, kun maassa ei enää ole antagonistisia luokkia ja [kun] kaikki sosialismin vihollisten toiveet kapitalistisen riiston järjestelmän elvyttämiseksi on iäksi haudattu, näissä oloissa proletaarinen diktatuuri, [joka] on täyttänyt tehtävänsä, on luovuttanut (*ustupila*) paikkansa sosialistiselle demokratialle.¹¹¹

Kuusinen teki hahmotelmassa parhaansa mukaan selväksi, ettei proletariaatin diktatuurin hylkääminen merkinnyt sosialistisen järjestelmän heikentämistä. Sosialistista demokratiaa ei tullut sekoittaa sen porvarilliseen vastineeseen, joskaan hän ei juurikaan selventänyt väitettään eikä liioin todennut, että nämä kaksi olivat toisilleen täysin vastakkaisia. Työväenluokan ja puolueen johtava asema tultaisiin säilyttämään – hän ei tosin maininnut niiden aseman lujittamista. Samoin hyvä puolustuskyky täytyi pitää yllä ”aggressiivisen imperialistisen leirin” uhkaa vastaan.¹¹²

3. Valtiokäsitys ja vuoden 1961 puolueohjelma

Ajatus proletariaatin diktatuurin käsitteen hylkäämisestä kehittyi *Marxismin-leninismien perusteiden* kirjoittamisen ”ohessa”. Valtiokäsityksen muuttamista ei oltu varsinaisesti ”tilattu”, mutta poliittinen tilanne – Hrushtshov ei ollut teoreettisesti suuntautunut eikä presidium päässyt yksimielisyyteen ideologisten uudistusten sisällöstä – näytti

sallivan riskien ottamisen. Selkeiden toimintaohjeiden puuttuessa teoksen kirjoittajat pääsivät käyttämään luovaa mieltään, joskin ”itse-kritiikki oli pidettävä korkealla”. Tosin kirjoittajat olettivat, että Kuusinen oli sopinut Hrushtshovin kanssa kahden kesken valtiokäsityksen uudistamisesta.¹¹³

Kk:n määräyksessä kirjoittajaryhmälle todettiin laveasti, että teoksen tuli olla marxismi-leninisin propagandaa, joka esittäisi aatteen luovana, ei dogmaattisena. Ei saanut esittää perusväittämiä kiistämättöminä tosiasioina, vaan oli argumentoitava niiden puolesta, osoittaa niiden ”totuudellisuus” ja kiistää aatteeseen kohdistunut ”porvarillinen kritiikki”. Kirjan tuli auttaa lukijaa valitsemaan ”oikea” asenne aikakauden peruskysymyksiin ja -ongelmiin.¹¹⁴

Kuusisen ongelma vaikuttajana neuvostojohdossa oli hänen eristyisyytensä. Arbatovin mukaan Kuusisen kanssa samalla aaltopituudella presidiumissa olivat ainoastaan Hrushtshov ja Mikojaan¹¹⁵; Burlatski jättää jopa viimeksimainitun laskuista pois¹¹⁶. Kuusinen oli myös Neuvostoliiton akateemisten piirien ulkopuolella¹¹⁷. Hän oli siten työssään riippuvainen yhtäältä puoluejohtajasta, toisaalta nuorista ja uudistushenkisistä avustajistaan¹¹⁸. Kuusinen oli luonteeltaan syrjäinvetäytyvä ja huono juonittelija: ulkomaalaisena hän kaihtoi riitelyä eikä halunnut tuoda esiin itseään ja näkemyksiään suuressa joukossa, vaan piti parempana asioimista suoraan puoluejohtajan kanssa¹¹⁹. Tällöin ei aina säästänyt Kuusista epäilyiltä hänen ”oikeaoppisuutensa” suhteen tai hänen henkilöönsä kohdistuneilta hyökkäyksiltä ja pyrkimyksiltä saattaa hänet naurunalaiseksi¹²⁰. Toisaalta Kuusinen oli Arbatovin mukaan – erityisesti muihin presidiumin jäseniin verrattuna – ideologisesti sofistikoitunut ja hyvin perillä niin Leniniin aikaan kriittisesti suhtautuneiden marxilaisten kuin länsilehdistönkin ajankohtaisesta kirjoittelusta. Arbatov painottaa Kuusista myös pragmaattikkona, jolle edes Leninin tekstit eivät olleet pyhiä.¹²¹

Kuusisen uudistushenkisyyttä karsastettiin niin ylimmässä johdossa kuin puolueen alemmillakin tasoilla, mikä ratkaisevasti hankaloitti vi-

rallisen valtiokäsityksen muuttamista. Yksille Kuusisen ajattelu näyt-
täytyi ”pyhäinhäväistyksenä”¹²², toisille ”sosialidemokratiana”¹²³, kol-
mansille ”jugoslaviaalaisena revisionisminä” (ks. alla). Kuusisen ongel-
mat näkyivät myös muilla tavoin. Marraskuussa 1958, eli pari vuotta
Marxismien-leninismien perusteiden kirjoittamisen alkamisen jälkeen, hän
lähetti presidiumille muistion, jossa hän joutui toteamaan, että siirty-
mistä sosialismista kommunismiin käsittelevä luku oli vielä kirjoitta-
matta. Hän katsoi myös tarpeelliseksi liittää muistioon kk:n kirjoit-
tajaryhmälle antamat alkuperäiset ohjeet teoksen uutta luovasta lin-
jasta (dokumentti 4).¹²⁴ Kun kirja vihdoinkin ilmestyi seuraavana vuon-
na, proletariaatin diktatuurin käsite mainittiin ainoastaan kerran so-
sialismista kommunismiin siirtymistä käsittelevässä luvussa: ”proleta-
riaatin diktatuurin valtio esitti (*sygralo*) suurta osaa sosialistisen yhteis-
kunnan muovautumisessa”¹²⁵. Diktatuurin käsitteen annettiin siten
ymmärtää olleen nykyoloissa vanhentunut, mutta asiaa ei selvästi to-
dettu. Jos näin olisi voitu avoimesti tehdä, kirja olisi saanut pienin
muutoksinkin merkittävästi toisenlaisen luonteen neuvostodemokratian
viitoittajana. Julkaistussa muodossaan teos ainoastaan kykeni vihjaa-
maan tähän suuntaan.

Epäilemättä suuri takaisku Kuusiselle oli joutuminen heti alkuunsa
syryjään uutta puolueohjelmaa laatineesta työryhmästä. Hän toimi
ryhmän ensimmäisen kokouksen puheenjohtajana kesäkuussa 1958,
mutta jo seuraavassa kuussa työskentelyn varsinaisesti alkaessa hänet
oli korvattu Boris Ponomarjovilla¹²⁶, eikä edellämainittu osallistunut
enää ryhmän kokouksiin ainakaan vuosina 1958–1959 (dokumentti
A)¹²⁷. Burlatski arvelee syynä olleen lähinnä käytännölliset tekijät, ku-
ten Kuusisen korkea ikä¹²⁸. Arbatov näkee keskeiseksi syyksi Pono-
marjovin kyvyn juonitella¹²⁹. Osansa saattoi myös olla juuri alkaneel-
la neuvostokampanjalla ”nykyrevisionismia” vastaan – kampanja
kääntyi myös Kuusisen edustamaa uudistuslinjaa vastaan, kuten tu-
len alla esittämään – ja sillä ilmeisellä tosiasialla, että Kuusisella ilme-
ni pöytäkirjan perusteella orastavia erimielisyyksiä joidenkin ohjel-

maa kirjoittaneen ryhmän jäsenten kanssa työn perussuunnasta¹³⁰, ja paikalle tarvittiin jotakuta vähemmän ristiriitoja herättänyttä miestä.

1960-luvun taiteessa valtiokäsitys oli osa puolueen sisäistä kamppailua uudistajien ja säilyttäjien välillä. Asiaa tarkasteltaessa meidän on ensinnäkin otettava huomioon, että venäläiseen ja neuvostoliittolaiseen – ja miksei toisienkin maiden – ”poliittiseen elämään” kuului vanhastaan, että kiistat tärkeistä asioista – ja myös henkilöriidat – ilmenivät riitelynä vihkiytymättömille pieniltä vaikuttaneista seikoista. Näin oli käynyt esimerkiksi vuosisadan alussa, kun Lenin ja Juli Martov väittelivät NKP:n edeltäjän VSDTP:n luonteesta: tuliko puolueen olla keskitetty, suljettu ja kurinalainen, kuten Lenin esitti, vaiko avoin ja luonteeltaan sellainen, että se tasapainotteli johdon ja rivijäsenten vallan välillä, kuten Martov vaati. Syvä periaatteellinen ristiriita kiteytyi väittelyyn yhden ainoan lauseen sanamuodosta puolueen jäsenkriteereitä määriteltäessä, ja puolue jakaantui bolshevikkeihin ja menshevikkeihin.¹³¹ Sanoilla taiteilua näimme myöskin perestroikan aikaisessa Neuvostoliitossa, kun Mihail Gorbatschovin vanhoillinen kilpakumppani Jegor Ligatshov toi esiin tyytymättömyytään puoluejohtajan linjauksiin ei kiistämällä niitä suoraan, vaan antamalla niille hänen omia näkemyksiä vastanneen sisällön¹³².

Toisaalta on pidettävä mielessä, että ”poliittinen kulttuuri” 1950-luvun lopun Neuvostoliitossa oli vielä monessa suhteessa patavanhoillinen. Hrushtshovin ”salainen puhe” ei saanut ainoastaan myötätuntoa osakseen edes puolueen rivijäsenten keskuudessa, vaan jotkut pitivät esitystä ”katastrofina” NKP:lle ja Stalin -kritiikkiä pyhäinhäväistykseenä¹³³. Malenkovin syrjäyttämistä pääministerin tehtävistä vuonna 1955 oli perusteltu muun muassa sillä, että tämä oli julkisesti väittänyt ydinsodan johtavan ihmiskunnan tuhoon¹³⁴. Molotovin näemyksen mukaan tällaisia esittävällä miehellä täytyi olla ”pää väärässä paikassa ruumista”. Ulkoministerin sutkautus oli saanut hilpeän myönteisen vastaanoton kk:n jäseniltä.¹³⁵ Ohjelmaluonnoksessa mukana ollut ajatus useammasta ehdokkaasta paikkaa kohden neu-

vostojen vaaleissa konservatiivit vastustivat joulukuussa 1959 useilla perusteilla: enemmän kuin yksi ehdokas olisi kaivanut maata puolueen yhtenäisyyden ja johtavan aseman alta; puolue kykeni valitsijoita paremmin päättämään oikeasta ehdokkaasta ja kansa tulisi seuraamaan puolueen valintaa; lopuksi nousi esiin se ongelma, minkä ehdokkaan puolesta tulisi agitoida, jos heitä olisi monta.¹³⁶ Esimerkit voivat näyttää hieman huvittavan puolen neuvostoyhteiskunnan henkisestä tilasta 1950-luvulla, mutta ne selventävät sitä ilmapiiriä, jossa Kuusisen oli pakko toimia.

Kampanjat "nykyrevisionismia" ja "nykydogmatismia" vastaan. Myös kansainvälinen tilanne heijastui Neuvostoliiton sisäiseen ideologiseen kamppailuun – ja päinvastoin. Sekä "uudistajat" että "vanhoilliset" pyrkivät käyttämään hyväkseen 1960-luvun vaihteessa nopeasti muuttuvia suhdanteita sosialististen maiden "yhteisössä". Tärkeä poliittinen indikaattori oli suhtautuminen yhtäältä "itsehallintososialismia" rakentaneeseen Jugoslaviaan, toisaalta aatteellista "oikeaoppisuutta" rummuttaneeseen Kiinaan. Jugoslavian Kommunistien Liiton (JKL) huhtikuussa 1958 esittelemä uusi puolueohjelma (katso luku 5) laukaisi Neuvostoliitossa "nykyrevisionismin" vastaisen kampanjan, joka jatkui pitkälle seuraavan vuoden puolelle, toisin sanoen kampanja käynnistyi juuri kun NKP:n uutta ohjelmaa ryhdyttiin kirjoittamaan. Kampanjalla voidaan sanoa olleen monia tarkoituksia – esimerkiksi suhteiden lähentäminen Kiinaan – mutta oleellista aiheemme kannalta on se, mitä ulkopuoliset eivät aikanaan voineet nähdä: kampanja ainakin objektiivisesti kaivoi maata Kuusisen valtiokäsityksen alta. Neuvostolehdistössä jugoslaaveja syytettiin sosialistisen leirin hajottamisen ohella proletariaatin diktatuurin hylkäämisestä. Viimeksi mainitussa mielessä arvostelu oli väärää, sillä JKL:n ohjelma piti kiinni diktatuurin käsitteestä, joskin sen sisältö poikkesi virallisesta neuvostolinjasta.

Kampanjan avasi huhtikuussa 1958 *Kommunist* -lehdessä Pjotr Fedosejevin (hän toimi vuoden 1959 lopulta NKP:n ohjelmaa laa-

tineessa ryhmässä), I. Pomelovin ja V. Tsheprakovin nimissä ilmestynyt artikkeli ”JKL:n ohjelmaluonnoksesta”, ja sitä pian seurasivat esimerkiksi Ponomarjovin, Anatoli Butenkon ja Buraltskin hyökkäykset. Sekä Fedosejevin että Butenkon artikkelit painottivat Marxiin ja Leniniin vedoten, että proletariaatin diktatuurin tuli kestää ei ainoastaan sosialismin vaan myös kommunismin saavuttamiseen asti. Fedosejevin ja hänen kumppaniensa mukaan ”riistäjäluokkien” hävittäminen ei merkinnyt loppua diktatuurille, jota yhä tarvittiin socialistisen yhteiskunnan puolustamiseksi vieraita hyökkääjiä vastaan ja yhteiskunnallisten erojen poistamiseksi.¹³⁷ Butenko puolestaan syytti ”revisionisteja” yrityksistä hylätä proletariaatin diktatuuri aatteen luovan kehittämisen nimissä¹³⁸ – tosin hän itse tuli liittymään ”revisionisteihin” kolme vuotta myöhemmin selittämällä diktatuurista luopumisen välttämättömyyttä socialistisessa yhteiskunnassa¹³⁹. Sekä Fedosejevin että Butenkon (1958) artikkeleissa proletariaatin diktatuurin hylkäämistä ei vastustettu ainoastaan periaatteellisista syistä vaan myös siksi, että ensiksikin hylkääminen samaistettiin valtion heikentymiseen ja siten ajatukseen, että yhtäältä maan puolustusvalmius, toisaalta valtion kyky rakentaa kommunismin taloudellis-henkistä perustaa huonontuisivat. Toisekseen diktatuurin hylkääminen olisi ollut merkki sen tunnustamisesta, että nykyinen valtiokäsitys ja sen käytännöt rajoittivat socialistisen demokratian – jota he eivät sanoneet vastustavansa – kasvua. Päinvastoin kuin jugoslaavit, mainitut kirjoittajat eivät nähneet esimerkiksi byrokratiaa uhaksi kansalaisten ja järjestelmän välisille suhteille. Kirjoittajat myös yhdistivät proletariaatin diktatuurin hylkäämisen ”porvarillisen demokratian” palauttamiseen.¹⁴⁰ Fedosejevin artikkeli meni jopa niin pitkälle että se esitti Stalinin esimerkkinä valtion ja diktatuurin kysymysten oikeasta ymmärtämisestä: hän oli tehnyt tarvittavat muutokset valtiokäsitykseen sosialismin saavuttamisen jälkeen¹⁴¹.

On silti tärkeää havaita, ettei kaikki ”antirevisionismin” nimissä sanottu kaivanut maata Kuusisen esitysten alta. Syyskuussa 1958 ilmes-

tyneessä artikkelissa Burlatski mainitsi diktatuurin vain kerran toteamalla, että se oli pystytetty Neuvosto-Venäjälle 40 vuotta aiemmin¹⁴². Ponomarjovin osa kampanjassa on mielenkiintoinen. Yhtäältä hän esiintyi kärkevästi jugoslaaveja vastaan: hän puhui toukokuussa 1958 Neuvostoliiton Tiedeakatemian järjestämässä ”antirevisionistisessa symposiumissa”¹⁴³ ja antoi yksioikoisen tyrmäävän arvion JKL:n ohjelmasta kesäkuussa 1958 ilmestyneessä artikkelissaan¹⁴⁴; toisaalta hän kritisoi siinä niin ”dogmatismia” kuin ”revisionismiäkin” ja totesi diktaturiaa tarvittavan sosialismia edeltävässä kehitysvaiheessa¹⁴⁵, jättäen näin auki diktatuurin tarpeen sosialistisessa yhteiskunnassa.

Ponomarjovin ohjelmaa kirjoittaneen työryhmän epämääräisyys proletariaatin diktatuurin suhteen (katso alla) suivaannutti vanhoillisia puoluevirkailijoita, joiden edusmiehet – muunmuassa kk:n agitprop -osaston johtaja ja Kuusis-kriitikko Iljitshjov – yrittivät panna työryhmän järjestykseen joulukuussa 1959 asennoitumisella, joka läheisesti muistutti kaikkein ortodoksisimpia kampanjassa esitettyjä näkemyksiä. ”Kurinpitolautakunnan” jäsenet esittivät, että oli väärin asettaa vastakkain yhtäältä valtion kuoleentumista ja sosialistisen demokratian kasvua, toisaalta proletariaatin diktaturiaa. Se oli ”kaikkein uusin ja korkein” demokratian malli, jonka oli sanottava kestävän kommunismiin saakka. Ohjelmaa laadittaessa ei saanut pelätä ”jugoslavalaisia revisionisteja”, jotka ”spekuloivat” valtiokäsitteellä, erityisesti ajatuksella valtion kuoleentumisesta, ja ”riistivät” sitä: päinvastoin jugoslaavit oli ”asetettava paikalleen”. Kiistaa vanhoillisten kesken tuli sen sijaan siitä, oliko sanottava valtion alkavan kuoleentua heti kumouksen jälkeen vaiko vasta sen saatua maksimaalisen vahvuutensa kommunismin alla. Eräs näkemys oli, että valtion vähittäistä kuoleentumista oli korostettava, muuten NKP ”pelaisi jugoslaavien käteen”. Lisäksi esitettiin, ettei ohjelmassa saa puhua ”demokratiaista” vaan ”demokratismista”, jottei neuvostodemokratiaa sotkettaisi ”porvarilliseen demokratiaan”.¹⁴⁶ Loppuyhteenvedossaan Ponomarjov näytti osittain taipuvan painostuksen edessä: hän totesi, että

oli esitettävä kuinka proletariaatin diktatuurilla oli "valtava osa" (*ogromnaja rol*)¹⁴⁷ kommunistisen yhteiskunnan rakentamisessa. Toisaalta hän sanoi, että oli kerrottava kuinka diktatuuri tulisi muuttumaan ja sanottava, että mitä pidemmälle yhteiskuntakehitys etenis, sitä enemmän diktatuuri "kuluu loppuun" (*iztsherpuyat*)¹⁴⁸. On todettava yhteenvedon alkuosan olleen Ponomarjovin taktikointia, sillä *proletariaatin* diktatuurin käsitettä ei ohjelmaluonnoksiin kaikesta huolimatta ilmestynyt.

"Antirevisionistisen" kampanjan on täytynyt olla vaikea tilanne Kuusiselle, jonka oli pakko yrittää pitää päättään pinnan yläpuolella ja odottaa parempia aikoja. XXI puoluekokouksessa vuonna 1959 hän enemmän tai vähemmän onnistuneesti yritti kääntää kampanjan sen puuhamiehiä vastaan. Kokouksessa useat puhujat hyökkäsivät syrjäytettyä, pääasiassa vanhoillisista muodostunutta "puolueenvastaista ryhmää" vastaan, ja niin teki Kuusinenkin, tosin muista poikkeavasti. Hän totesi "ryhmäläisten" olleen "revisionisteja" käänteisessä mielessä: koska marxismi-leninismi oli uutta luova aate, johon "ryhmäläiset" yrittivät tuoda vieraan elementin, se on vanhan kertaamisen, he edustivat "nurinkäännettyä revisionismia" (*revisionizm naiznanku*).¹⁴⁹

Kuusisen näkökulmasta tuuli kääntyi myönteiseen suuntaan huhtikuussa 1960, jolloin Kiinan Kommunistisen Puolueen (KKP) lehti *Hongqi* julkaisi Leninin syntymän 90-vuotispäivien "kunniaksi" artikkelin "Kauan eläköön leninismi!"¹⁵⁰, jossa Peking omaksui hyvin kärkevän asenteen rauhanomaisen rinnakkainelolon politiikkaan, jonka Moskova oli omaksunut vuonna 1956 ja joka tulisi vahvistetuksi uudessa puolueohjelmassa. KKP piti järjestelmien rinnakkaineloa pitkällä aikavälillä kuten myös rauhanomaisia kumouksia käytännössä mahdottomina ja näki uuden sodan edistävän sosialismin asiaa. Tiivistetysti sanottuna kiinalaiset yhtäältä tunnustivat sosialistisen leirin vahvistuneen maailmannäyttämöllä, mutta eivät katsoneet tämän seikan eikä aseteknologian kehityksen muuttaneen sosialismin klassikoiden "totuuksia" järjestelmien välisistä suhteista, mikä mitä ilmei-

simmin tulkittiin Neuvostoliitossa haasteena maan uudelle ulkopoliitikalle ja sitä myöten maan johtavalle asemalle sosialistisessa leirissä. Maon ja Hrushtshovin henkilökemiat mahdollisesti näyttelivät osansa kiistassa.

Kuusinen näki tilaisuutensa tulleen ja piti noin viikko kirjoituksen ilmestymisen jälkeen puheen ”Leninin ajatusten toteuttaminen käytännössä”. Siinä Kuusinen yhtäältä arvosteli niitä – mainitsematta nimiteltä kiinalaisia – jotka ”tarkoitushakuisesti” lainasivat Leninin 1920-luvun vaihteen kirjoituksia todistaakseen sodan väistämättömyyden; toisaalta edellä mainittu väitti Leninin jo etukäteen nähneen sotateknologian kehityksen johtavan sotien mahdottomuuteen. Tekniikan kehittyminen, Neuvostoliiton valmius ”järkeviin kompromisseihin” sekä sosialistisen järjestelmän ja muiden ”edistyksellisten” voimien (kansalliset vapautusliikkeet sekä rauhanvoimat kapitalistisissa maisa) yhtä aikaa sekä mahdollistivat että pakottivat Kuusisen mukaan arvioimaan uudelleen ulkopoliittisia näkökohtia. Perusajatuksena oli, että piti seurata Leninin henkeä, ei kirjainta.¹⁵¹

Varsinainen kampanja ”nykydogmatismia” vastaan lähti käyntiin kesällä 1960 ja satunnaisia kaikuja oli ilmassa vielä seuraavan vuoden puolella. Kampanja oli osittain samankaltainen kuin edeltäjänsä ”nykyrevisionismia” vastaan, mutta huomattavia erojakin oli. Ensinnäkin samaan hengenvetoon dogmatismi -kritiikin kanssa muistettiin arvostella yhä ”revisionismia”; toisekseen kiinalaisia ei arvosteltu nimiteltä, vaan haukkujen muodollinen osoite oli jossakin aivan muualla, jolloin kärhämöinti näytti miimikkojen pöytätennisottelulta¹⁵²; kolmanneksi debatti kosketteli suoraan ainoastaan ulkopoliitiikkaa, mutta sillä oli myös tärkeitä sisäpoliittisia implikaatioita. Voimme sanoa kampanjan tämän vuoksi toimineen Neuvostoliitossa huomattavana poliittisen ilmapiirin raikastajana, joka yhtäältä diskreditoi poliittista vanhakantaisuutta ja ajoi siten neuvostokonservatiiveja puolustusasemiin, toisaalta ”legitimoi” aivan uudella tavalla järjestelmän ”liberalisointia”. Toisaalta kampanjaa ei seurannut avoin välirikko,

vaan suhteita koeteltiin lämmitellä syksystä 1960 lähtien. Tämän seurausena Neuvostoliitto joutui yhä ottamaan huomioon KKP:n reaktiot, mikä rajasi uudistajien toimintamahdollisuuksia esimerkiksi Stalin-kysymyksessä (ks. alla).

”Nykydogmatismin” vastaisen kampanjan poliittinen sanoma oli tiivistetysti sanottuna seuraavanlainen. Ensinnäkin sosialistisen leirin sotilaallis-taloudellis-poliittinen vahvistumisen vuoksi uusi maailmansota oli vältettävissä (kapitalistit eivät ottaisi sodan riskiä) ja se oli syytä välttää, sillä se olisi vaatinut suuria inhimillisiä ja taloudellisia uhrauksia¹⁵³ ja olisi näin viivyttänyt kommunismin saavuttamista (pseudorohkeaan tyyliin ihmiskunnan lopusta ei puhuttu)¹⁵⁴. Sota olisi siten ollut vahingollinen eikä edullinen sosialistisille maille. Toisekseen rauhanomainen tie sosialismiin nähtiin käyttökelpoiseksi vaihtoehdoksi aseelliselle kumoukselle, eikä sosialismin leviäminen siksi välttämättä edellyttänyt sotaa¹⁵⁵. Kolmanneksi, sosialistiset maat ajoivat parhaiten aatteen leviämistä rakentamalla omia yhteiskuntiaan. Koska ristiriitoja sosialistisen ja kapitalistisen leirin välillä ei saanut ratkaista sodalla, parhain tie haastaa kapitalismi oli kilpailla poliittisella ja taloudellisella tasolla, eli osoittaa sosialismin ”ylivoimaisuus” tarjoamalla ihmisille kapitalismia paremmat elinolut¹⁵⁶. Neljänneksi otaksuttiin, että sovitteleva ulkopoliittikka ja yhteiskunnan menestyksellinen rakentaminen sosialistisissa maissa tekisivät sosialismin houkuttelevammaksi kapitalismissa eläville ihmisille. Tämä yhdessä kapitalististen maiden kommunististen puolueiden ”edistyksellisiä voimia” kohtaan harjoitettavan aikaisempaa joustavamman ja yhteistyöhaluisemman linjan, joka perustui yhteiselle halulle säilyttää rauha, odotettiin yhtäältä tuovan näitä maita lähemmäksi sosialismia, toisaalta eristävän ”sotaa lietsoneita taantumuspiirejä”. Mikäli uutta linjaa ei harjoitettaisi, se olisi ollut ”punaista imperiaalisia” ja ”punaista militarismia”¹⁵⁷, ja kommunistit itse joutuivat eristykseen sosialismin vastaisen mielialan seurauksena.¹⁵⁸

Hrushtshov valtiosta. Kun otamme huomioon Kuusisen poliittisen

eristyneisyyden ja hänen puolueessa kohtaamansa vastustuksen, on selvää, että hänen esittämiensä uudistusten kohtalo oli ratkaisevassa määrin riippuvainen Hrushtshovin suosiosta. Puoluejohtaja näytti seisovan aidan päällä. Julkisissa kannanotoissaan 1950-luvun lopulla hän ei avoimesti hylännyt proletariaatin diktatuurin käsitettä, joskin hän antoi ymmärtää, ettei Stalinin aikainen valtiokäsitys enää pätenyt nykyisissä olosuhteissa. Puhe lokakuun kumouksen 40-vuotisjuhlassa marraskuussa 1957 on esimerkki hänen ilmeisestä kompromissihalukkuudestaan. (Kuten muistamme, Kuusisen luonnos diktatuurin käsitteen hylkäämisestä oli tarkoitettu osaksi juuri tätä puhetta.) Puheessa Hrushtshov yhdisti Stalin -kritiikin, jonka hän pyrki osoittamaan itsevarmuuden eikä heikkouden merkiksi, taisteluun dogmatismia ja marxismi-leninismiin epäluovasti suhtautuvaa ajattelua vastaan. Hän mainitsi proletariaatin diktatuurin käsitteen vain kerran, eikä sanonut, oliko se enää käyttökelpoinen nykyoloissa ja totesi, ettei valtiokäsitys voinut pysyä muuttumattomana matkalla kommunismiin. Valtion puolustuksellisia mekanismeja tarvittiin rauhanomaisen rinnakkainelon kaudella ainoastaan ulkoista uhkaa vastaan; sisäisesti alistamisen tarve oli sosialismin tultua rakennetuksi hävinnyt (*otmerla*), ja sosialistisen valtion päätehtävinä olivat organisatorinen työ talouden, kulttuurin ja koulutuksen aloilla. Toisaalta puoluejohtaja tuomitsi ”revisionistien” yritykset kritisoida sosialismin saavutuksia Staliniin kohdistuvan arvostelun varjolla ja propagoida ”porvarillista demokratiaa”. Myös entisen johtajan saavutukset tulivat huomioi-
duiksi.¹⁵⁹ Hrushtshovin puhe ylimääräisessä XXI puoluekokouksessa tammikuussa 1959 oli Kuusisen valtiokäsityksen näkökulmasta edellistä synkeämpi enemmänkin painotuksiltaan kuin varsinaiselta sisälöltään. Puoluejohtaja hyökkäsi kovin sanoin jugoslaaveja ja yleensä ”revisionisteja” vastaan toteamalla, ettei sosialistinen demokratia saanut merkitä työväenluokan ja sen puolueen johtavan aseman tai valtion heikentämistä. Valtion täytyi lujittaa ”vihollisia” silmälläpitäen, ja demokratisoituskehitys piti toteuttaa ”ilman turhaa kiirettä”.

Kuusisen kannalta myönteistä oli, ettei Hrushtshov maininnut puheen teoreettisessa osassa diktatuurin käsitettä, vaan hän puhui ”sosialistisesta valtiosta” ja ”sosialistisesta demokratiasta”. Lisäksi, Kuusista mukaillen, puoluejohtaja totesi XXI kokouksessa että sosialistinen järjestelmä oli voittanut lopullisesti Neuvostoliitossa. Ajatus toimi hyvänä perustana myöhemmälle poliittiselle vapautumiselle.¹⁶⁰

Ääni muuttui kellossa vasta vuonna 1961. XXII puoluekokouksessa pitämässään ohjelmaa käsittelevässä puheessa Hrushtshov viittasi valtiokäsityksestä käytyyn väittelyyn toteamalla, että ”eräät kirjanopineesti ideologiaan suhtautuvat toverit” olivat halunneet säilyttää proletariaatin diktatuurin käsitteen ohjelmassa, vaikka Lenin, kuten Hrushtshov Kuusista mukaillen väitti, oli tarkoittanut diktatuurin vain sosialismia edeltävään kauteen, eikä Neuvostoliitossa enää sosialismin voitettua ”lopullisesti” ollut ”maaperää yhden luokan diktatuurille” jonkun toisen luokan toimiessa sen kohteena¹⁶¹. Muutenkin ensimmäisen sihteerin kokouksessa tarjoamat perustelut diktatuurin hylkäämiselle vastasivat tarkoin Kuusisen vuonna 1957 esittämiä näkemyksiä¹⁶². Pollea Hrushtshov saattoi ”myrskyisten suosionosoituksen kannustamana esittää, kuinka proletariaatin diktatuurin hylännyt Neuvostoliitto oli muuttunut ”ensimmäiseksi valtioksi”, joka ei ollut ”minkään yhden luokan diktatuuria”¹⁶³. Toisaalta puolejohtaja korosti, ettei diktatuurin hylkääminen merkinnyt valtion heikkenemistä, anarkiaa tai sitä, että diktatuuri ei olisi ollut kaikille sosialismia rakentaville maille välttämätön, kuten Unkarin tapahtumat olivat hänen mielestään osoittaneet¹⁶⁴.

Valtiokäsite ohjelmaprojektissa. Hrushtshovin julkiset lausunnot heijastelivat sitä linjaa, mitä pitkin puolueohjelman kirjoittaminen eteni: Kuusisen vuonna 1957 esittämän valtiokäsityksen sisältö näytti toimineen pohjana ohjelmaluonnoksia kirjoitettaessa, mutta diktatuurin käsitettä sen eri muodoissa ei oltu valmiita hylkäämään ennen kevättä 1961. Todennäköisesti kyse oli yhtäältä Ponomarjovin työryhmän kompromissihakuisuudesta neuvostoliittolaisten uudistajien ja van-

hoillisten välillä, toisaalta halusta näyttäytyä ”oikeaoppisina uudistajina” maan rajojen ulkopuolella. Kuusiselle diktatuurin käsitteen sisällyttäminen ohjelman sosialistista yhteiskuntaa koskevaan osaan olisi ollut raskas tappio kirjoittajien muista myönnytyksistä huolimatta, sillä – kuten hän vuoden 1957 teksteissään huomautti – hän teki suuren eron yhtäältä ”diktatuurin”, toisaalta ”johtavan aseman” välille. Näiden käsitteiden sekoittaminen keskenään ohjelmassa olisi merkinnyt kompromissia, joka olisi vienyt pohjaa valtiokäsitteen uudistamiselta. Yhtäältä diktatuurin käsitteellä kuorutettu ymmärrys sosialistisen valtion luonteesta – oli se sisältö kuinka ”demokraattinen” tai ”rauhanomainen” tahansa – olisi luonut juuri sellaista ristiriitaisuutta ja epämääräisyyttä, joka oli vaivannut proletariaatin diktatuurin tulkintaa ja joka oli mahdollistanut sen käyttämisen mitä erilaisimpien hallintatapojen oikeuttajana. Toisaalta Kuusisen esittämän valtiokäsitteen pienempikin muuntelu kertoi vertauskuvallisesti siitä, että sen tekijä ei todennäköisesti ollut samoilla linjoilla hänen kanssaan.

Ohjelman laatijoita koski samankaltainen ”vapaus” kuin *Marximin-leninismien perusteiden* kirjoittajia: julkisuudessa taloudellisia kysymyksiä painottanut ja ”käytännön miehenä” esiintynyt puoluejohtaja ei joko halunnut tai kyennyt antamaan tarkkoja ohjeita ohjelman sisällöstä mitä tuli sen Neuvostoliiton sisäistä kehitystä kuvaavaan poliittis-teoreettiseen osaan. Ensimmäisen ohjelmaluonnoksen valmistuttua Ponomarjov heinäkuun lopulla 1958 tiedotti ryhmälleen, että Hrushtshov oli evästänyt häntä ohjelman luonteesta: sen oli oltava ”selkeä, täsmällinen, innoittava, elinvoimainen, realistinen sekä avoin laajalle näköalalle”¹⁶⁵. Saman vuoden lokakuussa Hrushtshovilta tuli uusia neuvoja: ohjelmaprojektin suunta oli oikea, mutta piti välttää yksityiskohtien käsittelyä esimerkiksi kulttuuri- ja terveydenhuoltokysymyksissä ja jättää tilaa ”laveammille” ja ”syville näköaloille”¹⁶⁶. Puoluejohtajan suurpiirteisyyys mahdollisti Ponomarjovin ryhmälle liikkumatilaa Hrushtshovin suhteen, mutta toisaalta tilanne sekä kasasi ryhmän harteille enemmän vastuuta että teki siitä haavoittu-

vamman vanhoillisten painostukselle. Toisaalta – mahdollisesti jonkinlaisen ”pattitilanteen” vuoksi – kk:n istunnotkaan eivät näyttäneet tarjoavan kunnon palautetta: Ponomarjov informoi alaisiaan syyskuussa 1958, että kk toivoi heidän kiinnittävän enemmän huomiota kommunismiin siirtymiseen, kommunistisen yhteiskunnan kansalaisen muovautumiseen ja kommunistisen yhteiskunnan muotoutumiseen¹⁶⁷.

Aluksi Ponomarjovin johtama kirjoittajaryhmä keskittyi ohjelman yleisen luonnoksen valmisteluun¹⁶⁸, ja valtiokäsitteen muotoilu jäi Oikeustieteellisen Instituutin (*Institut Prava*) johtaja P.S. Romashkinin harteille¹⁶⁹. Hänen syyskuussa 1958 päivätyssä Ponomarjoville ja Kuusiselle osoitetussa muistiossa (dokumentti D) päästiin lähelle sitä valtiokäsitystä, jonka viimeksi mainittu oli esittänyt edellisen vuoden teksteissään. (Kuusisen toimiminen vastaanottajana kertoi hänellä vielä syksyllä 1958 olleen merkittävä osa ohjelman kirjoittamisessa, vaikka hän ei siihen enää aktiivisesti osallistunut.) Muistio ei selkeästi hylännyt proletariaatin diktatuurin käsitettä, mutta toisaalta Romashkin vihjasi, että vähintään käsitteen oli pakko muuttua, kun hän toteasi, että ”vihollisluokkien” hävittäminen ja kansan moraalis-poliittinen yhtenäisyys olivat huomattavasti laajentaneet diktatuurin yhteiskunnallista perustaa, minkä seurauksena valtio oli vahvistunut ja alkanut ilmaista ”koko kansan tahtoa” ja siten muuttunut ”aidosti kansan valtioksi”. Neuvostovaltio oli saavuttanut tason, jossa se kykeni huomioimaan jokaisen yhteiskuntaryhmän edut. Hieman laaja-alaisesti kirjoittaja muotoili, että valtio ei ilmaissut ainoastaan ”työtätekevien yleisiä etuja”, vaan myös ”kansakunnan erityisiä etuja”. Kuusisen tekstissä korkeintaan implisiittisesti mukana ollut ajatus valtion samanaikaisesta heikkenemisestä ja vahvistumisesta matkalla kommunismiin oli selvemmin kerrottu Romashkinin muistiossa. Yhtäältä valtio vahvistuisi kansan yhtenäisyyden voimalla, toisaalta kommunismin rakennustyön aikana valtio tulisi heikkenemään purkamalla ensisijaisesti sen pakotus- mutta myös muuta apparaattia. Lujaa val-

tiota tarvittaisiin niin maan puolustamiseen ulkomaalaisia hyökkääjiä vastaan kuin taloudellis-organisatoristen ongelmien ratkojana; ilmi-selvänä heittona jugoslaavien suuntaan hän totesi, että muun välttäminen olisi ”revisionismia”. Valtio säilyisi jossakin muodossa vielä kommunismissa: sisäisinä tehtävinä olisivat kansantalouden suunnittelu ja kirjanpito, ulkoisina – ja samalla päätehtävinä – funktiona olisivat maan puolustaminen, rauhanomaisen rinnakkainelön turvaaminen sekä yhteyksien ylläpitäminen muihin valtioihin. Päinvastoin kuin Kuusinen vuoden 1957 kirjoituksissaan, Romashkin esitteli eräitä käytännön toimenpiteitä valtiokoneiston demokratisoimiseksi, tosin lähinnä alimmilla yhteiskunnallisilla tasoilla. Mielenkiintoisin ajatus oli ”yhteiskunnallisen itsehallinnon” luominen jokaiseen tuotantoyksikköön. (Koska idea oli esitetty yleisellä tasolla, sitä on vaikea verrata jugoslaavien malliin.)¹⁷⁰

On paradoksaalista, että vuosina 1958–1960 ainoa selvä maininta proletariaatin diktatuurin käsitteen korvautumisesta sosialistisen valtion käsitteellä oli G.I. Shitarjovin lokakuussa 1958 päivätyssä, muuten hyvin vanhakantaisessa muistiossa (siinä muun muassa vaadittiin puolueelle käytännössä rajoittamatonta valta-asemaa) Ponomarjoville (dokumentti E). Shitarjov totesi lakonisesti, että maassa oli ”ennen proletariaatin diktatuurin järjestelmä, nykyään sosialistisen valtion järjestelmä”¹⁷¹. Jos tämä oli merkki virallisen linjan uudistumisesta, muutos ei kestänyt kauan. Ilmeisesti Ponomarjovin työryhmän käsialaa ollut muistio helmikuulta 1959 (dokumentti F) säilytti proletariaatin diktatuurin käsitteen, mutta se esitettiin rinnakkaisena koko kansan valtion käsitteen kanssa. Muistio väitti, että diktatuuri oli sosialismin rakentamisen jälkeen saanut uuden luonteen ja siitä oli tullut ”koko yhteiskunnan, koko kansan poliittinen elin” (*polititsheskaja organizatsija vsego obshtshestva, vsego naroda*)¹⁷². Diktatuurille oli näin muodostunut ”yleiskanasallinen yhteiskunnallinen perusta” (*obshtshenarodnaja sotsialnaja baza*)¹⁷³. Hieman epäselväksi tosin jäi, miten vasta XXI kokouksessa julistettu ”kommunismin täysimittaisen rakentami-

sen kausi” tulisi vaikuttamaan valtion luonteeseen ja tehtäviin; yleisiä lupauksia muun muassa valtiokoneiston tehtävien siirtämisestä yhteiskunnallisille järjestöille kylläkin esitettiin muistiossa¹⁷⁴. Vuodenvaihteessa 1959–1960 päivätty muistio (dokumentti H) (tarkkaa ajankohtaa ei ole mainittu) korvasi proletariaatin diktatuurin käsitteen *työväenluokan* diktatuurin käsitteellä kuvaamaan sosialismin rakentaneen Neuvostoliiton valtiota, ja ”diktatuurin” sanottiin nyt tarkoittavan ”johtavaa asemaa”. Muistion väittämän mukaan sosialismin tulua rakennetuksi valtio muuttui suuresti: se lakkasi olemasta luokkalistamisen väline ja tuli ”sosialistisen yhteiskunnan raatajien koko kansan organisaatioksi, yleiskansallisen tahdon elimeksi”. Mutta koska työväenluokka tulisi säilyttämään johtavan asemansa, niin ”tässä mielessä neuvostovaltio säilyttää työväenluokan diktatuurin luonteensa” (*v etom smysle Sovetskoje gosudarstvo sohranjajet svoj harakter diktatury rabotshego klassa*).¹⁷⁵ Oikeastaan dokumentti otti ”viralliseksi” määritelmäkseen kuvaamaan valtiota sanahirviön ”työväenluokan diktatuuri, s.o. työväenluokan valtiollinen johto” (*diktatura rabotshego klassa, t.je. gosudarstvennoje rukovodstvo rabotshego klassa*)¹⁷⁶, jota litaniaa kokonaisuudessaan toisteltiin asiakirjassa (tässä vasta poliittinen kompromissi!). Yhtäältä muistioissa todettiin valtion säilyvän kommunismin ”täydelliseen voittoon” asti; toisaalta sanottiin, että diktatuurin oli välttämätöntä heikentyä (”varista pois”) kommunistisen rakennustyön edistyessä ja luokkaerojen hävitessä¹⁷⁷, eli diktatuurin oli määrä alkaa heikentyä jo ennen kommunismin saavuttamista.

Proletariaatin diktatuurin käsite sai hetkellisesti siirtyä työväenluokan diktatuurin alta myös julkisuudessa: Ponomarjovin johdolla toimitettu, vuonna 1959 ilmestynyt *Lyhyen kurssin* korvannut uusi puoluehistoriikki käytti viimeksi mainittua termiä kuvaamaan nykyisen Neuvostoliiton valtiota¹⁷⁸. Toisaalta kirjan tarjoama uudistus ei sinänsä ollut niin huomattava kuin ensilukemalta saattoi ajatella: yhtäältä Stalin oli 1930-luvun puolivälissä vaatinut, että Neuvostoliitossa yhteiskuntaolojen parannuttua ei ollut enää syytä puhua ”proletariaa-

tista” vaan ”työväenluokasta”¹⁷⁹, ja neuvostolehdistössä jo tuolloin alkoi esiintyä viittauksia ”työväenluokan diktatuuriin”, mutta siinä merkityksessä, että tuon diktatuurin pitäisi voimistua luokkien häviämiseen asti¹⁸⁰.

Vuoden 1960 alusta ainakin maaliskuuhun 1961 asti ohjelmaluonnokset olivat ”jumiutuneet” työväenluokan diktatuurin käsitteeseen. On merkittävää huomata, että näin tapahtui siitäkin huolimatta, että Hrushtshovista oli tammikuusta 1960 lähtien enemmän tai vähemmän aktiivisesti toiminut ohjelmaa laatineen työryhmän johtajana¹⁸¹. Toisaalta valtiokäsitys ei kyseisen termin alla pysynyt staattisena. Alkuvuodelta 1961 peräisin olevassa muistiossa (dokumentti I) huomiota kiinnitettiin siihen, kuinka työväenluokan diktatuuri eli nyt ”täysin uutta historiallista aikakautta”, jota luonnehtivat neuvostovaltion sosiaalis-taloudellisen ja poliittisen perustan laajeneminen ja lujittuminen, sosialistisen demokratian ”valtava ja kaikenpuolinen” kasvu kaikilla elämänalueilla, sekä valtiollisen pakotuksen alan jyrkkä supistaminen. Toistettiin se käsitys, että diktatuuri häviää ennen valtiota, jota tarvittiin kommunismissa lähinnä ulkoisia uhkia varten ja joka häviäisi vasta ”täydessä kommunismissa”. Ilmeisenä ”heittona” koti- ja ulkomaalaisille konservatiiveille todettiin, että tässä oli kyse sosialismille ”lainmukaisesta” kehityskulusta, joka poikkesi jyrkästi ”porvarillisen” demokratian lainalaisuuksista: jälkimmäinen tukeutui yhä enemmän sortoon ja pakkovaltaan kanssakäymisessään omaa väestöään kohtaan.¹⁸² Kenties radikaaleimmassa vuosilta 1960–1961 peräisin olevassa luonnoksessa (dokumentti J) selvästi tarjottiin työväenluokan diktatuurin käsitteen hylkäämistä vanhentuneena toteamalla, että se jo oli täyttänyt monia tärkeitä tehtäviään. Samoin todettiin, että sosialistisenkin valtion kehitys kulkee valtion asteittaisen häviämisen tietä.¹⁸³ Samaisessa asiakirjassa yhä eläteltiin toivetta useamman ehdokkaan vaaleista neuvostoissa¹⁸⁴.

Proletariaatin – ja työväenluokan – diktatuurin käsite hylättiin selvästi ja korvattiin koko kansan valtion käsitteellä siihen mennessä,

kun presidiumin jäsenet toukokuussa ja uudelleen heinäkuussa 1961 arvioivat luonnosta: ”valtio, joka syntyi proletariaatin diktatuurin valtiona, on muuttunut koko kansan valtioksi, koko kansan etujen ja tahdon ilmaisun elimeksi” (*gosudarstvo, kotoroje voznikalo kak gosudarstvo diktatury proletariata, prevratilos v obshtshenarodnoje gosudarstvo, v organ vyrazhenija interesov i voli vsego naroda*)¹⁸⁵. Tämä ilmaisu päättyi käytännöllisesti katsoen muuttumattomana hyväksytyyn ohjelmaan¹⁸⁶.

Vaikka vuoden 1961 ohjelma haudattiin vähin äänin Leonid Brezhnevin kaudella, valtiokäsitteen muutos osoittautui olevan yksi kestävimmistä Hrushtshovin vallassa ollessa tehdyistä muutoksista teoriaan: oppi proletariaatin diktatuurin korvaamisesta koko kansan valtion (ja koko kansan puolueen) käsitteellä oli voimassa aina 1980-luvun lopulle saakka, ja se todettiin niin vuoden 1977 perustuslaissa¹⁸⁷ kuin vuoden 1986 uusitusssa – mutta ei täysin uudessa – puolueohjelmassa¹⁸⁸. Sen sijaan NKP:n vuoden 1990 ohjelmalliseen julistukseen ”Kohti humaania, demokraattista sosialismia” käsite ei enää selvinnyt¹⁸⁹. Eri asia on, kuinka hyvin valtiokäsitteen soveltaminen käytäntöön vastasi sen laatijoiden toiveita. Yhtäältä 1970-luvun vaihteen ”res-talinisointiyrityksistä”¹⁹⁰ huolimatta uutta puhdistusaaltoa ei tullut; laajamittaiset terrorimenetelmät oli lopullisesti haudattu. Toisaalta vuoden 1961 ohjelma ei liioin avannut tietä laajamittaiselle demokra-tisoinnille edes ”ruohonjuuritasolla”, ja siksi voimme sanoa Kuusisen ideoiden toteuttamisen jääneen pahasti puolitiehen.

4. Kuusisen arviot ohjelmaluonnoksesta

Kuusinen lähetti keväällä (maalis-, huhti- ja toukokuussa) 1961 Hrushtshoville kolme muistiota, joissa hän käsitteli lähes valmista ohjelmaa. Ensimmäinen muistio (29.3.¹⁹¹) käsitteli lähinnä Kuusisen tekemiä yleisiä huomioita luonnoksesta (dokumentti 5). Toinen kirje (18.4.) arvosteli henkilökulttia koskevan maininnan puuttumista luon-

noksesta, ja sisälsi ehdotuksen kulttia koskevasta sanamuodosta (dokumentti 6). Kolmannessa, lähes 200 -sivuuisessa muistiossa (ei päiväystä, toukokuulta) Kuusinen otti kantaa muun muassa luonnoksessa esitettyihin teeseihin puolueesta ja valtiosta (dokumentti 7).

Tiivistetysti voimme sanoa Kuusisen arvion olleen lähinnä murskaava luonnoksen sisäpoliittisen osan suhteen. Hän ei pitänyt ohjelmaa siinä muodossa, kuin se keväällä 1961 oli, uskottavana ja sitä kautta innostavana: ensinnäkin useimmille olisi selvää, ettei ohjelman kunnianhimoisia ja yksityiskohtaisesti esitettyjä lupauksia talouden ja hyvinvoinnin nopeasta kasvusta voitaisi toteuttaa (Yhdysvallat oli määrä saavuttaa taloudellisesti kymmenessä vuodessa ja kommunistinen yhteiskunta rakentaa pääpiirteissään vuoteen 1980 mennessä). Toisekseen hän näki ohjelman sisäpoliittisen osan olleen epäselvä: ei konkreettisesti esitetty, kuinka valtiota demokratisoitaisiin ja kuinka yhtäältä puolueen johtava asema, toisaalta kasvava itsehallinto voitaisiin yhdistää. Kolmanneksi luonnos sisälsi pahoja periaatteellisia myönnytyksiä ”dogmaatikkojen” suuntaan: henkilökulttia ei tuomittu, ja ”revisionisteja” ja muita periaatteessa ”edistyksellisiä” voimia arvosteltiin liian jyrkästi ja valikoimatta, kun taas kritiikki ”dogmaatikkoja” kohtaan oli hänen mielestään liian suppeaa.

On mielenkiintoista havaita Kuusisen olleen pitkälti tyytymätön ohjelmaluonnoksen puoluetta ja valtiota koskeviin linjauksiin siitäkin huolimatta, että nämä suuresti muistuttivat hänen vuoden 1957 kirjoituksiaan valtiokäsitteen uudistamisesta. Esimerkiksi niistä oli yhtä lailla puuttunut konkreettisia ehdotuksia valtion demokratisoimiseksi. Selityksen täytyy olla siinä, että hän oli tarkoittanut dokumentit 1, 2 ja 3 yhtäältä, kuten aiemmin totesin, viemään terrorilta ideologisen pohjan, toisaalta merkiksi puolueen valmiudesta hylätä ”stalinismi” ja ryhtyä yhteiskunnan demokratisoimiseen. Siten kirjeet olivat tarjonneet perustan uudistusohjelmalle, mutta ne eivät voineet olla sitä itsessään, päinvastoin kuin puolueohjelman kirjoittajat otaksuivat. Vuoden 1961 muistiot kyllä osoittivat, että Kuusisella oli sekä halua

että kykyä muuntaa neljä vuotta aiemmin esittämänsä teesit varsin konkreettiseksi uudistussuunnitelmaksi. Vaikka diktatuuri sen kaikissa muodoissaan oli lopulta hylätty keväällä 1961 ja käsite oli korvattu koko kansan valtion käsitteellä, Kuusisella oli syytä varautuneisuuteen sen vuoksi, että hänen silmissään periaatteessa hyvä uudistus oli esitelty muutoin monella tavalla epäuskottavassa ohjelmassa: oli vaarana, että ohjelman ytimen muodostaneiden taloudellisten lupauksen epärealistisuuden väistämättä tullessa esiin muutaman vuoden päästä *koko* ohjelma hylättäisiin tai yksinkertaisesti ”unohdettaisiin”. Vieläkin pahempi, joskaan ei täysin epärealistinen vaihtoehto oli, että epäonnistumisille alettaisiin etsiä syntipukkeja, jolloin suurellinen ohjelma olisi voinut lopulta johtaa puhdistusaaltoon.

Ulkopolitiikkaan keskittyneessä puheessaan XXII puoluekokouksessa lokakuussa 1961 Kuusinen ei luonnollisestikaan tuonut suoraan esiin tyytymättömyyttään ohjelmaan. Näytti siltä, että hän oli hyvillään jo siitä, että ohjelma oli ylipäättään saatu aikaiseksi. Toisaalta hän ei ylistänyt sen kommunismin nopeaa saavuttamista koskeneita lupauksia. Proletariaatin diktatuurin käsitteen hylkääminen sai häneltä kiitosta (”vihollisilta” meni neuvostojärjestelmään kohdistetun arvostelun pohja) samoin kuin Hrushtshov ”Leninin työn” jatkajana. Kuusinen ei voinut puhua suoraan henkilökultista tai kiinalaisten ”dogmatismista”; sen sijaan hän luonnehti Stalinia saamattomaksi ideologiksi, kritisoi Albaniaa sosialistisen leirin hajottamistyöstä ja hyökkäsi teorian ”luovaan” uudistamiseen ”vihamielisesti” suhtautunutta ”puolueen vastaista ryhmää”, erityisesti ”fraktiotoimintaansa” jatkanutta Molotovia vastaan. Ulkopoliittinen osa oli ”kuusismaisen” kaksijakoinen: yhtäältä hän arvosteli hartaasti lännen ”aggressiivista” politiikkaa, toisaalta hän varoitti kommunisteja olemasta näkemättä jakautumista porvariston leirissä piintyneisiin kommunismin vastustajiin ja yhteistyöhaluisiin.¹⁹²

Hrushtshovilta ei löytynyt XXII puoluekokouksessa ymmärtämystä Kuusisen kaltaisille ohjelman realistisuuden epäilijöille. Muodolli-

sesti ”porvarillisille arvostelijoille” suuntaamassaan hyökkäyksessä ensimmäinen sihteeri paasasi kuinka ohjelman jokainen väittäjä oli ”tieteellisen tarkoin perusteltu”, kun taas arvostelijoilla oli ainoastaan ”hurmahenkisen loitsulukuja ja tuloksetonta kahvinporoista ennustelua”¹⁹³. Jos kohta Hrushtshov suvaitsi itseensä osunutta kritiikkiä, hän osasi myös puolensa pitää. On kuitenkin sanottava, että Kuusinen sai osittain tahtonsa läpi toisessa keskeisessä asiassa: vaikka kysymys henkilökultista itse ohjelmassa sivuutettiin, kokous lopulta muodostui kärkeväksi Stalinin ja ”puolueenvastaisen ryhmän” tuominneeksi näyttämöksi.

4.1. YLEISIÄ HUOMIOITA (DOKUMENTTI 5)

Dokumentissa Kuusinen kritisoi ohjelmaluonnosta liiasta propagandistisuudesta ja taloudellisiin kysymyksiin painottuneisuudesta. Hän totesi Marxiin, Engelsiin ja Leniniin viitaten yhteiskuntakehityksen tarkan ennustaminen pitkällä aikavälillä olevan erittäin vaikeaa, ellei mahdotonta. Kuusisen mukaan puoleen jäsenet ja ulkopuoliset halusivat löytää ohjelmasta vain kaikkein yleisluontoisimman etukäteisluonnoksen puolueen tavoitteista kommunismin rakentamiseksi. Annetut lupaukset täytyisi pystyä myös täyttämään, muuten puolueen arvovalta kärsisi. Taloudelliset tavoitteet oli ilmaistu liian yksityiskohteisesti ja ne olivat ylipäättään epärealistisia. Talouden epävarmuustekijöitä ei oltu otettu huomioon. Yhtäältä valtiolla ei kerta kaikkiaan ollut varaa kustantaa kaikkia ohjelmassa kansalaisille luvattuja asioita, toisaalta olisi pitänyt kiinnittää huomiota niihin keinoihin, joilla hyvinvointi saavutetaan. Stalinin kaltaisena ”tasanjaon vihollisena” Kuusinen esitti, että kaikille avoimien ilmaisupalveluiden sijasta valtion olisi tullut kohentaa yhteiskunnan ahkerimman osan elinoloja materiaalisin palkkioin ja maksullisia palveluita lisäämällä. Myös ilmaisupalvelut oli suunnattava ensisijaisesti tälle joukolle.¹⁹⁴

Kuusinen antoi useaan otteeseen ymmärtää, etteivät ohjelman kir-

joittajat olleet kunnolla teoriasta perillä. Hän arvosteli kirjoittajia kyvyttömyydestä erottaa teoreettiset tavoitteet ja käytännön tehtävät toisistaan. Monimutkaiset ja pitkän aikaa vievät muutokset yhteiskunnan rakenteessa, esimerkiksi erojen hävittäminen yhtäältä kaupunkien ja maaseudun, toisaalta henkisen ja ruumiillisen työn väliltä, oli luonnoksessa esitetty yksinkertaisina ja nopeasti päätökseen saatavina kehityskulkuina. Hän myös muistutti valtiokäsityksen keskeisyydestä: oli oikein, että luonnoksessa kannatettiin sosialistisen demokratian kehittämistä; toisaalta huomiota olisi pitänyt kiinnittää valtion demokratisoimisprosessin asteittaisuuteen ja pitkäaikaisuuteen. Siksi viittaukset valtion häviämiseen olisi tullut toistaiseksi jättää pois: valtiota tuli olemaan keskeinen osa niin maan puolustamisessa kuin kommunismin materiaalis-teknisen perustan luomisessa.¹⁹⁵ Kuusinen käytti hieman sarkasmiakin näkökohtiensa esittämisessä¹⁹⁶.

Ilman suuria muutoksia ohjelma osoittautuisi menetetyksi mahdollisuudeksi. Kuusinen totesi, että ohjelmalla ”olisi” mahdollisuus toimia tärkeänä suunnannäyttäjänä puolueelle ja kansalle. Hän kuitenkin lisäsi, että ”ohjelma ei voi suunnata puoluetta ja kansaa siihen, että 20 vuoden päästä maassamme on jo pystytettynä kommunistisen yhteiskunnan valmis rakennelma”.¹⁹⁷

4.2. HENKILÖKULTISTA (DOKUMENTTI 6)

Kuusisen henkilökulttia koskenut kirje Hrushtshoville on kahdella tapaa mielenkiintoinen. Ensinnäkin hän puolusteli asian esiin nostamista ohjelmassa käytännöllisesti katsottuna yksinomaan kansainvälisellä tilanteella, ikään kuin asialla ei enää ollut relevanssia maan sisäisen tilanteen vuoksi. 1960-luvulle tultaessahan Neuvostoliittoon oli syntymässä puoluejohtajaan kohdistunutta ”palvontaa”, ja sekä hänen yksinvaltainen että äkkiväärä hallitsemistyylinsä olivat vahvistumassa. Toisekseen Kuusinen toimi kuten vuonna 1957 proletariaatin diktatuurin hylkäämistä käsittelevissä papereissaan: hän käytännössä

haastoi puoluejohtajan rohkeuden, tällä kertaa ”kysymällä” uskalsiko tämä ottaa kiinalaisia ja vanhoillisia yleensä ärsyttävän askeleen. Ei uskaltanut: kädenväännössä voitti se muun muassa Juri Andropovin esittämä kanta, että kultin mukaanotto ohjelmaan tarpeettomasti hajottaisi kansainvälistä kommunistista liikettä¹⁹⁸. Voimme spekuloida Kuusisen varsin hyvin ymmärtäneen kultin käsittelemisen suhteita Kiinaan ja Albaniaan huonontavan vaikutuksen ja hänen osittain juuri siksi esittäneenkin asiaa.

Kuusinen vaati ohjelmaan selkeää kritiikkiä henkilökulttia vastaan välttämällä, ettei tämä ollut niinkään tärkeää Neuvostoliiton sisäisen tilanteen kannalta kuin kansainvälisen tilanteen – erityisesti sosialistisen leirin tilan – vuoksi. Hän yhdisti kultista vaikenemisen – sen puolustamisesta puhumattakaan – ”dogmatistiseen” ajatteluun kohdistuvaan suvaitsevaisuuteen tai pahimmillaan sen ajamiseen. Viimeksi mainittu piti hänen mukaansa paikkansa Kiinan ja Albanian tapauksissa: kieltäytymällä kultin tuomitsemisesta nämä maat hyökkäsivät NKP:n ”luovaa linjaa” vastaan. Toisaalta hän yritti vakuuttaa Hrusšovovin tarpeesta ottaa kultti esille välttämällä, että jos näin ei tehtäisi, Jugoslavian johdon ”hajotuspolitiikka” sosialistisessa leirissä jatkuisi. Kultin avoin tuomitseminen ohjelmassa saisi kaikkien ”rehellisesti” NKP:n johtavaan asemaan uskovien puolueiden tuen, ja olisi johdonmukainen jatke XX kokouksen linjalle.¹⁹⁹

Kuusinen ehdotti seuraavan kappaleen lisäämistä ohjelmaan:

Niin on välttämätöntä noudattaa myös toista olennaista leninismien käsitystä *työväenluokan diktatuurin* luonteesta: *proletaarista demokratismia*. Tämä edellyttää antamista työtätekeville maksimaalisen laajat mahdollisuudet teoissa käyttää hyväksi demokraattisia oikeuksia. Muun muassa marxilais-leniniläisiltä puolueilta vaaditaan valppautta, [jotta] ei sallita yksilökultin järjestelmän heräämistä, [järjestelmän,] joka ylläpitää keskusta kysymysten vapaan [ja] asiallisen keskustelun tukahduttamiseksi, sosialistisen laillisuuden rikkomiseksi ja rajoittaa laajojen työtätekevien joukkojen mahdollisuuksia kehittää omaa luo-

vaa aktiivisuutta. Yksilökultin vuoksi puolueen ja hallituksen yhteydet heikentyvät kansanjoukkoihin, ja siellä, missä sellainen hallinto liittyy yhteen nationalististen virtausten kanssa, se voi lisäksi horjuttaa kansan eheyttä.²⁰⁰

4.3. PUOLUEESTA JA VALTIOSTA (DOKUMENTTI 7)

Kuusinen ei tuominnut sinällään ohjelmaluonnoksessa esitettyä arviota puolueen aseman voimistumisesta; luonnoksen näkemys oli hänen mukaansa tässä suhteessa oikea. Hän kuitenkin halusi Hrushtshovin huomaavan sen, että luonnos jätti NKP:n erilliseksi saarekkeeksi yhteiskunnan demokratisoimisessa: puolueen sisäiselle demokratisoimiseen oli kyllä kiinnitetty huomiota, mutta ei siihen, kuinka puolueen suhteet muuhun yhteiskuntaan tulisivat muuttumaan. Leniniin vedoten Kuusinen sanoi aikaa myöten kaikkien organisaatioiden muuttuvan yhden tyyppisiksi proletaarisiksi järjestöiksi. Kuusinen totesi, ettei ajatusta puolueen aseman lujittumisesta kommunismia rakennettaessa voitaisi käytännössä sovittaa yhtäältä luonnokseen kirjoitettuun ajatukseen neuvostojen, yhteiskunnallisten järjestöjen (esimerkiksi ammattiliittojen) sekä ruohonjuuritason demokratian kehittämisestä, toisaalta objektiiviseen tarpeeseen säilyttää ammattitaitoisen valtiokoneisto, ellei ”yksilökultin” ajalta peräisin olleita ”holhouksen” ja muiden elinten ”korvaamisen” menetelmiä saataisi hävitettyä. Niiden tilalle olisi pitänyt rakentaa uudenlainen järjestelmä, jossa puolue yhtäältä olisi tyytynyt määrittelemään yhteiskuntakehityksen pääsuuntaviivat ja koordinoimaan yhteiskunnan eri osia yhteisen hyvän rakentamiseksi, ja jossa NKP toisaalta olisi harjoittanut johtavaa asemaansa edustuksellisissa elimissä omien jäsentensä kautta ja propagomalla, ja valtiokoneistoon nähden valvomalla sitä sekä hoitamalla sen tärkeimmät nimitykset. Puolueen oli hallittava perustuslain puitteissa ja neuvostojen kautta, mutta ei korvattava niitä.²⁰¹

Kuusisen näkemys poikkesi siten ratkaisevasti Hrushtshovin jo

vuodesta 1953 lähtien hellimästä linjasta, jossa puolueen tehtävänä oli yhteiskunnan käytännön johtaminen varsinkin talouteen liittyvissä asioissa. Voimme sanoa viimeksi mainitussa mallissa puolueen johtavan aseman voimistumisen tarkoittaneen vallan siirtämistä yhdeltä byrokratialta toiselle (hallituskoneistolta puolueelle), ei kansalaisten vaikutusmahdollisuuksien paranemista. Toisaalta Kuusisenkin ajama käsitys NKP:n johtavan aseman lujittumisesta pohjautui oletukseen, että kansa hyväksyi sen ja tulisi seisomaan puolueen takana. Lisäksi jäi epäselväksi, kuinka ja missä vaiheessa puolueen ote yhteiskunnasta alkaisi heiketä: johtava asemahan oli viime kädessä oli ristiriidassa kansalaisten ”täyden vapauden kanssa”²⁰². On epätodennäköistä, että mainitut ongelmat jäivät Kuusiselta huomiotta. Niiden käsittelemättä jättäminen oli se hinta, jonka hän joutui maksamaan yhtäältä siitä, että hän pystyi esiintymään oikeaoppisena marxisti-leninistinä, toisaalta siitä, että pohjimmiltaan varovaisena poliitikkona hän selvästi – epäjärjestyksen pelossa – karsasti äkkijyrkkiä muutoksia, jota puolueen nopea siirtäminen taka-alalle olisi todennäköisesti merkinnyt.

Dokumentissa Kuusinen palasi ”mielialiheeseensa” henkilökulttiin, joka ei hänelle ollut pelkkä menneisyyden kysymys, joka herätti tunteellisia riitoja, vaan asia, johon suhtautuminen kertoi selkeästi halusta uudistaa kommunismia ja hylätä ”stalinistiset” opit. Nyt kysymys hänen mukaansa ”kierrettiin” ohjelmaluonnoksessa. Kulttia ei saanut unohtaa: se oli ”opetus”, joka ehkäisisi tulevia virheitä. Kysymys oli Kuusiselle ”poliittis-ideologinen”, ja se oli siksi sisällytettävä ohjelmaan. Hän liitti kultin aiempaa selvemmin suojelemisen ”dogmatismiin”: Kuusisen mukaan Stalinia puolusteleivat Kiina ja Albania yrittivät herättää henkiin kaiken sen, minkä NKP oli julistanut vieraaksi marxismi-leninismille, erityisesti luokkataistelun ja proletariaatin diktaattuurin teorit ja menetelmät. Hänen mukaansa edellä mainitut maat yrittivät puhtaan aatteen lipun alla hyökätä NKP:n ja muiden kommunististen puolueiden ”luovaa linjaa” vastaan. Hän piti ”dog-

matismia” ”jopa” pahempana vaarana kansainvälisessä liikkeessä kuin ”revisionismia” ja vaati – yksilökultin ohella – tätä koskevaa mainintaa ohjelmaan. Lisäksi hän kritisoi ohjelman kirjoittajia yksioikoisen kielteisestä suhtautumisesta länteen ja erityisesti sosialidemokraateihin, joista ainoastaan sen ”oikeistosiipi” oli piintyneen antikommunistinen ja yhteistyökelvoton.²⁰³

Muistiossa Kuusinen pystyi esittämään tyytyväisyytensä proletariaatin diktatuurin käsitteen hylkäämisen vuoksi: muutos vei hänen mukaansa pohjaa ”vihollisten” väitteiltä neuvostojärjestelmän ”diktatuurisesta” ja ”totalitaarisesta” luonteesta²⁰⁴. Kuten ennenkin, Kuusinen jätti mainitsematta uudistuksen sisäpoliittisen merkityksen terrorin uusiutumisen kannalta. Toisaalta hän toi esiin muita valtiokäsitteen muuttamisen implikaatioita. Hän korosti, että päinvastoin kuin luonnoksessa tehtiin, ohjelmassa oli konkreettisesti esitettävä, miten itsehallinto tulisi kehittymään kommunismia rakennettaessa, ja mikä tulisi olemaan puolueen tehtävä eri elämänaloilla itsehallinnon kehittämisessä. Hän korosti, että itsehallinto tulisi käsittämään lopulta koko yhteiskunnan (jolloin puolue ei voisi jäädä sen ulkopuolelle). Tässä suhteessa Kuusinen oli hyvin varovainen: hän ei esittänyt mitään radikaalia muutosta, mutta kylläkin sellaista, joka samaan aikaan sekä koskettaisi että ”kasvattaisi” jokaista kansalaista. Prosessin oli hänen mukaansa alettava ”alhaalta”, kuten yrityksistä ja maatiloilta. Esi-merkkinä Kuusinen mainitsi muun muassa asukas yhteisöt, joilla olisi oikeus päättää talonsa asioista. Ajatus saattaa vaikuttaa nyt huvittavalta, mutta se osaltaan kertoo neuvostodemokratian tilasta 1960-luvun vaihteessa. Toisena demokratisoimisen linjana oli kansalaisten ottaminen mukaan yhteiskunnan hallinnointiin ja vakinaiseen koneistoon suuntautuneeseen valvontaan. Käytännön esimerkeistä hän esitti ainoastaan sen, että tämä olisi voinut tapahtua ottamalla valtiokoneiston työhön sekä yksityishenkilöitä että yhteiskunnallisia järjestöjä ja neuvostot. Tavoitteena itsehallinnolla oli kuitenkin ihmisten ”kouluttamisen” lisäksi ”byrokratian vastainen taistelu”, jossa valvon-

ta ”alhaalta” olisi yhdistynyt valvontaan ”ylhäältä”. Kuusinen näkikin keskitason byrokratian olevan tärkeä ongelma neuvostojärjestelmässä, toisin kuin puolueen ja valtion keskusjohdon, joiden oli hänen mielestään edelleen vahvistuttava suoriutuakseen valvonta- ja koordinoitavista tehtävistään. Hän yhä vannoi demokraattisen sentralismin nimien: itsehallinto ei saanut merkitä ”anarkiaa”. Toisaalta hän sanoi käsitteen olevan pakko muuttua vastaamaan kasvavan itsehallinnon tarpeita, toisin sanoen sentralismin yhdenmukaistavan ja koordinoivan puolen oli tultava keskeiseksi.²⁰⁵ Merkittävää kuitenkin oli, että hän antoi selvästi ymmärtää, että järjestöjen olisi pitänyt myös päästä mukaan hallinnon ohella puolueessa tehtävään yhteiskunnalliseen päätöksentekoon, jolloin NKP ei olisi jäänyt tässä suhteessa itsehallinnon kehittämisen ulkopuolelle²⁰⁶.

5. Unkarin ja Jugoslavian ”revisionismi” sekä Kuusinen

Sekä Kuusisen julkiset kannanotot että yksityiset viestit Hrushtshoville sisälsivät arvostelua ”revisionismia” kohtaan, joka edellä mainitun mukaan yritti vääristää aatetta sen ”luovan kehittelyn” varjolla, ja joka ”dogmatismien” ohella hajotti kommunistista liikettä. Hän valitti, että ”revisionistit” korostivat liikaa kansallisia erityisoloja sekä omaa tietä sosialismiin, mikä johti yhtäältä marxismi-leninismien yhteiskuntakehityksen ”perustotuuksien” rikkomiseen, toisaalta kansallisten etujen asettamiseen kansainvälisen liikkeen etujen kanssa vastakkain ja niiden yläpuolelle.²⁰⁷ Hyökkäyksistään huolimatta Kuusisen vuosien 1957 ja 1961 muistioita ja ”revisionismia” erotti usein ainoastaan ”veteen piirretty viiva” etenkin sisäpoliittisissa linjauksissa, vaikka tietysti erojakin ilmeni – varsinkin ulkopoliittisissa kysymyksissä. Periaatteellinen ero oli siinä, että vasta siirtymävaihetta kapitalismista sosialismiin eläneet jugoslaavit ja Nagyn johtamat unkarilaiset pyrkivät soveltamaan omassa maassaan politiikkaa, joka Kuusisen logiikan

mukaan oli ajankohtaista vasta sosialismin saavuttaneessa Neuvostoliitossa. Voimme sanoa Kuusisen pyrkineen ”revisionismia” koskeneella arvostelullaan yhtäältä kärjistämään eroja, toisaalta peittämään yhtäläisyyksiä hänen ja ”revisionistien” kirjoittelun välillä ja näin suojautumaan NKP:n ortodoksisiiven iskuilta.

5.1. NAGYN ”UNKARILAINEN NEP”

Ailahtelut Stalinin jälkeisen neuvostojohdon politiikassa heijastuivat voimakkaina Unkariin. Berijan ja Malenkovin uudistuslinjan ollessa vauhdissa keväällä ja alkukesästä 1953 NKP painosti unkarilaisia valitsemaan ”uuden suunnan”, mikä tarkoitti laajamittaisen terrorin ja teollistamisen lakkauttamista sekä vallan hajauttamista ”Stalinin parhaan unkarilaisen oppilaan” Matias Rakosin käsistä²⁰⁸. Tuloksena oli kuitenkin pattitilanne, kun puolueen johtaminen jäi vanhoillisen Rakosin käsiin, ja pääministeriys siirrettiin häneltä uudistusmieliselle Nagylle. Viimeksi mainittu sai jättää kaikki virkansa lähes välittömästi sen jälkeen, kun Malenkov erotettiin pääministerin paikalta helmikuussa 1955, ja ”uusi linja” sai päättyä.

Rakosi joutui uudelleen vaikeuksiin NKP:n XX kokouksen seurauksena: yhtäältä omaa ”lihamyllyään” vuosia pyörittäneenä hän oli haluton seuraamaan – tai edes paljastamaan kansalaisilleen – Hrushtshovin uutta linjaa. Toisaalta ”stalinistiseen” komentoon kyllästyneet voimat tulkitsivat Hrushtshovin ”salaisen” puheen milloin tuenosoitukseksi, milloin merkiksi mahdollisuudesta edetä uudistuslinjalla nopeammin ja pidemmälle kuin Moskova. Nagyn vuodenvaihteessa 1955–1956 kirjoittama pamfletti *Kommunismista* alkoi kiertää Unkarissa kädestä käteen heinäkuussa 1956; työ käännettiin tuoreeltaan venäjän kielelle ja luovutettiin suurlähettiläs Juri Andropoville²⁰⁹ joka epäilemättä lähetti sen Moskovaan arvioitavaksi. Levottomuuksien siivittämänä Nagy nousi toistamiseen pääministeriksi syksyllä 1956, ja puoluejohtajaksi valittiin Janos Kadar. Neuvostoliittolaisten suh-

tautuminen Nagyyin oli vähintään kylmäkiskoista, mutta ilmeisesti ainakin Hrushtshov (myös itselleen edullisesti) näki levottomuuksien osasyynä olleen kansan oikeutetun tyytymättömyyden elintasoonsa²¹⁰. Andropov vaati NKP:n selvittävän XX kokouksen jälkeistä linjaansa niin, etteivät Nagyn kaltaiset ”revisionistit” ja ”opportunistit” voisi väittää seuraavansa Moskovaa uutta politiikkaa²¹¹. Samalla Unkarin kriisiä nimenomaisesti paikallisen kommunistisen puolueen romahtamisen näkökulmasta arvioinut suurlähettiläs²¹² tuli epäsuorasti viitanneeksi kokouksen jälkeensä jättämään poliittiseen epävarmuuteen ja ideologiseen tyhjiöön, jonka seuraukset säteilivät Itä-Eurooppaan. Tilannetta Unkarissa pahensi vielä se, etteivät perinteiset kurinpitomenetelmät pidätysaaltoineen saaneet tilannetta hallintaan²¹³. NKP:n johto epäili jugoslaavien vähintään toimineen pääministerin ja muiden unkarilaisten radikaalien ”innoittajana”²¹⁴. Kansannousu päättyi neuvostojoukkojen hyökkäykseen ja Nagyn vangittamiseen.²¹⁵ Sattumaa tai ei, hänet teloitettiin ”antirevisionistisen” kampanjan aikana vuonna 1958.

Teoksessa *Kommunismista* Nagy lähti käytännössä liikkeelle samoista lähtökohdista kuin Kuusinen. Ensinnäkin Neuvostoliiton malli rakentaa sosialismia ei ollut yleispätevä, vaan sitä olivat muovanneet maan erityisolosuhteet: takapajuisuus ja ”imperialistinen piiritys”. Unkarilaisten tehtävänä ei saanut olla Neuvostoliiton ”jäljittely”, mikä johtaisi yhteiskuntakehityksen pysähtymiseen, vaan sellaisen järjestelmän rakentaminen, joka ottaisi huomioon kansainvälisen tilanteen (Unkarin ei tarvinnut rakentaa sosialismia yksin eikä lännen uhkaamana) ja vastaisi kansan enemmistön odotuksia. Toisekseen ideologiaa tulisi jatkuvasti uudistaa, jotta se voisi toimia kommunistien toiminnan ohjenuorana. ”Klassikot” loivat oppinsa oman aikansa tarpeisiin, eikä niitä pitänyt yrittää sellaisenaan soveltaa nykyaikaan. Kolmanneksi Nagyn ajattelua luonnehti pragmaattisuus. Sosialistisen ja kommunistisen yhteiskunnan saavuttaminen – aikatauluista puhumattakaan – jäivät pamfletissa lähes huomiotta. On kuitenkin merkit-

tävää, ettei kumpikaan selvästi hylännyt kommunismia lopullisena tavoitteena. Katseet oli kohdistettava nykyhetkeen ja lähitulevaisuuteen. Suuret päämäärät ("vallankumoukset ylhäältä") eivät yhtäältä olleet uskottavia ihmisten motivoijia, toisaalta ne eivät oikeuttaneet nykypolitiikassa kompromisseihin, kuten kansalaisoikeuksien rajoituksiin tai tinkimiseen elintasosta.²¹⁶ Kuusisesta poiketen Nagy tuomitsi pakkoteollistamisen (Unkarissa, ei Neuvostoliitossa) ja väitti, että yhtäältä maatalouden ja kulutustavaratuotannon edut huomioon ottava, toisaalta rajoitetun yksityisyritteliäisyyden salliva unkarilainen NEP olisi tie sosialismiin²¹⁷.

Neljäs yhteinen piirre Kuusisen kanssa Nagylla oli "antistalinismi". Kuten asian laita oli Kuusisella, myöskään Nagy ei voinut tuomita Stalinin koko aatteellista perintöä: taktiikkana oli osoittaa "stalinismin" puutteellisuus objektiivisena, yhtenäisenä ja universaalina teorian²¹⁸. Nagyn mukaan ideologisesti "stalinismi" tarkoitti yhtäältä aatteen "monopolisointia": johtaja päätti *omaksi edukseen* mikä oli "oikein"; toisaalta "stalinismia" leimasi ero sanojen ja reaalityodellisuuden välillä. Mainittujen näkökohtien tuloksena unkarilaista yhteiskuntakehitystä leimasi Nagyn mielestä arvaamattomuus ja äkkinäiset suunnanvaihdokset, "sosialistisen moraalien" puutteesta juontuneet laittomuudet ja suppean klikin omien valtaintressien määräävä asema. Reaalisosialismista oli tullut epähoukutteleva, jolloin ihmiset sekä Unkarissa että ulkomailla kääntyivät sosialismin aatetta vastaan. Kommunistit eivät saaneet kohdistaa politiikkaansa yhtä kansanjoukkoa vastaan ja ajaa samalla toisen etua: kaikkien ryhmien tahto ja intressit oli otettava huomioon. Se oli hänen mukaansa ainoa keino tehdä sosialismista kansan enemmistön hyväksymä järjestelmä ja sitä kautta estää kapitalismin paluu. Nagy piti sosialismia sinällään korkeamman asteen järjestelmänä kuin sen läntistä kilpailijaa, mutta hän ei pitänyt järjestelmiä vastakkaisina: kummallakin oli sama "moraalinen perusta". Siten aito sosialismi ei voinut automaattisesti olla kapitalismin "negaatio", ja jyrkältä "luokkataistelulta" vietiin pohja.²¹⁹

Muusta kuin marxilais-leniniläisestä näkökulmasta katsottuna sekä Nagyn että Kuusisen suhteellista ”vapaamielisyyttä” rajoitti se kehys, jonka sisällä he uudistushankkeitaan muotoilivat; sanokaamme sitä ”sosialistiseksi valinnaksi”. Kuten Kuusisen, myös Nagyn ajattelu perustui otaksumaan, jonka mukaan hänen maansa oli peruuttamattomasti valinnut sosialistisen tien, jota kansan enemmistö tuki ja jota luonnehtivat kommunistisen puolueen johtava asema sekä valtiojohtoinen talousjärjestelmä. Siten esimerkiksi monipuoluejärjestelmä ei tässä vaiheessa kuulunut Nagyn uudistuslistalle (sellainen kyllä sallittiin juuri ennen miehitystä, ja maassa oli kaiken aikaa toiminut Isänmaallinen Kansallisrintama). Toisaalta Nagy erosi Kuusisesta ja lähentyi jugoslaaveja tuomalla kärjekkäästi esiin vaaraa, jonka puoluevaltion koneiston valta ja itsenäisyys toivat yhteiskuntajärjestelmän kehittymiselle. Probleema ei ollut täysin vieras Kuusisellekaan, mutta hän oletti järjestelmän keskittyneisyyden huipulla auttavan epäkohdan ratkaisemisessa (taistelu ”ylhäältä” ja ”alhaalta” keskitason byrokratiaa vastaan) puhumattakaan, että hän olisi edes vihjannut kyseessä olleen antagonistisen ristiriidan siemenen.

Sinällään idea sosialismin juurtumisesta Unkariin palveli Nagyllakin uudistuspolitiikan päämääriä. Hän totesi, ettei sosialismilla kansan parissa ollut vastustajia: jos vihollisia oli, ne voitiin löytää ”stalinistisen” johdon piiristä²²⁰. Kansan poliittisen yksimielisyyden vuoksi Nagy esitti proletariaatin diktatuurin käsitteen määrittelemistä uudelleen; sitä ei nähtävästi oikeaoppisuuden nimissä voitu hylätä. Hänen mukaansa toisin kuin aikoinaan Neuvostoliitossa, Unkarissa ei tarvittu äärimenetelmiä sosialismin rakentamisessa. Laajamittainen terrori oli hylättävä heti sen jälkeen kun ”riistäjäluokat” oli hävitetty, ja tilalle oli astuttava yhtäältä kansan yhteiskunnallisten vaikutusmahdollisuuksien kasvu ja suoja valtion harjoittamaa mielivaltaa vastaan, toisaalta ohjaus ja koordinointi valtiokoneiston päätoimintamenetelminä. Työväenluokan oli voitettava ei-proletaarinen aines puolelleen.²²¹ On huomattava, että kuten Kuusisella vuonna 1957, myös Nagyn

esittämät uudistusideat on esitetty yleisessä muodossa ilman konkreettisia esimerkkejä.

Nagy painotti, ettei puolue voinut loputtomiin tukea johtavaa asemaansa pääsääntöisesti ideologisin väittämin: asema piti ansaita voittamalla kansalaisten tuki käytännön saavutuksilla (elintason kohottaminen ja ”sosialistinen laillisuus”). Sekä Nagy että Kuusinen totesivat, että puolueen johtamismenetelmien oli pakko muuttua. Puolueen tehtäväksi kumpikin esitti yhteiskuntakehityksen päälinjojen määrittelyn ja valtiokoneiston yleisen valvonnan. Ensimmäinen mainittu meni valanjaossa pidemmälle: hallitukselle jäisi päätöksenteko-, toimeenpää- ja valvontavalta omalle saralleen kuuluvissa asioissa. Vallan keskitys puolueessa oli purettava. Erityisen tärkeää Nagylle oli, että puolueen, valtiokoneiston ja turvallisuuspoliisin ylin johto ei saanut olla käytännössä samalla henkilöllä, kuten asianlaita oli ollut vuoden 1953 kesään saakka.²²²

5.2. JUGOSLAVIAN ITSEHALLINTOSOSIALISMI

Huhtikuussa 1958 julkaistu puolueohjelma syntyi tilanteessa, jossa Jugoslavian ja Neuvostoliiton suhteet olivat yhä epävakaa huolimat- ta kolme vuotta aiemmin alkaneesta lähenemisestä. Stalinin aikaisia ideologisia riitoja oli vuonna 1955 paikattu ”Belgradin julistuksella”, jossa kaksi maata lupasivat lopettaa toisiinsa kohdistuneen propagandan ja jossa periaatteessa hyväksyttiin yhteisiä valtioiden välisiä käytäytymissääntöjä kuten puuttumattomuus toisen maan sisäisiin asioihin²²³. Unkarin kriisi osoitti, että Moskova ja Belgrad tulkitsivat sopimusta eri tavalla. Oman sävynsä suhteille antoi jugoslaavien kieltäytyminen allekirjoittamasta lokakuun vallankumousjuhlien yhteydessä marraskuussa 1957 järjestetyn maailman kommunisti- ja työväenpuolueiden kokouksen loppukommunikatkaa. Kumpikin maa oli silti haluton katkaisemaan uudelleen välejä. 1960-luvun vaihteessa neuvostoliittolaisten Jugoslaviaa kohtaan suuntaama julkinen arvostelu

oli paljon avoimempaa ja kärkevää kuin Kiinaa vastaan esitetty, ja Jugoslavian vastainen propaganda lieenee toiminut Moskovaa ja Pekingiä yhdistäneenä tekijänä. Toisaalta kyllä jugoslaavitkin ”osasiivat”: yhtäältä heidän kansainvälinen toimintansa (YK:n osan korostaminen ja aktiivinen toiminta sitoutumattomien maiden liikkeessä), toisaalta pitäytyminen itsehallintososialismissa kertoivat, ettei Belgrad ollut palaamassa Moskovaan ruutuun. Unkarin tapahtumat vuonna 1956 osoittivat, kuinka houkutteleva Titon järjestelmä saattoi olla Neuvostoliiton itä-eurooppalaisille vasalleille. Hän ”kiersi puukkoa haavassa” vuonna 1959 ilkkumalla, kuinka sosialidemokraattiset ja JKL:a lukuun ottamatta hallitsevat kommunistiset puolueet, erityisesti NKP, olivat ”ohjelmallisessa kriisissä”²²⁴, hänen näkökulmastaan kykenemättömiä uudistumaan ideologisesti. ”Vapaamielisyydellä” oli silti rajansa Jugoslaviassakin, kuten Milovan Djilas kohtalo osoitti. Jugoslaavit eivät myöskään jääneet sivustakatsojiksi Moskovan ja Pekingin suhteiden huononnettua vuonna 1960: ”pääideologi” Edvard Kardelj antoi teoksellaan *Sosialismi ja sota* ”neuvostoliberaaleille” sivustatukea kiinalaisten hyökkäilyä vastaan (Pekingin muodollisena kritiikin kohteena kirjoituksessa ”Kauan eläköön leninismi! oli ollut Jugoslavia”).²²⁵

JKL:n ohjelma ei pyrkinyt tarjoamaan mahtavia tulevaisuudennäkymiä, vaan se pyrki oikeuttamaan teoreettisesti maassa 1940-luvun lopulta lähtien suoritettut poliittiset ja taloudelliset muutokset²²⁶. Jugoslaavit halusivat esittää uskottavan vaihtoehdon neuvostomalliselle sosialismille. Kuten Kuusisella ja Nagylla, ohjelma perustui rauhallisesti etenevän asteittaisen yhteiskuntakehityksen ajatukselle. Ohjelma ei täysin hylännyt ”korkeamman” yhteiskuntamuodon rakentamista lopullisena tavoitteena, mutta yleisesti ottaen sosialismin – kommunismista puhumattakaan – saavuttaminen jäi vähälle huomiolle²²⁷, mikä antoi ymmärtää sosialistisen yhteiskunnan olleen kaukainen tavoite, eikä sinällään käyttökelpoinen ja joukkoja aktivoiva houkutin.

Ilmeisesti halusta näyttäytyä oikeaoppisena jugoslaavit pitivät kiinni proletariaatin diktatuurista, mutta, kuten Nagy, he korostivat, ettei neuvostomalli ollut yleispätevä, vaan diktatuuriin sisältö oli riippuvainen kansainvälisestä tilanteesta ja kunkin maan kehitystasosta. ”Oikein ymmärrettynä” diktatuuri sai kärkeviä muotoja vain takapajuisissa oloissa; mitä kehittyneempi yhteiskunta oli, sitä enemmän oli tuotava esiin diktatuuriin ohjaavaa ja koordinoivaa puolta, ja sitä vähemmän oli tilaa luokka-alistamiselle. Korkealle kehittyneissä yhteiskunnissa diktatuuri olisi voinut saada jopa ”parlamentaarisen hallinnon” luonteen, hallinnon, jossa työväenluokalla ja sen eduilla olisi määräävä asema. Ohjelmassa sanottiin yhtäältä valtiota tarvittavan kommunismin saavuttamiseen asti (oli ”anarkismia” olettaa toisin), toisaalta valtio alkoi ”kuolla pois” ja muuttua itsehallinnon välineeksi heti kumouksen jälkeen. Diktatuuri käsitettiin työväenluokan johtavaksi asemaksi. Ensinnäkin tällä tarkoitettiin, että työväenluokalla ja sen elimillä tuli olla määräävä mutta ei absoluuttinen vaikutusvalta yhteiskunnassa, jolloin muodostuisi laaja ”luokka-allianssi” ja sitä kautta erilaiset mielipiteet ja edut tulisivat sovitetuiksi yhteen. Toiseen ohjelma korosti sitä, että yhteiskunnan hallitsemisessa työväenluokkaa eivät voi korvata sen elimet – puolue ja valtiokoneisto – vaan luokalla oli oltava välitön mahdollisuus hallitsemiseen. Valtio ei voinut olla sosialismin rakentamisen pääinstrumentti: sen suoran puutumisen talouteen, kulttuuriin ja muihin yhteiskunnallisiin kysymyksiin oli sosialismia rakennettaessa kaiken aikaa vähennyttävä, jolloin valtiolle jäi maan sisäisen ja ulkoisen turvallisuuden tehtävät sekä yleiset ohjaavat toiminnot. Itsehallinnon ja demokratian asteittainen ulottaminen yhteiskunnan jokaiselle osa-alueelle oli ohjelman mukaan ainoa keino ratkoa ristiriitoja. Ohjelma varoitti, että valtion roolin korostaminen johtaisi sen tosiasialliseen riippumattomuuteen muusta yhteiskunnasta, jolloin sen koneistosta muodostuisi etuoikeutettu byrokratia, jonka edut olisivat ristiriidassa kansan enemmistön intressien kanssa.²²⁸ Käsitykset valtion tehtävistä ja diktatuuriin luon-

teesta olivat Kuusisella ja jugoslaaveilla samat; toisaalta juuri sosialistisen byrokratian vaaran keskeisyys oli se tekijä, joka erotti heidät toisistaan, mutta joka oli yksi monista yhteisistä tekijöistä JKL:n ja Nagyn välillä. Kuusisen eduksi on laskettava se, että hän ensinnäkin oli valmis luopumaan diktatuurin käsitteestä neuvosto-olosuhteissa kokonaan ja toisekseen se, että hän teki selkeän eron diktatuurin ja johtavan aseman välille ja muotoili valtiokäsityksestään tässä mielessä vähemmän tulkinnanvaraisten.

JKL:n puoluekäsitys luonnollisesti heijasteli valtiokäsitystä. Jugoslaavien yhtymäkohtana Kuusiseen ja Nagyyn oli tässä asiassa ensinnäkin se, että he olettivat kansan enemmistön hyväksyneen maan sosialistisen tien ja sitä kautta puolueen johtavan aseman. Toisekseen ajatuksena oli, ettei puolue voinut ottaa asemaansa itsestäänselvyytenä. Johtava rooli oli ansaittava käytännön työllä ja joukot vakuuttamalla: politiikan oli vastattava ”kansan tahtoa” ja oltava realistista. Kolmanneksi korostettiin, että yhteiskunnallisen rakennustyön edistytessä puolueen johtamismenetelmien oli muututtava: suorasta hallitsemisesta oli siirryttävä päälinjojen määrittelyyn ja yhteiskunnallisissa elimissä toimivan puolueen jäsenistön kautta sen varmistamiseen, että vapautuva ”joukkojen luova innostus” ”kanavoituisi” sosialistisen rakennustyön hyväksi. Tässä kohtaa ”yhteisymmärrys” Kuusisen ja jugoslaavien välillä hiipui. Jälkimmäiset näkivät, että kuten diktatuurin, myös puolueen johtavan aseman oli hävittävä sitä mukaan kun antagonistiset luokkaristiriidat ja tarve repressioon katoaisi, jolloin myös puolueen johtava asema korvautuisi ”suoralla demokratialla”. Jugoslaavit halusivat selvästi välttää luomasta JKL:sta ”ikiliikkujaa”, jollaiseksi puolue oli muodostunut perinteisessä marxismi-leninismissä. Kuten olemme voineet todeta, Kuusinen ei asettanut NKP:n johtavaa roolia ja lisääntyvää ”sosialistista demokratiaa” automaattisesti vastakkain: ne olivat sovitettavissa yhteen, kunhan puolueen hallintamenetelmät muuttuisivat. Pohjimmiltaan näkemyserossa oli kyse yhtäältä siitä, sulkivatko sentralismi ja ”suora kansanvalta” toisensa pois,

toisaalta siitä, missä määrin sosialistisen rakennustyön itse luomat instituutiot ja käytännöt muuttuivat esteeksi julkituoduille tavoitteille. – On huomattava, että JKL:n ohjelma ei kiinnittänyt valtion ja puolueen välisten suhteiden problematiikkaan.²²⁹ Lisäksi suhteellisen verkainen siirtyminen sosialismiin takasi teoriassa puolueelle johtavan aseman pitkäksi aikaa eteenpäin.

Ulkopolitiikassa erot yhtäältä Nagyn ja JKL:n, toisaalta Kuusisen välillä olivatkin jo paljon suurempia. Ensinmainitut halusivat maidensa pysyttelevän blokkipolitiikan ulkopuolella, eivätkä pitäneet neuvostoleiriä ratkaisevasti erilaisena (siis parempana) kuin sen läntistä vastinetta. He olivat myös valmiita kiistämään Neuvostoliiton ja sosialismia rakentaneiden maiden etujen ykseyden. Toisaalta Kuusista yhdisti edellä mainittuihin ajatus rauhanomaisesta rinnakkainelosta ainoana mahdollisuutena ydinaseiden aikakaudella, sosialistiseen leiriin kuuluvan maan harjoittaman aggressiivisen ulkopolitiikan tuomitseminen, halu ”vakuuttaa” läntiset kansat sosialismin ylivoimaisuudesta takaamalla kansalaisille hyvät elinolot, sekä näkemys, jonka mukaan kommunistien oli oman etunsa nimissä tehtävä yhteistyötä lännen sosialidemokraattien ja muiden ”edistyksellisien” tahojen kanssa.²³⁰ – Mielenkiintoista kysymystä siitä, ”vaikuttiko” esimerkiksi Nagyn pamfletti Kuusisen vuoden 1957 ja 1961 (1960) kirjoituksiin, ei ole syytä arvailla tässä yhteydessä.

6. Lopuksi

Voimme sanoa Hrushtshovin olleen suopea valtiokäsitteen uudistamiselle sekä rakenteellisista että henkilökohtaisista syistä. Yhtäältä hän halusi vapauttaa sosialismin oletettuja voimavaroja siten, ettei neuvostojärjestelmä enää perustunut kaksijakoiseen oppiin sosialismin ja sen ”vihollisten” alati kiihtyvistä taistelusta, vaan ”vallankumoukselliseen innostukseen”, ajatukseen koko kansan ja sen johdon

yhteisestä missiosta, jossa jälkimmäinen nautti ensimmäitun jakamatonta tukea. Toisaalta Hrushtshovin täytyi luoda oma, Stalinista erotettu ”johtajuus” sekä perustella teoreettisesti jo paikkansa ottanutta puoluekoneiston ylivaltaa hallitusapparaattiin nähden. Näin ideologian merkitys järjestelmän kiinteyttäjänä kasvoi, ja käsitys valtion luonteesta ja tehtävistä joutui perusteelliseen arvioinnin kohteeksi.

Puolueohjelmaluonnoksien perusteella on ilmeistä, että vuonna 1957 Hrushtshov periaatteessa hyväksyi Kuusisen esittämän ajatuksen valtiokäsitteen uudistamisesta sen sisällön osalta (tässä mielessä Arbatov ja Burlatski muistavat oikein), mutta ei muodon. Vuoden 1961 kevääseen saakka valtio esiintyi aina jonkin asteisena ”diktatuurina”, joko ”proletariaatin” tai ”työväenluokan”. Kuusisen katsantokannasta kompromissi oli huono ja se säilytti valtiokäsitteessä juuri sitä epämääräisyyttä, mikä oli mahdollistanut proletariaatin diktatuurin käyttämisen terrorin välineenä. Myös NKP:n konservatiiveille kysymyksellä oli paitsi periaatteellista, myös ”käytännön” merkitystä: he selvästi pelkäsivät proletariaatin diktatuurin käsitteen hylkäämisen johtavan järjestelmän heikkenemiseen ja sitä kautta ”kaaokseen”. Ensimmäisen sihteerin oli varovainen, koska hänen oli otettava huomioon sekä koti- että ulkomaisten ortodoksikommunistien mielipiteet. Hän ei liioin ollut järin kiinnostunut ainakaan sisäpolitiikan teoreettisista kysymyksistä, vaan piti itseään enemmänkin käytännön miehenä. Lisäksi hänen käyttäytymisensä vuosina 1953–1955 osoitti, ettei hän suinkaan ollut johdonmukainen ”uudistaja”, vaan valtapoliittisten laskelmien niin edellyttäessä ”oikeaoppisena” esiintyvä taktikko. Hän oli kuitenkin vuodesta 1956 lähtien puoluejohdossa se henkilö, johon Kuusinen saattoi tukeutua.

Käyttämästäni materiaalista ei suoraan käy selville, miksi diktatuurin käsite hylättiin ohjelmaluonnoksessa huhti-toukokuussa 1961. Kysessä saattoi tietenkin olla Hrushtshovin ”oikku”. Toisaalta konservatiiviset voimat olivat heikentyneet vuodesta 1960 lähtien kun oli käynyt selville, etteivät poliittiset myönnytykset pitäneet ”yltiöpäisiä”

kiinalaisia ruodussa. Menestyksellinen kilpailu ”revisionistien” kanssa edellytti neuvostokommunismiin näyttäytymistä houkuttelevana yleensä, ja uutta propaganda-asetta aivan erityisesti. Diktatuurin käsitteen hylkääminen on voinut olla kompromissi NKP:n sisäisestä kädenväännöstä. Muistettakoon, ettei ohjelmaan sisällytetty esimerkiksi Kuusisen vaatimaa kärkevää arvostelua henkilökulttia vastaan.

Yhtäältä on ilmeistä, ettei edes XX puoluekokouksen jälkeen Kuusinen ollut täysin luottavainen Hrushtshovin uuden linjan jatkuvuuden suhteen. Toisaalta kokouksen jälkimainingeissa Kuusinen pyrki vakuuttamaan puoluejohdon tarpeesta viedä teoreettinen uudistus Stalin -kriittikiiä pidemmälle. Hän tarkoitti vuoden 1957 kirjoitukset ”ainoastaan” pohjaksi laajemmalle ideologiselle muutokselle; pape-reissa esitetyt ajatukset olivat liian idea -muodossa toimiakseen ilman lisäyksiä toteuttamiskelpoisena ”ohjelmana”. Kuusinen tarjosi muodikkaasti ajatuksiaan paluuna Leniniin, mutta käytännössä hän painoitellen ajoi neuvostovaltion perustajan ohi. Esimerkiksi ajatus valtiosta ilman työväenluokan diktatuuria sopi huonosti perinteiseen marxismi-leninismiin. Samoin väite, jonka mukaan juuri Stalin oli kehitellyt nyt diskreditoidun teorian luokkataistelun kiihtymisestä sosialismissa, hämärsi Leninin osaa idean historiassa. Vaikka Kuusinen kritisoi ankarasti itäeurooppalaista ”revisionismia”, häneltä löytyy monia yhtymäkohtia heidän ajatteluunsa etenkin sisäpoliittisten kysymysten alalta (terrorin lopettaminen, koko kansan edut on soviettavissa yhteen, puolueen tehtävien rajoittaminen, ennustettava yhteiskuntakehitys ilman ”kumouksia ylhäältä”). Kuusinen erosi ”revisionisteista” heihin verrattuna kärkevämmällä ulkopoliittisella asenteella, mikä toisaalta objektiivisesti antoi hänelle enemmän sisäpoliittista liikkumatilaa.

Hrushtshovin esimerkkiä seuraten Kuusinen ei häpeillyt lainata Stalinin pakista ideologiselle uudistukselle sopivia työkaluja, kuten ajatusta kansan moraalis-poliittisesta yhtenäisyydestä. Siksi Kuusista ei voitu perustellusti syyttää koko vanhan teoreettisen perustan tuho-

amisesta. Toisaalta vanhojen dogmien toistaminen hämärsi ”todellisia” yhteiskunnallisia ongelmia, mikä luonnollisesti heikensi teorian kelpoisuutta niiden todentamisessa ja ratkaisemisessa. Näyttää kuitenkin todennäköiseltä, ettei Kuusinen(kaan) pitänyt marxismi-leninismää tarkkana kuvana yhteiskunnasta, mutta yhtä ilmeistä on, että hän uskoi ideologialla olleen todellista merkitystä johdon tehdessä poliittisia valintoja. Jos näin ei olisi ollut, hän tuskin olisi pannut itseään ”likoon”, vaan olisi keskittynyt nauttimaan asemansa suomista eduista.

NKP:n vuoden 1961 ohjelmassa ero realiteettien ja lupauksen välillä oli ammottava, mikä sai Kuusisen pitämään dokumenttia menettettynä mahdollisuutena. Hänen kannaltaan myönteisten uudistusten kehittäminen oli monessa suhteessa jäänyt puolitiehen, ja ”raakileetkin” jäivät utopian ja propagandan varjoon. Ohjelma oli suuressa määrin ei pelkästään oman aikansa, vaan myös oman *hetkensä* lapsi, mitä emme voi pitää mairittelevana saavutuksena ”tieteellisen” kommunismin puolueelta. Eri asia on, kuinka hyvin Kuusisen ehdotukset vuodelta 1961, esimerkiksi alemman tason itsehallinnon lisääminen, olisivat toteutuessaan innostaneet joukkoja puolueen taakse.

Kuusinen oli Hrushtshovin kaudella moni-ilmeinen poliitikko, jonka toimia julkisuudessa luonnehtivat yhtäältä jyrkkä propagandistisuus, jossa ”vapaamieliset” ajatukset oli luettavissa lähinnä rivien välistä, toisaalta puoluejohtajaan kohdistunut ihailu. Todellisena pragmatikkona Kuusinen pyrki välttämään (ajan mittapuun mukaan) ”yltiöradikalismia” esittämällä ajatuksia, joiden hän oletti – vastustuksesta huolimatta – herättävän vastakaikua puolueessa ja jotka siten olisivat olleet toteuttamiskelpoisia. Hän joutui luovimaan NKP:n perinteiden, henkilösuhteiden ja alati muuttuvien poliittisten suhdanteiden verkostossa, jossa menestyivät ainoastaan ne, jotka osasivat aikaa tuhlaamatta käyttää suotuisia tilanteita hyväkseen.

Yksityisessä kanssakäymisensä Hrushtshovin kanssa Kuusinen ei ollut ”rähmällään”. Hän uskalsi arvostella kärkevästi sekä vanhoja

dogmeja että mielestään liiallista uudistusinnokkuutta, mikä itse asiassa oli ohuesti verhottua kritiikkiä itse puoluejohtajaa kohtaan. Taktiikkana Kuusinen käytti asiantuntevan vakuuttelun ohella hyväksien Hrushtshovin kilpailuhenkeä sekä tämän halua esiintyä pelotomana ja asiaansa uskovana johtajana. Ei puoluejohtajakaan sanatomaksi jäänyt, vaan hän osasi antaa takaisin ”liian varovaisesti” kommunistisen rakennustyön mahdollisuuksiin suhtautuneelle arvostelijalleen. Tavattoman sapekasta kritiikkiä eivät liioin kaihtaneet vanhoilliset puoluevirkailijat, mikä osaltaan kertoo, ettei Kuusisen todellinen arvovalta ollut niin korkea kuin ulkopuolinen olisi voinut hänen muodollisen asemansa perusteella päätellä.

1950-luvun neuvostoliittolaisen mittapuun mukaan Kuusinen oli sekä sisä- että ulkopolitiikassa ajastaan edellä. Voimme verrata hänen sisäpoliittisten linjaustensa ”vapaamielisyyttä” aikakauden kaikkein ”edistyksellisimpien” vallassa olleiden kommunistijohtajien näemyksiin ja todeta monet yhtäläisyydet. 1960-luvun vaihteen Kuusinen, kuten Nagy ja JKL:n johto, oli 1930-luvun vainoissa maahan lyödyn kommunistiliikkeen ”oikeistosiiven” ”henkinen jälkeläinen”. Jos ajattelemme Neuvostoliiton ”romahtamisen” alkaneen Stalinin luomaa teräksistä järjestelmää pehmittäneestä Hrushtshovista, voimme sanoa Kuusisen – tietämättään – tehneen osansa kommunismin hävittämiseksi. Muutamat keskeiset – ajankohdan huomioonottaen väistämättömät – seikat, kuten usko NKP:n johtavan aseman oikeutukseen (tosin hän antoi sille eri sisällön kuin esimerkiksi Hrushtshov), kielivät tietyistä poliittisista vaihtoehdottomuudesta, eivätkä siksi oikeuta kutsumaan Kuusista muussa kuin marxilais-leniniläisessä mielessä ”aidoksi demokraattiksi”. Toisaalta pilven reunalta historian jyrkkiä käännteitä ihmettelevä Kuusinen tuskin itsessään sosiaali-demokraattia tunnistaa. Uudistuspolitiikko hän kyllä oli.

LUETTELO ARKISTOLÄHTEISTÄ

Kuusisen dokumentit

1. Kirje Hrushtshoville proletariaatin diktatuurista, lokakuu 1957
2. Luonnos keskuskomitean päätökseksi proletariaatin diktatuurista
3. Hahmotelma Hrushtshovin marraskuussa 1957 pidettävään puheeseen
4. Kirje NKP:n presidiumille *Marximin-leninismen perusteet* -teoksen kirjoittamisen edistymisestä, marraskuu 1958
5. Yleisiä huomioita Hrushtshoville NKP:n ohjelmaluonnoksesta, maaliskuu 1961 (helmikuu 1960)
6. Yksilökultti ja ohjelmaluonnos, huhtikuu 1961
7. Kommenteja ohjelmaluonnoksen valtiota ja puoluetta käsittelevistä teeseistä

Muut arkistolähteet

- A. Puolueohjelmaa laatineen Boris Ponomarjovin työryhmän keskustelupöytäkirjat vuosilta 1958–1959
 - B. Puolueohjelman alustava luonnos, heinäkuu 1958
 - C. NL:n Tiedeakatemian Taloustieteellisen instituutin (*Institut ekonomiki*) ehdotuksia puolueohjelmaan vuodelta 1959 tai 1960
 - D. P. S. Romashkinin kirje neuvostovaltion luonteesta Kuusiselle, Ponomarjoville ja Pjotr Pospeloville, syyskuu 1958
 - E. G.I. Shitarjovin kirje Ponomarjoville puolueen asemasta kommunismin rakennustyössä, lokakuu 1958
 - F. Aineistoa ohjelmaluonnokseen proletariaatin diktatuurista, sosialistisesta valtiosta ja demokratiasta, sekä laillisuuden vahvistumisesta kommunismin täysimittaisen rakennustyön aikana, helmikuu 1959
 - G. Keskuskomitean päätöslauselmaluonnos puolueohjelman päälinjauksista, joulukuu 1959
 - H. Aineistoa NKP:n ohjelmaluonnokseen vuosilta 1959–1960
 - I. Vaihtoehtoja ohjelmaluonnoksen osaan "Puolue kommunismin täysimittaisen rakennustyön kaudella" vuosilta 1959–1961
 - J. Vaihtoehto ohjelman osaan "Sosialistinen demokratia ja neuvostovaltion edelleen kehittyminen", vuodelta 1960 tai 1961
 - K. Puolueohjelman luonnos, touko- kesäkuu 1961
- Puolueohjelman luonnos Hrushtshovin tekemin korjauksin, heinäkuu 1961.

VIITTEET

- 1 Alfred B. Evans: *Soviet Marxism - leninism. The decline of an ideology*, Praeger, Westport, 1993, 3–4.
- 2 Fedor Burlatsky: *Khrushchev and the first Russian Spring*, (käännös: Daphne Skillen), Weidenfeld and Nicholson, Lontoo 1991: 22–27, 124–125; Fjodor Burlatski: *Russkie gosudari. Epoha reformsii*, Shark, Moskova, 1996: 68 – 3.
- 3 Haastattelin Arbatovia 14.2. 2000 – J.R. Kuusisesta ideologian uudistajana ks. myös Arbatovin muistelmat: Georgi Arbatov: *The system. An insider's life in Soviet Politics*, Random House, New York, 1993: 60–68.
- 4 N.A. Barsukov: "Dva pisma O. W. Kuusinena N.S. Hrushtshovu", *Voprosy Istorii KPSS*, no. 5, toukokuu 1991, 3–7.
- 5 Ks. esim.: Alfred B. Evans: *Soviet marxism - leninism. The decline of an ideology*, Neil Robinson: *Ideology and the collapse of the Soviet system*, Edward Elgar, Aldershot, 1995. Totuuden nimessä on mainittava, että Evansin kirja keskittyy teoriaan sinällään koko neuvostovalan ajalta, eikä niinkään ideologian takana vaikuttaneisiin henkilöihin. Toisaalta Robinson on ottanut pääasialliseksi tehtäväkseen perestroikan aikaisen ideologian tutkimisen, jolloin hänen kohteenaan luonnollisesti ovat 1980-luvulla ja seuraavan vuosikymmenen alun toimijat.
- 6 Tompson: *Khrushchev. A political life*, St. Martin's Press, New York, 1995, 237–238.
- 7 Sandle: *A short history of Soviet socialism*, UCL Press, Lontoo, 1999, 319.
- 8 Hodgson: *Otto Wille Kuusinen. Poliittinen elämäkerta*, Tammi, Helsinki, 1974.
- 9 Ks. Feliks Tshujev: *Molotov. Poluderkhavnyi vlastelin*, Olma-press, Moskova, 2000, 419–421, 464–465, 480, 492.
- 10 Alexandr Yakovlev: *The fate of marxism in Russia*, (käännös: Catherine Fitzpatrick), Yale University Press, New Heaven, 1993, erityisesti 209–210.
- 11 "Otto Wille Kuusinen ei ollut uudistuspoliitikko" (pääkirjoitus), julkaisussa *Hämeen Sanomat*, vol. 124, no. 89, 2.4.2002, 2.
- 12 Arbatov 1993, 60–68; Arbatovin haastattelu vuonna 2000–J.R.
- 13 Burlatski 2002. Sergei Zhuravljovin tekemä haastattelu.
- 14 Marx & Engels & Lenin: *Tieteellisestä kommunismista*, Edistys, Moskova–Petroskoi, 1966, 224.
- 15 Emt., 216.
- 16 Sandle, 18–19.
- 17 Lenin: "Valtio ja vallankumous", 88, kursivoinnit Leninin, teoksessa Lenin: *Valitut teokset*, osa 7, Edistys, Moskova, 1977, 9–118.
- 18 Sandle, 36–37.
- 19 Leszek Kolakowski: *Main currents of marxism. Its rise, growth, and dissolution*, osa 2, (käännös: P.S. Falla), Clarendon Press, Oxford, 1978, 50–51.
- 20 Lenin: "Proletaarinen vallankumous ja petturi Kautsky" (1918), 226–227, teoksessa Lenin:

- Teokset*, osa 28, Vieraskielisen kirjallisuuden kustannusliike, Moskova, 1961, 217–315; Lenin: "Nuorisoliiton tehtävät" (1920), 278–279, emt., osa 31, 269–286.
- ²¹ Trotskin ajattelusta ks. esim. Leon Trotsky: *The challenge of the left opposition*, osat 1–2, (toim. Naomi Allen ja George Saunders), Pathfinder Press, New York, 1975, 1980.
- ²² Buharinin ajattelusta ks. esim. Bukharin: *Selected writings on the state and the transition to socialism*, (toim.: Richard B. Day), M.E. Sharpe, New York, 1982.
- ²³ Ks. esim. Lenin: "Left-wing communism – an infantile disorder", 222, teoksessa Lenin: *On the dictatorship of the proletariat*, Progress, Moskova, 1976, 219–307.
- ²⁴ Stalin: "On the draft constitution of the U.S.S.R. Report delivered at the Extraordinary Eight Congress of Soviets of the U.S.S.R., November 25, 1936", ss.: 16–30, teoksessa Stalin: *On the draft constitution of the U.S.S.R.*, Foreign Languages Publishing House, Moskova, 1951, 11–67; "Constitution (fundamental law) of the Soviet Socialist Republics. As amended and added to at the I–V sessions of the Supreme Soviet of the U.S.S.R. Second convocation", emt., 69–132.
- ²⁵ Stalin: "O nedostatkah partijnoj raboty i merah likvidatsii trotskistikh i inyh dvurushnikov. Doklad t. Stalina na Plenum TsK VKP(b) 3 marta 1937 g.", julkaisussa *Pravda*, no. 87, 29.3. 1937, ss. 2–4.
- ²⁶ Ks. Lenin: "Teesit Kommunistisen internationalen toisen kongressin perustehtävistä", 173–174, teoksessa Lenin: *Teokset*, osa 31, 168–185.
- ²⁷ Malenkov esimerkiksi luki kk:n toimintaselostuksen XIX puoluekokoukselle vuonna 1952, mikä tehtävä perinteisesti kuului puolejohtajalle.
- ²⁸ Ks. Molotovin puhe Berijan tuominneessa heinäkuun 1953 kk:n istunnossa: "Plenum TsK KPSS. Ijul 1953 goda. Stenografitseskij otshot. 2–7 ijulja 1953 g.", 244, teoksessa V. Naumov & Ju. Sigatshov (toim.): *Lavrentij Berija. 1953. Stenogramma ijulskogo plenuma TsK KPSS i drugije dokumenty*, Demokratija, Moskva, 1999, 221–358.
- ²⁹ Ks. Naumov & Sigatshov, 403.
- ³⁰ Ks. esim. Hrushtshovin puhe Zhukovin erottamista käsitelleessä kk:n istunnossa: "Plenum Tsentralnogo Komiteta KPSS. Oktjabr 1957 goda. Stenogramma", ss.: 376–398, teoksessa V. Naumov ja muita (toim.): *Georgij Zhukov. Stenogramma oktiabrskogo (1957 g.) plenuma TsK KPSS i drugije dokumenty*, Demokratija, Moskova, 2001, 235–400.
- ³¹ Evans, 95.
- ³² Arbatovin haastattelu vuonna 2000–J.R.
- ³³ Nikita Hrushtshov: *Vospominanija. Vremja, ljudi, vlast*, osa 2, Moskovskije Novosti, Moskova, 1999: 133–134, 159–175.
- ³⁴ Esim. Dmitrij Volkogonov: *Sem vozhdjev*, osa 1, Novosti, Moskova, 1999.
- ³⁵ Esim. Anastas Mikojan: *Tak bylo*, Vagrius, Moskova, 1999.
- ³⁶ Amy Knight: *Beria. Stalin's first lieutenant*, Princeton University Press, Princeton, 1993.
- ³⁷ N. Rubin: *Lavrentij Berija. Mif i realnost*, Rusitsh, Smolensk, 1998.

- ³⁸ Sergo Berija: *Moj otets – Lavrentij Berija*, Sovremennik, Moskova, 1994.
- ³⁹ Andrej Malenkov: *O mojom otse Georgij Malenkove*, Tehnoekos, Moskova, 1992.
- ⁴⁰ George Breslauer: *Khrushchev and Brezhnev as leaders. Building authority in Soviet politics*, Allen & Unwin, Lontoo, 1982.
- ⁴¹ Molotov: "Pohorony Iosifa Vissarionovitsha Stalina. Retsh t. V.M. Molotova", julkaisussa *Pravda*, no. 69, 10.3. 1953, 2.
- ⁴² Berija: "Retsh t. L.P. Berija", emt.
- ⁴³ Malenkov: *Retsh na traurnom mingje v djen pohoron Iosifa Vissarionovitsha Stalina*, Gospolitizdat, Moskova (?), 1953.
- ⁴⁴ Naumovin ja Sigatshjovin toimittama dokumenttikokoelma *Lavrentij Berija. 1953* sisältää ko-solti Berijan esityksiä poliisielinten toiminnan saattamiseksi lainmukaiseksi. Esimerkiksi huh-tikuussa 1953 hän antoi alaisilleen salaisen määräyksen, joka kielsi pidätettyjen "fyysisen painostamisen" epäinhimillisenä ja väärin tunnustuksiin johtavana taktiikkana ("Prikaz ministra vnutrennyh djei SSSR L.P. Berii 'O zapreshchenii primenenija k arestovannym kakih - libo mer prinuzhdenija i fizitsheskogo vozdejstvija". 4 aprelja 1953 g. Sovershenno sekretno", emt., ss. 30–31.) Berija vaati myös maan sisäistä liikkumista ja muuttoa rajoit-taneiden passimääräysten lieventämistä. Malenkoville laatimassaan esityksessä sisäministe-ri piti voimassa olleita säännöksiä niin pahoina, ettei vastaavaa oltu nähty edes lännessä ("Zapiska L.P. Berii v prezidium TsK KPSS ob uprazhnenii pasportnyh ogranihtshenij i rezhimnyh mestnostej. 13 maja 1953 g. Sov sekretno", emt., 45–48.) Samoin Berija vaati eräiden Stalinin aikana tekaistuissa jutuissa vangittujen henkilöiden vapauttamista mm. sillä perusteella, että jutut olivat aiheuttaneet "suurta poliittista vahinkoa" Neuvostoliiton arvovallal-le ("Zapiska L.P. Berii v prezidium TsK KPSS o reabilitatsii lits, privletshennyh po tak nazy-vaemomu delu o vratsjah - vrediteljah. 1 aprelja 1953 g. Sovershenno sekretno", emt., 23–25).
- ⁴⁵ Kk:n jäsen Konstantin Simonovin mukaan Berijan toimesta kk:n täys- ja ehdokasjäsenet kut-suttiin huhnikuussa 1953 Kremltiin tutkimaan asiakirjoja, jotka oli määrää todistaa Stalinin kes-keisestä osuudesta vuodenvaihteessa 1952–1953 julkitulleen "lääkärisalaliiton" tekaise-misessä. Lisäksi esillä oli "tarkoitushakuisesti aseteltuina" Stalinin henkisestä kunnosta kerto-neita lääkärilausuntoja. Näyttely ei vakuuttanut ainakaan Simonovia Berijan rehellisyydestä. (Simonov: "Glazami tsheloveka moego pokolenija" (1979), 114–115, julkaisussa *Znamja*, vol. 57, huhtikuu 1988, 49–121.)
- ⁴⁶ Berijan halu rohkaista DDR:n johtoa omaksumaan vapaamielisempi politiikka maassaan se-kä hänen auktorisoimattomat yhteydenottosuunnitelmansa Jugoslavian johtoon joutuivat mm. Hrushtshovin ja Molotovin kovan arvostelun maalitauluksi heinäkuussa 1953 poliisijoh-tajan pidättämisensä jälkeen. Ks. "Plenum TsK KPSS. Ijul 1953 goda", 240, 245–248.
- ⁴⁷ Ks. esim. Malenkovin ja Hrushtshovin puheet heinäkuun 1953 kk:n istunnossa. Emt., ss. 221–243. Tämä näkökanta ei tullut esiin kk:n Berijan tuominneesta päätöslauselmasta, jossa hän-

tä yksiselitteisesti arvosteltiin. Toisaalta päätöslauselma oli mielenkiintoinen, että siinä hyökättiin "henkilökulttia" vastaan, tosin "Berijan juonitteluiden uhriksi joutuneen" Stalinin nimeä mainitsematta. ("Postanovlenije plenuma TsK KPSS 'O prestupnyh antipartijnyh i antigosudarstvennyh dejstvijah Berija'. 7 ijulja 1953 g.", Naumov & Sigatshov: *Lavrenti Berija*, ss. 367–375.)

⁴⁸ Mikojan, s.: 599.

⁴⁹ Malenkov: "Speech at an election meeting in the Leningrad Constituency of Moscow. March 12, 1954", 10, teoksessa: *Elections to the Supreme Soviet of the USSR. March 14, 1954. Speeches by G.M. Malenkov, V.M. Molotov, N.S. Khrushchov*, Soviet News, Lontoo, 5–15.

⁵⁰ "Plenum TsK KPSS. 1jul 1953 goda", 228.

⁵¹ Malenkov: *Speech by G.M. Malenkov, Chairman of the Council of Ministers of the U.S.S.R. at the session of the U.S.S.R. Supreme Soviet. August 8, 1953*, Soviet News, Lontoo, 8–21.

⁵² Emt.: *Elections*, 12.

⁵³ Emt.: *Speech*, 8–21.

⁵⁴ Tompson, 132–133.

⁵⁵ Malenkovin syrjäyttämisen syyt eivät ole olleet samanlaisen kiistelyn kohteena kuin Berijan. Ks. emt., 135–136; Breslauer, 23–38.

⁵⁶ Ks. "Central Committee plenum of the CPSU. Ninth session, morning 31 January 1955 (extracts)", käänös: Vladislav Zubok, <http://cwihip.si.edu/>; Hrushtshov: "Ob uvelitshenii proizvodstva produktov zhivotnovodstva. Doklad t. N.S. Hrushtshova na Plenum Tsentralnogo Komiteta KPSS. 25 janvarja 1955 goda", s.: 1, julkaisussa *Pravda*, vol. 43, no. 34, 3.2. 1955, 1–3.

⁵⁷ Hrushtshovin suhteellinen varovaisuus käy ilmi vertaamalla hänen ja Malenkovin julkisia puheita vuosina 1953–1954. Ks. esim. Hrushtshov: *Neuvostoliiton maatalouden edelleen kehittämisen toimenpiteistä*, Karjalais-suomalaisen SNT:n valtion kustannusliike, Petroskoi, 1953; Khrushchov: *Speech at an election meeting in the Kalinin Constituency of Moscow. March 6, 1954*, teoksessa: *Elections*, 26–36.

⁵⁸ Emt., 34.

⁵⁹ Hrushtshov: *Vospominanija*, osa 3, 147.

⁶⁰ Heinäkuussa 1955 pääministeri Nikolai Bulganin ja Hrushtshov arvostelivat Molotovia k:n istunnossa liian jyrkästä ja omavaltaisesta ulkopoliittisesta linjasta, jonka hän oli kehittänyt yhdessä Stalinin kanssa joka oli johtanut yhtäältä suhteiden katkeamiseen Belgradiin, toisaalta haittasi aseidenriisuntaa käsitelleitä neuvotteluita lännen kanssa. Ulkoministeri pääpiirteissään torjui kritiikin. (Ks. N.A. Bulganin[’s] adress to the Plenum of the CC CPSU, 9 July 1955 (extracts) (käänös: Benjamin Aldrich-Moodie, <http://cwihip.si.edu/>; "Central Committee Plenum of the CPSU, ninth session, evening 9 July 1955", emt.

⁶¹ Arbatovin haastattelu vuonna 2000 – J.R.

⁶² Khrushchov: "The Central Committee report", s. 60, teoksessa Leo Grolow (toim.): *Current*

Soviet policies II. The documentary record of the 20th Communist Party congress and its aftermath, Praeger, New York (ei vuosilukua), 29–62.

⁶³ Emt., 61.

⁶⁴ Emt., s60.

⁶⁵ "O podgotovke novoj programmy Kommunistitsheskoj partii Sovetskogo Sojuza. (Prinято јединогласно 25 fevralja 1956 goda.)", teoksessa: *Kommunistitsheskaja partija Sovetskogo Sojuza v rezoljutsijah i reshenijah sjezdov, konferentsij i plenumov TsK*, osa 4, Gosudrstennoje izdatelstvo polititsheskoj literatury, Moskova, 1960, 208.

⁶⁶ Khrushchev: *The crimes of the Stalin era. Special report to the 20th Congress of the Communist Party of the Soviet Union*, (toim.: Boris Nicolaevsky), The New Leader, New York, 1956.

⁶⁷ "Postanovlenije Tsentralnogo Komiteta KPSS. 30 ijunja 1956 g. O preodolenii kulta litshnosti i jego posledstvii", teoksessa: *Kommunistitsheskaja partija*, 221–239.

⁶⁸ Tompson, 54–64.

⁶⁹ Berijaa – täysin syyssä – oli syytetty keskeisestä osallisuudesta Stalinin ajan terroriin. Yhteyttä Berijaan oli puolestaan käytetty Malenkovia vastaan, jota vuonna 1955 syytettiin "moraalisesta vastuusta" Leningradissa 1940 -luvun lopulla tapahtuneeseen puhdistusaaltoon. 1950-luvun puolivälissä perustettiin komissiot, jotka tutkivat niitä hämärätoimia, joihin Malenkovin ja Molotovin epäiltiin osallistuneen.

"Salaisen puheen" luonnoksen ja lopullisen version vertaileminen osoittaa, että Hrushtshov, josta tuli politbyroon jäsen "vasta" vuonna 1938, lisäsi puheeseen viime hetkellä kohtia, jotka implikoivat Molotovin ja Kaganovitshin osallisuutta 1930-luvun terroriin – tai vähintään tietoisuutta siitä:

"Joukkovainot kiihtyivät valtavasti vuoden 1936 lopusta sen jälkeen kun Stalinin ja [Andrej] Zhdanovin sotshissa syyskuun 25. päivänä vuonna 1936 päivätty sähkö toimitettiin *Kaganovitshille, Molotoville ja muille politbyroon jäsenille*. Sähkeen sisältö oli seuraava: 'Pidämme ehdottoman tarpeellisena ja kiireellisenä että toveri [Nikolai] Jezhov nimitetään Sisäasiain kansankomissaariksi. [Genrih] Jagoda on selvästi osoittautunut kyvyttömäksi paljastamaan trotskilais-zinovjevitšiläistä ryhmittymää. OGPU on tässä asiassa neljä vuotta myöhässä. Tämän ovat huomanneet kaikki puolueytöntekijät ja suurin osa NKVD:n edustajista.' Ks. ulkomaille vuotanut versio (Khrushchev: *The crimes*, 23; kursivoinnit minun – J.R.)

Sama kohta puoluejohtajan korjailtavaksi päätyneessä luonnoksessa ei sisältänyt viittauksia hänen yhä elossa olleisiin kilpailijoihinsa:

"Joukkovainot kiihtyivät erityisesti syksystä 1936, jolloin Jezhov nimitettiin Sisäasiain kansankomissaariksi ja jolloin Stalin antoi määräyksen, jonka mukaan 'NKVD on neljä vuotta jäljessä' trotskilais-zinovjevitšiläisen ryhmän paljastamisessa, että piti 'korvata laiminlyönti' laajoilla vainoilla. Tämä stalinistinen määräys suoraan sysäsi NKVD:n työntekijät joukkopidätyksiin ja -teloituksiin." (S. 759, artikkelissa "Iz doklada (proekt) N.S. Hrushtshova na XX sjezdje KPSS

'O kul'te litshnosti Stalina' (lyhennelmä), teoksessa Hrushtshov: *Vospominanija*, osa 3, 757–777.)

"Salaisen puheen" historiaa tutkinut Ju. Aksjutin on todennut, että – päinvastoin kuin Hrushtshov on muistellut – puheen pitämisestä oli päätetty jo hyvissä ajoin etukäteen, eikä siihen liittynyt mitään loppuhetken draamatiikkaa. (Ks. Aksjutin: "Novyje issledovanija o XX sjezde KPSS" (lyhennelmä), 777–782, emt., 777–794). Muistelmissaan Mikojan on vähätellyt Hrushtshovin osuutta Stalinin puhdistusten tutkimuksessa ja julkituomisessa ja kritisoi tätä kunnian ottamisesta Stalinin "paljastamisesta". Edellämainitun mukaan puoluejohtaja kiinnostui rikoksien selvittämisestä vasta kun hänen eteensä tuotiin todistajia. Lisäksi hän oli liian valmis kuuntelemaan presidiumin vanhoillisten jäsenten mielipiteitä, minkä tuloksena 1930-luvulla tapetut puolueen entiset johtohenkilöt eivät saaneet maineenpalautusta. Lopuksi Mikojan kertoo Hrushtshovin nimenomaan halunneen esittää "salaisen puheen". (Mikojan, 589–596.) Muistelmissaan puoluejohtaja antaa ymmärtää esiintyneensä painostuksen alaisena (Hrushtshov: *Vospominanija*, osa 2, 180–187).

⁷⁰ Burlatsky: *Khrushchev*, 61–62; Roy Medvedev: *Khrushchev*, Basil Blackwell, Oxford, 1982, 89–92.

⁷¹ Ks. Mikojan, 570.

⁷² Ks. esim. emt., 572–573; Knight, 166; Tompson, 109–110.

⁷³ Paitsi Mihail Pervuhin ja Mihail Saburov.

⁷⁴ Ks. "Plenum TsK KPSS. Ijun 1957 goda. Stenografitsjeskij ottshjot", ss.: 46–71, 100–122, teoksessa N. Kovaljova ja muita (toim.): *Molotov, Malenkov, Kaganovitsh. 1957. Stenogramma ijunskogo plenuma TsK KPSS i drugije dokumenty*, Demokratija, Moskova, 1998, 24–510.

⁷⁵ Ks. emt., 328–332.

⁷⁶ Ks. emt., 29.

⁷⁷ Osana kamppailua Leninin jälkeisestä vallasta politbyroon jäsen Grigori Zinovjev oli esittänyt vuonna 1923 myönteisessä mielessä, että maahan oli muodostunut puolueen diktatuuri. Ajatuksista tuli hetkellisesti osa virallista oppia. Stalinin mielestä linjaus hämärsi vahingollisesti rajaa puolue- ja valtiolinten välillä ja hän tarjoutui eroamaan tehtävistään. (Ks. Roy Medvedev: *Let history judge. The origins and consequences of stalinism*, Columbia University Press, New York, 1989: 144–145; Stalin: "VKP (b):n XIII edustajakokouksen yhteenvedoista. Selostus VKP (b):n kk:ssa pidetyillä kihlakunnankomiteain sihteerien kursseilla kesäkuun 17 pñä 1924", teoksessa Stalin: *Teokset*, osa 5, Karjalais-suomalaisen SNT:n valtion kustannusliike, Petroskoi, 1949, 254–284.)

⁷⁸ Ks. "Plenum TsK KPSS. Ijun 1957 goda", 328–329.

⁷⁹ "Plenum Tsentralnogo Komiteta KPSS. Oktjabr 1957 goda. Stenogramma": ss.: 356–358, teoksessa V. Naumov ja muita (toim.): *Georgij Zhukov. Stenogramma oktjabrskogo (1957 g.) plenuma TsK KPSS i drugije dokumenty*, Demokratija, Moskova, 2001, 235–400.

- 80 Burlatski: *Russkije gosudari*, 72–73.
- 81 RTsHIDNI, f. 522, op. 2, d. 67, l. 1–4.
- 82 Emt., l. 5–8.
- 83 Emt., l. 8.
- 84 Emt., l. 10.
- 85 Emt., l. 10.
- 86 Emt., l. 9.
- 87 Emt., l. 9–11.
- 88 *Marxismen-leninismen perusteissa* jyrkkää eroa ei tehty. Lisäksi teoksessa esitettiin, että suhtautuminen proletariaatin diktatuuriin välttämättömyyteen oli hyvä mittapuu erottaa "revisionistit" todellisista marxilaisista. Ks. O. W. Kuusinen ja muita (toim.): *Osnovy marksizma-leninizma*, Gospolitizdat, Moskova, 1959, 542–545.
- 89 RTsHIDNI, f. 522, op. 2, d. 67, 9–11.
- 90 Emt., l. 11–12.
- 91 Emt., d. 68, l. 1.
- 92 Emt., l. 2–7.
- 93 Emt., l. 6–9.
- 94 O. W. Kuusinen ja muita (toim.): *Osnovy marksizma - leninizma*, ss.: 677–679.
- 95 RTsHIDNI, f. 522, op. 2, d. 68, l. 9.
- 96 Emt., l. 10.
- 97 Emt., l. 11–12.
- 98 Emt., l. 11.
- 99 Emt., l. 10–11.
- 100 Emt., l. 11; kursivointi minun–J.R.
- 101 Emt., l. 13.
- 102 Emt., l. 12–13.
- 103 Emt.
- 104 Emt., l. 14–15.
- 105 Emt., l. 12–13.
- 106 Emt., l. 17–20.
- 107 Emt., l. 21.
- 108 Emt.
- 109 Emt., l. 18.
- 110 Emt., l. 21.
- 111 Emt., l. 22.
- 112 Emt., l. 23–24.
- 113 Arbatovin haastattelu vuonna 2000 –J.R.
- 114 RTsHIDNI, f. 522, op. 2, d. 69. Lähteenä on Kuusisen oma siteeraus ohjeista, ei kk:n alkupe-

räinen päätös.

- 115 Arbatov vuonna 2002, S.V. Zhuravljovin tekemä haastattelu.
- 116 Burlatski vuonna 2002, S.V. Zhuravljovin tekemä haastattelu.
- 117 Arbatovin haastattelu vuonna 2002– S. Zh.
- 118 Emt.
- 119 Emt.; Arbatovin haastattelu vuonna 2000 –J.R.
- 120 Ks. Burlatsky: *Khrushchev*, 24–27.
- 121 Arbatovin haastattelu vuonna 2002– S.Zh.
- 122 Burlatsky: *Khrushchev*, 25–26.
- 123 Arbatovin haastattelu vuonna 2000– J.R.
- 124 RTsHIDNI, f. 522, op. 2, d. 69.
- 125 O. W. Kuusinen ja muita (toim.): *Osnovy marksizma - leninizma*, s.:722. Perfektiivinen verbi *sygralo* (perusmuoto: *sygrat*) ilmaisee *jo päättynyttä* tekemistä. Kirjan suomenkielisessä versiossa sana on käännetty muotoon "on esittänyt" (ks. *Marxism - leninism perusteet*, Karjalan ASNT:n Valtion Kustannusliike, Petroskoi, 1960, s. 700). Virallinen käännös on varmasti kielitieteelliseltä kannalta vähintään yhtä oikea kuin omani, mutta edellä mainitusta ei käy riittävästi selville sanan nyanssi tässä yhteydessä. Sinällään on mielenkiintoista, että käännöksen muoto on se, mikä se on.
- 126 Suhteista ulkomaalaisiin kommunistisiin puolueisiin vastanneen kk:n osaston johtaja.
- 127 Ks. RTsHIDNI, f. 586, op. 1, d. 66.
- 128 Burlatskin haastattelu vuonna 2002– S.Zh.
- 129 Arbatovin haastattelu vuonna 2000 –J.R.
- 130 RTsHIDNI, f. 586, op. 1, d. 66, l. 1–2.
- 131 Lenin: "Askel eteenpäin, kaksi askelta taaksepäin" (1904), 348, 359–362, teoksessa *Teokset*, osa 2, Edistys, Moskova, 1976, 307–522; ks. myös esim. Merle Fainsod: *How Russia is ruled*, Harvard University Press, Cambridge, 1965, 41–42.
- 132 Robinson, l. 133–135, 169–170.
- 133 Ju. Aksjutin: "Novyye issledovaniya o XX sjezdje KPSS", ss. 786–789, teoksessa Hrushtshov: *Vospominaniya*, osa 2, 777–794.
- 134 Malenkov: "Speech at an election meeting in the Leningrad Constituency of Moscow, March 12, 1954", 12, teoksessa *Elections to the Supreme Soviet of the USSR. March 14, 1954. Speeches by G.M. Malenkov, V.M. Molotov, N.S. Khrushchov*, Soviet News, Lontoo, 1954, 5–15.
- 135 "Central Committee plenum of the CPSU, ninth session, morning 31 January 1955", <http://cwihip.su.edu/cwihiplib.nsf/> (luettu talvella 2002).
- 136 RTsHIDNI, f. 586, op. 1, d. 66, ss.: 114–121.
- 137 Fedosejev, Pjotr & Pomelov, I. & Tsheprakov, V.: "O proekje programmy Sojuza kommunistov Jugoslavii", 26–28, julkaisussa *Kommunist*, vol. 35, no. 6, huhtikuu 1958, 16–39.

- 138 Anatoli Butenko: "Istoritsheskaja neobhodimost diktatury proletariata i sovremennyj revizionizm", 40–42, 49, emt., no. 11, elokuu 1958, 38–51.
- 139 Emt., "Istoritsheskaja missija diktatury proletariata", emt., vol. 38, no. 14, syyskuu 1961, 48–59.
- 140 Emt., "Istoritsheskaja neobhodimost", 38–41, 49–51; Fedosejev *et al.*, s. 30–31.
- 141 Emt., 25.
- 142 Buralatski: "Razvitije sotsialisticheskoy demokrati na sovremennom etape kommunisticheskogo stroitelstva", 23, emt., no. 13, syyskuu 1958, 22–36.
- 143 Ks. Veljko Micunovic: *Moskovan vuodet*, Kirjayhtymä, Helsinki, 1978, 213.
- 144 Ponomarjov: "Osnovnyje voprosy borby s revizionizmom na sovremennom etape", julkaisussa *Kommunist*, vol. 35, no. 8, kesäkuu 1958, 115–131.
- 145 Emt., 118, 130.
- 146 RTSHIDNI, f. 586, op. 1, d. 66, l. 113–135.
- 147 Emt., l. 135.
- 148 Emt.
- 149 Kuusinen: "Retsh tovarishtsha O. W. Kuusinena", s.: 8, julkaisussa *Pravda*, vol. 47, no. 35, 4.2. 1959, 7–8.
- 150 Teoksessa *Long live leninism. In commemoration of the 90th anniversary of the birth of Lenin*, Foreign Languages Press, Peking, 1960 (3. laitos).
- 151 Kuusinen: "Pretvoreniye v zhizn idej Lenina. Doklad na torzhestvennom zasedanii v Moskve, posvjashshennom 90-j godovshthine so dnja rozhdenija V.I. Lenina. 22 aprelya 1960 g.", 614–617, teoksessa Kuusinen: *Izbrannyye proizvedeniya 1918–1964*, Izdatelstvo Politicheskoy Literatury, Moskova, 1966, ss.: 604–625.
- 152 Esimerkiksi Kuusinen oli osolittanut huhtikuun 1960 puheensa "lännen ulvoville sanomalehtimiehille" (Kuusinen: "Idjej Lenina", 614).
- 153 Butenko: "Vojna i revolutsija", s. 57, julkaisussa *Kommunist*, vol. 37, no. 4, maaliskuu 1961, 49–60.
- 154 Butenko & V. Pshtelin: "Sovremennaja epoha i tvortsheskije razvitije marksizma-leninizma", 10, 12–13, emt., vol. 37, no. 12, elokuu 1960, 6–20.
- 155 Emt., 14–15; Aleksei Beljakov & Burlatski: "Leninskaja teorija sotsialisticheskoy revolutsii i sovremennost", emt., no. 13, syyskuu 1960, 10–27.
- 156 Emt., 13, 16.
- 157 Butenko: "Voina i revolutsija", 54.
- 158 Emt., 49, 59; Beljakov & Burlatski, 13; Butenko & Ptshelin, 15; Ponomarjov: "Boevaja programma mirnogo kommunisticheskogo dvizhenija", 15, emt., no. 18, joulukuu 1960, 6–24.
- 159 Hrushtshov: "Sorok ljet velikoy sotsialisticheskoy revolutsii. Doklad tovarishtsha N.S. Hrushtshova na jubileinoj sessii Verhovnogo Soveta SSSR 6 nojabrja 1957 goda.", 3–5, julkaisussa *Pravda*, vol. 46, no. 311, 7.11. 1957, 2–6.

- 160 Khrushchev: "Khrushchev's report to the Congress" (1959), 64–72, teoksessa Leo Gruliov ja muita (toim.): *Current Soviet policies III. The documentary record of the extraordinary 21st Congress of the Communist Party of the Soviet Union*, Columbia University Press, New York, 41–72.
- 161 Hrushtshov: "Neuvostoliiton kommunistisen puolueen ohjelmasta. Alustus Neuvostoliiton kommunistisen puolueen XXII edustajakokouksessa", 301–302, teoksessa *Tie kommunismin. Kokoelma NKP:n XXII edustajakokouksen aineistoa. 17.–31. lokakuuta 1961*, Vieraskielisen kirjallisuuden kustannusliike, Moskova, 1961, 171–323.
- 162 Emt., 256–265.
- 163 Emt., 259.
- 164 Emt., 256–260.
- 165 RTSHIDNI, f. 586, op. 2, d. 66, l. 12.
- 166 Emt., l. 49.
- 167 Emt., l. 45.
- 168 Ohjelman alustava luonnos valmistui jo 10.7. 1958 (dokumentti B). Siinä ei pohdittu valtiokäsitettä, vaan lähinnä taloudellisia ja kansainvälisiä kysymyksiä. Luonnoksessa oli myös selvästi "utooppisia" piirteitä, kun se ryhtyi kommunistisen yhteiskunnan yksityiskohtaiseen kuvailuun pensaiden istuttamiseen ja katujen asfaltoimiseen. On mielenkiintoista pohtia, missä määrin tämä utooppisuus innoitti Hrushtshovia sisällyttämään yksityiskohtaisia taloudellisia suunnitelmia ohjelmaan: olihan konkreettisesti näytettävä, kuinka kaikki hyvä oli saatavutettavissa. Luonnoksen sisällysluettelo otettiin lähes sellaisenaan käyttöön valmiiseen ohjelmaan. (Emt., d. 69.)
- 169 Ohjelmaa eivät olleet kirjoittamassa ainoastaan kk:n virkamiehet, vaan mukaan otettiin alusta lähtien myös huomattavia tiede-elämän miehiä joko neuvonantajiksi tai kirjoittajaryhmän varsinaisiksi jäseniksi. Otaksuttavaa on, että näin pyrittiin vilpittömästi takaamaan ohjelman mahdollisimman korkea laatu (asia ei välttämättä käy ilmi lopullista ohjelmaa tarkasteltaessa). Luettelo ohjelman kirjoittamiseen osallistuvista tieteellisistä laitoksista lähetettiin Kuusiselle kesäkuussa 1958. Lukua puolueesta ei dokumentin perusteella annettu erityisesti mil-lekään instanssille. (Emt., d. 4.) Ohjelman kirjoittamisessa avusti eräitä myöhemmin maailmanmaineeseen koonneita teoreetikkoja. Näihin kuului 1980-luvun alussa laaditun ja usein perestroikan teoreettisena perustana mainitun "Novosibirskin julistuksen" laatija Tatjana Zaslavskaja (dokumentti C) (ks. emt., d. 28).
- 170 Emt., d. 20.
- 171 Emt., d. 25, l. 3–4.
- 172 Emt., d. 29, l. 3, 9–10.
- 173 Emt., l. 5.
- 174 Emt., l. 5–11. Kk:n päätöslauselmaluonnoksessa joulukuulta 1959 (dokumentti G) esitettiin, että ohjelman teoreettinen osa kirjoitettaisiin sen perusteella, mitä Hrushtshov oli – varsin

kovasanaaisessa puheessaan – XXI puoluekokouksessa esittänyt. Samaten dokumentissa nimettiin teoreettisen osan päävastaavat, joihin kuuluivat Ponomarjovin lisäksi muunmuassa Romashkin ja Aleksei Beljakov; Kuusista ei mainittu sanallakaan. (Emt., d. 1, l. 8.) Luonnoksessa lavein sanankääntein kuvattiin lähinnä niitä taloudellisia ja sosiaalisia muutostoivoitteita, joita ohjelmaan oli sisällytettävä. Poliittisista päälinjauksista todettiin, että oli syytä "leniniläisesti" yhtäältä esittää puolueen aseman korostuminen kommunismia rekennettaessa, toisaalta osoittaa rauhanomaisen rinnakkainelolon oikeaoppisuus ja käytännön tarve. Ajatus neuvostodemokratian lisäämisestä sisältyi luonnokseen, mutta ideaa tasapainotettiin korostamalla ihmisten "kasvatuksen", vastuun ja kurinalaisuuden tarvetta. Luonnokseen sisältyi tarkat suunnitelmat neuvostojen ja puolueen demokratisoimisesta lisäämällä elinten jäsenistön vaihtuvuutta. Valtiokäsitteeseen luonnos ei puuttunut. Halua konkreettisuuteen kuvasti vaatimus, jonka mukaan ohjelman oli osoitettava jokaiselle kansalaiselle heidän paikkansa kommunismin rakennustyössä. (Emt., l. 3–7.)

175 Emt., d. 84, l. 115–116.

176 Emt. Jo Stalin oli perustuslakia käsittelevässä "edistyskellisessä" puheessaan vuonna 1936 samaistanut työväenluokan diktatuurin luokan johtavaan valtiolliseen asemaan.

177 Emt., l. 115–117.

178 Ponomarjov ja muita (toim.): *Neuvostoliiton Kommunistisen Puolueen historia*, Karjalan ASNT:n Valtion Kustannusliike, Petroskoi, 1960, 492–493.

179 Stalin: "On the draft Constitution of the USSR", 19–23, 30.

180 Ks. esim. F. Tshernov: "Sotsializm i diktatura rabotshego klassa", julkaisussa *Pravda*, 28.2.1937, 2.

181 Kuusinen viittasi lyhyesti Hrushtshovin osaan tälle toukokuussa 1961 lähettämässään muistiossa (RTsHIDNI, f. 522, op. 2, d. 75, l. 75).

182 RTsHIDNI, f. 522, op. 1, d. 193.

183 Emt., d. 180, l. 2–3.

184 Emt., l. 8.

185 Emt, d. 119 (dokumentti K), l. 107; emt., d. 122 (dokumentti L), l. 92 (Hrushtshovin muutosesitykset luonnoksiin); Kuusisen arviot ohjelmaluonnoksesta toukokuulta 1961: RTsHIDNI, f. 522, op. 2, d. 75.

186 "Neuvostoliiton Kommunistisen Puolueen ohjelma", s.: 560, teoksessa *Tie kommunismin*: 455–604.

187 *Sosialististen neuvostotasavaltojen liiton perustuslaki*, ei kustantajaa eikä paikkaa, 1977.

188 "The programme of the Communist Party of the Soviet Union", 80, teoksessa Stephen White (toim.): *Soviet communism. Programme and rules*, Routledge, Lontoo, 1989, 39–113.

189 Ks. "K gumannomu, demokratitsheskomu sotsializmu", teoksessa *Materialy XXVIII sjezda Kommunistitsheskoj partii Sovetskogo Sojuza*, Politizdat, Moskova, 1990, 77–98.

190 Arbatov väittää presidiumin konservatiivijäsen Aleksandr Shelepinin vaatineen XXIII puolue-

kokouksen alla vuonna 1966 kaikkien Hrushtshovin aikaisten teoreettisten uudistusten hylkäämistä. Arbatovin mukaan Brezhnev oli liian viisas suostuakseen tähän. (Arbatovin haastattelu vuonna 2000—J.R.) Uusi vanhoillisten hyökkäys tapahtui kolme vuotta myöhemmin, kun Stalinin syntymän 90-vuotispäivien kunniaksi suunniteltiin johtajan suurimittaista maineen palauttamista. Hanke haudattiin viime hetkellä. (Ks. Stephen Cohen: "The Stalin question since Stalin", 44–45, teoksessa Cohen (toim.): *An end to silence. Uncensored opinion in the Soviet Union*, W.W. Norton, New York, 1982, 22–50.)

191 Dokumentista löytyy myös päiväys 27.2. 1960. Tarkoittiko tämä, että Kuusinen oli lähettänyt kommenttinsa jo tuolloin ohjelman kirjoittajille, jotka eivät ottaneet niitä huomioon, ja hän nyt vuotta myöhemmin toimitti "mielenosoituksellisesta" samat asiakirjat Hrushtshoville?

192 Kuusinen: "Retsh tov. Kuusinen O. W", teoksessa *XXII sjezd KPSS. 17–31 oktjabrja 1961 goda. Stenografitseskij ottshjot*, osa 2, Gosudarstvennoje izdatelstvo polititscheskoj literatury, Moskova, 1962, 380–392.

193 Hrushtshov: "Neuvostoliiton kommunistisen puolueen ohjelmasta", 310–311.

194 RTsHIDNI, f. 522, op. 2, d. 70.

195 Emt.

196 Luonnoksessa sanottiin kaupunkien ja maaseudun välisten sosiaalis-taloudellisten erojen häviävän kokonaan 1970 -luvulla ja kulttuuristenkin erojen pääosin, mikä sai Kuusisen huomauttamaan, että luonnoksessa jätettiin vuoteen 1980 saavutettavaksi "ainoastaan" kommunismin kypsien osa (emt., s.: 6). Hän myös totesi ohjelmaluonnoksen lupaavan ruumiillisen työn tekijöiden kulttuuris-teknisen tason lähenevän 1970-luvulla henkisen työn tekijöiden tasoa, vaikka olisi hänen mukaansa ollut "täsmällisempää" luvata, että puolue lähimmän 20 vuoden aikana nostaa työväenluokan kulttuuris-teknisen tason insinööri-tekniikko -tasolle, ja kolhoosiviljelijöiden agronomien sekä karjatalousteknikoiden tasolle (emt., 7).

197 Emt., 7–8.

198 Burlatsky: *Khrushchev*, 129.

199 RTsHIDNI, f. 522, op. 2, d. 71, l. 1–2.

200 Emt., l. 4; kursivoinnit minun. Tekstimuoto osoittaa vielä huhtikuussa 1961 käytetyn termiä työväenluokan diktatuuri. Toisaalta Kuusinen viittasi tässä kommunistisiin puolueisiin yleensä, eli myös niihin, jotka vielä rakensivat sosialismia, ja joiden hänenkin linjaustensa mukaan täytyi pitää yllä diktatuuria. Termi "proletaarinen demokratismi" oli myös askel taaksepäin.

201 Emt., d. 75, l. 20–23, 27–28, 80–82.

202 Muistelmissaan Anastas Mikojan kertoo kääntyneensä Hrushtshovin puoleen ja ihmetelleensä, miten puolueen johtavan aseman kasvu voitiin yhdistää "normaaliin yhteiskuntakehitykseen". Ensimmäinen sihteeri kieltäytyi näkemästä ristiriitaa. Mikojanille jäikin kuva, ettei mm. valtaisa talouskasvu lupailut Hrushtshov ottanut ohjelmaa tosissaan, vaan laskeskeleli, ettei hän olisi 20 vuoden päästä enää paikalla syytettävänä, kun ohjelman epärealistisuus kävisi viimeistään ilmi. (Ks. Mikojan, s. 613.) Voi vain kuvitella, kuinka demoralisoituneita

johdon muut jäsenet olivat puoluejohtajan ilmeisen leväperäisyyden vuoksi. Toisaalta Mikojanin muistelmateos vahvistaa kuvaa käytännöstä, jossa johdon jäsenet kääntyivät yksityisesti johtajan puolueen ja uskalsivat olla melko suoria kritiikissään, kun taas esim. presidumin istunnoissa suoraa arvostelua vältettiin. Näin tehtiin ilmeisesti siksi, ettei olisi herännyt epäluuloja halusta muodostaa puoluejohtajan vastainen fraktio.

203 RTsHIDNI, f. 522, op. 2, d. 71, l. 31–36, 50–52, 127–140.

204 Emt., l. 104–105.

205 Emt., l. 111–124.

206 Emt., l. 123–124.

207 Ks. esim. emt., l. 34–35.

208 Pöytäkirjat NKP:n ja Unkarin johdon välillä kesäkuussa 1953 käydyistä neuvotteluista kertovat Berijan olleen kaikkein ponnekkain uudistuspolitiikan ajaja Unkarin suhteen (ks. "Transcript of the conversations between the Soviet leadership and Hungarian United Workers' Party delegation in Moscow on June 13 1953", toimittaja: Georgy T. Varga, käännös: Monika Borbely, <http://cwihip.su.edu/cwihiplib.nsf/>, luettu syysyllä 2001), mistä Nagy luonnollisesti vaikenä vuonna 1956 kirjoittaessaan *Kommunismista*.

209 George Paloczi-Horvath: "Epilogue", 298, teoksessa Imre Nagy: *On communism. In defence of the new course*, Thames and Hudson, Lontoo, 1957, (toim. Paloczi-Horvath), 289–306.

210 Ks. Antonin Novotny: "Zapiska A. Novotnogo o zasedanii Prezidiuma TsK KPSS s utshastijem rukovoditelj BKP, SEPG i KPTsh v svjazi s sobytijami v Polshje i Vengrii. 24 oktjabrja 1956 g.", 365, teoksessa V. Afiani ja muita (toim.): *Sovetskij Sojuz i vengerskij krizis 1956 goda. Dokumenty*, Rosspen, Moskova, 1998, 359–365.

211 Andropov: "Zapis besedy Ju.V. Andropova s A. Hegedjushjem o vstretnje v Moskvje rukovoditelj kommunistitsheskih i rabotshih partij, o dejatelnosti 'vrazhdebnyh i oppozitsionno nastroennyh elementov' v Vengrii i diskussii v kruzhekje Petefi. (Pozdneje 27 ijunja 1956 g.)", 123, emt., 118–124.

212 Emt.: "Telegramma Ju.V. Andropova v MID SSSR o besedje s E. Gerjo o narastanii obshtshestvenno - polititsheskogo krizisa v Vengrii. 9 ijulja 1956 g.", 139, emt., 137–142.

213 Ks. Mikojan: "Telegramma A.I. Mikojana iz Budapeshta v TsK KPSS o soveshtshanii v Politbjuro TsR VPT i plane meroprijatij po normalizatsii obstanovki v partii, vkljutshaja otstavku M. Rakoshi. 14 ijulja 1956 g.", 154, emt., 152–160.

214 Ks. esim. emt., 153; Malenkov & Suslov & Averki Aristov: "Telegramma G.M. Malenkova, M.A. Suslova, A.B. Aristova iz Budapeshta v TsK KPSS o zaderzhanii I. Nadja i ego soratnikov, pokinuvshih jugoslavskoe posolstvo. 23 nojabrja 1956 g.", emt., 676–677.

215 Unkarin kriisistä ja siihen johtaneista tapahtumista ks. esim. Bill Lomax: *Hungary 1956*, St. Martin's Press, New York, 1976.

216 Nagy, 3, 5–6, 8, 46–47, 81, 83, 253.

- 217 Emt., 128–132, 176–184, 194–195.
- 218 Ks. esim. emt., 5, 9.
- 219 Emt., 3–6, 43–65, 215, 217.
- 220 Emt., 40.
- 221 Emt., 8–9, 208–212, 235.
- 222 Emt., 249–252, 256–257, 261–262, 269–281, 288, 294–296.
- 223 "Deklaratsija pravitelstv Sojuza Sovetskih Sotsialistitseskih Respublik i Federativnoj Narodnoj Respubliki Jugoslavii", teoksessa Hrushtshov: *Vospominanija*, osa 3, 628–631.
- 224 Tito: "Historical development in the world will move towards the strenghtening of socialism. From the report on the occasion of the 40th anniversary of the CPY. Belgrade, April 19, 1959", 247, teoksessa Tito: *Selected speeches and articles 1941–1961*, Naprijed, Zagreb, 1963, 244–248.
- 225 Edvard Kardelj: *Socialism and war. A survey of Chinese criticism of the policy of coexistence*, Jugoslavija, Belgrad, 1960.
- 226 Fred Singleton: *A short history of the Yugoslav peoples*, Cambridge, Cambridge, 1985, 230.
- 227 Ks. *The programme of the League of Yugoslav Communists. Adopted by the VII Congress of the League of Yugoslav Communists held from 22 to 26 April, 1958 in Ljubljana*, Jugoslavija, Belgrad, 267–269.
- 228 Emt., 119–127, 267–269.
- 229 Emt., 128–129, 239–240, 243–250, 267.
- 230 Ks. Kardelj; Nagy, 22–37; Kuusisen ulkopoliittisista linjauksista ks. esim. RTsHIDNI, f. 522, op. 2, d. 68, l. 15; emt., d. 75.

OTTO KUUSINEN NKP:N KESKUSKOMITEASSA 1950-LUVUN PUOLIVÄLISTÄ 1960-LUVUN ALKUUN

S. V. Zhuravljov

"Mikä on idea? Leninille idea on tietoisuus plus ihmisen pyrkimys (haluaminen). Vertaa Stanislavskin teoriaan "ylitehtävästä".¹ Näin kirjoitti kerran mietteitään paperiliuskalle O. W. Kuusinen. Tällaisia ajatuksia, vertailuja ja pohdintoja, jotka nähtävästikin ilmensivät tavallista suurempaa oppineisuutta ja näyttivät pikemminkin kuuluvan luovan työntekijälle kuin neuvostoliittolaiselle puolueytyöntekijälle, on varsin paljon Kuusisen 1950-luvun lopun ja 1960-luvun alun papereissa. Niiden perusteella voi yrittää luoda käsitystä Kuusisen risti-riitaisesta persoonallisuudesta ihmisenä ja poliitikkona.

Edellä esitetyssä sitaatissa, jota ei ollut tarkoitettu julkisuuteen, Kuusinen käyttää ojennusnuoranaan Leniniä, eikä tämä ole mikään yksittäinen tapaus. Olipa kyse mistä tahansa, Lenin on hänelle suorastaan tärkein ja kiistattomin auktoriteetti, eräänlainen yleiskompassi, jonka avulla orientoidutaan kiistakysymyksissä ja päätöksiä tehtäessä. Tässä mielessä Kuusinen, kaikesta luovuudestaan huolimatta, vaikuttaa dokumenttien valossa leninismin dogmaatikoilta ja fanaatikolta, joka ei salli itsensä eikä muiden edes ajatella sitä mahdollisuutta, että Lenin olisi väärässä tai että olisi välttämätöntä korjata hänen näkemyksiään olosuhteissa, jotka olivat 1950–60-luvuille tultaessa olennaisesti muuttuneet. Tuntuu itse asiassa siltä, että vaikka epäilyksen siemen olisikin

tullut Kuusisen mieleen ihmisenä, niin poliitikkona hän ei koskaan sitä tunnustanut. Hän ymmärsi liian hyvin, että Neuvostoliitossa valitsevassa hyvin kiristyneessä ilmapiirissä oli sen johdolle destalinointi ja sosialismin uudistaminen mahdollista vain esittämällä tunnukset paluusta leniniläisiin normeihin puolue-elämässä. Tarkemmin sanoen uudistukset oli mahdollista suorittaa ainoastaan leninismin tahriintumattoman lipun alla. Yhteiselle kansalle, jolta Hrushtshovin XX puoluekokouksessa pitämän paljastuspuheen teksti pidettiin salassa, säilyi Stalinin hahmo vielä 1950-luvun jälkipuoliskollakin yhä palvonnan kohteena. Staliniin taas ”jumalallisen voimansa” puolesta voitiin verrata vain mytologisoitua Leninin hahmoa.

Käytännössä Kuusinen, joka tiedettiin ”leniniläiseen kohorttiin” kuuluvaksi vanhaksi puolueen jäseneksi vuodelta 1905² käytti Leninin perintöä usein voimallisena aseena. 1950- ja 60-lukujen vaihteen ideologisessa taistelussa oikein valittu ja satuttava Lenin-sitaatti oli tärkein ja ehkä ainoakin ”tappava” argumentti taistelussa puoluenomenklatuuraan kuuluvia vihollisia vastaan. Kokeneena apparatshikina Kuusinen tunsikin erinomaisesti pelin säännöt ja osasi niillä menestyksellisesti pelata. Virallisissa ja epävirallisissa väittelyissä, joista jälkimmäisiä oli enemmän, mukaan lukien kirjeet ja selostukset puoluejohdolle, Kuusinen ei ainoastaan näytä etevältä teoreetikolta, joka ehdottomasti tuon ajan keskuskomiteassa tunsikin parhaiten Leninin teokset, vaan myös samaan aikaan etevältä ja laskelmoivalta poliitikolta. Hän ei takerru pikkuseikkoihin, osaa odottaa, kätkeä tunteensa ja tehdä taktisia kompromisseja saavuttaakseen tärkeimmän tavoitteensa.

Hämmästyttävää kyllä, jokaisessa tutkimassani arkistokokonaisuudessa, sen luonteesta riippuen, Kuusinen näyttää aivan kuin eri henkilöltä. Hrushtshoville lähettämissään selostuksissa, jotka on kirjoitettu klassiseen puolueapparaatin tyyliin ja arvojärjestyksen sääntöjä kunnioittaen, Kuusinen esiintyy viekkana strategina, joka käyttää hyväkseen erityissuhteitaan maan päämieheen. Muodollisesti hän esittää asian niin kuin kääntyisi johdon puoleen neuvoa pyytääkseen.

Itse asiassa hänen loogisesti hyvin harkitusta ja vakuuttavasti etenevästä esitystavastaan paistaa herkkä tilanteen taju ja johtajan psykologian ymmärtäminen, kyky vakuuttaa ja vetää hänet omalle kannalleen. Sen jälkeen kun oli hankittu Hrushtshovin periaatteellinen kannatus, oli myös mahdollista lähettää muistio mielipiteiltään arvaamattomille puolue-elimille tavanomaiseen tapaan.

Toinen, avomielinen ja mietiskelevä, kriittinen Kuusinen paljastuu niistä merkinnöistä, joita on tehty erilaisiin valmisteluasiakirjoihin ja kommentaisteista, joita ei ole tarkoitettu ulkopuolisille.

Kolmannet – ei suinkaan aktiivisimmat ja periaatteellisimmat, vaan useinkin puolueen dogmaatikkoja myötäilevät – kasvonsa hän esitti vuosina 1958–61 toimiessaan NKP:n KK:n ideologian, kulttuurin ja kansainvälisten suhteiden komissiossa (ideologinen komissio), jossa muutaman kerran kuukaudessa ratkaistiin joukoittain juoksevia asioita. Komissiota johti M. A. Suslov. Kuusinen oli yksi sen jäsenistä KK:n sihteerin ominaisuudessa yhdessä P. N. Pospelovin, N. A. Muhitdinovin ja J. Furtsevan kanssa. Täällä Kuusinen piti parhaana pysytellä varjossa ja oli ikään kuin ”Oma vieraiden ja vieras omien joukossa”. Ikä ja monien muiden tehtävien runsaus antoivat Kuusiselle aiheen jättää komission istunnot joskus väliin tai saapua vasta kokouksen puolivälissä.

Tutustuminen näiden komissioiden ”paljaisiin” pöytäkirjoihin ja niiden valmisteluasiakirjoihin osoittaa niissä tehtyjen päätösten äärimmäisen ristiriitaisuuden.³ Yhdessä ja samassa istunnossa, jossa Kuusinen oli mukana ja äänesti hyväksymisen puolesta saatettiin hyväksyä määräyksiä, jotka muodoltaan muistuttivat stalinilaista ”pidätelyn ja estämisen” perinnettä (esimerkiksi vastapropagandasta sionistien ja ”Amerikan äänen” toiminnan aktivoitumisen vuoksi, Neuvostoliittoon tulevan ulkomaalaisen kirjallisuuden tarkastuksen koventamisesta, lyhytaaltoradioiden massatuotannon lopettamisesta jne.) ja toisaalta taas toimia, joiden tarkoituksena oli elämänmenon demokratisointi (esimerkiksi tieteellisen, kulttuuri- ja urheiluvaihdon huo-

mattava laajentaminen ja mm. ulkomaille matkustaminen henkilökohtaisesta kutsusta, radio- ja TV-ohjelmien vaihto Neuvostoliiton ja USA:n välillä, neuvostotiedemiesten meneminen mukaan asiantuntijatehtäviin, ideologisten esteiden poistaminen sosialististen maiden väliseltä turismilta jne.).

Kuusisen ja J. V. Andropovin aktiivisella myötävaikutuksella Ideologinen komissio päätti vuonna 1958 perustaa aikakauslehden ”Rauhan ja sosialismin ongelmia”, joka oli kansainvälisen kommunistisen liikkeen teoreettinen äänenkannattaja ja jonka avustajajoukko oli kansainvälinen ja toimitus sijaitsi Prahassa.⁴ Kesällä 1959 ideologinen komissio teki myönteisen päätöksen koskien Suomen kommunistisen puolueen keskuskomitean pyyntöä saada lähettää Neuvostoliittoon koulutettavaksi suomalaisia työntekijöitä, nämä kun olivat viimeksi olleet teoreettisessa koulutuksessa 1930-luvulla ja jääneet pahasti jälkeä kysymyksissä, jotka koskivat marxilais-leniniläistä teoriaa, filosofiaa ja taloustiedettä.⁵

1950-luvun lopulla ideologinen komissio, jossa Kuusinen oli mukana päätti toimittaa ja julkaista koko joukon uusia oppikirjoja, oppimateriaaleja, moniosaisia julkaisuja, Leninin elämäkertoja, ensyklopedioita NL:n historiasta, NKP:n historiasta, marxismi-leninismistä, ateismista, filosofiasta, poliittisesta taloustieteestä, politiikan teoriasta, kommunistisen moraalin, marxilais-leniniläisen estetiikan, maailman kommunistisen liikkeen perusteista jne. Niiden oli määrä korvata vanha kirjallisuus, joka oli kirjoitettu Stalinin ”lyhyen kurssin”⁶ kaavan mukaan ja heijastaa uutta todellisuutta ja neuvostoyhteiskunnan uusia kasvunäkymiä. Useimmat oppikirjat hyväksyttiin kilpailun pohjalta ja ne oli tarkoitettu koulujen ja korkeakoulujen opiskelijoiden lisäksi myös suurelle yleisölle.⁷ Muuan selkeimmistä tutkijoiden vähän tunteman ”ideologisen suojasään” esimerkeistä oli uuden ”Marxismi-leninismin perusteiden” oppikirjan laatiminen Kuusisen johdolla. Siitä enemmän jatkossa.

1957: paluu "suureen politiikkaan"

Lokakuussa 1952 muutettiin NKP:n politbyroo XIX puoluekokouksen päätöksellä keskuskomitean presidiumiksi, joka oli jäsenmäärältään laajempi. Juuri tällöin, vielä Stalinin kauden lopulla ja ehdottomasti myös itse johtajan suostumuksella valittiin KK:n sihteeri Kuusinen ensimmäistä kertaa puolueen korkeimpaan elimeen. Presidiumin ensimmäisessä kokoonpanossa hän oli virkaiältään kaikkein kokenein poliitikko. Kuitenkin jo maaliskuussa 1953 Stalinin kuoleman jälkeen valittuun uuteen presidiumiin hän jäi valitsematta.

Kuusisen nousu ja hänen valintansa Hrushtshovin tuella presidiumiin kesäkuussa 1956 liittyvät etupäässä kahteen asiaan. Ensiksikin Hrushtshov, joka muistelmiensa mukaan tunsu tuohon aikaan maaperän allaan koko ajan hyllyvän, tarvitsi Kuusisen nimeä ja auktoriteettia, tämä kun selvästi assosioitui puolueen historian leniniläiseen vaiheeseen. Luultavasti huomioon otettiin myös keskuskomitean sihteerin kokemus apparaatissa toimimisesta ja hänen melkoinen vaikutusvaltansa ja vanhat ulkomaiset suhteensa entisenä Kominternin johtajana sekä hänen erityisen kärkevä suhtautumisensa Stalinin vainoihin (hänen ensimmäinen vaimonsa ja poikansa olivat joutuneet vainojen kohteeksi). Kuusinen saattoi tosiaankin antaa Hrushtshoville paljon anteeksi siitä hyvästä, että tämä paljasti Stalinin kultin ja lopetti GULAGin. Lisäksi tilanteessa, jossa puolueen sisäinen taistelu oli hyvin kärjistynyttä, oli Kuusisen tärkeänä etuna hänen ikänsä ja valta-pyyteiden puuttuminen.

Toiseksi Kuusisen nimittäminen ja erityisen luottamuksellisten suhteiden syntyminen hänen ja Hrushtshovin välillä liittyivät melkoisessa määrin siihen kiivaaseen esiintymiseen keskuskomitean täysistunnossa kesäkuussa 1957, jolloin Kuusinen puolusti Hrushtshovia ja osallistui toimiin Malenkovin, Kaganovitshin, Molotovin ja muiden muodostamaa ns. "puoluevastaista ryhmittymää" vastaan.

1970-luvullatämän täysistunnon materiaaleja ei annettu edes

Brezhnevin neuvonantajalle G. A. Arbatoville, mutta nyt ne ovat tutkijoiden saatavilla.⁸ Tämä täysistunto ei ole saanut tutkijoilta riittävästi huomiota, vaikka se oli destalinisaation tärkeä murrosvaihe ja eräs niistä harvoista puolueen tilaisuuksista, joiden lopputulos ei ollut ennalta ennustettavissa edes sen osanottajille. Kyseessä oli päättäväinen taistelu, jossa rivinsä koonnut ”stalinistinen rintama” pyrki antamaan iskun Hrushtshoville. Ensimmäistä kertaa moneen vuoteen asialla ei ollut vain ylimmän johdon harvalukuinen ryhmä (ennen täysistuntoahan presidiumi oli enemmistö päätöksellä syrjäyttänyt Hrushtshovin), vaan Hrushtshovin kannattajien nopeasti koolle kutsuma täysistunto, joka äärimmäisen jännittyneessä tilanteessa itse asiassa ratkaisi maan kohtalon.

Kuusiselle ei tässä täysistunnossa alun perin ollut määrätty johtavaa roolia. Hän osallistui keskusteluun järjestyksessä 36:nä. Tämä asema antoi kuitenkin tiettyjä etuja. Hänellä oli mahdollisuus kuulla sekä päähenkilöiden puheet (muodollisesti Malenkovin ja kumppanien tärkeimpänä opponenttina oli M. A. Suslov), että useiden muidenkin keskuskomitean jäsenten esiintymiset. Niinpä Kuusinen saattoi orientoitua ja muutti asianmukaisesti edeltä käsin valmistelevansa tekstiä. Että näin oli asianlaita näkyy hyvin verrattaessa hänen kotona valmistelevansa tekstiä ja kokouksessa pitämänsä puheen pikakirjoitusmuistiinpanoa. Lyhyesti sanoen Kuusisen puheen sisältö oli sellainen, että ensinnäkin se perustui teoreettiselta osin runsaasti Lenin-sitaatteihin ja viittauksiin. Näin tehdessään hän demonstroi osaamistaan puolueen teoreetikkona. Stalinia paljastaessaan Kuusinen kiinnitti huomiota siihen, että tämä henkilökultillaan museri proletariaatin diktatuurin. Ilmeisesti Kuusinen arvioi, että tällainen kysymyksenasettelu olisi ymmärrettävä suurimmalle osalle plenumin osanottajia. Näin ollen hänen puheenvuoronsa voitiin tulkita kehotukseksi palauttaa jälleen kunniaan proletariaatin diktatuurin normit, mitä vastaan täysistunnon osanottajilla ei ollut mitään huomauttamista. Siitä, että proletariaatin diktatuuri olisi jo aikansa elänyt, ei hänen puhees-

saan löydy vihjaustakaan. Tästä asiasta puhumiselle ei aika eikä paikka ollut vielä sopiva.

Lisäksi Kuusinen kiinnitti huomiota XX puoluekokouksen kansainvälisiin vaikutuksiin sanoen, etteivät ulkomaiden kommunistit täysin usko sitä, että Neuvostoliitossa on irtisanouduttu henkilökultin perinnöstä senkään takia, että on paljastettu vain Stalin, joka oli jo kuollut, mutta ei sen sijaan hänen elossa olevia apureitaan, jotka myös olivat vastuussa vainoista ja stalinistisesta politiikasta.

Kuusinen piti myös tarpeellisena vastata siihen, että viekas Molotov monelle odottamattomasti otti puheeksi Hrushtshovin kultin sen sijaan, että olisi käsitelty Stalinin paljastettua henkilökulttia (hän oli mukamas toiminut tätä vastaan puolueen keskuskomiteassa, ja tätä oli nyt väitetty puolueenvastaisen ryhmän toiminnaksi). Kuusinen ryhtyi puolustamaan Hrushtshovia ja sanoi, ettei pitänyt sekoittaa toisiinsa henkilönpalvontaa ja Hrushtshovin suosiota johtajana. Jälkimmäinenhän oli päinvastoin hyvä asia ja hyödyksi maalle ja puolueelle.

”Henkilökohtaisesti sain kuulla puolueenvastaisen ryhmittymän yrityksistä erottaa toveri Hrushtshov vasta tällä, toveri Suslovin puheesta. Mutta mikäli olisin kuullut siitä aikaisemmin, olisin pitänyt kunniana osallistua yhdessä muiden keskuskomitean jäsenten kanssa tähän taisteluun”⁹. – Näillä päättäväsillä sanoilla Kuusinen aplodien kaikuessa lopetti pikakirjoituspöytäkirjan mukaan puheensa.

Vuoden 1957 kesäkuun täysistunnossa Kuusinen valittiin jälleen keskuskomitean presidiumin jäseneksi ja tällä paikalla hän pysyi toukokuussa 1964 tapahtuneeseen kuolemaansa saakka. Samalla hän palasi ”suureen politiikkaan”. Tämä nimitys, kun siihen samalla sisältyi keskuskomitean sihteerin aseman säilyminen ja erityissuhteet Hrushtshovin kanssa, avasivat hänelle mahdollisuudet entistä rohkeampaan itsenäiseen toimintaan.

Kolme dokumenttia proletariaatin diktatuurin merkityksestä (syys – lokakuu 1957)

Kuusisen kokoelmassa Venäjän uudemman ajan poliittisen historian arkistossa (RGASPI) on säilynyt muutamia teemaltaan toisiinsa liittyviä tärkeitä dokumentteja syksyltä 1957. Syyskuussa 1957 Kuusinen laati ja lokakuussa lähetti puoluejohdolle dokumentin nimeltä ”Muistio proletariaatin diktatuurin arvioimisesta nykykaudella”.¹⁰ Kuten marginaaleissa olevista merkinnöistä voidaan havaita, se oli lähetetty Hrushtshoville ja kahdelle muullekin kaikkein vaikutusvaltaisimpiin kuuluvale johtohenkilölle, A. I. Mikojanille ja M. A. Susloville. Kuusinen pyysi näitä kertomaan mielipiteensä siitä, oliko kysymys proletariaatin diktatuurin uudesta arvioinnista otettava keskusteltavaksi keskuskomitean presidiumissa, kun lähestymässä oli Suuren Lokakuun 40-vuotisjuhla, joka tarjosi hyvän aiheen keskuskomitean arvovaltaiselle esiintymiselle neuvostokansalle.

Muistio alkoi näin: ”Pitäisin tarkoituksenmukaisena keskustella proletariaatin diktatuurin nykyaikaista arviointia koskevasta kysymyksestä Neuvostoliiton ja muiden sosialististen maiden kehitymisestä saadun historiallisen kokemuksen valoisissa. Kysymys proletariaatin diktatuurista on ollut ja on eräs marxismi-leninisin peruskysymyksistä.”¹¹

Voi kuvitella, että tuohon aikaan tämä muistio saattoi puoluepiireissä aiheuttaa todellisen shokin. Sitä paitsi on totuuden nimessä sanottava, ettei se sopinut myöskään yhteen Kuusisen itsensä äskeisessä vuoden 1957 keskuskomitean täysistunnossa esittämän kannan kanssa. Hänen äkillinen ”näön palaamisensa” kesäkuun ja syyskuun välisenä aikana vaikuttaa uskomattomalta. Näyttää pikemminkin siltä, että täysistunnossa esitetty kriittinen passus Stalinin suuntaan ja tämän henkilökultin ja proletariaatin diktatuurin välinen vastakkaisasettelu oli tavanomainen taktinen keino. Siitä, ettei kysymys proletariaatin diktatuurista tullut sattumalta esille vuonna 1957 todistavat ne

Kuusisen johdolla toimitetun ”Marxismi-leninismien perusteiden” kirjoittamiseen liittyvät seikat, joita tarkastellaan lähemmin jatkossa.

Kuusisen laatiman teoreettisen dokumentin perusidea kuulosti kapinalliselta: proletariaatin diktatuuri oli jo aikansa elänyt. Tekijän mukaan se oli välttämätön luokkataistelun oloissa, sillä sen tärkein elementti oli väkivalta, porvariston vastarinnan murtaminen. Tämä oli kuitenkin Neuvostoliiton historiassa jo ohitettu vaihe. Proletariaatin diktatuuri oli tosiasiallisesti jo muuttunut sosialistiseksi demokratiaksi, väitti Kuusinen, sillä riistäjien puuttuessaan yhteiskunta ja kansa eivät voineet toteuttaa diktatuuria ja väkivaltaa itseään vastaan, sehän oli järjetön ajatus. Puolueen tuli ilmoittaa asia avoimesti. Kuusinen tarkasteli Leninin teosta ”Valtio ja vallankumous” osoittaakseen, että Leninin mielestä proletariaatin diktatuuria voitiin soveltaa vain siirryttäessä kapitalismista sosialismiin, mutta ei siirryttäessä kommunismiin, kuten aiemmin oli oletettu.

Kysymyksellä proletariaatin diktatuurista oli ensi kuulemalta täysin teoreettinen kaiku. Itse asiassa kysymys oli kuitenkin periaatteellista laatua. Proletariaatin diktatuuri kuului stalinistisen ideologian aksioomiin. Sen rooli ei ollut suinkaan ollut vähäinen, kun oli perusteltu repressiopolitiikkaa ja surullisen kuuluisaa teesiä siitä, että luokkataistelu kiristyy sitä mukaa, kun kommunismia lähestytään. Sen tarkistaminen olisi saattanut johtaa pitkälle meneviin seurauksiin ja samalla olla ensi askel murrettuessa sitä dogmaattisten käsitysten rakennelmaa, joka oli Stalinin aikana syntynyt. Sitä paitsi dogmi proletariaatin diktatuurista oli käytännössä pato, joka noina vuosina jarrutti demokratioitumista, kansanvallan kehittymistä, vainottujen täyttä rehabilitointia ja niin edelleen.

Kuusinen ymmärsi hyvin, millaisen reaktion hänen monille odottamattomat ajatuksensa aiheuttaisivat. Sen takia hän pyrki ensinnäkin olemaan muotoiluissaan äärimmäisen varovainen jottei säikäyttäisi horjuvia ja toiseksi hän pyrki esittämään vahvan todistusaineiston tekemällä monilukuisia viittauksia marxismi-leninismien klassikoihin

osoittaakseen proletariaatin diktatuurin aikakauden väliaikaisuuden. Nykyajan korkeuksista katsottuna Kuusisen taitavasti viljelemien Lenin-sitaattien runsaus näyttää milteipä kirjatoukkamaisuudelta ja demagogialta, etenkin kun ottaa huomioon, että klassikoista on tarvittaessa löydettävissä milteipä mitä vain ja usein aivan ristiriitaisiakin väitteitä. Kaikesta päätellen Kuusisella ei kuitenkaan ollut valinnan varaa. Uusien ajatusten esittäminen oli siihen aikaan mahdollista vain käyttäen hyväksi Leniniä ja mukautuen tuon ajan retoriikkaan ja puoluepiireissä käytettyyn tapaan käsitellä asioita.

Tässä tapauksessa Kuusinen otti yhdessä kohdassa jopa Stalinin liitolaaisekseen. Todistelleessaan esitettyjen ajatusten historiallista lainomaisuutta ja mukamas historiallista periytyvyyttä Kuusinen kirjoitti, että Neuvostoliitto oli luopunut proletariaatin diktatuurin ideasta ja julistanut koko kansan demokratian jo 1930-luvun puolivälissä, mistä todistuksena oli vuoden 1936 perustuslaki. Sen jälkeen oli seurannut sota, jonka kuluessa oli luonnollisestikin luovuttu demokraattisista normeista, mutta 1950-luvun puolivälissä kypsyneet toimenpiteet sosialistisen demokratian laajentamiseksi olivat vain sen jatkoa ja kehittymistä, mikä oli julistettu jo aiemmin, muun muassa Stalininkin taholta. Osoittaakseen asian Kuusinen laittoi tekstiinsä viittauksen Stalinin XVIII puoluekokouksessa esittämästä toimintaselostuksesta, jossa tämä oli tunnustanut, että riistäjäluokan kukistamista tarkoittava toiminto valtion sisällä oli jo kuollut pois.

Yleisesti ottaen, muistin perusteella arvioiden, Kuusiselle ei ollut ominaista halveksiva suhtautuminen kukistettuihin kilpailijoihin nähden, vaan hän suhtautui vakavasti ja perusteellisesti paneutuen, mutta samalla kriittisesti ja argumentoiden myös Stalinin teoreettisiin rakennelmiin. Hän alleviivasi useasti sitä seikkaa, että Stalin pyrki puolueen teoreetikon rooliin ja siksi hänen lausuntoihinsa ei saanut suhtautua löysästi satunnaisina fraaseina. Analysoidussa muistiossa tämä polemiikki näyttää erikoislaatuiselta kahden teoreetikon, Kuusisen ja Stalinin kiistalta, jossa ylimpänä tuomarina esiintyy Lenin. Erimieli-

syyksien ydin sisältyy seuraavaan: kaikki ovat vahvan valtion kannalla, mutta Stalinilla valtion voima tarkoittaa armeijan ja rankaisuelinten voimaa. Hän pyrki osoittamaan, että väkivalta myös sosialismissa säilyisi vaikuttamisen tärkeimpänä välineenä. ”Tämä oli mitä karkein teoreettinen virhe, joka johti käytännössä raskaisiin seuraamuksiin”¹² huomautti Kuusinen. Hänelle itselleen taas päinvastoin (ja viittaauksen mukaan myös Leninille) valtion voima oli Neuvostoliiton kansanjoukkojen tietoisuudessa ja uskollisuudessa. Kuusinen oli vakuuttunut siitä, ettei kommunismia voinut rakentaa väkivalloin, oli laajennettava sosialistista demokratiaa, vedettävä työätekeviä valtion hallintoon, kasvatettava näitä ja samaan aikaan rakennettava kommunismin vankka taloudellinen perusta.

Kuusisen taitavuus politiikkona näkyi siinä, että hän jo ennakolta otti huomioon mahdolliset vastaväitteet. Hän esimerkiksi ymmärsi, että hänen ideansa proletariaatin diktatuurista luopumisesta voisi aiheuttaa siihen aikaan vakavan syytöksen sosiaalidemokraattisesta poikkeamasta. Sen takia hän muistiossaan kiiruhti torjumaan moiset syytökset ja teki sen varmaankin tarkoituksellisesti klassisen puolueagitaation tyyliin: ”Tässä kysymyksessä meidän on annettava mitä päättäväisin vastaisku sosiaalidemokraateille ja kaikenlaisille uusille revisionisteille, joita on eräiden ulkomaisten kommunistipuolueiden riveissä ja jotka hyökkäävät marxismi-leninismin proletariaatin diktatuurista esittämää oppia vastaan”¹³.

Kuusisen mainittuun proletariaatin diktatuuria käsittelevään muistioon liittyi esitys keskuskomitean päätökseksi ”proletariaatin diktatuuria ja sosialistista demokratiaa koskevien kysymysten oikeasta selittämisestä”¹⁴ Muistioon verrattuna paperi on luonteeltaan vähemmän tieteellinen ja enemmän poliittinen ja siinä on esitetty muistion perusideat puoluepäätöksissä edellytetyssä muodossa. ”Keskuskomitea katsoo, että tieteellisessä ja propagandatyössä käytössä oleva proletariaatin diktatuuria koskevan kysymyksen käsittely on monessa suhteessa vanhentunut eikä vastaa maassamme tällä hetkellä vallitse-

vaa tilannetta. Vastoin marxismi-leninismien perustajien osoittamaa työväenluokan diktatuurin historiallisesti väliaikaista luonnetta, esiintyy teoreettisessa ja propagandakirjallisuudessamme tendenssejä, joissa se pyritään ulottamaan kaikkien sosialismin kehitysvaiheisiin, ellei suorastaan ikuisiksi ilmiöksi...” jne.

Kolmas kyseiseen tematiikkaan liittyvä dokumentti on luonnos, joka on tarkoitettu osaksi Hrushtshovin Lokakuun vallankumouksen 40-vuotisjuhlassa vuonna 1957 pitämää puhetta ja se on nimeltään ”Proletariaatin diktatuurista ja sosialistisesta demokratiasta”¹⁵ Siinä esitetään Kuusisen muistion perusideat suullista esitystä varten tarkoitetussa jyrkemmässä ja emotionaalisemmassa muodossa. Siinä muun muassa sanotaan suoraan, että peruskysymykseksi nimettyä proletariaatin diktatuuria käsiteltäessä on vapauduttava ”kaikenlaisesta abstraktista ja dogmaattisesta lähestymistavasta”. Siinä myös esitetään kapinallinen teesi, jonka mukaan teoriassa ei ole ”pyhiä lemmiä” ja että kaikki marxismin, kuten minkä tahansa teorian väittämät ovat luonteeltaan historiallisia ja että ne muuttuvat ja kehittyvät ajan mittaan ja konkreettisten olosuhteiden muuttuessa. ”Proletariaatin diktatuuri on menettänyt merkityksensä Neuvostoliitossa. Sen vuoksi on täysin luonnollista, että NKP:n KK:n presidiumi päätti erityisellä asetuksella todeta tämän seikan ja selittää sen”¹⁶, huomautettiin dokumentissa.

Kuusisen rohkea ajatus proletariaatin diktatuurin roolin tarkistamisesta ja Neuvostoliiton yhteiskunnallisen elämän demokratisoimisesta saivat osakseen Hrushtshovin periaatteellisen hyväksynnän, mutta sitä vastaan myös esitettiin jyrkkiä vastaväitteitä puolueen keskuskomitean apparaatissa käydyissä keskusteluissa. Tätä asiaa koskevat väitteet ja riidat jatkuivat ja niitä käytiin muun muassa valmisteltaessa puolueoppikirjoja ja NKP:n kolmatta puolueohjelmaa.

"Marxismi-leninismin perusteiden" perusideat

Tätä oppikirjaa, joka oli tarkoitettu suurelle yleisölle, valmisteltiin keskuskomitean päätöksen mukaisesti vuodesta 1956 korvaamaan vanhentunutta stalinilaista "lyhyttä kurssia". Tekijöille oli annettu tehtäväksi yhdistää teoria sosialismin rakentamisen käytäntöön, luopua Leninin opetusten dogmatisoinnista ja samalla luoda teos, jota voitaisiin käyttää marxismi-leninismin propagandassa kotimaassa ja ulkomailla. Tekijöille oli annettu tehtäväksi olla esittämättä ulkoa opittavaksi tarkoitettuja dogmeja ja teoreettisia väittämiä ja vakuuttaa sen sijaan lukija argumentein lukija marxismi-leninismin oikeellisuudesta.¹⁷ Tekijäkollektiivi, jonka johtoon Kuusinen asetettiin oli keskuskomitean apparaatin nimittämä ja koostui "koetelluista kaadereista", jotka sittemmin osoittautuivat kyvyttömiksi ajattelemaan uudella tavalla ja vapautumaan vanhoista stereotypioista. Vuosina 1957 ja 1958 Kuusinen joutui muodostamaan uuden tekijäkollektiivin nuorten tutkijoiden piiristä, joka oli hänelle pääasiassa tuntematon (näiden joukossa olivat G. A. Arbatov ja myöhemmin F. M. Burlatski). Verenvaihtoprosessi kiihtyi kesästä 1957 alkaen sen jälkeen kun Kuusinen oli valittu puolueen presidiumin jäseneksi, mikä antoi hänelle tarvittavat valtuudet. Siitä, miten oppikirjaa kirjoitettiin ja siinä yhteydessä Kuusisen osallistuessa väiteltiin muun muassa proletariaatin diktatuurista, on olemassa mukana olleiden muistelmia. kuten arkistodokumenteista voidaan havaita, tärkeimmistä teoreettisista kysymyksistä Kuusinen neuvotteli Hrushtshovin kanssa ja hankki tämän kannatuksen. On muun muassa säilynyt Kuusisen kirje Hrushtshoville, joka luultavasti liittyy vuoden 1957 lopun ja 1958 alun väliseen periodiin eli siihen ajanjaksoon, kun oppikirjan laatijoiden työ oli aktiivisimmillaan.¹⁸ Kirje alkoi sanoilla: "Kallis toveri Hrushtshov, laadittaessa oppikirjaa "marxismi leninismin perusteet" on esille noussut muutamia sangen tärkeitä kysymyksiä, joista olisi välttämätöntä neuvotella henkilökohtaisesti Teidän kanssanne..." Näiden kysymysten joukos-

sa oli taas kerran proletariaatin diktatuuri sekä toiseksi oppikirjassa esitettävä mahdollisuus, että joissakin maissa voitaisiin tehdä vallankumous ja siirtyä sosialismiin ilman proletariaatin diktatuurin vaihetta ja kolmanneksi katsottiin, ettei ollut mahdollista puhua ristiriidoista sosialistisessa yhteiskunnassa, ”pyydän Teitä, Nikita Sergejevitch, ottamaan minut vastaan, jotta näistä asioista lyhyesti keskusteltaisiin, mikäli aikanne sen vain sallii”¹⁹ päätti Kuusinen kirjeensä.

”Marxismi-leninisin perusteiden” lopullinen tekstiversio, johon Kuusinen henkilökohtaisesti kokonaan kirjoitti johdanto- ja yhteen-vetoartikkelin, saatiin olennaiselta osin päätökseen lokakuussa 1958. Lokakuun viidentenä päivänä vuonna 1958 Kuusinen tekijäkollektiivin puolesta lähetti tekstin NKP:n keskuskomitean presidiumin jäsenille ja kandidaattijäsenille. Arkistossa on säilynyt yksityiskohtainen tekstiin liittyvä, Kuusisen allekirjoittama lähetekirjelmä. Lähettämisen syy oli esitetty selkeästi: ”tekijät ovat kiinnostuneita saamaan NKP:n keskuskomitean presidiumilta kriittisiä huomautuksia, neuvoja ja toivomuksia”.²⁰ Siitä, millaisia nämä huomautukset olivat, ei ole dokumentteja käytettävissä. On joka tapauksessa ilmeistä, että varovainen Kuusinen pyrki turvaamaan itselleen korkeimman puoluejohdon kannatuksen. Sen vuoksi lähetekirjelmässä oli esitetty oppikirjan jokaisesta luvusta alleviivauksin varustettuna useita kiistanalaisia kohtia keskustelua varten ja tekijäkollektiivin kantaa niihin oli selitetty.

Oppikirjan rakenne oli seuraavanlainen. Ensimmäisessä osassa esitettiin marxilais-leniniläisen maailmankatsomuksen filosofiset perusteet eli dialektinen materialismi. Toisessa osassa, joka käsitteli historiallista materialismia, oli erinäisiä uudistushenkisiä kappaleita yhteiskunnallisesta edistyksestä, joihin oli liitetty teoreettiset perustelut sille, miksi sosialismi oli kapitalismia etevämpi ja myöskin kappale kansanjoukkojen roolista historiassa, mihin liittyi Stalinin henkilökultin kritiikki. Kolmannessa luvussa, joka käsitteli kapitalismin taloustiedettä sekä esitettiin populaarissa muodossa Marxin talousteorian peruskäsitteet että myös ensi kertaa tarkasteltiin niitä 1950-luvun lopun

näkökulmasta. Tarkastellessaan kysymystä nykyajan työväenluokan asemasta Kuusinen osoittautui realistiksi, joka tunsii länsimaiden tilanteen. Hän pyrki luopumaan eräiden käsitteiden vulgarisoinnista, esimerkiksi siitä teesistä, että työväenluokka kapitalismissa jatkuvasti kurjistuu. Tällaiset väitteet vain diskreditoivat marxismi-leninismii ulkomaisten työläisten silmissä, jotka sodan jälkeen olivat savuttaneet huomattavaa menestystä puolustaessaan taloudellisia ja sosiaalisia etujaan.²¹ Sama realistinen asenne oli havaittavissa myös kappaleessa, jossa analysoitiin ja kritisoitiin nykyaikaista kapitalismia.

Neljännessä kappaleessa, joka käsitteli kansainvälisen kommunistisen liikkeen teoriaa ja käytäntöä, oli melko lailla uusia näkemyksiä, jotka poikkesivat stalinistisista dogmeista. Stalin esimerkiksi piti ulkomaisia kommunistipuolueita ja siirtomaiden kansallisia vapausliikkeitä Neuvostoliiton "reserveinä". Näin itse asiassa kiellettiin niiden toiminnan itsenäinen luonne. Kuusinen esitti korjausta ja ehdotti niiden ehdottoman itsenäisyyden tunnustamista ja vahvistamista. Stalin myös piti vallankumouksen päätehtävänä ensimmäisessä vaiheessa liberaalis-monarkistisen porvariston eristämistä eikä itsevaltiuden kukistamista ja toisella kaudella pikkuporvarillisen demokratian eristämistä eikä porvariston kukistamista, kuten Lenin oli tehnyt. Kuusinen esitti palaamista leniniläiseen näkemykseen. Samassa yhteydessä tarkasteltiin kysymyksiä työväenluokan ja kansan kaikkien demokraattisten voimien toiminnan yhtenäisyydestä. Tällaista asiaa ei aiemmin ollut ylipäättään tutkittu. Viidennessä ja viimeisessä luvussa, jonka otsikkona oli "Oppi sosialismista ja kommunismista" nousi keskeiseksi kysymys proletariaatin diktatuuri roolista sosialismin voiton ja kommunismin rakentamisen välisellä kaudella. Lähetekirjelmässä Kuusinen huomautti, että hän oli jättänyt kysymyksen avoimeksi, jotta siitä keskusteltaisiin samassa yhteydessä, kun NKP:n uutta ohjelmaluonnosta valmisteltiin. Tämä muotoilu osoitti selvästi, että asiasta oli erimielisyyksiä eikä yksimielisyyttä löytynytkään edes keskusteltaessa NKP:n kolmannesta ohjelmasta.

Yhtä ajankohtaisia olivat oppikirjassa käsitellyt kysymykset proletarisesta demokratiasta ja sosialistisesta maailmanjärjestelmästä. Tässä yhteydessä esitettiin myös uusi käsite ”sosialistinen internationalismi”.

Oppikirja esitti, että sosialismista kommunismiin siirryttäisiin vähitellen, mikä oli periaatteessa luonteeltaan tieteellinen prognoosi ja sen vuoksi vaati tekijöiltä valtavasti työtä. Käsikirjoituksessa se ei ollut loppuun saakka kirjoitettu. Sen sijasta siinä oli katsaus puolueen ja valtion kehitykseen vuoden 1953 jälkeen ja arvio vallitsevasta tilanteesta kommunismin rakentamisen kannalta. Kuusinen, joka lopulta kirjoitti luvun itse, odotti selvästi sitä, että NKP:n uuden ohjelman pääpiirteet selviäisivät, jotta oppikirja voitaisiin saattaa niiden kanssa sopusointuun. Vuoden 1958 lopulla pidettiin vielä todennäköisenä, että ohjelman laatiminen annettaisiin Kuusisen tehtäväksi.

Loppujen lopuksi se ”Marxismi-leninismin perusteet”, joka näki päivänvalon osoittautui liian kapinahenkiseksi, jotta sitä olisi painettu Neuvostoliitossa miljoonapainoksina. Keskuskomitean ideologinen komissio, joka käsitteli kysymystä oppikirjojen ja oppimateriaalien julkaisemisesta Partizdatin puitteissa vuonna 1960, antoi Politizdatin tehtäväksi painaa ”Perusteita” vain 150 000 kappaleena. Vertailun vuoksi mainittakoon, että NKP:n historiaa painettiin 700 000, Leninin elämäkertaa 400 000 ja ”Sosialististen maatalousyritysten taloustiedettä” 200 000.²²

Läsnä ollut Kuusinen ei voinut asialle mitään ja äänesti päätöksen puolesta.

Nykyajan näkökulmasta katsottuna ”Perusteissa” kiinnittää huomiot muutama seikka, ensinnäkin sen rooli marxismi-leninismin stalinilaisen tulkinnan kumoamisessa ja toiseksi Kuusisen ajattelun rohkeus, avokatseisuus ja realismi hänen pyrkiessään omalla tavallaan ”ajanmukaistamaan” marxismi-leninismää”, vapauttamaan sitä selvisistä atavismeista ja tarkastelemaan sen oletuksia muutoinkin kuin Kremlin paksujen muurien takaa, esimerkiksi ulkomaalaisen työläi-

sen silmin. Muistelmateosten perusteella hän tällä toiminnallaan innoitti nuoria kanssakirjoittajia, joiden enemmistöstä tuli aktiivisia Gorbatshovin perestroikan aktivisteja. Kolmanneksi oppikirjan tapaus auttaa paremmin ymmärtämään neuvostoliittolaisen yhteiskuntatieteen jälkeenjääneisyyttä 1970- ja 80-luvuilla. Kuusisen ja hänen kollektiivinsa esittämät teoreettiset perusolettamuksen ja käsitteethän olivat pohjana kaikille myöhemmille neuvostokauden vastaaville esityksille.

NKP:n kolmas puolueohjelma

Arkistodokumenteista päätellen Kuusinen omisti 1950- ja 60-lukujen vaihteessa paljon aikaa ja huomiota NKP:n kolmannen puolueohjelman valmisteluun osallistumiselle. Tämän ohjelman laatimisen historiaa ei ole vielä varsinaisesti kirjoitettu. Tiedetään, että olemassa oli useita projekteja, joita hiottiin ja joista keskusteltiin. Alkuvaiheessa Kuusinen oli työssä mukana, mutta myöhemmin sen johtaminen annettiin B. N. Ponomarjovin tehtäväksi. Kuusinen ei kuitenkaan jättäytynyt syrjään. Tammikuusta 1960 lähtien puolue uskoi ohjelman laatimisen Hrushtshoville. Tarkoituksena oli myös, että ohjelman jälkeen uudistettaisiin myös NL:n perustuslaki.

1960-luvun alussa Kuusinen nautti edelleen Hrushtshovin luottamusta. Dokumenteista käy ilmi, että hän säännöllisesti ja metodisesti lähetti huomautuksensa suoraan Hrushtshoville, joka oli valmistelutyön johdossa. Kirjeenvaihdon yleisen luonteen huomioon ottaen ei ole poissuljettua, että Hrushtshov, joka ei syvällisesti hallinnut marxismi-leninismin teoriaa, pyysi aluksi Kuusista toimimaan epävirallisena neuvonantajanaan ja kriitikkonaan tässä hänelle vaikeassa työssä. Vähintäänkin syntyy vaikutelma siitä, että asiasta oli olemassa jonkinlainen yhteisymmärrys ja että Kuusinen toimi sen mukaisesti. Niinpä hän maaliskuun 29. päivänä 1961 ilmoitti Hrushtshoville

saatekirjelmässään: ”Hyvä Nikita Sergejevitsh! Ohessa lähetän teille

1. Erinäisiä yleisiä huomautuksia ohjelmaluonnoksen toiseen osaan;
2. Huomautuksia osaan ”NKP:n tehtävät kansan hyvinvoinnin kehittämisen alalla. Kun huhtikuussa käsittelette ohjelmaluonnoista, pyydän teitä tutustumaan huomautuksiini. Muutaman päivän kulukseni minulla on tarkoitus lähettää teille myös ehdotuksia, jotka koskevat kysymystä henkilönpalvonnasta. Huhtikuussa Moskovassa yritän pohtia I (kansainvälisen) osan kysymyksiä”.²³

Kuusisen huomautukset, kommentaarit ja ehdotukset puolueohjelman eri varianttien miltei kaikkiin kohtiin ovat säilyneet ja antavat melko täydellisen kuvan Kuusisen näkemyksistä noina vuosina. Ennen muuta on havaittavissa hänen näkemyksissään vuosien 1957–58 jälkeen tapahtunut kehitys. Hänen mielipiteensä muuttuivat radikaalimmaksi ja ne ilmaistiin entistä rohkeammin.

1960-luvun alussa Lenin oli Kuusiselle yhä tärkein ja horjumaton auktoriteetti ja neuvonantaja. Perehtyen huolellisesti hänen tuotantoonsa Kuusinen etsi siitä vastauksia nykyajan päiväkohtaisiin kysymyksiin ymmärtäen kuitenkin varmaan sielunsa syvyyksissä, että Lenin itse oli luonteeltaan liian luova persoona tyytyäkseen politiikassa vanhoihin sapluunoihin.

Toinen ja Leninille vastakkainen kiintopiste oli Kuusiselle stalinismin perintö, josta Kuusinen jatkuvasti kehotti irtaantumaan päättäväisesti. Hän oli ehkäpä ainoa KK:n presidiumin jäsen, joka vielä 1960-luvun alussa viittasi stalinismin ”syntymämerkkeihin”, kun tee- ma tuohon aikaan oli jo lakannut olemasta ajankohtainen.

Mikäli haluaisi koota yhteen Kuusisen tekemät esitykset, voisi sanoa hänen kehittelleen ideoita koko neuvostojärjestelmän uudistamisesta sen demokratisoimiseksi leninismin mallin mukaisesti. Asian ydin sisältyy seuraavaan:

1. Oli luovuttava Stalinin ajoista periytyvästä puolueen kaikille elämäntiloille ulottuvasta totaalisesta kontrollista ja palattava puoluevaltasta neuvostojen ja muiden yhteiskunnallisten järjestöjen valtaan

2. Oli järjestettävä perinpohjaisesti uudelleen neuvostot, jotka olivat menettäneet todellisen valtansa ja muuttuneet puolueen ja neuvostojärjestelmän koneiston lisäkkeeksi, luovuttamalla maksimaalisesti valtaa paikallisille valtuutetuille. Neuvostojen tuli omata samanaikaisesti sekä lakiasäättävää että hallintovaltaa (näiden erottelua toisistaan Kuusinen piti parlamentarismin kielteisenä puoleena²⁴).
3. Oli uudistettava vaalijärjestelmä kansalaisten vetämiseksi mukaan valtion todelliseen hallintoon.
4. oli kehitettävä ja toteutettava ajatusta yhteiskunnallisesta ja taloudellisesta itsehallinnosta ja erinäisten valtiollisten toimintojen luovuttamisesta sille.²⁵

Milteipä eniten huomiota Kuusisen, keskuskomitean sihteerin ja sen presidiumin jäsenen huomautuksissa herättää se, miten paljon hän esittää terävää kritiikkiä puolueen roolista tuon ajan neuvostoyhteiskunnassa. NKP oli hänen mielestään ”yleinen hallinto- ja toimeenpanoelin, joka työskentelee ja ratkaisee kaikkien puolesta ja kaikki syrjäyttäen.”²⁶ Tämä tilanne oli muutettava, hän kirjoitti Hrushtshoville lähettämissään huomautuksissa kesällä 1961. Tärkeintä oli muuttaa puolueen työmetodeita ja muotoja. Sen sijaan, että olisi suoraan hallittu ja korvattu puolue-elimillä muiden rakenteiden toimintaa, oli painopistettä siirrettävä joukkojen vakuuttamisen ja aatteellis-poliittisen työn suuntaan. Toisaalla Kuusinen kiinnitti huomiota pikkumaiseen holhoukseen, mikä todellisuudessa johti neuvostojen toiminnan korvaamiseen puolueapparaatilla, joka oli täysin tottunut tällaiseen asiointilaan eikä lainkaan halunnut muutosta. Hän esitti esimerkin Karjalan arkipäivästä. Sikäläinen kaupunkikomitean sihteeri, joka tunsikin olevansa pikkudiktattori, sanoi keskustelussa: ”Mitä se semmoinenkin on, että edustajat työntävät nokkaansa toisten asioihin ja ehdottavat vieläpä kaupunkikomitean tietämättä rakennettavaksi pesulan. Onko se muka edustajien tehtävä?”²⁷ Nimenomaan se oli edustajien eikä kaupunkikomitean tehtävä, arvioi Kuusinen.

Yhtä kriittisiä hyökkäyksiä sai osakseen neuvostojärjestelmäkin. Neuvostot olivat rajoneissa muuttuneet fiktioksi, ne toimivat istunnoissa leimasimina ja hyväksyivät apparaatin valmistelemia ja puolueen sanelemia päätöksiä. Oli otettava reaalinen valta toimeenpanevalta komitealta, joka oli muuttunut valtiokoneiston byrokraattiseksi lisäkkeeksi, joka ei ollut vastuunalainen edustajille ja oli annettava mahdollisimman paljon valtaa itse edustajille. Tämän aikaansaamiseksi oli neuvostot kutsuttava useammin koolle ja luotava toimeenpanevien komiteoiden tilalle vakituisia komissioita, jolloin niiden jäsenet olisi osittain vapautettava tuotannollisesta työstä jne. Oli hajotettava kaikki rajonien toimeenpanevat komiteat byrokraattisena apparaattina ja annettava kaikki lakiasäättävä ja toimeenpanovalta edustajille itselleen. Jatkuvasti toimiviksi Kuusinen halusi jättää Neuvostojen presidiumit, jotka toimivat istuntojen välisinä aikoina ja joiden johdossa olisi puheenjohtaja. Myöhemmin hän kuitenkin myöntyi siihen, että tarvittaisiin myös sihteeri ja pieni toimeenpaneva komitea, mutta siten, että niiden toimivalta olisi rajoitettu eikä missään tapauksessa korvaisi neuvostoja.²⁸

Leninin neuvoja Kuusinen kehotti seuraamaan myös kysymyksessä puolueen ja neuvostojen lähestymisestä itsehallintoelimiin ja niiden sulautumisesta kommunismin koittaessa.²⁹ Jotta neuvostojen työ puolueorganisaatioiden kanssa paremmin koordinoitaisiin, Kuusinen ehdotti yhdistettäväksi paikallisen neuvoston ja puolueen rajonikomitean puheenjohtajien tehtävät. Rajonikomitean sihteereistä olisi tullut neuvostojen presidiumien jäseniä. Samalla olisi voitu lyödä kolme kärpää yhdellä iskulla, turvata neuvostojen työn ohjaus puolueen taholta, saada rajonikomitean sihteeri tekemään tiliä koko valitsijakunnalle ja olisi pienennetty palkallista puoluekoneistoa.³⁰ Sen, mihin puolue- ja valtionvirkojen yhdistäminen tosiasiaassa johti, tiedämme historiasta hyvin. Tämä idea oli utopistinen.

Toinen Kuusisen utopia oli idea siitä, että ihmiset työpäivän jälkeen arkisin eivät menisi lepäämään, kehittämään itseään tai viettämään

aikaa perheen ja lasten parissa vaan kiiruhtaisivat hoitamaan neuvostojen asioita. "Pitäisikö tästä työstä maksaa vähäinen palkkio vähäraisille valtuutetuille?" kysyi Kuusinen retorisesti. Itse hän vastasi: "Tuskinpa tarvitsee". Perusteluna tälle oli Leninin vuosien takainen lausahdus: "Päämääränämme on, että jokainen työtätekevä suorittaa valtiollisia velvollisuuksiaan maksuttomasti 8-tuntisen työpäivän jälkeen. Tähän siirtyminen on erittäin vaikeaa, mutta vain siihen siirtyminen antaa takeet sosialismin lopulliselle vahvistumiselle". Ilmeisesti kirjaimellinen Leninin neuvojen seuraaminen vei tässä tapauksessa voiton todellisuudentajusta. Kuusinen liioitteli selvästikin tuon ajan tavallisten ihmisten materiaalista hyvinvointia ja tietoisuuden tasoa, näin esimerkiksi silloin kun hän otti esille Leninin tunnuksen siitä, että "joka ainoan työtätekevän on osallistuttava valtion hallintoon". Sitä paitsi hänen kehotuksissaan, joiden mukaan oli taisteltava – ei vain sanoissa vaan myös teoissa – byrokratiaa vastaan ja päättäväisesti erotettava kelvottomat ja kyvyttömät johtajat, kaikui uhkaus neuvostojärjestelmään syntyneen nomenklatuuran paratiisillisissa oloissa eläville. Kuusinen kiinnitti aiheestakin huomiota siihen, että uusi aikakausi vaati hellittämättä uudenlaisia johtajia: "Maamme on sekä poliittisesti että kulttuurisesti valmis ottamaan uuden askeleen tähän suuntaan. Kansamme on kehittynyt, nykyään sattuu usein, että rivi-kansalaiset ovat päätään pitempiä kuin kelvottomat johtajat".³¹

Arkistodokumenttien joukossa erityisen kiinnostava on Kuusisen kirjoittama muistio "Vaalijärjestelmän muuttamisesta",³² joka oli tarkoitettu NKP:n ohjelman lukuun nimeltä "Puolueen tehtävät sosialistisen demokratian kehittämisessä". "Vaalit ovat meillä välittömät, ja ulkoisesti tämä vaikuttaa ikään kuin demokraattiselta"³³ kirjoitti Kuusinen. Itse asiassa kyseessä oli vain muodollinen demokratia. Muistiossa hän itse asiassa kritisoi Neuvostoliitossa rakennettua reaaliosialismia ja sen poliittista perustaa, neuvostoja osoittaen niiden byrokraattisen luonteen ja täydellisen riippuvuuden puoluekoneistosta. Monet kohdat tässä paperissa kuulostavat pikemminkin dissidentin

kuin korkeimman puoluejohdon edustajan ajatuksilta.

Vaalijärjestelmän uudistuksen piti Kuusisen mielestä koostua useista perustekijöistä, joiden oli määrä riistää valta apparaatin käsistä ja tuoda kansa todella hallitsemaan valtiota. Mitä tähän sitten tarvittiin? Stalinin aikana toteutetun maan alueellisen vaalipiirijaon asemesta pohjaksi oli otettava tuotantoyksiköt, niin kuin asia oli Leninin aikana, joskin alueellinen periaate oli säilytettävä eläkeläisiä ja kotirouvia varten. Työkollektiivista valittu edustajahan, toisin kuin alueelta valittu, ei voinut piiloutua mihinkään, koko hänen elämänsä oli nähtävissä kuin kämmenellä ja joka päivä hän oli työssään tekemisissä valitsijoidensa kanssa ja sen vuoksi hänen täytyi tuntea vastuun suuri paino harteillaan.

Kuusinen kirjoitti paljon siitä, miten tärkeää oli, että edustajat säännöllisesti tekivät tiliä valitsijoilleen ja että toteutettiin oikeutta kutsua ennenaikaisesti takaisin edustaja, joka ei ansainnut luottamustaan. Nämä 40 vuoden takaiset ajatukset tuntuvat ajankohtaisilta ei vain Stalinin jälkeisen Neuvostoliiton vaan myös nykyisen postkommunistisen Venäjän kannalta.

Painavilta näyttävät myös Kuusisen huomautukset, jotka liittyvät henkilönpalvontaan ja sosiaalidemokratiaan. Kuusinen kiinnitti Hrushtshovin huomiota siihen, että NKP:n ohjelmaluonnoksen tekijät olivat "kiertäneet" kysymyksen henkilönpalvonnasta. Se, että erä kaikkein kärkevimmistä poliittisista ongelmista sivuutettiin olisi saatanut antaa vaikutelman, että NKP suoritti lyhytaikaista kampanjaa, historiallista episodua tai, mikä pahempaa, kieltäytyi kokonaan sanoutumasta irti henkilökultista. Näytti hänen mukaansa siltä, että kysymystä henkilönpalvonnasta oli pidetty toisarvoisena, vaikka se ei ollutkaan sellainen.³⁴ Ohjelmaluonnoksen 27.2.1960 päivätyn variantin johdosta Kuusinen kirjoitti Hrushtshoville: "Kiinnitän huomiotanne siihen, ettei ohjelmassa ole minkäänlaista kritiikkiä henkilönpalvonnasta eikä varoitusta sen mahdollista toistumista vastaan. Esiintyessään henkilönpalvonnan ideologiaa ja käytäntöä vastaan NKP teki

suuren historiallisen teon”.³⁵ Taistelu henkilönpalvontaa vastaan ”ei ole historiaa, joka olisi mahdollisimman pian unohdettava”. Kyseessä oli periaatteellisen tason kysymys selitti Kuusinen vaatien asian liittämistä ohjelmaan. Havaittuaan, ettei hänen mielipidettään uudessa-kaan variantissa otettu huomioon, Kuusinen kysyi 18.4.1961 uudelleen Hrushtshovilta: ”Kallis Nikita Sergejevitch!.. Voiko pitää oikeana, ettei ohjelmaluonnoksessa ole minkäänlaista kritiikkiä henkilökultista eikä varoitusta sitä vastaan?”³⁶

Kuusinen ei sivuuttanut myöskään luonnoksessa esitettyä umpimähkäistä ja rajua kritiikkiä sosiaalidemokraatteja kohtaan, mikä hänen mielestään saattoi aiheuttaa vain vahinkoa, erityisesti kansainvälisessä työväenliikkeessä, jossa jatkuvasti solmittiin liittoja ja muodostettiin liittoutumia demokraattisten ja kansallisten vapautusliikkeiden voimien kanssa. Hän kehotti erottamaan sosiaalidemokraattien puoluejohdon työtätekevästä rivisosialisteista, jotka olivat kommunistien potentiaalisia liittolaisia.³⁷

Täytyy sanoa, että käytännön toiminnassaan NKP:n keskuskomitean sihteerinä Kuusinen noina vuosina teki paljonkin parantaakseen suhteita sosiaalidemokraatteihin. Osittain tämä tapahtui epäsuorasti. Esimerkiksi ideologisen komissio pöytäkirjoista käy ilmi, että vuoden 1959 alussa NKP:n keskuskomitea hyväksyi matkan Moskovaan ryhmälle Saksan liittotasavallan sosiaalidemokraattisten julkaisujen toimittajia, muodollisesti tämä tapahtui lehtimiesliiton kautta. Henkilökohtaisilla kontakteilla oli myös paljon merkitystä. Maaliskuussa 1959 ideologinen komissio teki myönteisen päätöksen, joka koski epätavallista pyyntöä jonka oli esittänyt eräs hallitsevan kristillis-sosiaalisen puolueen johtajista, Belgian ulkoministeri, jonka sukunimi oli Vigny. Hän pyysi ottamaan poikansa Pierre Henri Vignyn, joka oli suorittanut juridisen tutkinnon, opiskelemaan kahdeksi vuodeksi Moskovan valtionyliopiston taloustieteelliseen tiedekuntaan. Tästä asiasta tehtiin peräti keskuskomitean salainen päätös.³⁸

Kuusinen kommunismin näköaloista Neuvostoliitossa

Sangen kiinnostava on Kuusisen asenne koskien kysymystä siitä, miten puolueohjelmassa esitettiin kommunismin siirtymisen konkreettinen aikataulu. Tässä asiassa hän esiintyi realistisen ja raittiin näemyksen puolesta ja ehdotti muun muassa, että olisi rajoituttava esittämään lähitavoitteet ja lopulliset pitkän tähtäimen tavoitteet kommunismin rakentamisessa.

Hän ei pelännyt esittää kritiikkiä, kiistellä ja esittää mielipiteensä kaikkein kiperimmistäkin kysymyksistä. Ottakaamme esimerkiksi hänen ohjelmaluonnosta koskevat huomautuksensa, jotka lähetettiin Hrushtshoville 29.11.1961.³⁹

Kuusinen muun muassa hylkäsi luonnoksessa esitetyn ajatuksen valtion nopeasta poiskuolemisen, mistä oli tehty kauas meneviä johtopäätöksiä. Hänen mielestään tilanne vaati, ettei esiinnyttu ennustajina, vaan keskitettiin voimat sosialistisen demokratian kehittämiseen, mikä oli oleva hyvin tärkeä edellytys valtiollisten toimintojen siirtämiselle kansan käsiin. Valtio taas ei kuolisi vielä pian, sitä tarvittaisiin vielä melko kauan isänmaan puolustamiseksi, kansainvälisellä areenalla, yhteiskunnallisen tuotannon alalla jne.⁴⁰

Liian rohkeasti luonnoksen tekijät olivat myös suhtautuneet kansallisten eroavaisuuksien pikaiseen häviämiseen Neuvostoliiton kansojen välillä. Kuusinen esitti vastaväitteen: kyseessä oli niin kaukainen kommunismin päämäärä, että käsillä olevassa projektissa oli olla parempi sitä ylipäättään mainitsematta. Mikäli siitä joka tapauksessa haluttiin puhua, oli ”sulautumisen” sijasta viitattava järkevään kansojen lähenemisen tendenssiin. Tässä asiassa hän kehotti olemaan erityisen tahdikas ja ottamaan huomioon, mitä seurauksia sillä, että kommunismin lähiajan tehtävänä olisi kansojen ”sulautuminen” olisi sekä kansallisille tunteille että kansainvälisestikin. Kansallinen itsenäisyys ja itsemäärääminen olivat ajan maailmanlaajuisen kansallisen vapautusliikkeen päämääränä, jota edistykselliset ihmiset kannattivat.⁴¹

Kuusinen vastusti myös sitä, että ohjelmaan sisällytettäisiin selvästi epärealistinen tehtävä kaupungin ja maaseudun ja ruumiillisen ja henkisen työn välisten erojen poistamisesta jo vuoteen 1980 mennessä. Hän huomautti, että ”asia ei ole niin yksinkertainen. On otettava huomioon sekä maaseudun vuosisatainen jälkeenjääneisyys että ruumiillisen työn tekijöiden selvä jälkeenjääneisyys älymystön sivistystasoon verrattuna”. Sen vuoksi näiden erojen hävittäminen voisi tapahtua vasta kypsässä kommunismissa, pitkällä aikavälillä.⁴²

Ohjelman suurin vika Kuusisen mielestä oli kuitenkin siinä, että se muistutti sävyiltään liikaa lupauksia ”taivaan mannasta” ja sen sijaan että se olisi orientoinut ihmiset työskentelemään kovasti ja siten tuomaan lähemmäksi kommunistista yhteiskuntaa, se itse asiassa houkutteli istumaan kädet ristissä ja odottamaan kommunismia, joka tulisi jo kahden kymmenen vuoden kuluttua. ”Tämä kaikki näyttää siltä, ikään kuin kansalle luvattaisiin jotain lahjoja puolueen ja valtion taholta” huomautti Kuusinen pistävän ironisesti kirjeessään Hrushtshoville. Eikö olisi ollut parempi sen sijaan suoran sanoa kansalle, että edistysaskeleet hyvinvoinnin kohottamisessa riippuivat kokonaan ihmisten itsensä lujasta työnteosta? Oli ilmeistä, että tärkein hyvinvoinnin lisäämisen ja palkkojen nostamisen lähde oli työn tuottavuuden lisääminen, mutta tästä ei ohjelmaluonnoksessa puhuttu mitään.⁴³

Kuusinen vastusti myös ohjelmassa julistettua eri väestöryhmien tuloerojen tasoittamista, mikä pian johtaisi tasajakoon kommunistisen periaatteen ”Jokaiselta kykyjensä mukaan, jokaiselle tarpeidensa mukaan” hengessä. Mikäli palkat ja muut aineellisen hyvinvoinnin lähteet tasaistettaisiin, häviäisi tuottavan työn kaikkein voimallisin, aineellinen kiihoke ja sitä mukaa materiaallinen kiinnostuneisuus, hän päätteli. Siirtymäkaudella sosialismista kommunismiin, kun oli saavutettava kaikkein korkein työn tuottavuuden aste ja myös motivoitava työntekijät kohottamaan koulutustasoaan ja pätevyyttään, oli mahdotonta luopua toimivista materiaalisista kiihokeista. Tätä kysymystä hän esitti erityisesti harkittavaksi. Tässä asiassa hän joutui

itse asiassa vastakkain Hrushtshovin itsensä kanssa, joka oli XXI puoluekokouksessa erityisesti käsitellyt sitä seikkaa, että kun yhteiskunnalliset kulutusvarannot nopeasti kasvoivat, työn mukaan maksettava palkka menettäisi pian merkityksensä. Muistiossaan Kuusinen nimitti tätä näkemystä virheelliseksi ja väitti: ”Yhteiskunta ei voi luopua säännöstelystä ennen kuin saavutetaan täydellinen yltäkylläisyys, siihen saakka materiaalsen kiinnostuksen periaatteen on säilyttävä”. Hyvä ja huono työntekijä eivät saa saada samaa palkkaa. Mikäli materiaalsen kiinnostuksen periaatteesta luovutaan ennenaikaisesti, tuotanto yksinkertaisesti romahtaa, hän varoitti Hrushtshovia.⁴⁴

Kuusinen kritisoi ohjelman sitä lukua, joka oli otsikoitu ”NKP:n tehtävät kansan hyvinvoinnin kohottamisen alalla” liiasta yksityiskohtaisuudesta ja siitä, että lueteltiin erilaisia konkreettisia saavutuksia luokiteltuina kymmenen ja kahdenkymmenen vuoden kuluttua saavutettaviin. esimerkiksi vuoteen 1970 mennessä jokaiselle perheelle luvattiin oma asunto ja vuoteen 1980 mennessä luvattiin saat- taan loppuun maan täydellinen sähköistäminen, turvata kaikille vesi- johdot ja kaasu asuntoihin jne. Kuusisen mielestä tässä osuudessa oli ”riittämättömästi perusteltuja ennustuksia, joilla on agitatorinen merkitys”.⁴⁵ Missä olivatkaan vakavat tieteelliset analyysit, missä oli otettu huomioon taloudelliset tekijät ja mahdollisuudet koko ohjelman toteuttamiselle lähitulevaisuudessa, kysyi kuusinen Hrushtshovilta. Lenin tietenkin oli kirjoittanut, että agitaatio oli lehdistä ja lehtisissä välttämätöntä, mutta puolueohjelman sen sijaa piti olla erityisen täsmällinen, punnittu ja realistinen. muussa tapauksessa sillä voisi olla päinvastainen vaikutus, varoitti Kuusinen.

Hän suhtautui varsin skeptisesti myös siihen, että Neuvostoliitossa otettiin käyttöön maksuttomien kunnallisten palveluiden sektori, joka käsitti muun muassa liikenteen ja ruokailun. Tätä hän ei pitänyt taloudelliselta kannalta loppuun asti harkittuna ja siten realistisena. Kuusinen kirjoitti, että kyseessä oli populistinen lähestymistapa, jossa ei eroteltu prioriteetteja ja joka vaatisi valtavat kustannukset ja olisi

aivan perustelematon sekä moraaliselta kannalta että kahden yhteiskuntajärjestelmän kilpailun kannalta.

Ilmainen terveydenhoito oli ymmärrettävää, se oli valtio huolenpitoa kaikkein pyhimmästä, kansalaistensa terveydestä. Samaa saattoi sanoen siitä, että valtio turvasi eläkkeet ja lastenhoidon, sanatoriot ja lepokodit sekä opiskelijoiden stipendit, se kaikki oli täysin oikeutettua sekä humanistiselta kannalta että työn tuottavuuden lisäämisen kannalta. ”mutta millä voidaan perustella siirtyminen ilmaiseen asuntoon, julkiseen liikenteeseen ja kotitalouspalveluihin” Siihen ei ollut välttämätöntä tarvetta. Oli paljon tärkeämpää huomattavasti parantaa väestön terveydenhuollon tasoa, sijoittaa rahaa uusien talojen, sairaaloiden ja sanatorioiden rakentamiseen”⁴⁶ kirjoitti Kuusinen. ”On ilmeistä, että tällä hetkellä ja vielä melko kauan aikaa joudumme turvautumaan hyödykkeiden maksullisuuteen” päätti hän arvionsa Neuvostoliitossa 1960-luvun alussa vallinneesta tilanteesta.

Kuusinen kannatti innokkaasti väestön yhteiskunnallisten palvelujen kehittämistä. Se oli hänen mielestään kolmas tärkeä keino reaalisesti lähentää neuvostoyhteiskuntaa kommunismiin. Toiset kaksi olivat palkkojen korottaminen samalla kun hintoja alennettiin ja yhteiskunnallisia kulutusvarantoja laajennettiin. Kuusinen oli sitä mieltä, että sen sijaan, että olisi tullut yksityisesti säästää pitkiä aikoja hyödykkeiden hankkimista varten, oli järkevämpää kehittää näiden tavaroiden ja palvelusten käytön yhteiskunnallisia muotoja. Esimerkiksi tehtaiden rakentaminen, yksityisten autojen ylläpitäminen ja huoltaminen, huilat, kotitaloustarvikkeet ja niin edelleen kaikille hankittuina kävivät ensinnäkin äärimmäisen kalliiksi ja toiseksi ne eivät tuottaneet ainoastaan mukavuutta ja hyvinvointia vaan myös aiheuttivat raskasta huolenpitoa ja rahan ja ajan haaskausta. Hänen mielestään oli ihmiselle edullisempaa esimerkiksi jättää säästämättä rahaa oman auton tai huvilan hankkimiseen, vaan vuokrata ne heti yhteiskunnalliselta säätiöltä, jättää tuhlaamatta rahaa pesukoneeseen ja käyttää sen sijaan kunnallisia pesuloita. Yhteiskunnallisten laitosten

palveluita Kuusinen piti kaikkein nopeimpana tapana kohottaa ihmisten yleistä hyvinvointia ja vapauttaa heidät arkihuolten raskaudelta.⁴⁷

Tällaisia ajatuksia esitti papereissaan Leninin uskollinen seuraaja, kommunistinen uneksija ja ”Kremlin dissidentti” O. W. Kuusinen, jonka uran huipentuma osui Hrushtshovin kauteen. Hänen erikoislaatuinen persoonallisuutensa ja hänen panoksensa Neuvostoliiton sodanjälkeiseen historiaan ansaitsevat vielä lisätutkimuksia.

VIITTEET

- 1 RGASPI, fond 522, opis 2, d. 76, l. 65
- 2 Tuolloin kyseessä oli tietenkin Suomen sosialidemokraattinen puolue (TV)
- 3 RGANI fond 11, op. 1, d. 636. Ks. myös Kultura i vlast ot Stalina do Gorbatsheva. Ideologitsheskije komissii TsK KPSS 1958–1969. Dokumenty. Moskva 1998
- 4 RGANI fond 11, op. 1, delo 4, l. 42–43, d. 230, l. 164. Kuusinen kuului Neuvostoliiton valtuuskuntaan kokouksessa, joka pidettiin perustajina olleiden kommunistipuolueiden kesken
- 5 ibid. l. 358, 72–76
- 6 Tarkoitetaan kuuluisaa NKP:n historian ”lyhyttä kurssia” vuodelta 1938, jota voidaan pitää stalinismin keskeisenä dokumenttina.
- 7 Ibid. Delo 7, l. 1–12, d. 12, l. 16, d. 33, l. 24, d. 39, l. 2, d. 41, l. 6, d. 57, l. 8, 120–28, d. 63, l. 2–3 ym.
- 8 RGANI, fond 2., opis 1, delo 258, l. 1. (Ks. myös julkaisu Molotov, Malenkov, Kaganovitsh 1957. Stenogramma ijunskogo plenuma TsK KPSS i drugie dokumenty. ”Demokratija”, Moskva 1998 <toim. huom.>)
- 9 ibid.
- 10 RGASPI, fond 522, opis 2, delo 67
- 11 RGASPI, fond 522, opis 2, delo 67
- 12 ibid. l. 8
- 13 ibid. l. 1
- 14 ibid. delo 68, l. 1–16
- 15 ibid., l. 17–24
- 16 ibid. l. 21
- 17 ibid. l. 21
- 18 RGASPI fond 522, opis 2, delo 73
- 19 RGASPI, fond 522, opis 2, delo 69

²⁰ *ibid.* l. 8

²¹ Kun "kurjistumisen" käsite tuli uudelleen esille 1960-luvun alussa NKP:n ohjelmaluonnoksen luvussa "Kansainvälisen kapitalismin kriisi", Kuusinen esiintyi jälleen vulgarisointia vastaan, väittäen, etteivät lännen kehittyneiden maiden "kurjistuneet" työläiset itse ymmärrä, mitä se tarkoittaa (RGASPI, f. 522, op. 2, d. 75, l. 132)

²² RGANI, f. 11, op. 1, d. 66, l. 4

²³ RGASPI, f. 522, op. 2, d. 70

²⁴ *ibid.* d. 76, l. 34

²⁵ *ibid.* d. 75, l. 111–15

²⁶ *ibid.* l. 80, 84

²⁷ *ibid.* d. 75, l. 111–115

²⁸ *ibid.* l. 80, 84

²⁹ *ibid.* d. 75, l. 44–46

³⁰ *ibid.* d. 76, l. 44–46

³¹ RGASPI, f. 522, op. 2, d. 75, l. 123

³² *ibid.* d. 76, l. 207–19

³³ *ibid.* d. 76, l. 215

³⁴ *ibid.* d. 75, l. 31–33

³⁵ *ibid.* d. 75, l. 55

³⁶ *ibid.* d. 71, l. 1–2

³⁷ *ibid.* d. 71, l. 1–2

³⁸ RGANI, f. 11, op. 1, d. 353, l. 90; d. 354, l. 56–57

³⁹ RGASPI, f. 522, op. 2, d. 70, l. 2–15

⁴⁰ *ibid.*, l. 4–5

⁴¹ *ibid.* l. 5

⁴² *ibid.*, l. 6

⁴³ *ibid.*, l. 8–11

⁴⁴ *ibid.* l. 11–13

⁴⁵ *ibid.* d. 70, l. 10

⁴⁶ *ibid.* l. 14–15

⁴⁷ *ibid.* f. 75, l. 21

F. M. BURLATSKIN HAASTATTELU

Haastattelijana S. V. Zhuravljov 20.2.2002

Zh. Voisitteko arvioida, missä määrin Kuusisen sosialidemokraattinen menneisyys heijastui hänen ideologisissa näkemyksissään, suhteissaan ihmisiin ja niin edelleen?

B. Luulenpa, että se vaikutti varsin paljon. Sain sen vaikutelman, että siihen aikaan kun Kuusinen työskenteli marxismi-leninismien oppikirjan parissa, hän tiettyssä määrin palasi nuoruuteensa, sen sosialidemokraattisiin katsomuksiin ja otti tietoisesti tehtäväkseen revisioida stalinistisen ideologian ja palata Leniniin, eräissä tärkeissä kysymyksissä ehkä jopa länsimaiseen sosialidemokratiaankin. Tämä oli siis siihen aikaan, kun hänet oli nimitetty mainitun ”Marxismi-leninismien perusteiden” tekijäkollektiivin johtajaksi ja erityisesti sen jälkeen kun hänet pian tämän työn aloittamisen jälkeen valittiin keskuskomitean presidiumiin. Paitsi että Kuusinen sai silloin hyvin korkean aseman ja maata jalkojensa alle, hän läheni myös Hrustshovia, joka piti häntä Leninin ajan elävänä edustajana. Myös Hrushtshov tunsu vetoa tuohon aikakauteen ja koko ajan julisti paluuta puolue-elämän leniniläisiin normeihin ja tässä hänellä sitten oli tuon ajan ideologian elävä edustaja. Mielestäni Kuusinen todellakin määrätietoisesti lähti palauttamaan leniniläisiä ihanteita. Hän antoi itselleen ja tekijäkollektiiv-

ville tehtäväksi paluun Stalinista Leniniin.

Zh. Ymmärrän, mutta miten helppoa tai vaikeata oli mielestänne Kuusisen kaltaiselle ihmiselle työskennellä puolueen keskuskomitean apparaatissa? Hrushtshov, joka häntä kannatti, oli tietenkin siihen aikaan hyvin vahva hahmo, erityisesti sen jälkeen, kun puoluevastainen ryhmä kaadettiin jalustaltaan. Siitä huolimatta keskuskomitean apparaatti kokonaisuudessaan oli ilmeisesti yhä stalinistinen? Miten vakavia olivat konfliktit ja väittelyt keskuskomitean apparaatin piirissä?

B. Kyllä apparaatti oli jo uudistunut ja jopa hyvinkin oleellisessa määrin. Sovin itse esimerkiksi. Työskentelin ”Kommunist”-lehdessä, enkä lainkaan haaveillut mistään poliittisesta karriääristä, vaan halusin palata Tiedeakatemiaan, mistä olin lähtenytkin.

Zh. Suokaa anteeksi, mutta ”Kommunist”han kuului keskuskomitean nomenklatuuraan.

B. Kyllä kuului. Minut otettiin keskuskomitean apparaattiin neuvonantajaksi ja minun jopa annettiin itse koota neuvonantajaryhmä. Tein sen Andropovin aktiivisella myötävaikutuksella, hän oli tuohon aikaan osaston johtaja ja L. Tolkunovin apulainen. Tuota ryhmää pidettiin siihen aikaan aivan toisinajattelevana. Voitte päätellä nimistä: Arbatov, Shahnazarov, Bovin, Bogomolov, Deljusin, ja sittemmin Gerasimov. Kaikki nämä olivat henkilöitä, joista sitten Gorbatschovin kaudella tuli sangen tunnettuja. Näin ei ollut vain meidän osastossamme. Naapuriin, kansainväliselle osastolle, johon Kuusinen oli erityisen läheisissä suhteissa, kerättiin myös samanlaisia ihmisiä: Tshernjajev, Zagladin, Beljakov. Kyseessä oli siis jo Stalinin jälkeinen sukupolvi. Voimme nimittää heitä puolueen sisäisiksi dissidenteiksi, jotka eivät halunneet systeemin täydellistä tuhoamista, vaan sen uudistamista, aluksi leniniläiseltä pohjalta, sitten demokraattiselta ja lopulta sosiaalidemokraattiselta.

Kuusinen tunsi olonsa apparaatissa täysin mukavaksi. Hän otti apulaisekseen Aleksei Stepanovitsh Beljakovin, joka työskenteli kanssamme marxismi-leninismillä oppikirjaa laadittaessa. Toisen apulaisen jo mainitsin. Kuusinen kutsui oppikirjaa tekemään Arbatovin, minut ja eräitä muita nuoria ihmisiä, jotka olivat asenteiltaan tiukan anti-stalinistisia. Hän viihtyi niin hyvin apparaatissa, että hänen annettiin lounaan jälkeen ottaa tunnin unet työhuoneensa lepo huoneessa, eikä kukaan häirinyt. Hrushtshovkin tiesi siitä, eikä koskaan soittanut siihen aikaan. Kuusinenhan oli jo ikämies ja se otettiin huomioon.

Kun Kuusinen tunsi, että elämän esirippu alkaa jo laskeutua, hän käyttäytyi varsin rohkeasti. Muistan esimerkiksi, kun keskusteltiin siirtymisestä proletariaatin diktatuurista koko kansan valtioon ja hänelle soittivat presidiumin jäsenet. Nämä huusivat, minkä jaksoivat, että se merkitsi leninismillä revisiota, sen tärkeimmän osan hylkäämistä, mutta hän suhtautui asiaan aivan rauhallisesti.

Zh. Mainitsitte, että Hrushtshov valitsi määrätietoisesti juuri Kuusisen ja antoi tälle laajat valtuudet. Sikäli kuin tiedän, myös Kuusinen kääntyi monissa asioissa suoraan Hrushtshovin puoleen ja hankki tältä hyväksynnän ja vasta sen jälkeen ryhtyi toteuttamaan ideoitaan. oliko asia näin?

B. Kyllä se oli.

Zh. Jotkut aikalaiset ovat muistelmissaan kirjoittaneet, että Kuusinen myös suuresti luotti Hrushtshoviin. Joskus häntä on jopa kritisoitu siitä, että hän luotti tähän liian sokeasti Oliko asia mielestänne näin ja jos, niin miksi?

B. Kuusinen kunnioitti tavattomasti Hrushtshovia. luulen, että asia johtuu siitä, että Hrushtshov antoi mahtavan iskun stalinismille XX puoluekokouksessa, mikä teki vaikutuksen Kuusiseen ja vastasi hä-

nen näkemyksiään. Täytyy myös ottaa huomioon Kuusisen tietty heikkous, jolla mielestäni oli oma osansa. Hän oli varsin suvaitseva-inen ihminen, en voi väittää, että hän olisi ollut opportunisti, mutta hän pystyi selviytymään Kominternissä hyvin vaikeissa olosuhteissa, kun hyvin monet muut tuhoutuivat. Hän tiesi, että he kuolivat turhaan. Puolan ja eräiden muidenkin maiden kommunistipuolueen johto tuhottiin. Kaikki tämä tapahtui Kuusisen silmien edessä, hän-hän oli tuolloin yksi Kominternin sihteereistä. Muuan hänen kirjoituksensa on jäänyt erityisen hyvin mieleeni lukiessani ”Kommunist”-lehden numeroita menneiltä vuosikymmeniltä. Sen otsikkona oli: ”Stalin –Kominternin johtaja ja ohjaaja”.

Zh. Milloin se oli? Ennen sotaa?

Vuonna 1930. Silloin ymmärsin miten aikaisin hän tajusi, mistä tuuli puhaltaa. Ja sen vuoksi hän säästyikin ja eli Stalinia pitempään. Tämä hänen ominaisuutensa, kyky sietää johtajaa ja ohjaajaa saattoi näyttelä tiettyä osaa. luonteeltaan hän ei ollut johtajatyyppejä. Hän oli intelligentti henkilö ja sellaiset sijoitan pikemminkin neuvonantajiin kuin johtajiin. Hän ei oikeastaan koskaan eikä missään näytellyt varsinaista johtajan roolia.

Zh. Kiinnitin huomiota siihen, että Arbatov muistelmissaan liittää tämän ominaisuuden, jota nimitätte sietävyydeksi, pikemminkin politiikan taitoon. Hän sanoo, että nimenomaan Kuusisen ansiosta hän oppi ymmärtämään, mitä on politiikka taiteena. Hän nimittäin osasi lobata päämääriensä hyväksi.

B. Arbatov on itse ollut etevä tällä alalla. Minä läksin hyvin nopeasti keskustukomiteasta, kun Brezhnev tuli. Se oli protesti: meidät pantiin kirjoittamaan kaikki uusiksi, ensin XX puoluekokouksen puolesta, sitten sitä vastaan ja niin edelleen; ensin Stalinia vastaan ja sitten hänen puolestaan. Ja Arbatov oli yksi

Brezhnevin läheisistä neuvonantajista loppuun asti eli siihen asti kun Brezhnev oli jo menettänyt kaikki johtajan- ja kaikki muutkin kykynsä. Arbatov itse oli hyvin sietäväinen. Siinä suhteessa heillä oli samanlaiset luonteet.

Zh. Ymmärrän. Oliko Kuusinen mielestänne ovela ihminen?

B. Ehdottomasti. Tottakai.

Zh. Viekasteliko hän itselleenkin?

B. Kyllä. Hän oli hyvin sulkeutunut, salaperäinen.

Zh. Niinkö?

B. Kyllä vain. Hän ei sanonut yhtään sanaa, jota ei olisi jo kolme kertaa miettinyt. Hän puhui hitaasti ja venytti lauseita ja sanoja. Kun puhuimme hänen kanssaan, hän ikään kuin myönteli ja sanoi, "kyllä kyllä, nimenomaan, nimenomaan..." Ja sitten hän yhtäkkiä sanoi: "Tuosta ei ole mihinkään, pitää tehdä tällä tavalla..." Sitä paitsi hän suhtautui joka sanaan hyvin vakavasti, se oli vuosien kokemuksen synnyttämä tapa.

Zh. Eikö teistä tunnu siltä, että tässä on joku ristiriita, joka on jäänyt selvittämättä. Toisaaltahan sanotte, että hän oli hyvin sietäväinen, vai kuinka?

B. No ei nyt äärimmäisen. Ainoastaan varovainen.

Zh. No sanotaan sitten hyvin varovainen. Miksi hänen sitten toisaalta piti mennä esiintymään vallitsevia dogmeja vastaan? Etenkin kun hän tiesi, että tilanne saattaa muuttua millä hetkellä tahansa. Hänhän

esiintyi hyvin päättäväisesti ja rohkeasti murskatessaan tuon idean proletariaatin diktatuurista. Sehän oli siihen aikaan ”pyhä lehmä”. Miten tämä rohkeus sopii yhteen tuon sietäväisyyden kanssa?

B. Se sijoittui auringonlaskun aikaan. Tarkoitan hänen ikäänsä.

Zh. Eli hänellä ei ollut mitään menetettävää?

B. Se oli auringonlaskun aikaa. Hän oli yli 70-vuotias. Hän oli sitä mieltä, että historia oli tarjonnut hänelle tilaisuuden itsensä puolustamiseen ja itsensä toteuttamiseen ja kommunistisen liikkeen uudestisyntymiseen vaikuttamiseen. Hän oli tuon liikkeen vannoutunut kannattaja sen sosialidemokraattisessa muodossa. Niin että asia on aivan ymmärrettävä. Itse hän oli rohkea mies. Se, ettei hän halunnut Stalinin mestauskirveen alle, oli aivan ymmärrettävää.

Zh. Tiedän, että kävitte hänen kotonaan. Hänhän kutsui tekijäkollektiivin jäseniä kotiinsa...

B. Kyllä. Kävin datshalla.

Zh. Millaisen vaikutelman saitte hänestä ihmisenä, hänen persoonallisista ominaisuuksistaan ja elämäntyylistään? Pitikö hän mukavuudesta, oliko hänellä harrastuksia, keräilikö hän jotakin?

B. Hän oli urheilija ja oikein hyvä olikin. Urheilua hän rakasti kovasti. Kominternin piirissä on säilynyt muistelmia siitä, miten öisten istuntojen aikana, kun kartoille piirrettiin merkkejä siitä, miten vallankumous etenee ja valvottiin kolmeen-neljään saakka aamulla, hän lepäsi omalaatuisella tavalla. Joku joi siellä konjakkia, toinen muhinoi sihteeriyyttöjen kanssa, mutta hän harrasti voimistelua. Kun olin hänen datshallaan – se on pieni datsha Snegirassa, sellainen tyypillinen

puutalo, niin näin, että hänellä oli siellä sukset. Hiihtämistä hän harasti vielä vanhanakin. Tunnelma datshalla oli hyvin herttainen. Hänellä oli nuori vaimo, joka oli mielestäni oppiarvoltaan tohtori, lääkäri kai, nimeä en nyt muista. Heillä oli hyvin lämpimät suhteet. Ylipäänsä hän oli hyvin mukavuutta arvostava ihminen. Hän oli miellyttävä ihminen hitaudestaan huolimatta. Hän ei kuitenkaan koskaan näyttänyt tunteitaan. Hän oli hyvin pidättyväinen.

B. On sanottu, ettei hän ollut pöyhkeä, vaan hyvin vaatimaton jopa nuorison kanssa keskustellessaan. "Marxismi-leninismen perusteiden" tekijäkollektiiviinhan kuului hyvin eri-ikäisiä ihmisiä.

B. Kyllä hän oli hyvin koruton, asettui samalle tasolle eikä koskaan tyrkittänyt mielipiteitään, mutta ohjasi ja korjaili kyllä hyvin tiukasti ajatuksenjuoksuja silloin kun piti sitä tarpeellisena ja me kuuntelimme häntä hyvin tarkoin. Hän oli itse asiassa meille korkea auktoriteetti.

Zh. Kun Marxismi-leninismen perusteita kirjoitettiin, niin tietääkseni itse kukin vastasi tietystä osiosta tai kappaleesta tai luvusta. Tekijäkollektiivihan oli suuri. Keskusteliko Kuusinen teidän kunkin kanssa henkilökohtaisesti, vai käsiteltiinkö asiat kollektiivisesti?

B. Kollektiivisesti.

Zh. Kun kirjassa käsiteltiin mitä moninaisimpia ongelmia, niin asiaa hoitavan henkilön piti tietenkin omata vastaavat tiedot, esimerkiksi teoreettisia tietoja ja tietoja reaalisista seikoista esimerkiksi maailman kommunistisen liikkeen tilasta ja niin edelleen. Oliko Kuusinen teoreettisella alalla oppinut henkilö. Saattoiko häntä sanoa puolueen teoreetikoksi?

B. Ilman muuta. Hän oli teoreetikko.

Zh. Tuliko asia esille silloin, kun teksteistä keskusteltiin?

B. Kyllä. Kuusinen oli teoreetikko ja omaperäinen ideologi, jolla oli pitkälle kehitellyt mielipiteet ja hän oli miettinyt niitä vuosikymmenien ajan, etenkin Stalinin kaudella. Hänhän muuten työskenteli ”Novoje vremja”-lehdessä ja myös siellä hoiti teoreettisia ja ideologisia artikkeleita, erityisesti kommunismin kauden tematiikkaa. Häin oli läheisesti tuntenut Leninin ja Stalinin. Hän tunsikin Kominternin historian ja ilmeisesti tunsikin varsin hyvin sosialistisen internationaalin historian ja niin edelleen. Hän oli korkeasti sivistynyt marxilainen. Itse asiassa en tavannut toista samanlaista poliitikkojemme parissa.

Zh. Myöskään puolueen johtajien piirissä ei tuohon aikaan ilmeisesti ollut tuon tason teoreetikkoja?

B. Ehdottomasti ei. Tapasin Suslovia ja hän oli täydellinen dogmaatikko. Hänellä oli uskomaton valikoima sitaatteja Leniniltä ja Stalinilta. Hänen puheensa oli primitiivistä ja asiantuntematonta. Pospelov oli sivistyneempi ihminen, mutta hänkin oli hyvin dogmaattinen ja Stalinin teosten kouluttama. Kuusinen taas niin sanoakseni tuli kauempaa, kaksikymmenluvulta.

Zh. Tutkiskelin NKP:n keskuskomitean ideologisen komission materiaaleja. Komissiota johti Suslov. Kuusinen oli komission jäsen ja sen työhön osallistuivat myös Pospelov, Furtseva ja muitakin. Kyseessä oli viisikymmenluku ja tarkemmin ottaen sen loppupuoli. Komissiossa käsiteltiin mitä moninaisimpia kysymyksiä. Oli kiinnostavaa havaita, että kysymyksiä, jotka selvästikin olisi ollut käsiteltävä XX puoluekokouksen mukaisessa hengessä, ratkaistiin siellä selvästi stalinistiseen tapaan. Toisin sanoen syntyi tällainen sekoitus: joitakin asioita ratkaistiin demokraattisesti, niinkuin me sanoisimme, ja toisia taas jatkavuuden voimasta vanhaan tapaan. Kuusinen oli koko ajan mu-

kana mutta ei käytännöllisesti koskaan äänestänyt vastaan. Aina kirjoitettiin, että Kuusinen oli ”puolesta” (jokaisessa dokumentissa on hänen allekirjoituksensa). Mitä arvelette, mitä mahtoi ajatella ihminen, joka oli ikään kuin yksi näiden päätösten tekijöistä, niin huonojen kuin hyvienkin, eikä koskaan äänestänyt huonoja päätöksiä vastaan. Onko tämä teistä sen mainitun sietävyyden jatkoa, toisin sanoen hän ei puuttunut pikkuasioihin ja iski vasta silloin, kun arveli tietävänsä, että saa Hrushtshovin kannatuksen?

B. Tottakai. Hänellä oli selkeä käsitys siitä, mikä oli ideologinen komissio ja keitä sen jäsenet. Niin kuin sanotaan, hän ei sylkenyt vasten tuulta. Hän ei halunnut nousta esille. Hän oli varsin kokenut ja varovainen poliitikko. Sen vuoksi hän sitten arvioi kaiken uudelleen vasta silloin kun se oli mahdollista ja hänellä oli Hrushtshovin kanssa suorat kontaktit.

Zh. On tunnettua, että Hrushtshovin kanssa Kuusisella oli aivan erityiset suhteet. Oliko hänellä keskusteluteissa ystäviä, ihmisiä, joihin hän saattoi tukeutua, luottaa kuin ystävään?

B. Andropov.

Zh. Andropovin kanssahan Kuusinen kai työskenteli Karjalassa?

B. Kyllä vain. Ja siitä pitäen heillä säilyivät hyvät suhteet. Andropovkin oli mielipiteissään taipuvainen sosialidemokratian suuntaan. etenkin siihen aikaan.

Zh. Oliko Kuusisella jotain vaikutusvaltaa Andropoviin? Voiko sanoa, että Andropov oli hänen poikkeuksellisen persoonallisuutensa vaikutuksen alainen?

B. Kyllä voi ja keskenään heillä oli avoimet välit. Tiedän, että Juri Vladimirovitsh Andropov kunnioitti tavattomasti Kuusista ja jopa tunsii olevansa jonkunlaisessa kiitollisuudenvelassa. Ehkäpä Kuusinen näytteli jotakin roolia Juri Vladimirovitshin kohtalossa. Se on mahdollista. He pitivät yllä kosketusta miltei jatkuvasti. Hän oli kai ainoa ystävä nuorison piiristä.

Zh. Tuon ajan ylimmän puoluejohdon piirissä oli vielä muuan stalinilaisen koulukunnan edustaja, Mikojan. Millaiset suhteet heillä oli?

B. Kuusiselta en kuullut siitä mitään. En tiedä.

Zh. On esitetty sellainen mielipide, että neuvostoideologia toimi ikään kuin monella tasolla. Yksi taso oli sisäistä käyttöä varten. Tavalliselle ihmiselle oli oma ideologiansa ja keskuskomitean sisällä vallitsi aivan erilainen. On väitetty, että keskuskomitean väli oli valheellista eikä uskonut mihinkään. Tämän mukaisesti he eivät uskoneet mihinkään sosialismiin, vaan toteuttivat omaa kunnianhimoaan tai ajoivat omaa aineellista etuaan. Oliko asia tosiaan näin 1950-luvun lopulla tai 60-luvun alussa, vai oliko keskuskomiteassa ihmisiä, jotka uskoivat vilpittömästi sosialismiin ja kommunismiin?

B. Olen sitä mieltä, että yleisesti ottaen nämä ihmiset olivat tuon systeemin kannattajia.

Zh. Eikö Kuusisellakaan ollut mitään epäilyksiä? Hän ei kai niitä aikanaan esittänyt?

B. Ei esittänyt. Systeemin sisällä ei kuitenkaan ollut täyttä yksimielisyyttä, oli olemassa erilaisia poliittisia ryhmittymiä ja katsomuksia. Ne vain pidettiin piilossa eikä niitä tuotu esille. Esimerkiksi Leninin aikanaan oli myrskyisiä väittelyjä ja suuntauksia oli paljon, äärim-

mäisen kommunistisista äärimmäisen sosiaalidemokraattisiin. Tämänhän te mainiosti tiedätte. Stalin lopetti kaiken tällaisen toiminnan, mutta se ei kuollut, vaan leimahti uudelleen heti Stalinin kuoltua. Niinpä siis oli olemassa suurta kirjavuutta. Oli olemassa mielipiteiden pluralismia, mutta kaikki lähtivät siitä, että jotkut periaatteet olivat luovuttamattomia, tosin niitäkin alettiin epäillä. Täytyy sanoa, että Stalinin kaudella tapahtui kahden ideologian sekoittuminen. Kyseessä oli toisaalta postkommunistinen ideologia, joka jo itse asiassa kielsi kommunismin sen varsinaisessa muodossa luokattomana yhteiskuntana, jossa ei olisi tavarataloutta ja niin pois päin, ja toisaalta oli olemassa traditionaalinen venäläinen suurvaltaideologia. Suurvaltaideologia nousi sodan jälkeen itse asiassa tämän marxilaisen ideologian yläpuolelle. Se meidät oikeastaan pelastikin toisen maailmansodan aikana ja se oli kaiken ulkopoliittikan ytimenä. Se ei enää ollut täysin kommunistista politiikkaa. Uhasimme kommunistisen liikkeen ja puolueetkin sodan aikana ja niin edelleen. En kuitenkaan sen takia sanoisi, että keskuskomiteassa valitsi antikommunistinen henki. Jopa me nuoretkin, jotka olimme kasvaneet länsimaisten arvojen henkeen – minäkin ehdin ennen siellä toimimistani oleskella monessa länsimaassa, minusta tuli demokraattisten periaatteiden vakaumuksellinen kannattaja ja länsimaalaismielinen – mekään kaikesta huolimatta emme ajatelleet tuon järjestelmän kumoamista, kuten uusdemokraatit sitten tekivät. Me pohdimme, miten sen olisi voinut uudistaa länsimaisen sosiaalidemokratian linjoille. Näin se asia oli. Meidän aatteellisia ihanteitamme olivat Ruotsi, Itävalta ja jossain määrin Saksa.

Zh. Mutta tuohon aikaanhan, kuten dokumenteista käy ilmi, jo pelkkä termi ”sosiaalidemokraatti” oli haukkumasana. Näinhän oli vielä Stalinin jälkeenkin 50-luvulla. Sehän oli melkein samaa kuin fasismi.

B. Ei se niin ollut. Sillä aatteella, jota me saarnasimme, oli enemmän tai vähemmän sosiaalidemokraattinen luonne. Itse ajatus koko kan-

san valtiosta, joka korvaisi proletariaatin diktatuurin, oli tällainen. Kirjoitin tämän idean puolueohjelmaan. olin varma siitä, että me tarvitsemme demokratiaa, jatkuvasti työskentelevää parlamenttia ja kansan valitsemaa presidenttiä. Esitin kaiken tämän muistiossa nimeltä ”Poliittisen järjestelmämme uudistamisesta”. Se lähetettiin presidiumille jo vuonna 1964. Emme kuitenkaan asettaneet epäilyksenalaiseksi erästä periaatetta, nimittäin sitä, että sosialismilla on tiettyjä etuja kapitalismiin verrattuna ajateltaessa kansan enemmistön etujen turvaamista. Näin oli sen takia, että kapitalismi meidän mielestämme oli järjestelmä, joka toimi pääasiassa vähemmistön eikä enemmistön hyväksi. Tasa-arvon ihanne yhdisti meidät toisenlaiseen sosialismiin, sosiaalidemokratiaan. Mitä tulee apparaatin harmaaseen joukkoon, sekin koostui etupäässä asiaansa uskovista ihmisistä. He olivat kasvaneet Stalinin aatteiden hengessä, he uskoivat niihin eivätkä tietenkään asettaneet kyseenalaiseksi mitään niiden perusteista, joita olivat valtiollinen omistus, yksipuoluejärjestelmä ja marxilainen ideologia – nuo ”kolme valasta”, joiden päällä systeemi lepäsi.

Zh. Tekopyhyyttä siinä ei siis ollut?

B. Ei välttämättä. Sikäli kun asia koskee johtoporrasta, tilanne oli hie-
man toisenlainen. Johtoportaan edustajat, keskuskomitean presidiumin jäsenet olivat yleensä hyvin heikosti koulutettua väkeä. Yksikään heistä ei hallinnut todella enempää marxismia, leninismää kuin stalinismiakaan. Poikkeuksia olivat Suslov ja Pospelov, jotka olivat hyvin oppineita stalinisteja, muut olivat yksinkertaisesti vajaasti koulutettuja. Hrushtshov itse kirjoitteli kurjasti kyhättäjä päätöslauselmia eikä hänen sivistyksensä koskaan ulottunut ”Kommunistista manifestia” ja muutamaa Stalinin teosta pitemmälle.

Zh. Kirjassanne muute mainitsette siitä, että kun Hrushtshov esiintyi ex tempore, niin se usein todella meni oikein hyvin, mutta kun hän

luki paperista, syntyi aivan toisenlainen vaikutelma.

B. Aivan oikein.

Zh. Sanokaapa, tiesikö Kuusinen, mitä lännessä tapahtui? Sanotaan, että hän osasi hyvin saksaa ja että hän seurasi säännöllisesti läntistä lehdistöä, ainakin suomalaista.

B. Luulenpa, että hän tiesi.

Zh. Vaikuttiko se, mitä lännessä tapahtui, häneen jollakin tavalla? Täytyihän hänen tietääkin, mitä siellä tapahtui, kun hän kuului Kominternin johtoon.

B. Luulen, että hän tiesi. Yleisesti ottaen hän joka tapauksessa pysyi marxilaisena. Katsokaapas, mekin itse asiassa asetimme marxilaisuuden kyseenalaiseksi, sangen monet sen dogmeista. Ajattelutavaltaan Kuusinen kuitenkin pysyi marxilaisena. "Marxismi-leninismien perusteiden viimeinen luku, jonka hän oli itse kirjoittanut, näytti minusta hyvin kiistanalaiselta ja naiivilta jo tuolloin, muistan sen hyvin. Siinä kerrottiin, miten asiat tulevat olemaan kommunismin vallitessa. Siellä oli sellaisia naurettavia kertomuksia "kiisselirannoista" ilman mitään ymmärrystä tuon yhteiskunnan rakenteista tai siihen siirtymisestä. Se tuntui jo suorastaan kiusalliselta.

Zh. Tekö siis jo tuolloin suhtauduitte siihen tuolla tavalla?

B. Nauroin sille jo silloin. Muistan asian hyvin. Yksinkertaisesti vain nauroin. Kuusinen sen joka tapauksessa itse kirjoitti ja sellaiseksi jätti. Ilmeisesti hän vielä uskoi, että tämä ihanne jossain ihmiskunnan tulevaisuuden vaiheessa olisi toteutettavissa.

Zh. Asiahan oli niin, ettei "Marxismi-leninismien perusteet" ollut ainoa oppikirja alalla. Tuolloin, 1950-luvun lopullahan ilmestyi niitä kokonainen sarja, oli puoluehistoria, marxilais-leniniläisen filosofian perusteet ja niin edelleen. Olipa jopa idea tehdä kirja, jossa vertailtaisiin sosialistista ja kapitalistista systeemiä. "Lyhyt kurssi" oli jo aikansa elänyt ja teoreettisella tasolla oli sille laadittava seuraajat eri aloille. "Marxismi-leninismien perusteet" oli monessa kohtaa ristiriidassa muiden oppikirjojen kanssa. Muut tekijäkollektiivit kirjoittivat aivan toisenlaista tekstiä. Miten tämä ylipäätään oli mahdollista? Linjanhan olisi pitänyt olla yhtenäinen.

B. Kuka olisi voinut antaa yhtenäisen aatteen? Hrushtshov ei siihen kyennyt sen takia, kuten jo sanoin, ettei hän ollut mikään teoreetikko. Hänellä oli toinen päämäärä: revisioida stalinismi ja palata Leniniin. Se oli yleinen lähtökohta, mutta sen toteuttaminen riippui kirjoittajista. Puoluehistorian oppikirjan laatimista johti B.N. Ponomarev. Hän ei ollut stalinisti, mutta hän oli sellainen kommunistinen tory, konservatiivi. Tämän takia puoluehistorian oppikirja erosi huomattavasti Kuusisen oppikirjasta.

Zh. Työskentelivätkö teidän tekijäkollektiivinne samassa rakennuksessa?

B. Työskentelimme jonkin aikaa Nagornyissä sijaitsevalla datshalla.

Zh. Keskustelitteko mitenkään toistenne töistä?

B. Yhdessä me ainoastaan söimme. Heidän puolellaan ei tekijäkollektiivi vaihtunut. Siellä oli pelkkiä vanhuksia, esimerkiksi akateemikko I. I. Mints. Sellaisia vanhoja dogmaatikkoja. Kuusinen sen sijaan vaihtoi koko tekijäkollektiivin. Hän toi nuoria voimia ja karkotti vanhat...

Zh. Mutta hänhän joka tapauksessa ymmärsi, että kirjoitti yhdenlaisia tekstejä ja että muissa oppikirjoissa oli aivan toisenlaista? Nämä kirjathan oli tarkoitettu laajalle lukijakunnalle.

B. Siinä heijastui ajan tilanne. Puolueen sisällä vallitsi tietynlainen pluralismi. Toisella puolella oli Hrushtshov, ja toisella konservatiivinen Brezhnev, sivistymätön Podgornyj ja viekas Mikojan, joka oli valmis menemään kummalle puolelle tahansa. Asia erikseen olivat vielä Molotov ja muut, jota yhä olivat niin sanoakseni jossain siinä rinnalla. Se oli sellaista luonnotonta Stalinin jälkeistä pluralismia.

Zh. Olen ymmärtänyt asian niin, että monet niistä ajatuksista, jotka esitettiin "Marxismi-leninisin perusteissa" paljolti vaikuttivat uuteen puolueohjelmaan. Sen valmistelussa Kuusinen oli kuitenkin mukana vain alkuvaiheessa ja sitten hänet syrjäytettiin, sikäli kuin ymmärrän. Miksi niin kävi?

B. Siksi, että tekijäkollektiivin johto annettiin Ponomarjoville.

Zh. Joka juuri oli kirjoittanut puoluehistorian?

B. Juuri niin.

Zh. Mutta miksi näin tapahtui?

B. Se on asia, jota pitää kysyä Hrushtshovilta.

Zh. Siinä tapauksessa on myönnettävä, että Ponomarjov täytti omassa oppikirjassaan paremmin sen tehtävän, jonka puoluejohto oli antanut. Vai miten on asia ymmärrettävä?

B. Luulen, ettei kysymys ollut siitä. Kuusisen korvaaminen Ponomar-

jovilla liittyi pikemminkin kahteen muuhun asiaan. Kuusinen hoiti kommunistiseen liikkeeseen liittyviä asioita ja Ponomarjov taas kansainvälisen politiikan kysymyksiä. Toisekseen Ponomarjov oli huomattavasti nuorempi ja Otto Vilgelmovitshillä oli jo aivan käytännöllisiä ongelmia. Sitä paitsi Kuusinen oli presidiumin jäsenten silmissä ”valkoinen varis” ja Hrushtshovin oli joka tapauksessa otettava heidät huomioon. Näistä seikoista johtuen Ponomarjov johti kollektiivin työtä sen päättymiseen saakka. Mutta minä itse olin työssä mukana sen viimeiseen pisteeseen asti. Toimin sen toimittajana.

Zh. Mutta kuka keksi nuo konkreettiset ohjelmakohdat: kommunismi vuoteen 1980 mennessä, maksuton liikenne siihen ja siihen vuoteen mennessä ja niin edelleen?

B. Olen siitä jo kirjoittanut. Kyseessä oli Zaszjadko, joka oli laatinut näistä asioista koneella kirjoitetun pahvikantisen kirjan. Hän ehdotti, että mukaan otettaisiin kaikki nuo kohdat kilpailusta Amerikan kanssa ja sen ”saavuttamisesta ja sivuuttamisesta”. Keskustelussa me kaikki olimme tätä vastaan. Joka ainoa. Me sanoimme, ettei kukaan ollut vielä asioita laskenut ja että se oli vastoin perinteitä. Numeroita ei ollut koskaan esitetty ohjelmissa ja niin edelleen. Mutta Zaszjadko avasi kirjansa suojuspaperin ja sieltä paljastui Hrushtshovin päätös: ”Otettava mukaan ohjelmaan”. Tällä tavalla nämä tyhmyydet tulivat ohjelmaan.

Zh. Miten Kuusinen nühin suhtautui? Mitä arvelette tuntemuksenne perusteella, jos Kuusinen olisi ollut työn johdossa, olisivatko nämä tyhmyydet tulleet ohjelmaan?

B. No, jos Hrushtshov olisi hänelle tuon materiaalin lähettänyt, niin olisihan hänen se pitänyt ottaa huomioon. Ponomarjovia voi sanoa tuon ajan mittapuiden mukaan edistykselliseksi henkilöksi, mutta

hän oli konservatiivi.

Zh. Muistatteko joitakin Kuusiseen liittyviä episodeja, joita ei ole kirjassanne? Tapaamisia, keskusteluja?

B. No en, kai siinä on kaikki. En ollut häntä yhtä lähellä kuin Arbatov. Hän oli kaikkein läheisin.

Zh. Niinkö?

B. Kyllä vain.

Zh. Entä oliko Kuusisella vihollisia, vaikkapa sellaisia avoimia vihollisia, joita hän pelkäsi?

B. Niitä oli suurin osa presidiumin jäsenistä.

Zh. Vastustajia?

B. Aivan epäilemättä. Ja hänen vihollisensa oli Suslov. Se johtui siitä, että Kuusinen oli ottanut Suslovilta palasen – kommunistisen liikkeen- ja omasi vaikutusvaltaa kansainvälisiin asioihin. Mitä Ponomarjoviin tulee, ei voi sanoa, että hän olisi ollut Kuusisen vihollinen, mutta hänkin suhtautui hyvin kateellisesti tähän toimituskunnan johtajana. Hän heilutti kynää tällä tavalla ja sanoi: ”No, tuo nyt on tuolaista...”

Zh. Oliko ”Marxismi-leninismien perusteiden” toimituskunnan piirissä kiistoja?

B. No totta kai. Niitä oli jatkuvasti, mutta kun kaikki suhtautuivat suurella pieteetillä Otto Vilgelmovitshiin, niin hänen sanansa riittivät lo-

pettamaan riidat. Riidat olivat kyllä kärkeviäkin. Minullakin oli Arbatovin ja muidenkin kanssa. Olin pitemmälle menevä henkilö, vähemmän varovainen, vähemmän suvaitsevainen, vähemmän peloteltu. Arbatov oli hiukan peloteltu, häntä yritettiin siihenkin aikaan jossain painostaa ja hän suhtautui kaikkeen hyvin suurella varovaisuudella.

Zh. Mutta kaiken kaikkeaanhan tuo aikakausi oli mielestäni ylimenokautta. Dokumentteja lukiessa kiinnittyy huomio monien päätösten perusteluihin. Ennen kuin mitään voitiin tehdä, oli ensin argumentoitava. Argumentointi oli aivan täsmälleen samanlaista kuin Stalinin aikana. Aivan samat leimaamiset ja samat kliseet yhdistettiin ihmisiin. Tehdyn päätöksen oikeuttamiseksi kerättiin viitteitä Leniniin ja usein myös Staliniin. kaiken kaikkiaan, ylimenokauden tunnelma on dokumenteissa hyvin selkeä.

B. Ei se niin ollut. Staliniin ei viitattu koskaan.

Zh. Kyllä Kuusinen esitti tällaisen viittauksen vuonna 1957 muistiossaan proletariaatin diktatuurin käsitteestä nykyhetkellä.

Kiirtoksia paljon haastattelusta, Fjodor Mihajlovitsh

GEORGI A. ARBATOVIN HAASTATTELU

15.2.2002

Haastattelija Sergei Zhuravljov

Z. Georgi Arkadjevitsh, kiitoksia siitä, että suostuitte haastatteluun. Aluksi haluaisin kysyä missä ja milloin tutustuitte Kuusiseen.

A. Jos oikein tarkkoja ollaan, täytyy sanoa, että se liittyi siihen, kun minulta jäi rintamalla saamatta kunniamerkki. Sairastuin tuberkuloosiin ja jouduin sairaalaan. Sitten kun minut kotiutettiin, otin yhteyttä Korkeimman neuvoston kunniamerkkiosastoon, josta sanottiin, että voin käydä noutamassa Punaisen tähden kunniamerkin Kremlistä siihen ja siihen aikaan. Merkin ojensi minulle Kuusinen. Se oli ensimmäinen tapaaminen. Hän ojensi merkin, katsoi minua, joka olin siivilipuvussa ja sanoi: ”Onnittelten, toveri kapteeni”. Tähän se ensi tapaaminen tietysti päättyikin. Varsinaisesti tuttavuutemme alkoi aivan vuoden 1956 lopulla.

27.–28. joulukuuta vuonna 1956 lähdin pois vanhasta työpaikastani ”Voprosy filosofii”-lehestä. Lähdin siksi, että siellä alkoivat tutkimukset ja odotin ikävyvyyksiä. Toverit kutsuivat minut ”Novoje vremjaan”, jossa olin esiintynyt. Sinne siirryinkin jo vuoden 1957 tammi-kuussa, toisena tai kolmantena päivänä. Siellä oli vapaana vain yksi paikka, saksankielisen laitoksen toimittajan – lehti ilmestyi useina laitoksina, englannin- ja saksankieliset tehtiin täällä ja sosialistisissa

maissa ilmestyi omansa. Sinne siis siirryin, kun osasin saksaa hyvin, vaikkakaan en niin hyvin, että olisin pystynyt Schnittke vanhempaa (säveltäjän isää) mestaroimaan. Pian aloin kirjoittaa lehteen ja kirjoitinkin varsin paljon. Kuusinen ilmeisesti kiinnitti minuun huomiota, hän oli nimittäin toimitusneuvoston jäsen.

Zh. Muistelmissanne sanotte, että Kuusinen oli toimitusneuvoston epävirallinen jäsen. mitä tarkoitatte ”epävirallisella”?

A. Epävirallisuus näkyi esimerkiksi siinä, ettei hänen nimeään ollut kirjoitettu lehden kanteen. Lehti perustettiin sodan aikana nimenomaan epäviralliseksi, jotta siinä voitaisiin julkaista vastaavanlaisia näkemyksiä – tämä oli tietenkin puhdasta silmänlumetta, sillä lehteä ohjasi tosiasiaassa Molotov. Toimitusneuvoston muita jäseniä tunsin huonosti, mutta siellä oli ainakin 2–3 journalistia. Varsinaisista journalisteista olivat tärkeimpiä Leontjev ja Sergejeva. Leontjev oli ekonomisti, Neuvostoliiton Tiedeakatemian kirjeenvaihtajajäsen. Hän hoiti yleensä päätoimittajan tehtäviä, teki todella lehteä ja istui toimituksessa. Toimitusneuvostoon kuului myös Kuusinen, mutta kun jäsenet nimitettiin sodan aikana, Kuusisen nimeä ei mainittu virallisesti eikä sitä painettu kanteen. En nyt muista oliko toimitusneuvoston nimet jo poistettu kannesta, kun tulin lehteen. ”Huipputaso” siellä joka tapauksessa oli mukana ja sitä varmaan vältettiin näyttämästä, jotta olisi säilytetty ikään kuin ideologinen neutraliteetti. Muodollisesti lehden julkaisijana oli VTsSPS (Ammattiliittojen keskusneuvosto).

Zh. Osallistuiko Kuusinen reaalisesti lehden tekemiseen?

A. Hän oli reaalisesti mukana jo siinä vaiheessa, kun lehden nimi vielä oli ”Sota ja työväenluokka”. Katselin sitä myöhemmin ja hän kirjoitti siinä melko säännöllisesti nimimerkillä ”Baltijski”. Hänen mielelkiintonsa kohdistui pääasiassa Itämeren alueeseen, mukaanlukien

Baltian maat, jotka sitten tulivat meille ja myöhemmin taas irtosivat. Katsokaas, hänen asemaansa karjalais-suomalaisen neuvostotasaval-
lan johtajana ei kukaan ottanut vakavasti, koska ymmärrettiin tämän
nimityksen poliittiset perusteet. Kukaan ei yrittänytkaan vaivata hän-
tä sellaisilla kysymyksillä kuin miten paljon perunaa tai pellavaa oli
kylvettävä ja niin edelleen. Tämän tyylliset kysymykset jäivät häneltä
syryään. Pääasiassa hän työskentelikin täällä, hoiti erilaisia poliittisia
tehtäviä, hän kun tunsi puolueita ja nämä hänet. Kominternkin oli
tuolloin vielä olemassa. Sodan jälkeen nimittäin jonkun aikaa Ko-
minternin jäänteet olivat täällä vielä olemassa ja hän työskenteli ni-
iden parissa. Hänestä tehtiin myöhemmin Korkeimman neuvoston
presidiumin jäsen, mutta se oli puhdas sinekuuri. Autona hänellä oli
”pampunkuljetin”, ZIL -110 ja henkivartija tietenkin. Hän asui Halli-
tuksen talossa aika vaatimattomassa asunnossa, jossa oli kolme-neljä
huonetta. Kun kävin siellä ensi kerran, oli tilanne sellainen, että kes-
kuskomitean ideologit suhtautuivat häneen hyvin skeptisesti.

Zh. Ketkä ideologit erityisesti suhtautuivat skeptisesti?

A. Propagandaosaston johtaja ja varajohtaja. Varajohtajana oli sellai-
nen hyvin tyyppillinen apparatshikki Spastin, joka sittemmin teki Kuu-
sisesta kantelun. Kuusinen oli pöydän ääressä kertonut jonkun anek-
dootin ja Spastin syytti häntä tällä perusteella venäläisyyden halven-
tamisesta ja suomalaisesta nationalismista. Kuusinen oli sanonut, että
venäläinen pahastuu, jos häntä sanotaan hölmöksi, mutta ei siitä, jos
häntä sanotaan varkaaksi. Suomalainen taas suuttuu, jos sanotaan
varkaaksi, mutta sietää pahastumatta hölmöksi nimittämisen. Asiat
kuitenkin menivät siten, että kirjaimellisesti parin viikon päästä Kuu-
sisesta tuli keskuskomitean sihteeri ja politbyroon jäsen hänen esiin-
nyttyään vuonna 1957 Hrushtshovin puolesta keskuskomiteassa. XX
puoluekokouksen jälkeen kävi ehdottoman välttämättömäksi kirjoit-
taa uusi puoluehistoria, taas kerran, vaikka niitä oli jo kaksi ilmesty-

nyt ja lisäksi oppikirja kansantaloustieteestä ja marxismi-leninismien perusteista, joihin sisältyisi kaikki se, mitä sittemmin kutsuttiin tieteiliseksi kommunismiksi ja lisäksi vielä kirja marxilaisesta filosofiasta, sillä virallista oppikirjaa ei ollut. Kuusisen tehtäväksi tuli kirjoittaa oppikirjan ideologinen osa.

Zh. Tässä kiinnostaa juuri kysymys, miksi juuri ne oppikirjat, jotka mainitsitte (itse asiassa niitä oli enemmänkin ja Keskuskomitean dokumenteissa mainitaan kaikki nämä ja myös se, missä ajassa tehtävä tuli suorittaa ja kenen johdolla) määrättiin tehtäviksi erittäin lyhyessä ajassa ja niiden tuli ehdottomasti olla populääritieteellisiä luonteeltaan, laajalle lukijakunnalle osoitettuja. Tapahtuiko tämä mielestänne sattumalta? Tai kysykäämme näin: oliko tarkoituksena samaan aikaan kirjoittaa myös joitakin vakavampia ja syvällisempiä teoreettisia teoksia?

A. Alan instituutteja oli olemassa. Siihen aikaan niitä oli vähemmän kuin nyt. Kansainvälisen alan instituuteista Vargan laitos eleli viimeisiä päiviään, pian se suljettiin. Kominternin yhteydessä oli instituutti, joka suljettiin samaan aikaan Kominternin lakkauttamisen kanssa. Ja sitten oli filosofian instituutti. Mutta siinä kävi kuten Raamatussa: Jaakobista tuli Iisak ja Iisakista taas joku seuraava, joka oli erilainen. Mutta joka tapauksessa Jakob jatkoi Iisakin sukua, Iisak Jaakobin sukua ja niin edelleen. Esimerkiksi menshevikkimieliset idealistit jatkoivat kaikkien niiden sukua, jotka olivat olleet ennen heitä; Judin ja Mitin jatkoivat menshevististen idealistien sukua ja sitten tulivat ne, jotka valmistautuivat jatkamaan Judinin ja Mitinin sukua, mutta eivät ehtineet.

Zh. Toisin sanoen Filosofian instituutti ja teoreettisen alan akateemien miljöön yleensäkin olivat aika konservatiivisia?

A. Kyllä ne olivat erittäin konservatiivisia. Se koskee myös taloustieteen instituuttia. Kun Vargan instituutti lakkautettiin, niin mitä tehtiinkään. Varga nimitettiin muistaakseni taloustieteen instituutin varajohtajaksi jatkamaan maailmantalouden tutkimuksiaan käyttäen hyväksi osaa tuosta instituutista. Mutta olipa miten tahansa, minä rupesin työskentelemään Novoje vremjassa ja alku sujui hyvin. Joku jopa väänsi kapulamittarunon: "Olkoon teillä terveyttä ja rikkauskin suuri, paljon tehkää tekstiä, kuin Arbatovin Juri". Minulta tuli kolmekin juttua samaan numeroon. Se oli siihen aikaan lehti, jolla oli todella kapasiteettia. Tulin sinne Voprosy filosofii-lehdestä. Minulle lehteen kirjoittaminen oli teknisessä mielessä aika helppoa ja minulla oli tietoja enemmän kuin useimmilla muilla toimittajilla. Niinpä joskus sattui, että kun kirjoitin yhden artikkelin, niin määrättiin kiireesti tekemään toista ja sitten vielä kolmattakin ja niin tuli numeroon kolmekin juttua.

Palatakseni oppikirjaan, haluaisin sanoa, että vuotta aiemmin, 1956 Kuusiselle nimettiin sen toimituskunta. Hän ei valinnut sitä itse eikä myöskään tuntenut tiedemiehiämme ja niinpä joukko koostui virkamiehistä.

Zh. Hän ei siis ollut mitenkään kosketuksissa akateemiseen maailmaan?

A. Hänellä ei ollut suhteita. Yksittäisiä tuttavlia oli, mutta en nyt muista konkreettisia nimiä.

Zh. Kirjastanne saa sen kuvan, että hän oli hyvin yksinäinen ja ettei hänellä ollut sellaista samoin ajattelevien joukkuetta ennen kuin hän kokosi sen nuorison piiristä.

A. Niin, tuon oppikirjan kirjoittajiksi hän sai muutamia henkilöitä, joista tuli hänen ystäviään. Hän muuten oli todellinen eurooppalai-

nen, sivistyneisyytensä puolesta. Olen varma, ettei kukaan toinen poliitbyroon jäsen olisi tehnyt moista, mutta muutaman kerran vuodessa, yleensä marraskuun seitsemäntenä, uutena vuotena taikka vappuna, aina varsinaisen juhlan jälkeen hän kutsui kaikki sihteerinsä perheineen, vaimoineen ja lapsineen huvilalleen. Hän lähetti auton kaikkia hakemaan. Ja sitten juhlittiin aamusta myöhäiseen iltaan. Hän oli koko ajan vieraiden kanssa muuten, paitsi että tietyssä vaiheessa pyysi anteeksi ikäänsä vedoten ja meni tunniksi nukkumaan.

Mutta vuonna 1957 tuli sitten päivä, jolloin hän sai luettavakseen ensimmäiset luvut siitä työstä, jonka oli tehnyt keskuskomitean hänelle nimeämä työryhmä. Hän oli hirvittävän pettynyt. Hänellä oli erilaiset näkemykset ja ilmeisesti hän oli antanut toisenlaiset tehtävätkin. Vanha miesparka ei tajunnut, että sanoipa näille ihmisille mitä hyvänsä, heidät oli tietyllä tavalla opetettu ajattelemaan eivätkä he muuhun pystyneet. Silloin hän ryhtyi ajattelemaan uuden työryhmän kokoamista ja ilmeisesti siitä jollekulle kertoikin. Hänelle sanottiin: ”Hyvänen aika, Otto Vilgelmovitsh, tähän olette nyt poliitbyroon jäsen ja keskuskomitean sihteeri. Eihän siinä mitään ongelmaa ole! Kuka teidät pystyy estämään? Valitkaa kenet huvittaa.” No, hänellä oli Novoje vremjassa muutamia sangen läheisiä ihmisiä. Läheisin oli ehkä Lev Maksimovitsh Shejdin. Hän kirjoitti salanimellä Sedin. Salanimeä häntä kehoitettiin käyttämään antisemitismin takia. Siihen aikaan se oli yleinen käytäntö. Silloin oli monia nimimerkkejä käyttäviä journalisteja, mutta sitten kun ruvettiin taistelemaan kosmopolitismia vastaan, pseudonyymit paljastettiin ja oikeat juutalaiset sukunimet tuotiin esille. Shejdin oli mielestäni paras sen ajan kansainvälisen asioiden toimittajista. Hän oli hyvin viisas ja kunnollinen ihminen. Kuusinen neuvotteli hänen kanssaan. Hän kiinnitti huomiota myös minuun. Mistä tämä johtui? Jotkut artikkelini Novoje vremjassa olivat häntä ilmeisesti miellyttäneet ja luultavasti hän näki ansioluettelostani, että olin työskennellyt ”Voprosy filosofii”-lehdessä, ollut rintamalla ja työskennellyt ulkomaisen kirjallisuuden kustantamossa,

että tunsin ulkomaista kirjallisuutta. Eräänä kauniina päivänä puhelin soi ja hänen sihteerinsä kertoi, että Otto Vilgelmovitsh Kuusinen halusi puhua kanssani. ”Olkaa hyvä”, vastasin. Hän aloitti, hyvin voimakkaalla vieraalla korostuksella puhuen: ”Hyvää päivää Georgi Arkadjevitsh. Minun täytyy puhua kanssanne. Ehkä tiedättekin, että nyt on tekeillä uusia oppikirjoja. Yhtä niistä olen itse toimittamassa ja minun täytyy vahvistaa kirjoittajakollektiivia. Ajattelin puhua teille tästä asiasta.” ”Sopii hyvin, vastasin. Minne voin tulla teitä tapaamaan?” Tähän hän vastasi: ”Älkää suotta vaivautuko, tulen itse luoksenne. miten teidät löytää? Sopsisiko sunnuntai? Mitä olette aikonut silloin tehdä?” Sanoin siihen, että kun on sunnuntai, ajattelin suoraan sanoen mennä datshalle. ”Missä datshanne sijaitsee?” – ”Snegiryssä”. ”Datshalla olen silloin itekin. Tulen luoksenne, puhumme asioista ja tuon teidät sitten omalle datshalleni”. Niin tehtiinkin, Snegiryyn proletarisen seudun hämmästykseksi, missä meillä oli datsha vuokrattuna.

Zh. Hän oli siis tavoiltaan yksinkertainen ihminen?

Erittäin. Snegiryyn proletarisempi osa, missä ihmiset elivät yksinkertaisesti, näki yhtäkkiä saapuvan ZIS-100:n ja vieläpä ”koristeiden ke-ra” – toinen auto henkivartijoiheen oli saattamassa. Kuusinen saapui ja nousi autosta. Vaimoni hiukan hermoili, mutta vieras söi hyvällä ruokahalulla sen, mitä meillä oli tarjota. Sitten hän sanoi minulle: ”Haluaisin kutsua teidät oppikirjan toimituskuntaan. Tämän asian vuoksi teidät ilmeisesti kutsutaan keskuskomiteaan. Älkää jännittäkö sitä. Meidän keskustelustamme voitte jättää kertomatta. Jääköön se epäviralliseksi”. Näin tosiaankin tapahtui. Minut kutsuttiin keskuskomiteaan ja ensimmäinen kysymys kuului: ”Mistä tunnette Kuusisen?” Vastasin: ”Kysymys on väärin asetettu. Kysykää mistä Kuusinen tuntee minut”. – ”No, mistä se johtuu?” – ”Siitä, että työskentelen Novoje vremjassa. En tiedä, tunnetteko asian, mutta Kuusinen on ollut lehden toimituskollegiossa sen perustamisesta lähtien. Tämän vuosi olemme tutustuneet. En minä häneen, vaan hän minuun. Ilmeisesti

hän on nähnyt miten kirjoitan ja päättänyt kutsua minut.”

Keskustelu sujui tähän tapaan. Se päättyi siihen, että minun tuli matkustaa Nagornojeen. Se oli lepokoti, jossa työskenteli oppikirjan toimituskollegio, samoin kuin myös taloustieteen oppikirjan.

Zh. Toisin sanoen, luotiin olosuhteet, kerättiin tekijäkollektiivi ja heidän työnsä oli kaikki valmiina?

A. Niin.

Zh. Työskentelikö Burlatskikin siellä vai tuliko hän mukaan vasta teidän pyynnöstänne?

A. Burlatski tuli vasta myöhemmin. Minä kutsuin hänet. Hän halusi kovasti mukaan ja minä kutsuin.

Zh. Burlatski kertoo kirjassaan ”Johtajia ja neuvonantajia”, että pääsi mukaan Arbatovin ansiosta. Teitte siis hyvin paljon sen hyväksi, että hän tulisi mukaan?

A. Niin. Tulkoon mainituksi, että hän on hyvin omahyväinen henkilö. Mutta olkoon, siitä ei pääse mihinkään, että hänen elämänsä ei ole ollut helppoa. On ollut kaikenlaisia kausia.

No, sanoin siis tuolle keskustelun virkamiehelle: ”Asia selvä, menen sinne. Mutta miten se tapahtuu?” – ”Soittakaa palveluhallintoon, tässä on puhelin. Sieltä teille annetaan auto. Heillä on jo määräys asiasta”. Lupasin tehdä työtä käskettyä, mutta mitään ei tapahtunut moneen päivään. Silloin menin Leontjevin luo, joka oli lehden päätoimittaja. Hän sanoi, ettei kannattanut huolestua, se voisi kestää pitkäänkin: ”minä ainakin odottaisin siihen asti kunnes ne itse osoittavat kiinnostuksensa ja soittavat. Jatkakaa vain töitänne”.

Parin päivän kuluttua tästä keskustelusta Kuusinen kutsui minut ko-

tiinsa. Menin sinne ja hämmästyin huomattessani, että hänen työhuoneensa katosta roikkuivat voimistelurenkaat. Noustuaan pöydän äärestä hän näytti minulle, miten kieppi tehdään.

Zh. Tekikö hän se aivan kuin oikea voimistelija?

A. Juuri sillä tavalla. Ilman muuta! Hän oli hyvin sporttinen. Vankilassa¹ hän kehitti jonkinlaisen pelin, joka tunnettiin nimellä ”kepit”. Se ei ollut ihan kuin gorodki, mutta samantyylinen. Aina kun kävimme hänen luonaan vapaapäivinä, pelasimme tuota peliä.

No niin, oven avasi minulle sitten sellainen miellyttävä keski-ikäinen rouva, ehkä nelissäkymmenissä, en muista tarkkaan. Sisältä kuului flyygelin soittoa. ”kas vain, sanon, onko teillä jotkut juhlat käynnissä?” – ”Ei, siellä isä vain soittelee. Astukaa sisään, hän odottaa”. Menin sisään ja hän sanoi, tämä on se sellainen epäpoliittinen tyttäreni. Hertta taas on poliitikko, mutta tämä on tällainen...”.

Zh. Kodin ihminen?

A. Niin. No, sitten me keskustelimme. Se oli juuri hiukan ennen sitä vuoden 1957 kesäkuun täysistuntoa, jossa hän esiintyi. En muuten ole saanut käsiini tuon istunnon pikakirjoituspöytäkirjoja. Ne pidettiin salaisina. Oletteko itse saanut niitä arkistosta?

Zh. En ole vielä katsonut.²

A. Minäkään, vaikka olin Brezhnevin neuvonantaja ja Andropovin apulainen silloin kun hän oli keskuskomiteassa osaston johtajana, en pystynyt saamaan käsiini tuon plenumin pöytäkirjoja. Minua kyllä kovasti kiinnosti, mitä ukko mahtoi sanoa, kun se niin kovasti vaikutti hänen asemaansa puolueessa ja yhteiskunnassa. Hänestähän tuli heti keskuskomitean sihteeri ja politbyroon jäsen. – Ja sitten minulle taas

soitti tuo muuan henkilö keskustukomiteasta. Hän kysyi, "Toveri Arbatov, oletteko kommunisti vaiko ette?" Minä vastasin: "Kumma kysymys. Siirtykää mieluummin asiaan". "Pyysin teitä jo muutama päivä sitten menemään Nagornojeen. ette ole siellä vielääkään. Koetta-kaapa hankkiutua sinne jo huomisaamuksi. Muun voitte unohtaa. Nyt työskentelette vain Kuusisen kanssa ja hänen apunaan". Ilmeisesti Kuusinen oli soittanut hänelle ja sanonut, ettei joku ollut tullut toimituskuntaan. Ymmärrätekö mitä se merkitsi. Hänen kanssaanhan politbyroon jäsenet puhuivat vain pari kertaa vuodessa. No, minähän olen kurinalainen henkilö. Soitin, pyysin lähettämään auton ja lähdin Nagornojeen. Kuusinen oli ottanut sinne myös Shejdinin ja meidän kanssamme tuli myös Beljakov. Beljakov oli töissä keskukomitean aparaatissa, mutta älyn ja luovuuden suhteen kuului eturiviin. Hän oli yksi niistä, jotka ajattelivat tuoreesti. Hän ryyppäsi vähän liikaa, mutta se oli sitten kun hänestä tuli suurlähettiläs Helsinkiin. Sillä hän tarveli uransa. Kerran hän tuli melkoisessa kunnossa Gromykon luo, tunnin lennon aikana ei selviämään kerinnyt. Tämä tietenkin antoi hänelle potkut, vaikka kyseessä olikin harvinaisen kyvykäs ihminen, alkujaan hän oli hyvin yksinkertaisesta siperialaisperheestä.

Zh. Tunsiko Kuusinen jo Beljakovin ennen kuin tapasi teidät?

A. Enpä ole siitä varma.

Zh. Mielestäni siteeraatte aika laajasti Beljakovin muistelmia, mutta ette kerro, missä ne on julkaistu. Minua kiinnostaa, pääsisikö niitä lukemaan?

A. Pyysin Beljakovia kirjoittamaan tuon tekstin minulle, jotta voisin julkaista sen kirjassani. kun rupesin kirjoittamaan. Samoin käännyin IMEMO:n osalta Pevznerin puoleen. Lupasin sitten tietenkin mainita heidän nimensä.

Zh. Molemmathan ovat kai jo kuolleet?

A. Beljakov ainakin on kuollut jo kauan sitten. Pevzneristä en tiedä. Beljakovin pojan otin töihin USA:n ja Kanadan instituuttiin. Hän oli meillä useamman vuoden.

No niin. Sitten Kuusinen kysyi meiltä, kun kokoonnuimme, kenet voisi vielä kutsua. Kehotimme hänet kutsumaan Juri Semjonovin. Tämä voisi kirjoittaa, vaikka ei välttämättä tulisikaan tänne asumaan. Sitten mainitsimme Melville vanhemman, hänenkin poikansa opettaa instituutissa. Lisäksi vielä Makarovskin ja pari muutakin, muun muassa B. M. Leibzonin, joka oli meillä paras puoluetyön spesialisti.

Zh. Millainen oli kirjoitusprosessi? Oliko jokaisella oma työhuone vai työskentelittekö yhdessä?

A. Jokaisella oli oma huone, mutta kokoonnuimme aina yhteen, kun keskustelimme kirjoitetusta tekstistä tai erityisen tärkeistä kysymyksistä.

Zh. Oliko se samanlaista kuin ”Novoje vremjassa”? Jokainen siis kirjoitti oman osuutensa?

A. Ei, aluksi kirjoitettiin kappale kerrallaan. Kappaleittain.

Zh. Mitä tehtiin, jos työ ei onnistunut?

A. Siis kirjoitettiin kappaleittain, mutta joissakin tapauksissa kaksi yhdessä. Esimerkiksi minä kirjoitin kappaleen kansainvälisestä politiikasta yhdessä Shejdinin kanssa. Sitä en tiedä, miten apparatshikkien Kuusiselle määräämä vanha joukkue työskenteli. Se koostui etupäässä sellaisista ideologisista mastodonteista.

Zh. Oliko asia niin, että aluksi sekä ”Marxismi-leninismien perusteiden” uusi että vanha kollektiivi työskentelivät samanaikaisesti?

A. Hän sanoi meille – ja olimme sitä mieltä itsekin, ettei vanhoja pitänyt ajaa heti pois ettei tulisi sellaista vaikutelmaa, että yhdet lähtevät kun toiset tulevat. Piti antaa sellainen vaikutelma, että oli tullut uusia tehtäviä, minkä takia joitakin lukuja oli kirjoitettava uudelleen ja tehtävä joitakin uusiakin. Siksi oli kollektiivia suurennettava ja vähän muutettava ja niin edelleen. Ja pikkuhiljaa kaikille selvisi, ettei enää ollut tarpeen jatkaa täällä työskentelyä ja vähitellen vanhasta kollektiivista vapauduttiin. He suuttuivat tietenkin hirveästi.

Zh. No kuinka kävi silloin kun joku näistä mastodonteista, kuten heidän nimitätte, oli kirjoittanut jonkun osuuden ja kävi ilmi, että teillä oli erilaiset lähestymistavat. Miten tilanne selvitettiin? Tässähän oli väistämättä kysymys ideologiasta.

A. Tällaista sattui ensimmäisten parin- kolmen viikon aikana. Se oli siirtymävaihetta. Itse niin halusimme. Emme pyytäneet että hän yksinkertaisesti hajottaisi vanhan kollektiivin. Sanoin hänelle, ”Otto Vilgelmovitsh, sellainen ei olisi oikein tahdikasta keskuskomitean suuntaan. Sieltähän teille vanha kollektiivi nimettiin ja nyt te sen hylkääte ja otatte uusi ihmisiä. Tehdään niin, että työskennellään muutama viikko yhdessä, keskustellaan parista luvusta ja vapaudutaan heistä sitten”.

Zh. Osallistuiko Kuusinen itse keskusteluun teksteistä?

A. Kyllä.

Zh. Käviköhän usein paikan päällä?

A. Joka päivä, paitsi silloin kun hänellä oli muita tehtäviä. Hän pani tämän oppikirjan kirjoittamiselle hyvin suuren painon. Ensimmäisen luvun, ”Johdannon” hän kirjoitti itse alusta loppuun.

Zh. Teille tuli siis sellainen vaikutelma, että teoreettisten valmiuksien kannalta hän oli tilanteen tasalla?

A. Suoraan sanoen en ollut koskaan tavannut ihmistä, joka oli niin sivistynyt ja marxilaisuuteen perehtynyt. Hän ei ollut lukenut vain Marxia ja Engelsiä, vaan myös Plehanovia, Bernsteinia ja Gramscia. ja tietenkin hän oli lukenut myös vanhempaa ja nuorempaa Liebknechtia ja Rosa Luxemburgia. Minun silmissäni – meillähän oli tuolloin tietyt käsitteet – hän oli esimerkki siitä Leninin tarkoittamasta valistuneesta ja oppineesta työläisestä, joka tekisi vallankumouksen ja rakentaisi sosialismin. Sellaisiakin ihmisiä oli, vaikka ei paljon. Ehkä Babushkin oli sellainen ja joku muukin. En tiedä. Mutta tällainen hahmo hän minun silmissäni oli.

Ja sitten hän vei minut mukanaan Saksaan.

Zh. Milloin tämä tapahtui?

A. Se oli vuonna 1960 tammikuussa. Menimme esittelemään oppikirjan saksankielistä laitosta DDR:ään.

Zh. Kirjahan käännettiin useille eurooppalaisille kielille.

A. Näin tehtiin.

Zh. Kirjoitatte, että kirjaa painettiin DDR:ssä jopa miljoona kappaletta ja meillä vain muutama sata tuhatta, mikä oli aivan suhteetonta. Oliko kirja sitten alun alkaen ikään kuin rikollinen julkaisu?

A. Meillä ideologiasta vastaavat suhtautuivat kirjaan vihamielisesti. Johtajat eivät tietenkään lukeneet mitään, eivätkä taida lukea tänä päivänäkään. Mutta virkamiehet suhtautuivat kirjaan huonosti. Ideologiassa osastossa sanottiin, että kyseessä on sosiaalidemokraattinen kirja.

Zh. No, ”sosiaalidemokraattinenhan” oli siihen aikaan haukkumana?

A. Aivan hirmuinen. Stalinin mielestähän se oli miltei fasismia pahempaa. Kysymys oli siitä, että Kuusinen eli toista aikakautta. Hän oli Kominternin VII kongressin aikainen kommunisti. Hän oli kovasti lahkolaisuutta vastaan.

No, hän vei siis minut mukaansa Saksaan esittelemään kirjan sankielistä versiota. Se oli varsinainen onnenpotku. Siihen aikaan meillä sattui isorokkoepidemia. Joku taiteilija oli käynyt Intiassa ja tuonut sieltä isorokon. Moskovassa oli melkoinen paniikki. Sokolin-ajalla goralle järjestettiin pieni suljettu sairaala ja kaikki eristettiin. Vaimollani on sisar, joka on kuvanveistäjä, oikeastaan serkku, mutta he kasvoivat yhdessä. Sisar työskenteli Dulevin tehtaassa ja oli tekemisissä tämän taiteilijan kanssa. Minulle hän myöhemmin kertoi asiasta. Olin varsin velvollisuudentuntoinen ja kerroin asiasta Kuusisen turvamiesten päällikölle. He ottivat heti yhteyttä lääkäreihin ja minut lähetettiin tutkimuksiin... Ja juuri tuohon aikaan päätettiin matkasta. Olin sitä paitsi huonoissa väleissä ”Kommunist”-lehden päätoimittajan Konstantinovin kanssa, missä työpaikkani silloin sijaitsi. Hän teki minulle silloin vaikeuksia ja sanoi, ettei minua saanut lähettää ulkomaille tuollaiselle vastuunalaiselle matkalle. Kuusinen puuttui asiaan. Hän piti sitä loukkauksena. Ja matka toteutuikin.

Zh. ”Kommunistin” päätoimittaja oli Rumjantsev, ellen erehdy?

A. Se oli myöhemmin. Tähän aikaan hän oli päätoimittajana ”Rauhan ja sosialismin ongelmassa” ja Konstantinov ”Kommunistissa”.

Koska Kuusisen ideologia teitä kiinnostaa, kerron, etteivät hänen näkemyksensä olleet stalinistisia, niistä ne erosivat. Tämä näkyi tietenkin myös oppikirjassa. ”Marxismi-leninismin perusteissa” ei tietäkseen ole yhtään Stalin-sitaattia. Kuusinen suhtautui hyvin skepti-

sesti myös Mao Zhedongiin. Tähän aikaan hän oli meillä hyvin suuressa suosiossa, mutta Kuusinen oli skeptinen. Mao kyllä mainitaan oppikirjassa, mutta hyvin ohimennen. Monet Stalinin näkemyksistä, kuten väkivallan roolin suurentelu, väkivaltaisen vallankumouksen välttämättömyys ja niin edelleen, hän hylkäsi suoralta kädeltä ja sanoi, ettei sellaisia saanut olla ”Marxismi-leninisin perusteissa”.

Zh. Hän siis uskoi, että myös reformit ovat hyvin toimiva menetelmä?

A. Ei, hän katsoi, että vallankumous voi olla väkivallatonkin. Näin hän kävi monissa Euroopan porvarillisissa vallankumouksissa: ihmiset tulivat ja osoittivat mieltä, menivät lakkoon ja niin edelleen. Hän oli myös syvästi vakuuttunut siitä, ettei meitä ollut ennalta määrätty uusiin sotiin, maailmansotaan. Sodat ovat vältettävissä. Mitä atomiaseisiin tulee, hän oli sitä mieltä, ettei niitä saanut käyttää.

Mainitsitte, että hän oli passiivinen ideologisten komissioiden istunnoissa. En tunne asiaa, mutta tiedän, että hän vastusti kaikkia stalinistien ja dogmaatikkojen ideoita, mukaan lukien ajatusta proletariaatin diktatuurista. Hän osallistui kolmannen puolueohjelman valmisteluun ja siinä vaiheessa hän kirjoitti keskuskomitealle muistion, jossa ehdotti proletariaatin diktatuurin käsitteestä luopumista.

Zh. Tämä asiakirja on arkistossa.

A. Se pantiin jakeluun. Hän sai palautetta. Jotkut olivat vastaan ja jopa moittivat häntä, soittivat ja valittivat ”kuinka sinä voit tämän tehdä” ja ”miten niin pyhästä periaatteesta voisi luopua?”.

Zh. Kirjoitatte, ettei Kuusisen luonteeseen sopinut jonkun teorian sokea seurailu ja että hän aina otti huomioon todellisen käytännön aja-arvioi, että myös marxismia aja-leninismiä on korjailtava konkreettista tilanteista lähtien.

A. Juuri niin. Hänellä oli aidosti marxilainen asenne ideologiaan nähden.

Zh. Siis luova asenne?

A. Niin.

Zh. Oliko käytäntö sitten tosiaan osoittanut, että proletariaatin diktatuurista oli luovuttava?

A. Totta kai. Sekä käytäntö meillä että vallankumousliike muualla, josta huomasimme, että se kehittyi aivan toisella tavalla. Voisi sanoa, että Kuusinen oli marxismin järkiuskovainen, joka saattoi suurena kirkkopyhänä mennä kirkkoonkin, mutta ei pitänyt tarpeellisena eh-timiseen kumarrella ja tehdä ristinmerkkejä mistä syystä tahansa.

Zh. Miten hän uskontoon suhtautui?

A. Siitä asiasta emme koskaan hänen kanssaan keskustelleet, mutta tietenkin hän oli ateisti. Suomalaisethan muuten ovat protestantteja, fanatismia heillä ei ylipäätään ole. He suhtautuvat uskontoon hyvin rauhallisesti.

No niin. Me siis matkustimme Saksaan. Se oli ensimmäinen matkani lapsuusiän jälkeen. Lapsena olin asunut Saksassa, kun isäni työskenteli siellä Vneshtorgissa. Saksaa osasin ja esiinnyin siellä saksaksi. Arvatkaapa, mikä minua hämmästytti: venäjää Kuusinen puhui vieraalla korostuksella, mutta saksaa puhtaasti, tai ainakin melkein. Hänet otettiin Berliinissä ja Leipzigissa lämpimästi vastaan. Leipzigissa oli kirjan julkinen esittelytilaisuus ja siinä hän pyysi minua auttamaan. Esiintyjä olivat hän, minä ja Saksan sosialistisen yhtenäisyyspuolueen keskuskomitean sihteeri.

Zh. Tässä tulee mieleen hyvin tärkeä kysymys kaksinaamaisuudesta. Jotkut ovat sitä mieltä, että johtajamme, niin nykyään kuin ennenkin, Neuvostoliiton aikoina, puhuivat yhtä ja sitten länteen matkustettuaan toista. Pienessä piirissä puhuttiin yhtä ja julkisuudessa toista. Kun nyt olitte Kuusisen kanssa Saksassa, niin pystytte arvioimaan, oliko hän Saksassa kirjaa esitellessään vapautuneempi, kun NKP:n keskuskomitean tai salaisena palvelun ”terävä silmä” ei ollut seuraamassa?

A. No, sikäli kuin muistan, ei hän siellä mitään sellaista sanonut, mitä ei sanonut tai olisi voinut sanoa täälläkin. Ei hänellä kaksinaismo-raalia ollut. Mutta kuulijakunnan kokoonpanokaan ei sellaista vaatinut ja kysymyksistä keskusteltiin sen mukaisesti. Yleisesti ottaen, kylä hän samalla tavalla puhui kaikkialla.

Zh. Sellainen ei tainnut olla tapana keskuskomiteassa? ”Arvoluokkataulukkoahan” noudatettiin tarkasti vai kuinka?

A. No varmasti. Olin kerran Brezhnevin vieraana ja siellä oli myös kolme keskuskomitean sihteeriä. Siellä ei oltu luonnollisia, kaikki mielistelivät Brezhneviä. Ja ettäkö olisi kutsuttu alaisia kotiin... Eivät he kutsuneet kotiinsa toisiaankaan. Luulen, että he pelkäsivät. Olisi ollut epäilyttävää, mikäli joku keskuskomitean sihteeri olisi alkanut enemmän tai vähemmän säännöllisesti kutsua kotiinsa jotakuta toista. Eiköhän siitä olisi epäluuloja herännyt.

Zh. Oliko siis niin, että kun tulitte Saksasta kirjaa esittelemästä, Kuusinen esiintyi hyvin vaatimattomasti?

A. Kun saavuimme Moskovaan, niin istuimme pöydän ääreen ja keskustelimme siitä, oliko syytä tehdä kirjaan joitakin korjauksia, kun uusi laitos oli paraikaa tekeillä. Keskusteltiin ja mentiin kotiin. Samana vuonna sitten matkustin myös Prahaan ja Prahassa sain joulukuus-

sa määräyksen matkustaa Helsinkiin. Paluumatkalla menin Moskovaan ja sieltä taas Prahaan. Kun olin Moskovassa, soitin Otto Vilgelmovitshille ja kerroin, että olin juuri käynyt Helsingissä. ”Niinkö, hän sanoi, sepä mielenkiintoista”. ”Missä asuitte?” Kerroin paikan ja hän kertoi aikoinaan piileskelleensä siinä lähellä. Hän suhtautui ylipäättään itseensä ironisesti ja laski aina mielellään leikkiä. Hän kertoi meille ”Tiedätekö, miten minä tulin Neuvostoliitossa tunnetuksi? Se tapahtui siten, että minut tapettiin”. Hänet oli Suomessa tuomittu ja määrätty niin ja niin monen markan palkkiosumma sille, joka saa kiinni Kuusisen elävänä tai kuolleena. Ja joku poliisi sitten tappoi hänet. Hän sai palkkion, mutta sitten selvisi, ettei tapettu ollutkaan Kuusinen ja poliisimies teki itsemurhan. Tämäkin on tyypillistä suomalaiselle, joka ymmärsi, että oli tappanut väärän miehen.

No niin, Kuusinen siis sanoi ”olin siellä piileskelemässä”. Sitten Helsinkiin matkusti muuan toinen suomalainen vallankumousmies ja yhdessä he menivät hiihtäen Neuvostoliiton puolelle. Kerran muistan, että riitelimme. Tai ainakin puolittain. Muistattehan kirjan ”Kohtaaminen Amerikan kanssa”?

Zh. Kyllä vain. Sehän kertoo Hrushtshovin Amerikan matkasta. Kuuka sen itse asiassa kirjoitti?

A. Sen kirjoitti joukko toimittajia yhdessä. No niin, istuimme Shejdinin ja Beljakovin kanssa Otto Vilgelmovitshin luona ja puhuimme tuosta kirjasta.

Zh. Niin, oliko Hrushsthov vain kertonut journalisteille matkasta vai olivatko hekin siellä mukana?

A. Olivat mukana. Kirjahan sai sitten heti Leninin palkinnon. Otto Vilgelmovitsh sanoi: ”Toveri Hrushtshovilla oli onnistunut matka”. Minä en voinut vastustaa kiusausta vaan sanoin. ”Otto Vilgelmo-

vitsh, en tiedä mitä mieltä olette, mutta minusta on väärin antaa tuollaiselle kirjalle Leninin palkinto. Jätän nyt syrjään kirjan sisällön ja sen kirjalliset ansiot, mutta itse se asia, että kun valtion päämies matkustaa ulkomaille ja matkaa kuvataan kirjassa joka sitten saa Leninin palkinnon, niin se on väärin". Shejdin kannatti minua, mutta Otto Vilgelmovitsh sanoi: "Tuo ei ole totta. aliarvioitte matkan merkityksen. Sillä saattaa olla hyvin tärkeitä seurauksia". Ja niin edelleen. Silloin ensi kertaa näin, että hän hiukan tuohtui.

Kun sanotte, että hän oli passiivinen ideologisessa komissiossa, arvioisin asiaa seuraavasti. Ideologiset komissiothan olivat aivan käsitämättömiä elimiä, kuten myös taloudellinen komissio, jota muuten Rumjantsev johti. Komissiot perustettiin, ikään kuin keskuskomitean vastaavien osastojen osoittautuessa riittämättömiksi. mutta kysymys ei ollut siitä. Vaistosin, että koko ajan kun Otto Vilgelmovitsh siellä työskenteli, hän kärsi tietynlaatuista kompleksista. Tarkoitan, että hän tunsu joka tapauksessa olevansa tässä maassa ulkomaalainen ja sen takia velvoitettu käyttäytymään asianmukaisella tavalla ja ettei hän voinut kaikkiin asioihin sekaantua. Kun hän meidän kanssamme työskenteli, niin tämä ei tietenkään vaikuttanut, mutta pidän täysin mahdollisena, että virallisissa keskusteluissa sillä oli merkityksensä.

Zh. Toisaalta se, mitä puhutte, osoittaa, että hän ylipäänsä hyvin selvästi erosi niin sanotusta apparaatista.

A. Kyllä, erittäin selkeästi.

Zh. Hänen tapansa siis eivät olleet apparaattityylisiä?

A. Ehdottomasti eivät.

Zh. Oliko hän siis tässä suhteessa yksinäinen poikkeus keskuskomitean huipulla?

A. Hän ei voinut kaikkea hyväksyä. Yksinäinen hän oli.

Zh. Mikäli yleisesti ottaen puhutaan ystäväistä ja vihollisista, niin oliko hänellä sellaisia keskuskomitean apparaatissa?

A. Hrushtshov suhtautui häneen oikein hyvin. Samoin mielestäni Mikojan.

Zh. Mihin tämä perustui? Miksi Hrushtshov suhtautui hyvin?

A. Hrushtshovin asenteesta Kuusiseen nähden kerrotaan hänen muistelmissaan ja minäkin puhun asiasta omassa kirjassani.

Zh. Muistaakseni kirjoitatte Kuuban kriisistä?

A. Kyllä. Kun puolueen keskuskomiteassa keskusteltiin rakettiemme asentamisesta Kuubaan, kaikki olivat hiljaa kuin olisi vettä suuhun kaadettu. Mielipiteensä lausui vain kaksi ihmistä, Kuusinen ja Mikojan. Kuusinen sanoi: ”Tehän luullakseni tiedätte, että mikäli Nikita Sergejevitsh on tällaiseen päätökseen päätenyt, hän on asianmukaisesti harkinnut toimenpiteen kaikkia mahdollisia seurauksia”. Nikita Sergejevitsh joutui hämilleen ja muistelmissaan kirjoitti: ”Suhtaudun Otto Vilgelmovitshiin hyvin syvällä kunnioituksella. Ymmärsin hänen huomautuksensa. Hän tarkoitti, etten ole harkinnut kaikkea ja että asialla saattaa olla hyvin vakavia seuraamuksia, mutta hän esitti asian tuossa tahdikkaassa muodossa.”

Se oli Kuusiselle tyypillistä. Hän oli herkkävaistoinen ihminen. Vaikka hän olikin työläisperheestä, oli hän varsin herkkävaistoinen.

Zh. Kansan keskuudesta tulleet lahjakkaat ihmisethän ovat yleinen ilmiö

A. Mikojan taas sanoi hieman vähemmän viisaasti, etteivät amerikkalaiset löydä aseitamme. Siellähän kasvaa palmuja ja ne muka suojaavat raketteja. Hänen käsityksensä palmuista pohjautui varmaan ”Tohtori Kivuttoman” tarinoihin.

Zh. Entä millaiset olivat Kuusisen ja Mikojanin suhteet? Hehän olivat varmaankin vanhoja tuttavvia?

A. Hän puhui Mikojanista hyvin kunnioittavasti. Siinä olivat ne ainoat kaksi ihmistä politbyroon jäsenistä, jotka jotakin lukivat. Ihan ainoat. Muita ei ollut. Olihan siellä tietenkin ”Näihin liittyvä Shepilov”, mutta hän ei liittynyt edellä mainittuihin, vaan eräisiin muihin. Minua kiinnostaakin, mitä Kuusinen oikeastaan puhui vuoden 1957 kestäkuun täysistunnossa. Koettakaapa ottaa asiasta selvää.

Zh. Hyvä on. Yritetään. Kirjoitan asiasta myöhemmin.

A. Kuulin hänen sanoneen, että ”tietenkin olemme henkilökulttia vastaan, mutta johtajan auktoriteetti on tärkeä asia ja sitä on varjeltava ja sen vuoksi se, mitä toveri Molotov ja muut täällä ovat puhuneet, on minusta houretta”. Jotenkin tähän tapaan se oli. Hrushtshovia ja muita se ainakin miellytti valtavasti. Kaikki hyväksyivät sen ja pitivät sitä plenumin parhaana puheenvuorona ja senpä takia hänet heti siten nostettiin.

Minua on sittemmin kutsuttu aina viettämään Kuusisen syntymän muistopäiviä Suomeen, missä olen pitänyt puheen ja tavannut puolueen johtoa.

Zh. Vielä olisi muutamia kysymyksiä ideologiasta ja sen roolista. Herra A. N. Jakovlev, jonka tunnette ja joka hoiti ideologisia kysymyksiä, lienee kirjoittanut, että jo viisikymmenluvulla ja sen jälkeen sitten puoluejohto ei enää uskonut mihinkään vaan puhui kansalle yhtä ja keskenään aivan muuta. Kaikenlaiset sosialismit ja kommunismit olivat

heille vain pelkkä viikunanlehti, kuten sanotaan. Missä määrin tämä pitää paikkansa? Oliko esimerkiksi Kuusinen kunnon kommunisti?

A. Mikäli Kuusisesta puhutaan, niin tämä ei pidä paikkaansa. Hän ei ollut kaksinaamainen. En ensiksikään usko, että hän koskaan itseään marxismiin ristiinnaulitsi, sellainen ei vain ollut hänelle ominaista, hän oli sellainen. Hän saattoi esimerkiksi puhua jostakin marxismin väittämästä. Niin, hän sanoi meille seuraavasti: ”Tästä väittämästä on vakavasti keskusteltava, sillä se joko ei vastaa todellisuutta tai ei toimi nykyisissä olosuhteissa”. Tällaista sattui. Mutta ne olivat aivan asiallisia keskusteluja, eivät emotionaalisia. Voin sanoa, ettei poliittinen johtomme sitten Hrushtshovin päivien (Stalinia ja hänen ympäristöään en tuntenut) varmastikaan lukenut marxilaista kirjallisuutta. Ainoa poikkeus oli Andropov. Andropov tosiaankin luki. Hänellä oli työhuoneessaan kaappi, jossa oli vain marxilaisia kirjoja, Marx, Engels, Lenin, Plehanov. Ne olivat kaikki kirjanmerkkejä täynnä. Näki tosiaan, että mies työskenteli. Ylipäätään Andropov oli intelligentin ja sivistynein ihminen maan johtohenkilöistä 1960–70-luvuilla, vaikka olikin saanut varsin vähäisen muodollisen koulutuksen – jokiliikenneteknikumin kurssin.

Zh. Kyse oli siis itseopiskelusta. Ellen erehdy, vuonna 1958 Andropov johti keskuskomitean osastoa, joka hoiti sosialististen maiden kommunististen ja työväenpuolueiden yhteyksiä. Ilmeisesti Kuusinen joutui usein hänen kanssaan tekemisiin, koska myös hän hoiti kansainvälisiä asioita?

A. Työskentelin ”Kommunistissa” ja meillä oli Konstantinovin kanssa selvästikin suokset ristissä. Suhteemme olivat olleet huonot jo edellisessäkin työpaikassa. Halusin lähteä. sanoin Kuusiselle, että haluan mennä Rumjantsevin luo. Tämä sanoi: ”No voi teidän kanssanne, ja minä kun ajattelin vielä jatkaa yhteistyötä”. Minä vastasin: ”Otto Vil-

gelmovitsh, teidän asemassannehan ei tarvitse kuin viheltää ja minut ajetaan luoksenne, tarvittaessa vaikka vartioituna. Mutta jos haluatte, että työskentelisin kanssanne hyvässä ja asianmukaisessa mielenvi-reessä ilman huolta siitä, miten menen huomenna töihin ja miten joh-taja minuun suhtautuu, niin auttakaa minua lähtemään pois Kons-tantinovin alaisuudesta”. Hän vastasi: ”No, luulen, että siinä suhteet-sa voin antaa teille valinnan vapauden. Te olette nuori mies ja teidän täytyy valita, teillä on vielä monta työtä edessänne, niin ettei minulla ole siihen mitään vastaväitteitä. Pyydän teiltä vain yhtä: ennen kuin teette lopullisen päätöksenne työpaikasta, käykää Andropovin juttu-silla. Olen jo sopinut hänen kanssaan.” – ”Hyvä on, Otto Vilgelmo-vitsh. Mutta miksi haluatte minun menevän sinne?” – ”Jos sattuisi, että työ teitä miellyttää. Kaiken kaikkiaan Andropov miellyttää mi-nua ja tunnen hänet. luulen, että hänen kanssaan työskentelette hy-vin yhdessä ja teette hyvää työtä. Mutta katsokaa itse, miellyttääkö se teitä. En mitenkään halua sotkea suunnitelmianne ja kohtaloanne.”

Menin Andropovin luo. – ”Olen hiukan tutustunut tietoihinne. Kertokaapa itsestänne hieman tarkemmin”. Tein työtä käskettyä. ”No, mitä olette nyt ajatellut tehdä?” ”Suoraan sanoen en tiedä. Rum-jantsev on kutsunut minut luokseen. Ehkäpä menen hänen luokseen ”Rauhan ongelmiin”. Se on ainakin kiinnostava kansainvälinen kol-lektiivi. Luulen, ettei ole haitaksi olla siellä pari vuotta.” – ”Näin se voi olla”. – ”Mutta Otto Vilgelmovitsh käski minun tulle teidän pu-heillenne”. Minusta tuntui, ettei Andropov olisi halunnut minun tule-van, enkä minäkään ollut pohjimmiltani innokas tulemaan. Minusta näytti, että Andropovkin tämän ymmärsi. Andropov ei kuitenkaan halunnut mitenkään loukata ukkoa (Kuusista). Hän oli tälle jostakin syystä kiitollisuudenvelassa ja sittemmin yksinkertaisesti piti tästä ja suhtautui suurella kunnioituksella.

Zh. Toisin sanoen, kun puhutaan Kuusisen ystäväistä apparaatissa, niin Andropov kuului näihin. Oliko hän läheinen?

A. Kyllä tietenkin. Ja tuossa tilanteessa Andropov keksi aidosti apparatsikkimaisen ratkaisun, ihmisten psykologian tuntien. Hän sanoi: "Georgi Arkadjevitsh, paljonko saatte palkkaa?" Vastasin: "kaksi ja puoli tuhatta ruplaa". "Jaa, sanoi hän, meillä on vaikeaa hankkia sellaista summaa. Ja lisäksihän varmaan kirjoittelette?" Ymmärsin yskän ja sanoi: "Kyllä, kirjoitan aika paljon ja saan siitä palkkioita". "Ja paljonko siitä kertyy yhteensä?" "Nelisen tuhatta". "No niin paljoa emme teille pysty missään tapauksessa maksamaan". Andropov tiesi, että apparaatissa kysymys palkasta oli erittäin tärkeä ja niin hän pystyi Kuusisen pyyntöä loukkaamatta olemaan ottamatta minua keskuskomitean apparaattiin.

Zh. Vielä on yksi kysymys. Kirjoitatte, että Kuusinen edusti uutta näkemystä politiikasta, katsoen että siinä oli tie ja taide yhdistettävä. Tämä on hyvin erikoisesti sanottu. Meidän aikanamme politiikka yhdistetään pikemminkin johonkin likaiseen kuin tieteeseen saati taiteeseen.

A. Meillä suoraan sanoen koko politiikan käsitteen ovat turmelleet Gleb Pavlovskin kaltaiset politologit. He ovat vielä tunkeneet sinne poliittisen teknologiankin, joka on kehitetty Amerikassa ja joka ei siellä muuten nauti suurtakaan arvovaltaa.

No, ensiksikin, kun Kuusinen puhui politiikasta, niin siinä aina tuntuivat sen liha ja luut ja vielä verikin. Toisin sanoen silloin ei kysymys ollut jostakin kaukaisesta, vaan se liittyi aina elämään. Joskus, kun hän sanoi, että politiikassa on kysymys sekä tieteestä että taiteesta, kysyin häneltä: "Kuinka niin?" Hän vastasi: "Politiikassa ei yksinkertaisesti riitä vain tietäminen, on myös osattava".

Zh. Tietenkin, on pystyttävä saamaan aikaan tuloksia

A. On osattava saada aikaan, on osattava vakuuttaa, on osattava laukaista jähmettynyt tilanne.

Zh. Osasiko Kuusinen vakuuttaa? Oliko hän ihminen, joka pystyi voittamaan vaikeuksia?

A. Hänessä oli suomalaista itsepäisyyttä. Samalla hän oli hienovarainen ihminen. Mutta ilmeisesti tämä hänen piirteensä tunnettiin eikä kukaan apparatshikeista halunnut riidellä hänen kanssaan. Hiukkaisen riideltiin vain, kun kysymys oli proletariaatin diktatuurista.

Zh. Sanokaapa, kuka elossa olevista ihmisistä olisi voinut tuntea hänet hyvin. Kenen kanssa hänestä voisi vielä keskustella?

A. Hänet tunsii ainakin Burlatski, mutta pelkään suositella häntä. Pelkään siksi, että siitä tulee ennen muuta keskustelu, joka liittyy Burlatskiin ja hänen rooliinsa historiassa.

Zh. Entäpä esimerkiksi Tshernjajev?

A. Tshernjajev tunsii hänet huonosti. Mutta hän on hyvin rehellinen ihminen ja hänen kanssaan keskustelemisesta voi vain hyötyä.

Zh. Entä oliko Kuusisella joitakin nuoria apulaisia tai sihteereitä, jotka voisivat yhä olla elossa?

A. Apulaisiin kuului esimerkiksi Ivanov, joka on kai jo kuollut ja Beljakov, joka myös on kuollut.

Zh. Olette viitanneet Beljakovin muistelmiin, jotka ovat hallussanne. Niitä ei siis ole tähän mennessä vielä julkaistu?

A. Ei ole.

Zh. Onko siellä mitään kiinnostavaa Kuusisesta?

A. Ne ovat lähinnä teoreettiset muistelmat. Hän itse oli teoriaih-

minen. Voin yrittää etsiä ne, mutta lukukelpoisimman osan olen jo julkaissut. Voin myös soittaa hänen leskelleen, en tosin tiedä, missä kunnossa hän on, ja kysyä, onko hänellä toinen kappale ja pyytää jotakuta se hakemaan.

Zh. Entä onko Beljakovin arkisto voinut säilyä?

A. Ei, arkistoa hän ei koskaan kerännyt. Voin kysyä leskeltä tätäkin asiaa.

Zh. Entä onko omassa arkistossanne saattanut säilyä jotakin Kuusi- seen liittyvää?

A. Ei, sillä arkistoni alkaa pääasiassa Brezhnevin ajoista ja liittyy Andropovin ja erityisesti Gorbatshevin aikaan. Silloin, 50-luvulla ei tullut mieleenikään kerätä arkistoa ja lisäksi ei tapahtunut sellaista, että olisin kirjoittanut jotakin Kuusiselle ja tämä olisi nimenomaan kirjallisesti vastannut. Andropovin kanssa tällaista oli, mutta ei Kuusisen.

Zh. Kuusisen kanssa siis keskustelitte lähinnä suullisesti ja kyseessä olivat keskustelut eikä muodollinen, byrokraattinen kirjeenvaihto?

A. Niin, se oli jatkuvaa henkilökohtaista yhteydenpitoa. Kuusinen oli sangen suvaitsevainen. Kun koko porukka kokoontui hänen luokseen, niin hän ryypäsi kanssamme, vaikka hän ei tietenkään pitänyt kovasta ryypäämisestä. Tässä suhteessa Beljakovin arvo hänen silmissään putosi.

Zh. Mutta alkoholiin hän periaatteessa suhtautui normaalisti?

A. Hän saattoi ryypätä ja ihan kunnollakin. Kerroinpa teille miten vapaa-aikaa vietettiin Kuusisen seurassa. Me saavuimme sinne ja tervehdimme. Hän oli erinomainen isäntä ja rakasti lapsia. Minun poi-

kani oli silloin siinä viiden, kuuden, seitsemän vuoden iässä. Hän suutelin tätä, kuten muitakin lapsia ja sanoi: ”Mennäänpäs aluksi vähän ulkoilemaan”. Hänellä oli erinomainen datsha Snegirassa ja myöhemmin Rubljovin viertotien varrella. Sitten hän sanoi ”Ja nyt pelataan keppipeliä”. Se oli melko hurja peli, jonka he olivat keksineet vankeudessa, keskitysleirissä. Sitä sitten pelattiin, kunne hän sanoi: ”Ja nyt on aika mennä aamiaiselle”. Siinä sitten syötiin ja lähdettiin taas ulkoilemaan. Sitten hän sanoi: ”Nyt antakaa minulle vanhukseksi anteeksi, olen sentään teitä vanhempi ja lepään vähän”. Hän meni torkuille ja me illalliselle. Illalliseen kuului runsaasti juomaa ja ruokaa ja sen jälkeen katseltiin elokuvia, pari kolme filmiä. Kun ne päättyivät, matkustimme kotiimme. Hän oli mainio isäntä ja hän tosiaan osasi luoda meidän kaikkien välille hyvät ja ystävälliset suhteet ja viihtyi hyvin lasten kanssa. Sellaisia ihmisiä on hyvin vähän ja jos kaikki olisi ollut sellaisten käsissä, ei vallankumousta ja sen ihanteita olisi kompromettoitu.

Zh. Entä ymmärsikö hän ruuan päälle, vai oliko hänelle samantekevää, mitä syötiin?

A. Kyllä ymmärsi ja söi hyvällä ruokahalulla.

Zh. Oliko hänellä jokin lempiruokia? Pitikö hän venäläisestä keittiöstä?

A. Pääasiassa hän söi samaa ruokaa kuin KGB:n yhdeksäs hallinto. Toisin sanoen venäläistä, mutta siinä oli kaikkea: kaviaaria, rapuja, kaikenlaisia herkuja.

Zh. Entä esimerkiksi sauna. Kiinnostiko häntä tällainen perinteinen suomalainen instituutio?

A. Saunassa en hänen kanssaan ollut, vaikka teoreettisesti se kyllä häntä kiinnosti. Mutta luulen, että häntä vaivasi myös vanhan ihmisen kainous. Ei häntä huvittanut riisuutua alastomaksi. Kaiken kaikkiaan mikään inhimillinen ei kyllä hänelle ollut vierasta.

Zh. On vielä muuan kysymys, joka liittyy kolmanteen puolueohjelmaan. Kuusinenhan osallistui sen työstämiseen ensi vaiheessa. Mutta sitten hänet ymmärtääkseni syrjäytettiin vai kuinka?

A. Voin kertoa tästä sen, minkä tiedän. En ollut siihen aikaan kovin korkeassa asemassa. Sanoin oman mielipiteeni, mutta en Beljakovia ja joitakin varaosastopäälliköitä korkeammille henkilöille. Sanoin, ettei sen valmistelulle löydy parempaa johtajaa kuin Kuusinen. Tämä tuli Ponomarjovin korviin. Ponomarjov oli määrättömän ahne ihminen. Kunniata hän ainakin ahnehti, en tiedä, miten oli rahojen kanssa. Ja hän julisti oitis, että hänen pitää olla johtajana ja hän myös onnistui vakuuttamaan tuolloiset johtajat. Kun sain siitä tietää, yritin tehdä minä voin. Keskustelin myös Andropovin kanssa, jota hieman tunsin.

Zh. Olette siis sitä mieltä, että mikäli Kuusinen olisi ollut asian johdossa, ei olisi tullut sellaisia tyhmyyksiä, kuin ”kommunismi vuoteen 1980 mennessä”?

A. Ei tietenkään. Eikä myöskään silloin, jos me olisimme osallistuneet. Tiedän kyllä, mistä nämä tyhmyydet tulivat: oikein hyvältä ihmiseltä, jonka nimi oli Arzumanjan. Hän uskoi niihin.

Zh. uskoiko hän todella, että se oli mahdollista?

A. Niin hän halusi.

Zh. Vielä olisi muuan kysymys. Missä määrin johtomme viisikym-

menluvun lopulla ja kuusikymmenluvun alussa tiesi, mitä lännessä tapahtuu? Vertasiko Kuusinen koskaan meidän olojamme länteen? Esimerkiksi elintasoja? Kun Neuvostoliitossa oli ongelmia työn tuottavuuden suhteen, emme mitenkään kyenneet saavuttamaan länsimaista työn tuottavuutta vai kuinka? Ja jo Lenin oli sanonut, että tuo ongelma olisi ratkaistava, jotta sosialismi voisi toteutua.

A.Niin, Kuusinen mielestäni tunsii länttä paremmin kuin ketkään muut johtajamme. Tunsiko hän sitä niin perin pohjin, tieteellisesti, siitä en ole varma.

Zh. Lukiko hän läntistä lehdistöä?

A. Kyllä luki. Hän seurasi suomalaista lehdistöä, mistä löysi tärkeimmät uutiset. Sen hän tunsii. Hänellä oli erinäisiä ehdottoman oikeita ajatuksia. Kerronpa teille erään asian – ja olette muuten ensimmäinen jolle sen kerron. Kerran keskustelimme hänen kanssaan. Se oli silloin, kun meillä meni taloudessa odotettua paremmin. Kahdeksas viisivuotissuunnitelma oli parempi kuin mikään muu. Hän sanoi: ”No nyt on onnistuttu taloudessa, Mutta ei se riitä. Mitään ei synny ilman demokratiaa. Nyt täytyy järjestää demokratian kehitys maassa”. Hän pani hyvin suurta painoa demokratialle. Hän ymmärsi sen tärkeyden paremmin kuin kaikki muut politbyroossa yhteensäkään. Kun yhä enemmän keskityttiin vain talouteen, hän sanoi: ”No, talouden suhteen nyt ilmeisesti pärjätään, mutta vielä on järjestettävä demokratia ja itsehallinto. Sitten todella olemme vankalla pohjalla”. En tiedä kenen johtajan kanssa hän tästä puhui tai puhuiko kenenkään. Kaipa hän jonkun kanssa puhui. Andropovin kanssa ainakin. Luulen, että myös Mikojanin. No, nämä ovat vain oletuksiani. En pysty mitään todistamaan.

Zh. Entä missä määrin johto tunsii lännen tilannetta Brezhnevin aikana? Tiesikö Brezhnev, miten lännessä elettiin?

A. Brezhnev tiesi paremmin. Tähän aikaan monet perheenjäsenetkin matkustelivat ja itse he matkustelivat ja tunsivat tilanteen lännessä paremmin. Eivät he tunteneet elämää sisältä käsin, mutta ulkokuoren kylläkin, puhumattakaan kaikesta siitä rojusta, mitä länsi oli täynnänsä. He tiesivät jo ja heitä oli tässä asiassa vaikea huijata.

VIITTEET

- ¹ Arbatov on tulkinnut asian siten, että Kuusinen oli itse istunut vankilassa. Tämä on saattanut johtua siitä, että pelin on kerrottu kehitetyn vankilassa. Gorodki muistuttaa kyykkä-nimistä peliä. Molempia on kyllä vaikea kuvitella pelattavan vankilassa.
- ² Julkaistu teoksessa Molotov, Malenkov, Kaganovitsh 1957. Dokumenty. "Demokratija", Moskva 1998

HENKILÖHAKEMISTO

A

Aaltonen, Aimo 98
 Andropov, Juri V. 8, 160, 165, 166, 197, 224,
 231, 232, 249, 262 264, 266, 268
 Arbatov, Georgi Arkadjevitsh 8, 9, 26, 108,
 110, 119, 139, 140, 175, 199, 205, 224
 227, 239, 240 270
 Arbatova 247
 Arzumanjan, A. A. 268
 Asmus, V. F. 27

B

Babushkin 253
 Barsukov, N. A. 108
 Beljakov, Aleksei Stepanovitsh 26, 69, 70,
 224, 225, 250, 251, 258, 265, 266, 268
 Beljakov nuorempi 251
 Berija, Lavrenti 114, 116 119, 121, 123, 165
 Berija, Sergo 116
 Bernstein, Eduard 253
 Bogomolov 224
 Bovin 224
 Breslauer, George 116
 Brezhnev, A. 270
 Brezhnev, Leonid 35, 36, 155, 199, 226,
 227, 237, 249, 257, 266, 269
 Buharin, Nikolai 52, 59, 112
 Bulganin, Nikolai 115
 Burlatski, Fjodor M. 9, 26, 28, 108 110, 139,
 140, 143, 144, 175, 205, 223 240, 248,
 265
 Butenko, Anatoli 143

C

Carrez, Maurice 8

D

Dejjusin 224
 Demitshev, P. N. 27
 Dimitrov, Georgi 59, 62, 64, 65
 Djilas, Milovan 170

E

Engels, Friedrich 110, 158, 253, 262

F

Fedosejev, Pjotr 142, 143
 Frantsev, J. P. 30
 Furtseva, Jekaterina 28, 196, 230

G

Gerasimov 224
 Glezerman, G. J. 30
 Gorbatsšov, Mihail 8, 103, 141, 209, 224,
 266
 Gorki, Maxim 31
 Gottwald, Klement 64
 Gramsci, Antonio 253
 Gromyko, Andrei 93, 250

H

Hargberg, Hilding 97
 Hilferding, Rudolf 44
 Hodgson, John 108
 Hrushtšov, Nikita Sergejevitsh 9, 23, 24,

27 29, 31, 32, 34 37, 67, 68, 70, 76 78,
80, 81, 83 87, 90 93, 108 110, 113 128,
134, 135, 137 139, 141, 146 150, 154,
155, 157 161, 164 166, 173 178, 195,
196, 198 200, 204 206, 209 211, 214 218,
220, 223 225, 231, 234, 236 238, 243,
258 262

I

Iljitshov, L. F. 27, 29, 144
Ivanov 265

J

Jakovlev, Aleksandr N. 109, 261
Judin, P. F. 244

K

Kadar, Janos 165
Kaganovitsh 115, 123, 124, 198
Kamenev 22
Kardelj, Edvard 170
Kautsky, Karl 44, 111
Kekkonen, Urho 35, 62, 68
Kim, M. P. 25
Kirov, Sergei M. 21
Knight, Amy 116
Kon, I. S. 26
Konstantinov, F. V. päätoimittaja 254, 262,
263
Kuusinen, Aino 60, 198
Kuusinen, Eas 60, 198
Kuusinen, Hertta 64, 65, 66, 67, 249
Kuusinen, Riiikka 60, 249
Kähönen, Aappo 8

L

Larson, USIA:n johtaja 94
Lehtinen, Inkeri 66
Leibzon, B. M. 251
Leino, Yrjö 65
Lenin, V. I. 17, 18, 20, 24, 26, 28, 32, 33, 37,
47, 52, 58, 59, 69, 81 84, 90, 109 113,
124, 126 129, 133, 134, 139, 141, 143,
145, 146, 149, 157, 158, 161, 176, 194,
195, 197, 201 203, 205, 207, 208, 210,
212 214, 218, 220, 223, 224, 230, 232,
236, 240, 253, 258, 259, 262, 269
Leontjev, L. A. 65, 242, 248
Liebknecht, Karl, (nuor.) 253
Liebknecht, Wilhelm (vanh.) 253
Ligatshov, Jegor 141
Litvinov, Maxim M. 63
Lunatsharski, Anatoli 31
Luxemburg, Rosa 253
Lysenko 36

M

Macmillan, Harold 35
Makarovski, A. A. 26, 251
Malenkov, Andrei 116
Malenkov, Georgi 114 120, 123, 124, 141,
165, 198, 199
Mannerheim, Carl Gustav Emil 62 65
Manuiski, Dmitri 60, 61
Mao Zhedong 14, 78, 92, 146, 255
Martov, Juli 141
Marx, Karl 28, 110, 111, 128, 133, 143, 158,
206, 253, 262
Melville nuorempi 251

Melville vanhempi 251

Meretskov, Kirill, armeijankomentaja 12

Mikojan, Anastas I. 117, 122, 139, 200, 232,
237, 260, 261, 269

Mileikovski, A. G. 26

Mints, I. I. 25, 236

Mitin, M. B. 244

Molotov, Vjatsheslav M. 62 64, 67, 109, 115,
117 120, 123, 124, 141, 157, 198, 1100,
237, 242, 261

Monroe 79

Moskvin, M. A. 60

Muhitdinov, N. A. 196

N

Nagy, Imre 107, 164 173, 178

Nyberg, René 7, 9

P

Paasikivi, Juho Kusti 62

Pannekoek, Anton 44, 51

Pavlovski, Gleb 264

Pessi, Ville 66, 69

Pevzner 250, 251

Pieck, Wilhelm 64

Plehanov, G. V. 253, 262

Podgornyj, Nikolai 237

Pomelov, I. 143

Ponomarjov, Boris N. 25, 27, 109, 140, 143
145, 149 153, 209, 236 239, 268

Popov, Blagoi 60

Pospelov, P. N. 25, 196, 230, 234

R

Rahja, Eino 59

Rákosi 64

Rakosi, Matias 165

Rautkallio, Hannu 14

Renkama, Jukka 8

Rentola, Kimmo 8

Renvall, Pentti 8

Romashkin, P. S. 151, 152

Rovio, Kustaa 57

Rozental, M. M. 30

Rubin, N. 116

Rumjantsev, päätoimittaja 254, 259, 262,
263

Ryti, Risto 62

Ryömä, Mauri 97

S

Saarela, Tauno 8

Saharov, Andrei N. 9

Sandle, Mark 108

Schnittke, vanhempi 242

Semjonov, Juri 251

Sergejeva 242

Shahnazarov 224

Shejdin, Lev Maksimovitsh 26, 246, 250,
251, 258, 259

Shepilov, D. T. 261

Shitarjov, G. I. 152

Sitkovski, J. R. 26

Spastin 243

Stalin, Josef 8, 12 14, 17, 19, 20 24, 26, 28,
34, 35, 41, 52, 58 61, 63 67, 69, 76, 77,
80 83, 90, 92, 100, 103, 107, 109, 110,

112 117, 121 126, 129, 131, 134 136,
141, 143, 147, 148, 152, 157, 158, 162,
165, 167, 169, 175, 176, 178, 195, 197
203, 206, 207, 210, 214, 224, 226, 228,
230, 233, 234, 237, 240, 254, 255, 262

Stanislavski 194

Strumilin, S. G. 26

Suslov, Mihail A. 29, 93, 124, 196, 199 200,
230, 234, 239

T

Tanner, Väinö 62, 69

Thorez, Maurice 61, 64

Tito, Josip Bro 65, 170

Togliatti, Palmiro 64, 88, 89

Tolkunov, L. 224

Tompson, William 108

Trotsky, Lev 21, 52, 59, 112

Tshernjajev 224, 265

Tsherpakov, V. 143

Tuominen, Arvo Poika 14, 61

V

Varga, Eugen 27, 45, 244, 245

Wilson 79

Vigny, Belgian ulkoministeri 215

Vigny, Pierre Henri 215

Vygodski, S. L. 26

Z

Zagladin 224

Zasjadko 238

Zhdanov 64, 65, 84

Zhukov, Georgi 115, 125

Zhuravljov, Sergei 9

Zinovjev, Grigori 21, 22, 52, 58, 59

Zubok, Vladislav 86

Hakemiston laatinut

Eeva-Liisa Haanpää